

ПОСІБНИК

Посібник з європейського законодавства, що стосується прав дитини

Видання 2022 року

COUNCIL OF EUROPE

Рукопис цього посібника був завершений у лютому 2022 року.

Відтворення дозволено за умови посилання на джерело.

Фото (обкладинка і всередині): © iStockphoto

© Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини і Рада Європи, 2025

Для будь-якого використання або відтворення фотографій або інших матеріалів, на які не розповсюджується авторське право Агентства Європейського Союзу з фундаментальних прав людини/Ради Європи, необхідно отримати дозвіл безпосередньо від власників авторських прав.

Ані Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини/Рада Європи, ані будь-яка особа, що діє від імені Агентства/Ради Європи, не несе відповідальності за використання цієї інформації.

Люксембург: Відділ публікації офіційних видань Європейського Союзу, 2025

Рада Європи: ISBN 978-92-871-9743-6

FRA – print: ISBN 978-92-9489-317-8 doi:10.2811/188954 TK-09-21-398-UK-C

FRA – PDF: ISBN 978-92-9489-319-2 doi:10.2811/915 TK-09-21-398-UK-N

Цей посібник було складено англійською мовою. Рада Європи (РЕ) та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) не несуть відповідальності за якість перекладів на інші мови. Погляди, висловлені в цьому посібнику, не є обов'язковими для Ради Європи та ЄСПЛ. Посібник посилається на добірку коментарів та посібників. Рада Європи та ЄСПЛ не несуть відповідальності за їх зміст, а їх включення до цього списку не є будь-якою формою схвалення цих публікацій. Подальші публікації перелічені на інтернет-сторінках бібліотеки ЄСПЛ за адресою: echr.coe.int, і більше ресурсних матеріалів можна знайти за посиланням coe.int/children.

**Посібник з європейського
законодавства, що стосується
прав дитини**
Видання 2022 року

Передмова

Це друге видання *Посібника з європейського права, що стосується прав дитини*, було спільно підготовлене Агентством Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) та Радою Європи (Відділом з питань захисту прав дітей, Департаментом Європейської соціальної хартії та Секретаріатом Європейського суду з прав людини). Це п'ятий у серії посібників з європейського права, підготовлених спільно нашими організаціями. Попередні посібники були присвячені європейському праву, що стосується права недискримінації, притулку, кордонів та імміграції, захисту даних та доступу до правосуддя.

З моменту публікації першого видання у 2015 році відбулася низка законодавчих змін, а також з'явилася важлива прецедентна практика, що стосується прав дитини. Наприклад, ЄС вперше законодавчо закріпив процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному провадженні. Суд Європейського Союзу (Суд ЄС) роз'яснив правові питання, що стосуються таких питань, як повернення дітей-громадян третіх країн. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) виніс низку важливих рішень, зокрема у сферах насильства над дітьми та тримання під вартою дітей-мігрантів.

Діти є повноправними носіями прав людини, і цей посібник спрямований на підвищення знань про правові стандарти, які захищають і пропагують ці права в Європі. Договір про Європейський Союз визначає обов'язок Союзу сприяти захисту прав дитини. Хартія основних прав, нормативні акти та директиви, а також практика Суду ЄС сприяли подальшому визначенню захисту цих прав.

У Раді Європи велика кількість конвенцій та їх відповідних договірних органів зосереджуються на конкретних аспектах захисту прав дитини, включаючи захист від сексуального насильства та експлуатації, кіберзлочинності, торгівлі людьми, гендерного насильства та захисту даних. Ці конвенції сприяють підвищенню захисту дітей згідно з Європейською конвенцією з прав людини та Європейською соціальною хартією, в тому числі судовою практикою ЄСПЛ та рішеннями Європейського комітету з соціальних прав.

Цей посібник призначений для юристів, суддів, прокурорів, органів захисту дітей та інших фахівців та організацій, відповідальних за забезпечення правового захисту прав дитини. Ми сподіваємося, що цей посібник забезпечить їх знаннями, необхідними для інтеграції перспективи прав дитини в усі їхні рішення та ситуації.

Snežana Samardžić-Marković

Генеральний директор з питань демократії Ради Європи

Sirpa Rautio

Директор Агентства Європейського Союзу з фундаментальних прав людини

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
СКОРОЧЕННЯ	11
ЯК КОРИСТУВАТИСЯ ЦИМ ПОСІБНИКОМ	13
1. ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА, ЩО СТОСУЄТЬСЯ ПРАВ ДИТИНИ: КОНТЕКСТ І КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ	15
1.1. Основні поняття	19
Ключові моменти	19
1.1.1. Сфера дії європейського права, що стосується прав дитини	19
1.1.2. «Дитина» як правовласник	20
1.2. Історія прав дитини в Європі	22
Ключові моменти	22
1.2.1. Європейський Союз: розвиток прав дитини та обсяг захисту	22
1.2.2. Рада Європи: розвиток прав дитини та обсяг захисту ...	26
1.3. Європейське право, що стосується прав дитини та Конвенція ООН про права дитини	29
Ключовий момент	29
1.4. Роль європейських судів у тлумаченні та забезпеченні прав дітей	32
Ключові моменти	32
1.4.1. Суд Європейського Союзу	32
1.4.2. Європейський суд з прав людини	33
1.5. Європейський комітет з соціальних прав	35
Ключовий момент	35
2. ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА І СВОБОДИ	37
2.1. Свобода думки, совісті та релігії	39
Ключові моменти	39
2.2. Права батьків і свобода віросповідання їхніх дітей	41
Ключові моменти	41
2.3. Свобода вираження поглядів та інформації	44
Ключовий момент	44

2.4.	Право бути заслуханим	46
	Ключові моменти	46
2.5.	Право на свободу зібрань і об'єднань	51
	Ключові моменти	51
3.	РІВНІСТЬ І НЕДИСКРИМІНАЦІЯ	53
3.1.	Європейське право про недискримінацію	57
	Ключові моменти	57
3.2.	Недискримінація за ознакою раси або етнічного походження ..	61
	Ключові моменти	61
3.3.	Недискримінація за ознакою національності та імміграційного статусу	65
	Ключові моменти	65
3.4.	Недискримінація за ознакою інвалідності	68
	Ключові моменти	68
3.5.	Недискримінація за іншими захищеними ознаками	72
	Ключові моменти	72
4.	ПИТАННЯ ОСОБИСТОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	79
4.1.	Реєстрація народження та право на ім'я	81
	Ключовий момент	81
4.2	Правильно знати своє походження	83
	Ключові моменти	83
	4.2.1. Встановлення батьківства	84
	4.2.2. Встановлення свого походження: усиновлення	88
4.3.	Громадянство	89
	Ключові моменти	89
5.	СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ	93
5.1.	Право на повагу до сімейного життя	96
	Ключові моменти	96
5.2.	Право дитини на піклування батьків	97
	Ключові моменти	97
5.3.	Право на підтримання контакту	101
	Ключові моменти	101
5.4.	Неправомірне вивезення дітей через кордон — викрадення дітей	111
	Ключові моменти	111

6.	АЛЬТЕРНАТИВА СІМЕЙНОМУ ДОГЛЯДУ ТА УСИНОВЛЕННЮ	119
6.1.	Альтернативний догляд: загальні принципи	122
	Ключові моменти	122
6.2.	Влаштування дітей до закладів альтернативної опіки	126
	Ключові моменти	126
6.3.	Усиновлення	132
	Ключові моменти	132
7.	ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ	139
7.1.	Насильство вдома, в школах, в Інтернеті або в інших умовах	143
	Ключові моменти	143
	7.1.1. Сфера відповідальності держави	144
	7.1.2. Жорстоке поводження в школі	149
	7.1.3. Сексуальне насильство	150
	7.1.4. Домашнє насильство та недбале ставлення до дітей ..	157
7.2.	Експлуатація дітей	161
	Ключовий момент	161
	7.2.1. Примусова робота	161
	7.2.2. Торгівля дітьми	164
	7.2.3. Сексуальна експлуатація	169
7.3.	Групи високого ризику	172
	Ключовий момент	172
7.4.	Зниклі діти	175
	Ключовий момент	175
8.	ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА ТА ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ ЖИТТЯ	179
8.1.	Підходи до економічних, соціальних та культурних прав	183
	Ключові моменти	183
8.2.	Доступ до освіти	185
	Ключові моменти	185
	8.2.1. Право на освіту дітей-мігрантів	189
8.3.	Право на здоров'я	194
	Ключові моменти	194
8.4.	Право на житло	201
	Ключові моменти	201

8.5. Право на достатній життєвий рівень і право на соціальне забезпечення	206
Ключові моменти	206
9. МІГРАЦІЯ ТА ПРИТУЛОК	211
9.1. В'їзд та проживання	215
Ключові моменти	215
9.2. Оцінка віку	220
Ключові моменти	220
9.3. Возз'єднання сім'ї для розлучених дітей	222
Ключові моменти	222
9.4. Тримання під вартою	227
Ключові моменти	227
9.5. Вигнання	232
Ключові моменти	232
9.6. Доступ до правосуддя	238
Ключовий момент	238
10. ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ТА ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ	241
10.1. Діти та захист персональних даних	243
Ключові моменти	243
10.1.1. Європейське законодавство про захист даних	243
10.2. Захист дітей як споживачів	251
Ключові моменти	251
10.2.1. Права споживачів	251
10.2.2. Недобросовісна комерційна практика, спрямована проти дітей	253
10.2.3. Безпека продукції	254
10.2.4. Клінічні випробування за участю дітей	255
10.2.5. Продукти харчування, призначені для немовлят та дітей раннього віку	256
10.2.6. Безпека іграшок	256
10.2.7. Діти та реклама	257
11. ПРАВА ДІТЕЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИХ (НЕСУДОВИХ) ПРОВАДЖЕННЯХ	259
11.1. Гарантії справедливого судового розгляду	261
Ключові моменти	261

11.1.1. Ефективна участь	267
11.1.2. Доступ до адвоката	269
11.2. Права неповнолітніх правопорушників у зв'язку з триманням під вартою	271
Ключові моменти	271
11.2.1. Форми тримання під вартою (матеріальні та процесуальні гарантії)	272
11.2.2. Умови тримання під вартою	277
11.2.3. Захист від зловживань та жорстокого поводження	279
11.3. Захист дітей-жертв і свідків	280
Ключовий момент	280
ПОДАЛЬШЕ ЧИТАННЯ	289
СУДОВА ПРАКТИКА	303
ЯК ЗНАЙТИ ПРАКТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СУДІВ	317
ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ, НА ЯКІ ПОСИЛАЮТЬСЯ	323
Правові інструменти ООН	323
Правові інструменти Ради Європи	323
Правові інструменти ЄС	326

Скорочення

CDENF	Керівний комітет Ради Європи з прав дитини
GDPR	Загальний регламент про захист даних
GRETA	Група експертів по боротьбі з торгівлею людьми
FRA	Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини
ВП	Велика палата (Європейського суду з прав людини)
ДЄС	Договір про Європейський Союз
ДПС	Директива про права споживачів
ДФЄС	Договір про функціонування Європейського Союзу
ЄЕЗ	Європейська економічна зона
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (широко відома як Європейська конвенція з прав людини)
ЄКСП	Європейський комітет з соціальних прав
ЄРЗД	Європейська рада із захисту даних
ЄС	Європейський суд
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄСХ	Європейська соціальна хартія
КПД	Конвенція ООН про права дитини
КПОІ	Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю
ЛГБТІК	Лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали та квір
МОП	Міжнародна організація праці
НУО	Неурядові організації
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РЕ	Рада Європи

РКЗНМ Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин

СЕС Суд Європейського Союзу (до грудня 2009 року, Європейський суд)

Як користуватися цим посібником

У цьому посібнику наведено огляд основних прав дітей у країнах-членах Європейського Союзу (ЄС) та Ради Європи (РЕ). Він широкий за обсягом і оновлює **перше видання**, опубліковане в 2015 році. Права дітей є міжгалузевою областю права. Посібник визнає дітей як власників всіх прав людини/фундаментальних прав, а також суб'єктів спеціальних правил з урахуванням їх специфічних характеристик. Він зосереджується на сферах права, які мають особливе значення для дітей.

Посібник призначений для надання допомоги практикуючим юристам, які, можливо, не спеціалізуються у сфері прав дітей, зокрема юристам, суддям, прокурорам, соціальним працівникам та іншим особам, які працюють з національними органами влади, а також неурядовим організаціям (НУО) та іншим органам, які можуть зіткнутися з відповідними юридичними питаннями. Це довідкова інформація щодо законодавства ЄС та Ради Європи, пов'язаних з його предметними областями, пояснюючи, як кожне питання регулюється законодавством ЄС, а також Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ), Європейською соціальною хартією та іншими інструментами Ради Європи. Кожна глава починається з таблиці застосовного права в рамках двох окремих європейських правових систем, які потім окреслені по відношенню до кожної розглянутої теми, щоб читач міг побачити, де ці дві правові системи збігаються, а де розрізняються. У відповідних випадках є також посилання на Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права дитини (КПД) та інші міжнародні документи.

Практикуючі юристи з країн, які не є членами ЄС, але які є державами-членами Ради Європи і тим самим є учасниками ЄКПЛ, можуть отримати доступ до інформації, що стосується їх власної країни, перейшовши безпосередньо до розділів, присвячених Раді Європи. Практикуючі юристи в державах-членах ЄС повинні будуть використовувати обидва розділи, оскільки ці держави пов'язані обома законодавчими порядками. Для читачів, які потребують додаткової інформації з конкретного питання, список посилань на більш спеціалізовані матеріали можна знайти в розділі «Подальше читання» посібника.

Застосування законодавства ЄКПЛ представлено через короткі посилання на вибрані справи Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), пов'язані з темою посібника. Вони були обрані з існуючих рішень та постанов ЄСПЛ з питань прав дитини. Ця сукупність прецедентного права доповнюється посиланнями на інші відповідні інструменти та стандарти Ради Європи.

Законодавство ЄС представлено в законодавчих заходах, які були прийняті, у відповідних положеннях Договорів і, зокрема, в Хартії основних прав Європейського Союзу, як це трактується у прецедентному праві Суду Європейського Союзу (CJEU – відомий до грудня 2009 року як Європейський суд (ECJ)).

Прецедентне право, описане або цитоване в цьому посібнику, наводить приклади важливого органу прецедентного права ЄСПЛ і ЄС. Посібник включає, наскільки це можливо, з огляду на його обмежений обсяг і вступний характер, правові зміни до вересня 2021 року.

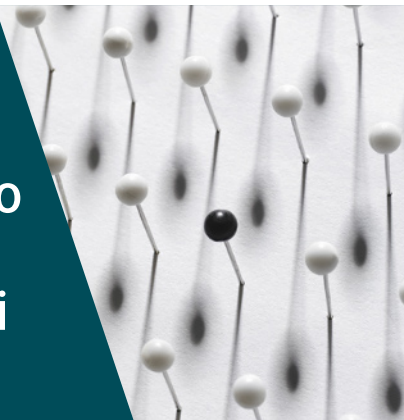
Посібник починається з вступної глави, яка коротко пояснює роль двох правових систем, встановлених законодавством Ради Європи та ЄС, і містить 10 основних розділів, що охоплюють такі питання:

- громадянські права і свободи;
- рівність і недискримінація;
- питання особистої ідентичності;
- сімейне життя;
- альтернативний догляд та усиновлення;
- захист дітей від насильства та експлуатації;
- економічні, соціальні та культурні права;
- міграція та притулок;
- персональні дані та захист прав споживачів;
- права дітей в рамках кримінального судочинства та альтернативних процедур.

Кожен розділ містить перехресні посилання на інші теми та розділи, що забезпечує більш повне розуміння застосовної правової бази. Ключові моменти представлені на початку кожного розділу.

1.

Вступ до європейського права, що стосується прав дитини: контекст і ключові принципи

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
Хартія основних прав, статті 24 та 32 Договір про Європейський Союз, стаття 3 (3)	«Дитина» як власник прав	Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми, стаття 4 (d) Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), стаття 3 (a)
Хартія основних прав, стаття 24 (2) Суд ЄС, C-244/06, <i>Dynamic Medien Vertriebs GmbH v. Avides Media AG</i> , 2008 Суд ЄС, C-112/20, <i>M. A. v. État belge</i> (М.А. проти Бельгійської держави), 11 березня 2021 р	Найкращі інтереси дитини	Лансаротська конвенція, стаття 30 (1) Європейський комітет з соціальних прав, <i>Міжнародна комісія юристів (МКЮ) та Європейська рада у справах біженців та вигнанців (ЄРБВ) проти Греції</i> , № 173/2018, 2021
Хартія основних прав, стаття 24 (1)	Права дітей на участь та бути заслуханими	Лансаротська конвенція, стаття 9 Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини: Конвенція з прав людини та біомедицини (Конвенція Ов'єдо), стаття 6

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
Директива про боротьбу з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією (2011/93/ЄС)	Захист від насильства та/або сексуального насильства	ЄКПЛ, Статті 2 (право на життя), 3 (катування, нелюдське та принижуюче поводження) та 8 (фізична цілісність) Лансаротська конвенція
Хартія основних прав, стаття 14 (2) (право на освіту)	Право на отримання безкоштовної обов'язкової освіти	ЄСХ (переглянута), стаття 17 (2) (право на відповідний соціальний, правовий та економічний захист) Протокол 1 до ЄКПЛ, стаття 2
Хартія основних прав, стаття 21 (недискримінація)	Заборона дискримінації за віковими ознаками	ЄКПЛ, стаття 14 (заборона дискримінації) Протокол 12 до ЄКПЛ, стаття 1
Хартія основних прав, стаття 7 (повага до приватного та сімейного життя) та стаття 24 (3) (контакт з батьками)	Право на повагу до приватного та сімейного життя	ЄКПЛ Стаття 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом Конвенція про усиновлення дітей (переглянута) Конвенція про контакти з дітьми Конвенція про здійснення прав дітей ЄСПЛ, справа «Маслов проти Австрії» [ВП], № 1638/03, 2008 (депортація заявника, засудженого за кримінальні злочини в дитинстві)

Цей вступний розділ пояснює, як розвивається законодавство про права дітей на європейському рівні, які ключові принципи керують його застосуванням, та які ключові аспекти прав дитини розглядаються в європейському законодавстві. Він створює передумови для предметного аналізу наступних розділів.

Рада Європи була утворена після Другої світової війни, об'єднавши європейські держави для захисту прав людини, демократії та верховенства права в Європі. Рада Європи складається з 47 держав-членів, включаючи

всі країни-члени ЄС. У 1950 році Рада Європи прийняла [ЄКПЛ](#)¹. ЄКПЛ була першим інструментом, який кристалізував і надавав обов'язкову силу правам, викладеним у [Загальній декларації прав людини](#). ЄКПЛ однаково відноситься і до дорослих, і до дітей. Вона встановлює абсолютні права, які держави ніколи не можуть порушувати, такі як право на життя або заборону катувань, і захищає певні права і свободи, які можуть бути обмежені законом тільки в тих випадках, коли це необхідно в демократичному суспільстві, наприклад, право на свободу і безпеку або право на повагу до приватного і сімейного життя.

Стаття 19 ЄКПЛ заснувала ЄСПЛ як судовий механізм для забезпечення виконання державами своїх зобов'язань за ЄКПЛ.

Європейський суд з прав людини розглядає скарги від осіб, груп осіб або юридичних осіб, які скаржаться на порушення ЄКПЛ. Вона також може розглядати міждержавні справи, порушені однією або декількома державами-членами Ради Європи проти іншої держави-члена. Крім того, з моменту набрання чинності [Протоколу 16 до ЄКПЛ](#) 1 серпня 2018 року вищі суди і трибунали держави-члена можуть звертатися до Суду з проханням надати консультативні висновки з принципових питань, що стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених у ЄКПЛ або протоколах до неї.

Держави мають міжнародне зобов'язання гарантувати, що їхні посадові особи відповідають вимогам ЄКПЛ. Всі держави-члени Ради Європи включили ЄКПЛ до свого національного законодавства або надали ЄКПЛ чинності, що вимагає, щоб їхні судді та посадові особи діяли відповідно до положень ЄСПЛ.

[Європейська соціальна хартія](#)² (переглянута в 1996 році³) – ще один важливий договір Ради Європи з прав людини щодо захисту соціальних прав, з особливими положеннями щодо прав дітей. Дотримання зобов'язань за Хартією державами-членами є предметом нагляду Європейського комітету з соціальних прав (ЄКСП), обраного Комітетом

1 Рада Європи (1950), [Європейська конвенція з прав людини](#), прийнята 4 листопада 1950 року, набула чинності 3 вересня 1953 року.

2 Рада Європи (1961), [Європейська соціальна хартія](#), CETS № 35, 18 жовтня 1961 року.

3 Рада Європи (1996), [Європейська соціальна хартія \(переглянута\)](#), CETS № 163, 3 травня 1996 року.

міністрів Ради Європи для моніторингу дотримання Хартії за допомогою двох взаємодоповнюючих механізмів: через колективні скарги, подані соціальними партнерами та неурядовими організаціями, і через національні доповіді, підготовлені державами-членами. Рішення і висновки ЄКСП повинні поважатися державами, навіть якщо вони безпосередньо не підлягають виконанню в національних правових системах.

ЄС розвинувся з трьох європейських організацій, створених у 1950-х роках. Початкові договори Європейських Співтовариств не містили жодного посилання на права людини або їх захист. Однак, оскільки в Європейському суді (тепер Суд ЄС) почали з'являтися справи про порушення прав людини, спричинені законодавством Співтовариства, в кінці 1960-х і на початку 1970-х років Суд розробив сукупність суддівського права, відомого як «загальні принципи» права Співтовариства. Відповідно до ЄЕС, ці загальні принципи мають відображати зміст захисту прав людини, що міститься в національних конституціях і договорах про права людини, зокрема в ЄКПЛ, і ЄЕС має забезпечувати відповідність права Співтовариства цим принципам.

Система захисту прав людини ЄС розвинулася від юриспруденції ЄЕС до внесення змін до Договорів з метою закріплення захисту основних прав в ЄС. Маастрихтський договір включив посилання на ЄКПЛ і загальні конституційні традиції держав-членів як загальні принципи права ЄС, в той час як Амстердамський договір підтвердив, що ЄС заснований на цих принципах (Лісабонський договір перераховує їх як «цінності» у статті 2 Договору про Європейський Союз (ДЄС)).

Хартія основних прав Європейського Союзу, прийнята в 2000 році, закріплює ряд громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав. Коли Лісабонський договір набув чинності в 2009 році, хартія набула тієї ж юридичної цінності, що і Договори, що означає, що інститути ЄС зобов'язані її дотримуватися. Держави-члени ЄС повинні дотримуватися Хартії при імплементації законодавства ЄС. Порівнюючи ці посилання з формулюванням відповідних положень у національних конституціях, виявляється, що Хартія пропонує надзвичайно детальний перелік прав дитини⁴.

4 Див Toggenburg, G. N. (2019), 'Die Rechte der Kinder und der Mehrwert der EU-Grundrechtecharta', *Interdisziplinäre Zeitschrift für Familienrecht*, серпень 2019 р., с. 263-265.

Всі держави-члени ЄС і держави-члени Ради Європи є учасниками [Конвенції ООН про права дитини](#) (КПД)⁵. Керівні принципи КПД, такі як принцип найкращого забезпечення інтересів дитини, заборона дискримінації, право на виживання, життя і розвиток, а також право дитини бути заслуханою, були включені в правові інструменти ЄС і Ради Європи.

1.1. Основні поняття

Ключові моменти

- Дитина — це будь-яка особа віком до 18 років.
- Діти є правовласниками, а не тільки бенефіціарами захисту.

1.1.1. Сфера дії європейського права, що стосується прав дитини

Цей розділ присвячений юридично обов'язковим документам, прийнятим Радою Європи та ЄС, а також прецедентному праву ЄСПЛ, СЄС та інших відповідних моніторингових органів. Там, де це доречно, зроблено посилання на інші європейські джерела, які впливають на розвиток європейського законодавства про права дітей, включаючи ключові політичні документи, керівні принципи або інші необов'язкові/м'які правові інструменти.

Діти як правовласники є бенефіціарами всіх прав людини/фундаментальних прав та суб'єктами спеціального регулювання, враховуючи їх специфічні особливості та потреби. Значна частина європейської судової практики ґрунтується на судових процесах, ініційованих батьками або іншими законними представниками дітей, з огляду на обмежену правоздатність дітей. У той час як цей посібник покликаний проілюструвати, як законодавство враховує конкретні права дітей, він також ілюструє важливість батьків/опікунів або інших законних представників і, де це доречно,

⁵ Організація Об'єднаних Націй, [Конвенція про права дитини](#), прийнята і відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї від 20 листопада 1989 року, набула чинності 2 вересня 1990 року відповідно до статті 49.

вказує на те, де права та обов'язки найбільш чітко закріплені за особами, які здійснюють догляд за дітьми. У таких випадках застосовується підхід **КПД**, який полягає в тому, що батьківські обов'язки повинні виконуватися з урахуванням першочергових інтересів дитини та відповідно до її здібностей, що розвиваються.

1.1.2. «Дитина» як правовласник

Згідно з міжнародним правом, КПД встановлює у своїй статті 1, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку». Це правовий параметр, який наразі використовується, в тому числі і в Європі, для визначення того, хто є дитиною.

У законодавстві ЄС не існує єдиного формального визначення поняття «дитина», викладеного в будь-якому з договорів, підзаконних нормативно-правових актів або прецедентному праві. Більшість правових інструментів ЄС використовують визначення дитини як особи віком до 18 років. Проте, деякі інші використовують більш широке визначення. Наприклад, законодавство ЄС, що регулює права на вільне пересування громадян ЄС та членів їхніх сімей, визначає «дітей» як «прямих нащадків, які не досягли 21 року або перебувають на утриманні»⁶, по суті, підтримуючи біологічне та економічне поняття на протигагу поняттю, що ґрунтується на меншині.

Деякі закони ЄС приписують дітям різні права відповідно до їх віку. Наприклад, **Директива 94/33/ЄС про захист молоді на роботі** (Директива про молодих працівників)⁷, яка регулює доступ дітей до формального працевлаштування та умови працевлаштування в країнах-членах ЄС, розрізняє поняття «молодь» (загальний термін для всіх осіб віком до 18 років), «підлітки» (будь-яка молода людина віком від 15 років, але до 18 років, яка вже не підлягає обов'язковому повному шкільному навчанню) та «діти» (визначені як особи віком до 15 років, яким здебільшого заборонено офіційно працевлаштовуватися).

6 **Директива 2004/38/ЄС** Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 1612/68 та скасовує Директиви 64/221/ЄЕС, 68/360/ЄЕС, 72/194/ЄЕС, 73/148/ЄЕС, 75/34/ЄЕС, 75/35/ЄЕС, 90/364/ЄЕС, 90/365/ЄЕС та 93/96/ЄЕС, ОJ 2004 L 158, ст. 2 (2) (с).

7 **Директива 94/33/ЄС** від 22 червня 1994 року про захист молоді у сфері праці, ОJ 1994 L 216/12, ст. 3.

Інші галузі права ЄС, особливо ті, в яких дії ЄС доповнюють дії держав-членів (наприклад, соціальне забезпечення, імміграція та освіта), покладаються на національне законодавство для визначення того, хто є дитиною. У цих контекстах, як правило, приймається визначення КПД.

Відповідно до законодавства Ради Європи, більшість інструментів, що стосуються дітей, приймають визначення дитини, що міститься в КПД. Приклади включають статтю 4 (d) [Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми](#)⁸ або статтю 3 (а) [Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства](#) (Лансаротська конвенція)⁹.

ЄКПЛ не містить визначення дитини, але її стаття 1 зобов'язує держави забезпечувати права, передбачені Конвенцією, «кожному», хто перебуває під їхньою юрисдикцією. Стаття 14 ЄКПЛ гарантує здійснення прав, викладених у Конвенції, «без дискримінації за будь-якою ознакою», в тому числі за віком¹⁰. ЄСПЛ приймає заяви від дітей та від імені дітей незалежно від їхнього віку¹¹. У своїй практиці Суд прийняв визначення дитини, що міститься в КПД, підтримавши поняття «особи віком до 18 років»¹².

Таке ж визначення застосовується до [ЄСХ](#) та його тлумачення ЄКСП¹³.

- 8 Рада Європи, [Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми](#), CETS № 197, 16 травня 2005 року.
- 9 Рада Європи, [Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства](#), CETS № 201, 25 жовтня 2007 року.
- 10 ЄСПЛ, справа [«Швіцгебель проти Швейцарії»](#), № 25762/07, 10 червня 2010 року. Див. також Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2018), [Handbook on European non-discrimination law](#) (Посібник з європейського законодавства про недискримінацію), Люксембург, Офіс публікацій, 21 березня 2018 р., с. 103.
- 11 Див., наприклад, ЄСПЛ, справа [«Маркс проти Бельгії»](#), № 6833/74, 13 червня 1979 року, де дитині-заявниці було шість років, коли Суд виніс рішення. Див. також ЄСПЛ, справа [«С проти Хорватії»](#), № 80117/17, 8 жовтня 2020 року.
- 12 Див., наприклад, ЄСПЛ, справа [«Гювеч проти Туреччини»](#), № 70337/01, 20 січня 2009 року; ЄСПЛ, справа [«Чошелав проти Туреччини»](#), № 1413/07, 9 жовтня 2012 року.
- 13 ЄКСП, справа [«Міжнародна організація "Захист дітей" \(DCI\) проти Нідерландів»](#), скарга № 47/2008, 20 жовтня 2009 р., п. 25.

1.2. Історія прав дитини в Європі

Ключові моменти

- Законодавство ЄС захищає права дитини за допомогою первинного і вторинного права в різних сферах, таких як захист прав споживачів, притулок і міграція, співпраця в цивільних і кримінальних справах і захист даних.
- Законодавство Ради Європи базується на кількох конвенціях, що зосереджуються на правах дітей, а також на інструментах м'якого права, таких як рекомендації Комітету міністрів.

І ЄС, і Рада Європи ухвалили законодавство в кількох сферах, що стосуються прав дитини. Міжінституційна співпраця є особливо сильною між Радою Європи та ЄС. На розвиток європейського права також впливають важливі документи, прийняті міжнародними інституціями, такими як Гаазька конференція з міжнародного приватного права¹⁴.

1.2.1. Європейський Союз: розвиток прав дитини та обсяг захисту

Історично, посилання на права дитини в законодавстві ЄС було в значній мірі спрямоване на вирішення конкретних аспектів, пов'язаних з дітьми, в рамках більш широких економічних і політичних ініціатив, наприклад, у сфері захисту прав споживачів¹⁵ і вільного пересування осіб¹⁶. Введення **Хартії основних прав Європейського Союзу** в 2000 році, набуття чинності

14 Див., наприклад, [Главу 5](#), яка ілюструє, як сімейне право ЄС, що регулює питання транскордонного викрадення дітей, взаємодіє з Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (Гаазька конвенція про викрадення дітей); Відповідно до [повноважень \(2020–2021 рр.\)](#), Керівний комітет з прав дитини (CDENF) має забезпечувати співробітництво та синергію з ЄС.

15 Наприклад, [Директива 2009/48/ЄС](#) Європейського Парламенту та Ради від 18 червня 2009 року про безпеку іграшок, ОJ 2009 L 170, яка запроваджує заходи безпеки для дитячих іграшок.

16 Наприклад, [Директива 2004/38/ЄС](#) Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу та членів їх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, яка вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 1612/68 та скасовує Директиви 64/221/ЄЕС, 68/360/ЄЕС, 72/194/ЄЕС, 73/148/ЄЕС, 75/34/ЄЕС, 75/35/ЄЕС, 90/364/ЄЕС, 90/365/ЄЕС і 93/96/ЄЕС, ОJ 2004 L 158.

Лісабонського договору в 2009 році¹⁷ і стратегічні розробки політики, такі як прийняття Стратегії ЄС з прав дитини на 2021–2024 роки, надали нового імпульсу правам дитини в ЄС.

Після набрання чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 року Хартія має такий самий правовий статус, як і договори ЄС (стаття 6 Договору про заснування Європейського Союзу). Вона зобов'язує інституції ЄС у всіх своїх діях та держави-члени при імplementації права ЄС захищати закріплені в ній права. Хартія містить перші детальні посилання на права дітей на конституційному рівні ЄС, в тому числі через визнання права дітей на отримання безкоштовної обов'язкової освіти (стаття 14 (2)), заборону дискримінації за віковими ознаками (стаття 21), а також заборону будь-якої дитячої праці та експлуататорської праці молоді (стаття 32). Важливо, що Хартія містить конкретне положення про права дитини (стаття 24), яке формулює ключові принципи прав дитини: право на такий захист і піклування, які необхідні для їхнього благополуччя (стаття 24 (1)); право вільно висловлювати свої погляди і право на те, щоб їхні погляди були враховані відповідно до їхнього віку та зрілості (стаття 24 (1)); право на те, щоб їхні найкращі інтереси вважалися першочерговою мірою в усіх діях, що стосуються їх (стаття 24 (2)); право підтримувати на регулярній основі особисті стосунки та прямі контакти з обома батьками, якщо це не суперечить їхнім інтересам (стаття 24 (3)); і право на приватне та сімейне життя (стаття 7). Порівнюючи ці посилання з формулюванням відповідних положень у національних конституціях, Хартія пропонує напрощуд детальний перелік прав дитини¹⁸.

Відповідно до статті 51 (2) Хартії та статті 6 (1) Договору про Європейський Союз, Хартія не може розширювати компетенцію ЄС, змінювати або встановлювати нові повноваження чи завдання для ЄС.

Лісабонський договір розширив потенціал ЄС для просування прав дітей, не в останню чергу, визначивши «захист прав дитини» як загальну мету ЄС (стаття 3 (3) ДЄС) і як важливий аспект політики зовнішніх відносин ЄС

17 Стаття 3 Лісабонського договору про внесення змін до Договору про Європейський Союз і Договору про заснування Європейського Співтовариства, підписаного в Лісабоні 13 грудня 2007 року, OJ 2007 C 306.

18 Див. Toggenburg, G. N. (2019), 'Die Rechte der Kinder und der Mehrwert der EU-Grundrechtecharta', *Interdisziplinäre Zeitschrift für Familienrecht*, серпень 2019 р., с. 263–265.

(стаття 3 (5) ДЄС). Більш конкретні посилання на дитину включені в [Договір про функціонування Європейського Союзу \(ДФЄС\)](#)¹⁹, що дозволяє ЄС прийняти законодавчі заходи, спрямовані на боротьбу з сексуальною експлуатацією та торгівлею людьми (стаття 79 (2) (d) та стаття 83 (1)).

Це призвело до прийняття [Директиви про боротьбу з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією](#)²⁰, а також [Директиви про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми та захист її жертв](#)²¹, яка також містить положення, що стосуються конкретних потреб дітей-жертв. Крім того, [Директива, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочину](#) присвячує кілька положень дітям²². Крім того, нещодавно прийнята директива встановлює [процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими в кримінальному провадженні](#)²³.

Паралельно з правовими розробками з'явилися важливі політичні інструменти щодо прав дитини, спочатку в контексті порядку денного зовнішньої співпраці ЄС, а потім у зв'язку з внутрішніми питаннями. У 2021 році була прийнята [Стратегія ЄС з прав дитини](#)²⁴, а також конкретні заходи по боротьбі з дитячою бідністю та соціальною ізоляцією в рамках [Європейської гарантії дитини](#). У Стратегії ЄС з прав дитини Комісія розглядає існуючі та нові виклики та пропонує конкретні пріоритетні дії у шести ключових сферах:

- участь дітей у політичному та демократичному житті;
- соціально-економічна інтеграція, охорона здоров'я та освіта;
- боротьба з насильством щодо дітей та забезпечення захисту дітей;

19 Дивіться консолідовані версії [Договору про функціонування Європейського Союзу \(ДФЄС\)](#), OJ 2012 C 326.

20 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/93/ЄС](#), OJ 2011 L 335.

21 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/36/ЄС](#), OJ 2011 L 101.

22 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/29/ЄС](#), OJ 2012 L 315.

23 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2016), [Директива 2016/800/EU](#), OJ 2016 L 132/1.

24 ЄС, Європейська Комісія (2021), [Стратегія ЄС з прав дитини на 2021-2024 роки](#).

- правосуддя, дружнє до дітей;
- цифрове та інформаційне суспільство;
- глобальний вимір.

Безпечний, захищений і надійний цифровий простір є наріжним каменем європейського цифрового суспільства. Особливо діти повинні мати можливість скористатися безпрецедентними можливостями цифрової епохи, стати впевненими, компетентними та активними цифровими громадянами. Оновлення [Європейської стратегії кращого Інтернету для дітей](#)²⁵ (стратегія ВІК) у 2022 році забезпечить компонент цифрових прав у загальній стратегії «Права дитини».

«Гарантія для дітей» спрямована на подолання дитячої бідності та соціальної ізоляції за допомогою заходів у сфері дошкільної освіти та догляду, освіти, охорони здоров'я, харчування та житла²⁶.

ЄС може приймати закони лише в тих сферах, де він має компетенцію згідно з договорами (статті 2–4 ДФЄС). Оскільки права дитини є міжсекторальними, компетентність ЄС повинна визначатися в кожному конкретному випадку. На сьогоднішній день до сфер, що мають відношення до прав дитини, в яких ЄС має широку законодавчу компетенцію, належать:

- захист прав споживачів;
- притулок та міграція;
- співробітництво в цивільних і кримінальних справах;
- захист даних.

25 <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-strategy-better-internet-children>

26 Рада Європейського Союзу (2021), Рекомендація (ЄС) 2021/1004 від 14 червня 2021 року про встановлення Європейської гарантії для дітей, ST/9106/2021/INIT, OJ 2021 L 223.

1.2.2. Рада Європи: розвиток прав дитини та обсяг захисту

Рада Європи з моменту свого створення має чіткий мандат на захист і просування прав людини. Її первинний договір з прав людини, ратифікований усіма державами-членами Ради Європи — Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, або **ЄКПЛ** та додаткові протоколи до неї — містять конкретні посилання на дітей. Основними з них є такі: стаття 5 (1) (d) передбачає законне тримання під вартою дитини з метою виховного нагляду; стаття 6 (1) обмежує право на публічний розгляд справи, якщо це в інтересах неповнолітніх; стаття 2 Протоколу № 1 передбачає право на освіту і вимагає від держав поважати релігійні та філософські переконання батьків при вихованні їхніх дітей. Крім того, всі інші загальні положення ЄКПЛ застосовуються до всіх, включаючи дітей. Деякі з них мають особливе значення для дітей, наприклад, стаття 8, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, і стаття 3, яка забороняє катування, нелюдське та принижуюче гідність поводження та покарання. Використовуючи інтерпретаційні підходи, які зосереджуються на позитивних зобов'язаннях, притаманних положенням ЄКПЛ, ЄСПЛ розробив великий масив прецедентного права, що стосується прав дітей, включаючи часті посилання на КПД. Тим не менш, ЄСПЛ аналізує заяви в кожному конкретному випадку і тому не пропонує всебічного огляду прав дітей відповідно до ЄКПЛ.

Інший основний договір Ради Європи з прав людини, **Європейська соціальна хартія** (переглянута в 1996 році), передбачає захист соціальних прав, з конкретним положенням для суміжних прав дітей. Вона містить два положення, що мають особливе значення для прав дітей: стаття 7 встановлює зобов'язання захищати дітей від економічної експлуатації; стаття 17 вимагає від держав вживати всіх належних і необхідних заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб діти отримували необхідне їм піклування, допомогу, освіту та навчання (включаючи безкоштовну початкову та середню освіту), захищати дітей та молодь від недбалого ставлення, насильства або експлуатації, а також забезпечувати захист дітей, позбавлених підтримки сім'ї. Імплементация ЄСХ контролюється комітетом ЄКСР, який складається з 15 незалежних експертів, обраних Комітетом міністрів Ради Європи. ЄКСР контролює відповідність національного законодавства та практики з ЄСХ.

Крім того, Рада Європи прийняла низку договорів, які стосуються ряду конкретних питань прав дітей, в тому числі:

- Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція);
- Конвенція про здійснення прав дітей²⁷;
- Конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом²⁸;
- Конвенція про усиновлення дітей, переглянута у 2008 році²⁹;
- Конвенція про контакти з дітьми³⁰;
- Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)³¹.

На політичному рівні Рада Європи, починаючи з 2006 року впроваджує програму «Будуємо Європу для дітей і з дітьми» — наскрізний план дій за участю національних урядів, громадянського суспільства, ЄС та інших міжнародних організацій та зацікавлених сторін. Керівний комітет з прав дитини (CDENF), створений у 2020 році як правонаступник попереднього Спеціального комітету з прав дитини (2016–2019), керує міжурядовою роботою у цій сфері. Програма сприяє цілісному та комплексному підходу до прав дітей, актуалізуючи права дитини у всіх відповідних сферах політики Ради Європи³².

В рамках цієї програми Комітет міністрів Ради Європи прийняв кілька інструментів м'якого права, що пропонують практичні рекомендації щодо

27 Рада Європи (1996), *Європейська конвенція про здійснення прав дітей*, CETS № 160, 25 січня 1996 року.

28 Рада Європи (1975), *Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом*, CETS № 85, 15 жовтня 1975 року.

29 Рада Європи (2008), *Конвенція про усиновлення дітей (переглянута)*, CETS № 202, 27 листопада 2008 року.

30 Рада Європи (2003), *Конвенція про контакт з дітьми*, CETS № 192, 15 травня 2003 року.

31 Рада Європи (2011), *Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами*, CETS № 210, 11 травня 2011 року.

32 Рада Європи, *Вебсайт з прав дитини*.

доповнення обов'язкових європейських правових заходів, що мають відношення до дітей, у тому числі:

- Рекомендація щодо інтегрованих національних стратегій захисту дітей від насильства³³;
- *Настанови про правосуддя, дружнє до дітей*³⁴;
- *Guidelines on child-friendly healthcare* (Керівні принципи щодо охорони здоров'я, доброзичливого до дітей)³⁵;
- Рекомендація щодо прав дітей та соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей³⁶;
- Рекомендація щодо участі дітей та молоді віком до 18 років³⁷;
- Рекомендація щодо дітей з ув'язненими батьками³⁸;
- Рекомендація щодо ефективної опіки над несупроводжуваними та розлученими дітьми в контексті міграції³⁹;
- Рекомендація щодо керівних принципів дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі⁴⁰.

33 Рада Європи, Комітет міністрів (2009), *Рекомендація CM/Rec(2009)10 Комітету міністрів державам-членам щодо інтегрованих національних стратегій захисту дітей від насильства*, 18 листопада 2009 року.

34 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Guidelines on child-friendly justice* (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 року.

35 Рада Європи, Комітет міністрів (2011), *Guidelines on child-friendly health care* (Керівні принципи щодо охорони здоров'я, доброзичливого до дитини), 21 вересня 2011 року.

36 Рада Європи, Комітет міністрів (2011), *Рекомендація Rec (2011)12 щодо прав дітей та соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей*, 16 листопада 2011 р.

37 Рада Європи, Комітет міністрів (2012), *Рекомендація Rec(2012)2 щодо участі дітей та молоді віком до 18 років*, 28 березня 2012 року.

38 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), *Рекомендація Rec(2018)5 щодо дітей з ув'язненими батьками*, 4 квітня 2018 року.

39 Рада Європи, Комітет міністрів (2019), *Рекомендація Rec(2019)11 щодо ефективної опіки над несупроводжуваними та розлученими дітьми в контексті міграції*, 11 грудня 2019 року.

40 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), *Рекомендація Rec(2018)7 щодо керівних принципів дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі*, 4 липня 2018 року.

Міжурядова діяльність Ради Європи у сфері прав дитини керується послідовними стратегіями у сфері прав дитини. Стратегія Ради Європи щодо прав дитини реалізується спільно з пріоритетами та діями, запропонованими іншими стратегіями та планами дій Ради Європи, такими як *Стратегія щодо людей з обмеженими можливостями (2017–2023)*, *Стратегія боротьби з тероризмом (2018–2022)*, *Стратегія гендерної рівності (2018–2023)*, *Стратегічний план дій щодо інтеграції ромів та мандрівників (2020–2025)*, *Стратегічний план дій з прав людини та технологій у біомедицині (2020–2025)*, *Стратегія молодіжного сектору до 2030 року та Стратегічний план дій щодо захисту вразливих осіб в контексті міграції та притулку в Європі (2021–2025)*⁴¹.

Нова Стратегія з прав дитини (2022–2027) має шість ключових пріоритетних напрямків: свобода від насильства; рівні можливості та соціальна інтеграція; доступ до технологій та їх безпечне використання для всіх дітей; правосуддя, дружнє до дітей; надання голосу кожній дитині; права дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях.

1.3. Європейське право, що стосується прав дитини та Конвенція ООН про права дитини

Ключовий момент

- Європейське законодавство про права дітей значною мірою базується на Конвенції ООН про права дитини (КПД).

⁴¹ Рада Європи, *Стратегія щодо людей з обмеженими можливостями на 2017–2023 роки*, 30 листопада 2016 року; Рада Європи, *Стратегія боротьби з тероризмом (2018–2022)*, 4 липня 2018 року; Рада Європи, *Стратегія гендерної рівності на 2018–2023 роки*, 7 березня 2018 року; Рада Європи, Комітет з біоетики (DH-BIO), *Стратегічний план дій з прав людини та технологій у біомедицині (2020–2025)*, 18 грудня 2019 року; Рада Європи, Комітет міністрів, *Стратегія молодіжного сектору до 2030 року*, 22 січня 2020 року; Рада Європи, Комітет міністрів (2020), *Стратегічний план дій Ради Європи щодо інтеграції ромів та мандрівників (2020–2025)*, 22 січня 2020 року; Рада Європи, Комітет міністрів (2021), *План дій щодо захисту вразливих осіб в контексті міграції та притулку в Європі (2021–2025)*, 5 травня 2021 року.

КПД має важливий статус на європейському рівні, оскільки всі держави-члени Ради Європи є учасниками Конвенції. Вона встановлює загальні юридичні зобов'язання щодо держав-членів і формує спосіб, у який європейські інституції розвивають та застосовують права дітей.

Таким чином, КПД стала наріжним каменем для розвитку європейського законодавства про права дітей, в результаті чого Рада Європи і ЄС все більше спираються на її вплив. Зокрема, інтеграція принципів і положень КПД в обов'язкові інструменти і прецедентне право на європейському рівні відкриває більш ефективні канали правозастосування для тих, хто прагне посилатися на права дітей в Європі. [Комітет ООН з прав дитини](#), який стежить за імплементацією Конвенції та її факультативних протоколів і надає вказівки щодо тлумачення КПД у своїх Коментарях загального порядку, має велике значення для ЄС і Ради Європи. Конкретні посилання на найбільш важливі документи Комітету ООН містяться в цьому посібнику.

ЄС не може стати учасником КПД, оскільки договір не передбачає приєднання до нього інших суб'єктів, крім держав. Однак ЄС покладається на «загальні принципи права ЄС» (писані та неписані принципи, що впливають із загальних конституційних традицій держав-членів) як джерела права ЄС поряд з Договорами ЄС. Суд Європейського Союзу (СЄС) підтвердив, що будь-яке зобов'язання, що впливає з членства в ЄС, не повинно суперечити зобов'язанням держав-членів, що впливають з їхніх національних конституцій та міжнародних зобов'язань з прав людини⁴². Отже, і оскільки всі держави-члени ЄС ратифікували КПД, ЄС зобов'язаний дотримуватися її принципів і положень, принаймні щодо питань, які належать до сфери компетенції ЄС.

Це зобов'язання посилюється іншими договорами ЄС і, зокрема, [Хартією основних прав ЄС](#). Стаття 24 Хартії безпосередньо ґрунтується на положеннях КПД, в тому числі на двох «загальних принципах КПД»⁴³, зокрема, на принципі найкращого забезпечення інтересів дитини (стаття

42 Наприклад, СЄС, С-4/73, справа *J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung нрому Кomicії Європейських Співтовариств*, 14 травня 1974 року.

43 Комітет з прав дитини, *Зауваження загального порядку № 5 (2003), Загальні заходи щодо здійснення Конвенції про права дитини (ст. 4, 42 і 44, пункт 6)*, CRC/GC/2003/5, 27 листопада 2003 року, пункт 12.

3 КПД) і принципі участі дітей (стаття 12 КПД)⁴⁴. На рівні ЄС законодавчі документи, що стосуються дітей, майже без винятку включають або явне посилання на статті КПД, або на її принципи, такі як «найкращі інтереси», право дитини брати участь у прийнятті рішень, що стосуються її, або право на захист від дискримінації. ЄС також часто посилається на зв'язок між договорами ЄС і КПД⁴⁵.

Рада Європи, як організація, не є юридично пов'язаною КПД або її факультативними протоколами⁴⁶, хоча всі держави-члени Ради Європи є учасниками цієї Конвенції. Оскільки ЄКПЛ має тлумачитися відповідно до загальних принципів міжнародного права, слід брати до уваги будь-які відповідні норми міжнародного права, що застосовуються у відносинах між державами-членами ЄКПЛ; зокрема, зобов'язання, які ЄКПЛ покладає на держави-члени у сфері прав дитини, повинні тлумачитися у світлі КПД⁴⁷. У своїх рішеннях ЄКСП також прямо посилається на КПД⁴⁸. Крім того, на нормотворчу та договірну діяльність Ради Європи впливають принципи та положення КПД. Наприклад, *Керівні принципи з питань правосуддя, дружнього до дітей*, безпосередньо ґрунтуються на низці

44 ЄС, Європейський парламент, Рада Європейського Союзу, Європейська комісія (2007), Пояснення щодо Хартії основних прав, ОJ 2007 С 303/17

45 Див., наприклад ЄС, C-112/20, справа «*M. A. v. État belge*», 11 березня 2021, п. 37.

46 Організація Об'єднаних Націй (2000), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах, резолюція Генеральної Асамблеї A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року; Організація Об'єднаних Націй (2011), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується процедури повідомлень, резолюція Генеральної Асамблеї A/RES/66/138 від 19 грудня 2011 року; Організація Об'єднаних Націй (2000), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, резолюція Генеральної Асамблеї A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року.

47 ЄСПЛ, справа «*Гаррудж проти Франції*», № 43631/09, 4 жовтня 2012 р., п. 42.

48 ЄКСП, «*Міжнародна комісія юристів (МКЮ) та Європейська рада у справах біженців та вигнанців (ЄРБВ) проти Греції*», скарга № 173/2018, 21 січня 2021 року, п. 158; ЄКСП, «*Всесвітня організація проти катувань (ОМСТ) проти Ірландії*», скарга № 18/2003, 7 грудня 2004 року, пп. 61–63; ЄКСП, «*Міжнародна організація "Захист дітей" (DCI) проти Нідерландів*», скарга № 47/2008, 20 жовтня 2009 року; ЄКСП, «*Міжнародна федерація ліг захисту прав людини (FIDH) проти Франції*», скарга № 14/2003, 8 листопада 2004 року.

положень КПД, не кажучи вже про супровідні коментарі загального порядку Комітету ООН з прав дитини⁴⁹.

1.4. Роль європейських судів у тлумаченні та забезпеченні прав дітей

Ключові моменти

- ЄС, часто спираючись на КПД, ухвалював рішення, пов'язані з правами дітей у таких сферах, як міграція, вільне пересування, постійне місце проживання та недискримінація.
- ЄСПЛ має широку юриспруденцію щодо прав дітей. Більшість з цих справ підпадають під статтю 8 ЄСПЛ, яка гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя.

1.4.1. Суд Європейського Союзу

У справах про права дітей Суд ЄС досі переважно розглядав так звані попередні звернення (стаття 267 ДФЄС). Це процедури, коли національний суд або трибунал звертається до Суду ЄС за тлумаченням первинного права (тобто Договорів) або вторинного права ЄС (тобто рішень і законодавства), що мають відношення до розгляду справи.

Суд ЄС все частіше виносить рішення щодо прав дітей у різних сферах, таких як вільне пересування, громадянство ЄС, міграція, опіка над дитиною, постійне місце проживання, сімейне життя та недискримінація.

⁴⁹ Див. ООН, Комітет з прав дитини (2007), *Зауваження загального порядку № 10 (2007): Права дітей у сфері ювенальної юстиції*, CRC/C/GC/10, 25 квітня 2007 року; ООН, Комітет з прав дитини (2009), *Зауваження загального порядку № 12 (2009): Право дитини бути заслуханою*, CRC/C/GC/12, 1 липня 2009 р.; ООН, Комітет з прав дитини (2013), *Зауваження загального порядку № 14 (2013) щодо права дитини на те, щоб її найкращі інтереси враховувалися в першу чергу (ст. 3, п. 1)*, CRC/C/GC/14, 29 травня 2013 року; ООН, Комітет з прав дитини (2021), *Зауваження загального порядку № 25 (2021): Про права дітей у зв'язку з цифровим середовищем*, CRC/C/GC/25, 24 березня 2021 року; ООН, Комітет з прав дитини (2019), *Зауваження загального порядку № 24 (2019): Права дітей у системі правосуддя щодо дітей*, CRC/C/GC/24, 18 вересня 2019 року.

Суд ЄС посилається на КПД для визначення того, як слід тлумачити законодавство ЄС щодо дітей, наприклад, у справі «*Dynamic Medien GmbH проти Avides Media AG*»⁵⁰, в якій Суд ЄС посилається на статтю 17 КПД, що закликає держави-підписанти розробити відповідні керівні принципи для захисту дітей від інформації та матеріалів, що створюються засобами масової інформації та завдають шкоди їхньому благополуччю⁵¹. Суд ЄС також посилався на статтю 3 (1) КПД про найкращі інтереси дитини та її відображення у статті 24 Хартії основних прав у справі «*M.A. v. État belge*»⁵².

В інших справах ЄС посилався на загальні принципи прав дитини, також закріплені в положеннях КПД (такі як найкращі інтереси дитини та право бути заслуханим), для обґрунтування своїх рішень, особливо в контексті транскордонних випадків викрадення дітей⁵³.

Крім того, ЄС традиційно був обачним у наданні КПД вирішальної сили, особливо в більш політично чутливих сферах, таких як імміграційний контроль⁵⁴, хоча в недавній юриспруденції це змінюється, як обговорюється в наступних розділах. З моменту прийняття Хартії основних прав ЄС, посилення ЄС на свої статті про права дітей часто резонують з посиланнями на КПД, враховуючи схожість між положеннями.

1.4.2. Європейський суд з прав людини

ЄСПЛ переважно приймає рішення за індивідуальними заявами, поданими відповідно до статей 34 і 35 ЄКПЛ. Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання, що стосуються тлумачення та застосування ЄСПЛ та протоколів до неї (стаття 32 ЄКПЛ). **Протокол № 16 до ЄКПЛ**, який набрав чинності в 2018 році, дозволяє вищим судам і трибуналам держав-членів, які ратифікували текст, звертатися до ЄСПЛ за консультативними висновками з

50 ЄС, C-244/06, справа «*Dynamic Medien Vertriebs GmbH проти Avides Media AG*», 14 лютого 2008 року.

51 ЄС, C-244/06, справа «*Dynamic Medien Vertriebs GmbH проти Avides Media AG*», 14 лютого 2008 року, пп. 42 та 52.

52 ЄС, C-112/20, справа «*M. A. v. État belge*», 11 березня 2021 року, п. 37.

53 ЄС, C-491/10 PPU, справа «*Хосеба Андоні Агірре Заррага проти Сімони Пельц*», 22 грудня 2010 року. Див. далі [Главу 5](#).

54 ЄС, C-540/03, *Європейський парламент проти Ради Європейського Союзу* [ВП], 27 червня 2006 року.

принципових питань, що стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених ЄКПЛ або протоколами до неї.

ЄСПЛ має значну юриспруденцію щодо прав дітей, і розглянув багато справ, зокрема, за статтю 8 ЄСПЛ (право на повагу до приватного та сімейного життя). Інші справи, пов'язані з правами дитини, були розглянуті відповідно до низки гарантій прав людини, що захищаються ЄКПЛ, таких як заборона нелюдського і принижуючого гідність поводження (стаття 3 ЄКПЛ) або право на справедливий судовий розгляд (стаття 6 ЄКПЛ).

ЄСПЛ регулярно посилається на КПД при розгляді позовів, поданих дітьми або від їхнього імені. У деяких випадках принципи прав дітей, сформульовані в КПД, мали глибокий вплив на міркування ЄСПЛ, особливо щодо тлумачення Судом статті 6 ЄКПЛ (право на справедливий судовий розгляд) у зв'язку з поводженням з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом (див. [розділ 11](#)).

Приклад: Справа «*Маслов проти Австрії*»⁵⁵ стосується депортації заявника, який був засуджений за ряд кримінальних правопорушень у дитинстві. ЄСПЛ постановив, що у випадках, коли йдеться про заходи щодо вигнання неповнолітнього правопорушника, обов'язок брати до уваги найкращі інтереси дитини включає зобов'язання сприяти реінтеграції дитини відповідно до статті 40 КПД. На думку ЄСПЛ, реінтеграція не буде досягнута шляхом розриву сім'ї або соціальних зв'язків дитини шляхом вигнання⁵⁶. Таким чином, КПД є однією з підстав вважати, що вигнання було непропорційним втручанням у права заявника відповідно до статті 8 ЄКПЛ (повага до сімейного життя).

55 ЄСПЛ, справа «*Маслов проти Австрії*» [ВП], № 1638/03, 23 червня 2008 року.

56 *Там само*, п. 83.

1.5. Європейський комітет з соціальних прав

Ключовий момент

- ЕКСП ухвалював висновки за колективними скаргами в декількох областях прав дитини, в тому числі у справах, пов'язаних з експлуатацією, міграцією або дітьми, які перебувають у конфлікті з законом.

ЕКСП приймає рішення щодо відповідності національного законодавства та практики з ЄСХ або через процедуру колективних скарг, або через національну процедуру звітності⁵⁷. Призначені національні та міжнародні організації можуть брати участь у колективних скаргах проти держав, які є учасниками ЄСХ та прийняли процедуру розгляду скарг. На сьогоднішній день скарги стосуються питань економічної експлуатації дітей⁵⁸, фізичної недоторканності дітей⁵⁹, прав дітей-мігрантів на охорону здоров'я⁶⁰, доступу до освіти дітей з обмеженими можливостями⁶¹, дітей, які перебувають у конфлікті з законом⁶², а також прав дітей без супроводу дорослих⁶³.

Приклад: У справі «Міжнародна комісія юристів (МКЮ) та Європейська рада у справах біженців та вигнанців (ЄРБВ) проти Греції»⁶⁴, МКЮ та ЄРБВ стверджували, що Греція не забезпечила захист

- 57 ЕКСП, справа «Міжнародна комісія юристів (МКЮ) та Європейська рада у справах біженців та вигнанців (ЄРБВ) проти Греції», скарга № 173/2018, 26 січня 2021 р.
- 58 ЕКСП, «Міжнародна комісія юристів (МКЮ) проти Португалії», скарга № 1/1998, 9 вересня 1999 року.
- 59 ЕКСП, «Всесвітня організація проти катувань (ОМСТ) проти Греції», скарга № 17/2003, 7 грудня 2004 року; ЕКСП, «ТОВ Асоціація захисту всіх дітей (APPROACH) проти Ірландії», скарга № 93/2013, 4 лютого 2013 року.
- 60 ЕКСП, «Міжнародна організація "Захист дітей" (DCI) проти Бельгії», скарга № 69/2011, 23 жовтня 2012 року.
- 61 ЕКСП, «Центр захисту прав осіб з психічними розладами (МДАС) проти Болгарії», скарга № 41/2007, 3 червня 2008 р., п. 35.
- 62 ЕКСП, «Міжнародна комісія юристів (МКЮ) проти Чеської Республіки», скарга № 148/2017, 20 березня 2017 року.
- 63 ЕКСП, «Європейський центр з прав ромів (ERRC) та Центр захисту прав осіб з психічними розладами (МДАС) проти Чеської Республіки», скарга № 157/2017, 17 червня 2020 року.
- 64 ЕКСП, «Міжнародна комісія юристів (МКЮ) та Європейська рада у справах біженців та вигнанців (ЄРБВ) проти Греції», скарга № 173/2018, 21 січня 2021 р.

дітей-мігрантів без супроводу дорослих у Греції та дітей-мігрантів у супроводі дорослих на північно-східних островах Егейського моря, оскільки, серед іншого, приймальні пункти були переповненими. ЄКСП виявив порушення ЄСХ на підставі ненадання достатнього і належного житла дітям-біженцям і дітям, які шукають притулку, на островах, відсутності достатнього довгострокового житла і притулку для несупроводжуваних дітей-біженців і дітей, які шукають притулку, на материковій частині країни, відсутності ефективної системи опіки над несупроводжуваними і розлученими з сім'єю дітьми-мігрантами, тримання під вартою несупроводжуваних дітей-мігрантів за схемою «захисної опіки», відсутності доступу до освіти і відсутності достатнього рівня охорони здоров'я супроводжуваним і несупроводжуваним дітям-мігрантам на островах.

2.

Громадянські права і свободи

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
Хартія основних прав, статті 10 (свобода релігії) і 14 (право на освіту)	Свобода думки, совісті та релігії	ЄКПЛ, статті 9 (свобода релігії) і 14 (заборона дискримінації); Стаття 2 Протоколу № 1 (право батьків на забезпечення навчання своїх дітей відповідно до їхніх переконань) ЄСПЛ, справа «Догру проти Франції», № 27058/05, 2008 (носіння ісламської хустки в державній середній школі) ЄСПЛ, справа «Керванчі проти Франції», № 31645/04, 2008 (носіння ісламської хустки в державній середній школі) ЄСПЛ, справа «Гжелак проти Польщі», № 7710/02, 2010 (альтернативи релігійної освіти в початковій та середній школі) ЄСПЛ, справа «Лаутсі та інші проти Італії» [ВП], № 30814/06, 2011 (демонстрація розп'яття в державних школах) ЄСПЛ, справа «Османоглу та Кочабаш проти Швейцарії», № 29086/12, 2017 (звільнення від обов'язкових занять плавання для представників різної статі)

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
Хартія основних прав, стаття 11 (свобода вираження поглядів)	Свобода вираження поглядів та інформації	ЄСПЛ, справа « <i>Ставропулос та інші проти Греції</i> », № 52484/18, 2020 (право не бути зобов'язаним демонструвати свої переконання)
Хартія основних прав, стаття 24 (права дитини) Брюссельський Регламент ІІа (нова редакція) (2019/1111/ЄС) Директива про процесуальні гарантії (2016/800/ЄС) Директива про сексуальне насильство над дітьми (2011/93/ЄС) ЄСЄ, справа « <i>Хосеба Андоні Агірре Заррага проти Сімони Пельц</i> », 2010 (право бути заслуханим, міжнародне викрадення дітей)	Право бути заслуханим	ЄКПЛ, стаття 6 (справедливий судовий розгляд) Європейська конвенція про здійснення прав дітей, статті 3, 4, 6 і 7 Лансаротська конвенція, статті 9 і 14 ЄСПЛ, справа « <i>М. і М. проти Хорватії</i> », № 10161/13, 3 вересня 2015 року (право бути заслуханим у справах, пов'язаних з триманням під вартою) ЄСПЛ, справа « <i>Сахін проти Німеччини</i> » [ВП], № 30943/96, 2003 (заслуховування дитини в суді в рамках провадження про доступ)
Хартія основоположних прав, стаття 12 (свобода зібрань та об'єднань)	Право на свободу зібрань і об'єднань	ЄКПЛ, стаття 11 (свобода мирних зібрань та об'єднань) ЄСПЛ, справа « <i>Християнсько-демократична народна партія проти Молдови</i> », № 28793/02, 2006 (відвідування зібрань у публічному просторі)

Всі особи, в тому числі діти, користуються громадянськими правами і свободами, закріпленими в різних документах, зокрема [Хартії основних прав ЄС](#) та [ЄКПЛ](#) у лумаченні ЄСПЛ. У цьому розділі представлено огляд

прав і свобод, які впливають на права дітей. Він аналізує право дитини на свободу думки, совісті та релігії (розділ 2.1), права батьків і свободу віросповідання їхніх дітей (розділ 2.2), право на свободу вираження поглядів та інформації (розділ 2.3), право дитини бути заслуханою (розділ 2.4), а також право на свободу зібрань та об'єднань (розділ 2.5).

2.1. Свобода думки, совісті та релігії

Ключові моменти

- ЄСПЛ та Хартія основних прав ЄС гарантують свободу думки, совісті та релігії, включаючи право на зміну релігії або переконань, а також свободу сповідувати релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання релігійних і ритуальних обрядів та ритуальних дій.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 10 Хартії основних прав ЄС гарантує свободу думки, совісті та релігії. Це право включає в себе свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу, як поодинці, так і спільно з іншими, а також публічно або приватно, в богослужінні, навчанні, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і ритуальних дій. Право на відмову від військової служби з міркувань совісті також визнається відповідно до національного законодавства (стаття 10 (2) Хартії).

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 9 ЄКПЛ передбачає право на свободу думки, совісті та віросповідання. Три виміри права на свободу віросповідання впливають з практики ЄСПЛ: внутрішній вимір, свобода змінювати свою релігію або переконання та свобода сповідувати свою релігію або переконання. Перші два виміри є абсолютними, і держава не можуть їх обмежувати за жодних обставин⁶⁵. Свобода сповідувати свою релігію або переконання може бути обмежена, якщо такі обмеження встановлені законом, переслідують законну мету і є необхідними в демократичному суспільстві (стаття 9 (2) ЄСПЛ).

У своїй практиці ЄСПЛ розглядав питання свободи, думки, совісті та релігії дітей, головним чином, у зв'язку з правом на освіту та державною шкільною системою.

⁶⁵ ЄСПЛ, справа «Дарбі проти Швеції», № 11581/85, 23 жовтня 1990 року.

Приклад: Справи «*Догру проти Франції*» та «*Кервансі проти Франції*»⁶⁶ стосуються виключення з першого класу французької державної середньої школи двох дівчаток віком 11 та 12 років через їхню відмову зняти хустки під час уроків фізкультури ЄСПЛ зазначив, що метою обмеження права заявників на вираження своїх релігійних переконань було дотримання вимог світськості в державних школах. На думку національних органів влади, носіння чадри, наприклад, ісламської хустки, було несумісним зі спортивними заняттями з міркувань здоров'я та безпеки. ЄСПЛ визнав це обґрунтованим, оскільки школа збалансувала релігійні переконання заявників з вимогами захисту прав і свобод інших осіб та громадського порядку. Відповідно, Суд дійшов висновку, що втручання в свободу учнів сповідувати свою релігію було виправдано і пропорційно переслідуюваній меті. Таким чином, Суд не виявив порушення статті 9 ЄСПЛ.

Приклад: Справа «*Гжелак проти Польщі*»⁶⁷ стосується ненадання учневі, звільненому від уроків релігії, уроків етики та відповідних оцінок. Протягом усього навчання в початковій і середній школі (у віці від 7 до 18 років) заявник не отримував релігійного навчання відповідно до побажань батьків, які були оголошені агностиками. Оскільки дуже мало учнів цікавилася етикою, жодного уроку не було організовано, і заявник отримав шкільні звіти та атестати, які містили пряму лінію замість позначки «релігія/етика». На думку ЄСПЛ, відсутність оцінки з предмету «релігія/етика» у шкільних звітах хлопчика підпадає під негативний аспект свободи думки, совісті та релігії, оскільки оцінки можуть вказувати на відсутність його релігійної приналежності. Таким чином, це було формою необґрунтованої стигматизації. Різниця у ставленні до невіруючих, які бажали відвідувати уроки етики, та учнів, які відвідували уроки релігії, не була об'єктивно та розумно виправдана, а також не було дотримано розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та переслідуюваною метою. У цій справі держава перевищила межі своєї свободи розсуду, оскільки сама суть права заявника не виявляти своєї релігії або переконань була порушена, в порушення статті 14 ЄКПЛ у поєднанні зі статтею 9 ЄКПЛ.

66 ЄСПЛ, справа «*Догру проти Франції*», № 27058/05, 4 грудня 2008 року; ЄСПЛ, справа «*Кервансі проти Франції*» № 31645/04, 4 грудня 2008 року.

67 ЄСПЛ, справа «*Гжелак проти Польщі*», № 7710/02, 15 червня 2010 року.

2.2. Права батьків і свобода віросповідання їхніх дітей

Ключові моменти

- Батьки мають право на те, щоб освіта і навчання їхніх дітей відповідали їхнім релігійним, світоглядним і педагогічним переконанням.
- Батьки мають право і обов'язок надавати керівництво своїм дітям у здійсненні права дитини на свободу думки, совісті та релігії у спосіб, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

Права батьків в контексті свободи віросповідання своїх дітей розглядаються по-різному в європейському праві в порівнянні з КПД.

Відповідно до законодавства ЄС, має бути забезпечена належна повага до права батьків на те, щоб виховання і навчання їхніх дітей відповідало їхнім релігійним, філософським і педагогічним переконанням (стаття 14 (3) [Хартії основних прав](#)).

Відповідно до законодавства Ради Європи, зокрема статті 2 [Протоколу № 1 до ЄКПЛ](#), держави повинні брати до уваги (релігійні) переконання батьків у сфері освіти та викладання. На думку ЄСПЛ, цей обов'язок є широким, оскільки стосується не лише змісту та реалізації шкільних програм, але й виконання всіх функцій, які бере на себе держава⁶⁸. Це включає в себе організацію та фінансування державної освіти, встановлення та планування навчальної програми, передачу інформації або знань, включених до навчальної програми в об'єктивній, критичній та плюралістичній формі (звідси заборона державі проводити індоктринацію, яка може не поважати релігійні та філософські переконання батьків), а також організацію шкільного середовища, включаючи наявність релігійних символів, таких як розп'яття в державних школах. ЄСПЛ також розглядав випадки,

68 Дивіться відповідну прецедентну практику ЄСПЛ: ЄСПЛ, справа «*К'ельдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії*», №№ 5095/71, 5920/72 і 5926/72, 7 грудня 1976 року; ЄСПЛ, справа «*Валсаміс проти Греції*», № 21787/93, 18 грудня 1996 року; ЄСПЛ, справа «*Фолгерьо та інші проти Норвегії*» [ВП], № 15472/02, 29 червня 2007 року; ЄСПЛ, справа «*Хасан та Ейлем Зенгін проти Туреччини*», № 1448/04, 9 жовтня 2007 року; ЄСПЛ, справа «*Лаутсі та інші проти Італії*» [ВП], № 30814/06, 18 березня 2011 року.

коли інтереси дитини можуть вступити в суперечність з релігійними інтересами батьків у контексті освіти.

Приклад: Справа *«Лаутсі та інші проти Італії»* стосується виставлення розп'яття в державних школах⁶⁹. Мати школяра поскаржилася, що наявність розп'яття в класах державної школи, які відвідують її діти, порушує принцип світськості, згідно з яким вона прагнула виховувати своїх дітей. Велика палата ЄСПЛ встановила, що держава, в рамках своїх функцій у сфері освіти та викладання, вирішує, чи повинні розп'яття бути присутніми в державних школах, і що це підпадає під дію другого речення статті 2 Протоколу № 1 до ЄСПЛ. Суд стверджував, що в принципі це рішення знаходиться в межах розсуду держави-відповідача, і що немає європейського консенсусу щодо наявності релігійних символів у державних школах. Це правда, що наявність розп'яття в державних школах — знак, який, безсумнівно, відноситься до християнства — надає помітного значення в шкільному середовищі релігії більшості країни. Однак це саме по собі не є достатнім для того, щоб говорити про процес індоктринації з боку держави-відповідача. На думку ЄСПЛ, розп'яття на стіні є по суті пасивним символом, який не може вважатися таким, що має вплив на учнів, який можна порівняти з впливом мови або участі в релігійних заходах. Відповідно, Велика палата дійшла висновку, що, вирішивши залишити розп'яття в класах державної школи, яку відвідували діти заявника, органи влади діяли в межах свободи розсуду і, таким чином, поважали право батьків на забезпечення освіти та викладання відповідно до власних релігійних і філософських переконань.

Приклад: Справа *«Османоглу і Кокабаш проти Швейцарії»*⁷⁰ стосується батьків-мусульман, які були оштрафовані за відмову дозволити своїм дочкам брати участь в обов'язкових заняттях плавання для представників різної статі в початковій школі. Заявники скаржилися, що це є порушенням їхнього права сповідувати свою релігію відповідно до статті 9 (Протокол № 1 до ЄКПЛ, який не був ратифікований Швейцарією). ЄСПЛ врахував той факт, що органи влади запропонували дуже гнучкі умови, щоб зменшити вплив відвідування дітьми школи на релігійні переконання їхніх батьків; серед іншого, дочкам було

69 ЄСПЛ, справа *«Лаутсі та інші проти Італії»* [ВП], № 30814/06, 18 березня 2011 року.

70 ЄСПЛ, справа *«Османоглу та Кокабаш проти Швейцарії»*, № 29086/12, 10 січня 2017 року.

дозволено носити буркинні, і вони могли роздягатися і приймати душ без присутності хлопчиків. Штрафи, яким передували попередження, не були непропорційними, і для заявників була доступна процедура розгляду заяви про звільнення. Звідси випливає, що органи влади не перевищили значної межі розсуду, наданої їм у цій справі⁷¹.

Приклад: У справі *«Ставропулос та інші проти Греції»*⁷² батьки-заявники та їхня донька стверджували, що реєстрація народження дитини становила порушення їхнього права на свободу віросповідання. Поруч з ім'ям дитини в документі було зроблено запис від руки (зі словом «іменування»), а розділ, що стосується хрещення, був залишений порожнім. Суд погодився із заявниками, що ця примітка мала певний підтекст, а саме, що дочка не була охрещена. Внесення такої інформації до свідоцтва про народження, публічного та часто використовуваного документа, наражало його власника на ризик дискримінаційних ситуацій у відносинах з адміністративними органами. Крім того, у даній справі внесення рукописного запису не було передбачено законом; тому не було необхідності перевіряти, чи переслідувало це втручання законну мету і чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві» для того, щоб встановити порушення статті 9 ЄКПЛ.

Відповідно до міжнародного права, стаття 14 (2) КПД вимагає, щоб держави-члени поважали права та обов'язки батьків давати дитині керівництво щодо здійснення її права на свободу думки, совісті та релігії таким чином, щоб це відповідало здібностям дитини, що розвиваються. Формулювання статті 14 (2) КПД відповідає загальній концепції КПД щодо батьківських обов'язків: що батьківські обов'язки повинні виконуватися відповідно до здібностей дитини, що розвиваються (стаття 5 КПД), і виходячи з найкращого забезпечення інтересів дитини (стаття 18 (1) КПД). Стаття 14 (3) Хартії основних прав ЄС також визнає право батьків на забезпечення освіти і навчання своїх дітей відповідно до релігійних, філософських і педагогічних переконань.

71 Див. також ЄСПЛ, справа *«Папагеоргіу та інші проти Греції»*, №№ 4762/18 та 6140/18, 31 жовтня 2019 року; ЄСПЛ, справа *«Перовий проти Росії»*, № 47429/09, 20 жовтня 2020 року.

72 ЄСПЛ, справа *«Ставропулос та інші проти Греції»*, № 52484/18, 25 червня 2020 року.

2.3. Свобода вираження поглядів та інформації

Ключовий момент

- Хартії основних прав ЄС та ЄКПЛ гарантують право на свободу вираження поглядів, що включає свободу висловлювань, а також отримувати та поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку державних органів.

Відповідно до законодавства ЄС, право на свободу вираження поглядів включає свободу дотримуватися думок, отримувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади та незалежно від кордонів (стаття 11 [Хартії основних прав ЄС](#)).

Відповідно до законодавства Ради Європи, свобода вираження поглядів гарантується статтею 10 [ЄКПЛ](#) і може бути обмежена тільки тоді, коли це передбачено законом, для досягнення однієї з законних цілей, перелічених у статті 10 (2) і необхідної в демократичному суспільстві.

У своїй прецедентній практиці ЄСПЛ підкреслив, що «[с]вобода вираження поглядів становить одну з основних засад [демократичного] суспільства, одну з основних умов для його прогресу та розвитку кожної людини [...] вона застосовується не лише до «інформації» чи «ідей», які сприймаються прихильно або вважаються необразливими чи байдужими, але й до тих, які ображають, шокують або викликають занепокоєння держави або будь-якої групи населення»⁷³.

Приклад: У справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства»⁷⁴ ЄСПЛ встановив, що заборона, накладена владою на книгу під назвою «Маленька червона шкільна книга» (*Little Red School Book*), відповідала винятку, передбаченому пунктом 2 статті 10 ЄКПЛ про захист моралі. Справа стосується права на отримання інформації, відповідної для віку і зрілості дитини, – аспект права на свободу вираження

73 Див., наприклад, ЄСПЛ, справа «Хендісайд проти Сполученого Королівства», № 5493/72, 7 грудня 1976 р., п. 49.

74 Там само.

поглядів, який є особливо важливим для дітей. Книга, яка була перекладена з данської мови, була написана для дітей шкільного віку і поставила під сумнів ряд соціальних норм, включаючи сексуальність і наркотики. Молоді люди могли б інтерпретувати певні уривки книги на критичному етапі свого розвитку як заохочення до шкідливих для них передчасних дій, або навіть вчинення певних кримінальних злочинів. Тому, на думку ЄСПЛ, компетентні англійські судді «при здійсненні свого розсуду мали право у відповідний час вважати, що книга матиме згубний вплив на мораль багатьох дітей та підлітків, які її прочитають».

Інші справи щодо дітей відповідно до статті 10 ЄКПЛ стосуються права дітей, які перебувають під опікою, на доступ до інформації.

Приклад: *Справа «Гаскін проти Сполученого Королівства»*⁷⁵ стосується особи, яка більшу частину свого дитинства перебувала під опікою, і протягом цього періоду місцева влада зберігала конфіденційні записи. Вони включали різні звіти лікарів, шкільних вчителів, поліцейських і офіцерів пробації, соціальних працівників, санітарок, прийомних батьків і співробітників школи. Коли заявник звернувся за доступом до цих записів з метою подання позову проти місцевої влади за тілесні ушкодження, йому було відмовлено. Конфіденційність таких записів була виправдана суспільними інтересами для належного функціонування служби по догляду за дітьми, яке було б поставлено під загрозу, якби особи, що надавали ці записи, не бажали бути відвертими у своїх звітах у майбутньому. ЄСПЛ визнав, що особи, які в дитинстві перебували під опікою держави, мають життєво важливий інтерес «в отриманні інформації, необхідної для того, щоб знати і розуміти своє дитинство і ранній розвиток»⁷⁶. Хоча конфіденційність публічних записів повинна бути гарантована, система, подібна до британської, яка надає доступ до записів залежно від згоди автора, в принципі може бути сумісна зі Статтею 8 ЄКПЛ, якщо інтереси особи, яка прагне отримати доступ до записів, забезпечені, коли автор записів недоступний або неналежним чином відмовився надати згоду. У такому випадку незалежний орган повинен остаточно вирішити, чи слід надавати доступ. У цій справі заявнику не була доступна

⁷⁵ ЄСПЛ, справа *«Гаскін проти Сполученого Королівства»*, № 10454/83, 7 липня 1989 року.

⁷⁶ Там само, п. 49.

така процедура, і Суд встановив порушення прав заявника відповідно до статті 8 ЄКПЛ. ЄСПЛ, однак, не виявив порушення статті 10 ЄКПЛ, підтвердивши, що право на свободу отримання інформації забороняє уряду обмежувати особу в отриманні інформації, яку інші бажають надати, або можуть бути готові надати, але не зобов'язує державу надавати особі інформацію, про яку йде мова.

КПД відповідно до статті 13 (1) визнає право дитини на свободу вираження поглядів, яке включає свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, усно, у письмовій чи друкованій формі, у формі мистецтва або через будь-який інший засіб на вибір дитини.

2.4. Право бути заслуханим

Ключові моменти

- КПД визнає право дитини вільно висловлювати свої власні погляди у всіх питаннях, що її стосуються, як один із загальних принципів.
- Відповідно до Хартії основних прав ЄС, діти мають право вільно висловлювати свої погляди, а також на те, щоб їхні погляди бралися до уваги з питань, які їх стосуються, відповідно до їх віку та зрілості.
- Відповідно до ЄКПЛ, питання про те, чи повинен національний суд заслуховувати дитину, має вирішуватися в світлі конкретних обставин кожної справи і залежить від віку та зрілості дитини.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 24 (1) [Хартії основних прав ЄС](#) передбачає, що діти можуть вільно висловлювати свої погляди, і що такі погляди повинні братися до уваги з питань, які їх стосуються, відповідно до їхнього віку та зрілості. Це положення має загальну застосовність і не обмежується конкретними провадженнями. Суд ЄС часто тлумачив значення цього положення у поєднанні з [Брюссельським регламентом IIa](#).

Приклад: Справа «Хосеба Андоні Агірре Заррага проти Сімони Пельц»⁷⁷ стосується вивезення неповнолітньої дитини з Іспанії до Німеччини всупереч рішенню суду про опіку. До ЄС звернулися з питанням, чи може німецький суд (тобто суд країни, до якої вивезли дитину), оскаржити виконавчий наказ іспанського суду (країни походження) на тій підставі, що дитину не заслухали, порушуючи тим самим статтю 42 (2) (а) Регламенту № 2201/2003 (Брюссель II а) та статтю 24 Хартії основних прав ЄС. Дитина виступала проти повернення, коли висловила свої погляди в рамках судового розгляду в німецькому суді. ЄС аргументував, що заслуховування дитини не є абсолютним правом, але якщо суд вирішить, що це необхідно, він повинен запропонувати дитині справжню і ефективну можливість висловити свої погляди. ЄС також постановив, що право дитини бути заслуханою, як передбачено в Хартії та Брюссельському регламенті IIa, вимагає правових процедур та умов, які дозволяють дітям вільно висловлювати свої погляди, а суду отримати ці погляди. Суд також повинен вжити всіх відповідних заходів для організації таких слухань з урахуванням найкращих інтересів дітей та обставин кожної окремої справи. Якщо дитина проживає в іншій державі-члені ЄС, слухання дитини може, як зазначено в пункті 20 Брюссельського регламенту IIa, проходити відповідно до домовленостей, встановлених Регламентом Ради (ЄС) № 1206/2001 від 28 травня 2001 року про співробітництво між судами держав-членів у прийнятті доказів у цивільних або комерційних справах. Згідно з рішенням Суду ЄС, влада країни, до якої дитина була вивезена (Німеччина), не може протистояти поверненню дитини на підставі порушення права бути заслуханим у країні походження (Іспанія).

Право бути заслуханим відображено в різних законодавчих актах. Відповідно до статті 21 Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa, діти, здатні формувати свої власні погляди, мають право на те, щоб їм була надана справжня і ефективна можливість висловлювати свої погляди або безпосередньо, або через представника або відповідний орган⁷⁸. Їхнім поглядам має приділятися належна увага відповідно до їхнього віку та

77 ЄС, С-491/10 PPU, справа «Хосеба Андоні Агірре Заррага проти Сімони Пельц», 22 грудня 2010 р.; див. також розділ 5.4, в якому розглядаються подальші деталі цього рішення та функціонування Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa.

78 ЄС, Рада Європейського Союзу, Регламент Ради (ЄС) 2019/1111 від 25 червня 2019 року про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у шлюбно-сімейних справах та питаннях батьківської відповідальності, а також про міжнародне викрадення дітей (нова редакція), ОJ 2019 L 178/1.

зрілості. Це право застосовується не тільки в питаннях батьківської відповідальності, але й у процедурах повернення відповідно до [Гаазької конвенції 1980 року](#) про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей⁷⁹.

Відповідно до [Директиви ЄС про процесуальні гарантії](#), держави-члени повинні забезпечити, щоб діти мали право бути присутніми на судовому розгляді, і повинні вжити всіх необхідних заходів для того, щоб вони могли ефективно брати участь у судовому розгляді, в тому числі надаючи їм можливість бути заслуханими і висловлювати свої погляди⁸⁰. [Директива ЄС про сексуальне насильство над дітьми](#) також встановлює ряд процедурних гарантій для забезпечення захисту дитини під час допитів в кримінальному провадженні⁸¹.

Відповідно до законодавства Ради Європи ЄСПЛ не тлумачить право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 [ЄКПЛ](#)) як таке, що завжди вимагає заслуховування дитини в суді⁸². За загальним правилом національні суди мають оцінювати надані їм докази, включаючи засоби, використані для встановлення відповідних фактів. Національні суди не завжди зобов'язані заслуховувати дитину в суді з питання доступу до того з батьків, хто не має права опіки. Це питання має бути оцінене у світлі конкретних обставин кожного випадку, з належною увагою до віку та зрілості відповідної дитини. Більше того, ЄСПЛ часто забезпечує, відповідно до процесуальної частини статті 8, що влада вжила відповідних заходів, щоб супроводжувати свої рішення необхідними гарантіями.

79 Див. також ст. 26 [Регламенту Ради \(ЄС\) 2019/1111 від 25 червня 2019 року](#) про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у шлюбно-сімейних справах та питаннях батьківської відповідальності, а також про міжнародне викрадення дітей (нова редакція), ОJ 2019 L 178/1.

80 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2016), [Директива \(ЄС\) 2016/800/ЄС від 11 травня 2016 року](#) про процесуальні гарантії для дітей, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні, ОJ 2016 L 132/1, стаття 16.

81 ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2011), [Директива \(ЄС\) 2011/93/ЄС від 13 грудня 2011 року](#) про боротьбу з сексуальним насильством і сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією, що замінює Рамкове рішення Ради 2004/68/ІНА, ОJ 2011 L 335/1, стаття 20.

82 Див. також ЄСПЛ, справа [«Н.Ц. проти Грузії»](#), № 71776/12, 2 лютого 2016 року; ЄСПЛ, справа [«Ізлесіас Касаррубіос і Канталпідра Ізлесіас проти Іспанії»](#), № 23298/12, 11 жовтня 2016 року; ЄСПЛ, справа [«С проти Хорватії»](#), № 80117/17, 8 жовтня 2020 року; ЄСПЛ, справа [«М.Н. та інші проти Бельгії»](#), № 3599/18, 5 березня 2020 року; ЄСПЛ, справа [«Петров та Х проти Росії»](#), № 23608/16, 23 жовтня 2018 року.

Приклад: Справа «*М. і М. проти Хорватії*»⁸³ стосується спору про опікунство, включаючи твердження про насильство над дитиною з боку батька. ЄСПЛ був особливо вражений тим, що дитина, якій на той час виповнилося 13 з половиною років, все ще не була заслухана в судовому процесі про опіку, який до цього часу тривав понад чотири роки, і, таким чином, не мала можливості висловити свою думку в суді про те, з ким із батьків вона хоче жити. Не можна сказати, що діти, здатні формувати власні погляди, були достатньо залучені до процесу прийняття рішень, якщо їм не було надано можливості бути заслуханими і таким чином висловити свої погляди. Обмежена автономія дітей, яка поступово зростає з їхньою зрілістю, реалізується через їхнє право бути заслуханими та проконсультованими. За конкретних обставин цієї справи, недотримання побажань першої заявниці щодо того, з ким із батьків вона хотіла б жити, порушило її право на повагу до приватного та сімейного життя відповідно до статті 8.

Приклад: У справі «*Сахін проти Німеччини*»⁸⁴ мати заборонила будь-які контакти між заявником та його чотирирічною донькою. Регіональний суд Німеччини вирішив, що надання батькові доступу до його дочки буде шкідливим для дитини через серйозну напруженість між батьками. Суд зробив це, не заслухавши дитину про те, чи хоче вона продовжувати бачитися з батьком. У питанні заслуховування дитини в суді ЄСПЛ послався на роз'яснення експерта, надані в регіональному суді Німеччини. Після кількох зустрічей з дитиною, її матір'ю та заявником експерт вважав, що процес допиту дитини міг спричинити для неї ризик, якого не можна було уникнути за допомогою спеціальних заходів у суді. ЄСПЛ встановив, що за цих обставин процесуальні вимоги, викладені в статті 8 ЄКПЛ — заслухати дитину в суді — не означають, що необхідно проводити прямий допит дитини про її стосунки з батьком.

Низка зобов'язуючих та м'яких документів Ради Європи містять положення, що стосуються права дитини бути заслуханою в різних контекстах. [Європейська конвенція про здійснення прав дитини](#) стосується права дітей

83 ЄСПЛ, справа «*М. і М. проти Хорватії*», № 10161/13, 3 вересня 2015 року.

84 ЄСПЛ, справа «*Сахін проти Німеччини*» [ВП], № 30943/96, 8 липня 2003 року, п. 73. Про конкретний аспект оцінки національними судами отриманих ними доказів, а також актуальність доказів, які обвинувачені намагаються довести, див. також ЄСПЛ, справа «*Відаль проти Бельгії*», № 12351/86, 22 квітня 1992 року, п. 33.

вільно висловлювати свою думку⁸⁵. Конвенція надає дітям конкретні процесуальні права у сімейних справах, що розглядаються в судовому порядку, зокрема, у справах, пов'язаних з виконанням батьківських обов'язків, таких як проживання та доступ до дітей. Стаття 3 Конвенції надає дітям право бути поінформованими та висловлювати свої погляди під час провадження як процесуальне право. У статті 4 дитині надається право клопотати про призначення спеціального представника у провадженні в судовому органі, що стосується її інтересів. Відповідно до статті 6, органи влади повинні переконатися, що дитина отримала всю відповідну інформацію, проконсультуватися з дитиною особисто, якщо це необхідно, і дозволити дитині висловити свої погляди. Крім того, у *Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи з питань правосуддя, дружнього до дітей* наголошується на дотриманні прав дитини, яку необхідно вислухати у всіх провадженнях, що стосуються її або зачіпають її інтереси⁸⁶.

У статті 9 *Лансаротської конвенції* йдеться про участь дітей у розробці та здійсненні державної політики, програм або інших ініціатив, що стосуються боротьби з сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством над дітьми. Стаття 14 (1) цієї ж конвенції передбачає, що допомога жертвам повинна надаватися з належним урахуванням поглядів, потреб і проблем дитини⁸⁷.

Рекомендація Ради Європи щодо участі дітей та молоді віком до 18 років стосується їхнього права бути заслуханими в будь-якому середовищі, в тому числі в школах, громадах і сім'ях, а також на національному та європейському рівнях⁸⁸. Вона також містить керівні принципи для держав-членів при виконанні рекомендацій, таких як захист права дітей та молоді на участь, сприяння участі та інформування дітей та молоді про це, а також створення простору для участі. *Інструмент оцінки участі дітей Ради*

85 Рада Європи (1996), *Європейська конвенція про здійснення прав дітей*, CETS № 160, 25 січня 1996 року.

86 Див. також Рада Європи, Комітет міністрів Ради Європи (2010), *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice* (Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 року.

87 Рада Європи (2007), *Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства*, CETS № 201, 25 жовтня 2007 року.

88 Рада Європи, Комітет міністрів (2012), *Рекомендація Rec(2012)2 щодо участі дітей та молоді віком до 18 років*, 28 березня 2012 року.

Європи надає конкретні та вимірювані показники для вимірювання прогресу у виконанні цієї рекомендації⁸⁹.

Відповідно до міжнародного права, стаття 12 (1) КПД стверджує, що дитина, яка здатна формувати свої власні погляди, має право вільно висловлювати ці погляди у всіх питаннях, що стосуються неї. Поглядам дитини слід приділяти належну увагу відповідно до її віку та зрілості. Стаття 12 (2) КПД також передбачає, що дитині повинна бути надана можливість бути заслуханою в будь-якому судовому та адміністративному судочинстві, що стосується її особисто, або через представника чи відповідний орган, у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

2.5. Право на свободу зібрань і об'єднань

Ключові моменти

- Як Хартія основних прав ЄС, так і ЄСПЛ гарантують свободу мирних зібрань і об'єднань.
- ЄСПЛ чітко визнав право дітей відвідувати громадські зібрання.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 12 Хартії основних прав ЄС передбачає, що кожна людина має право на свободу мирних зібрань і об'єднань на всіх рівнях, зокрема в політичних, профспілкових та громадських справах. Це означає право кожного створювати і вступати в профспілки для захисту своїх інтересів.

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 11 (1) ЄКПЛ гарантує право на свободу зібрань і об'єднань з урахуванням обмежень, передбачених статтею 11 (2).

⁸⁹ Рада Європи, Відділ з прав дитини та Департамент у справах молоді (2016), *Child Participation Assessment Tool* (Інструмент оцінки участі дітей), березень 2016 року.

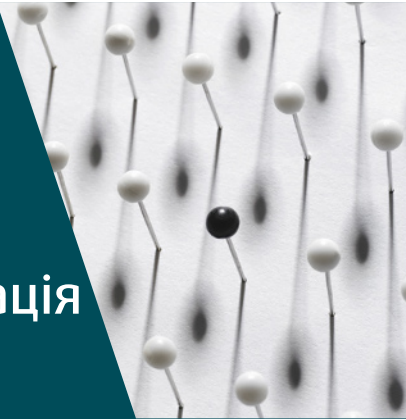
ЄСПЛ чітко підтвердив право дітей відвідувати зібрання в публічному просторі. Як зазначив Суд у справі «Християнсько-демократична народна партія проти Молдови»⁹⁰, заборона батькам і дітям відвідувати заходи, зокрема, на знак протесту проти урядової політики у сфері шкільної освіти, суперечила б свободі зібрань батьків і дітей.

Відповідно до міжнародного права, окремі діти, а також дитячі організації можуть покладатися на захист, передбачений статтею 15 КПД, яка містить право на свободу об'єднань та мирних зібрань. На підставі цього положення різні об'єднання, в яких беруть участь діти, отримали міжнародний захист.

90 ЄСПЛ, *Християнсько-демократична народна партія проти Молдови*, № 28793/02, 14 лютого 2006 року.

3.

Рівність і недискримінація

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Хартія основних прав, розділ III (рівність), включаючи статті 20 (рівність перед законом), 21 (недискримінація) і 23 (рівність між чоловіками і жінками)</p> <p>ДФЄС, стаття 19</p> <p>Директива про рівність у сфері зайнятості (2000/78/ЄС)</p> <p>Директива про расову рівність (2000/43/ЄС)</p> <p>Директива 2006/54/ЄС (нова редакція) про реалізацію принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та професійної діяльності</p> <p>Директива Ради 2004/113/ЄС про імплементацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі та постачанні товарів і послуг</p> <p>Директива про расову рівність (2000/43/ЄС)</p>	<p>Рівність і недискримінація</p> <p>Недискримінація за ознакою раси та етнічного походження</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 14</p> <p>Протокол № 12 до ЄКПЛ, стаття 1 (недискримінація)</p> <p>ЄСХ (переглянута), стаття Е (недискримінація)</p> <p>Рамкова конвенція про захист національних меншин (РКЗНМ), стаття 4</p> <p>Лансаротська конвенція, стаття 2</p> <p>ЄКПЛ, стаття 14 у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ</p> <p>РКЗНМ, статті 4 і 12</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
		<p>ЄСПЛ, справа «<i>D.H. та інші проти Чеської Республіки</i>» [ВП], № 57325/00, 2006 (розміщення ромських дітей у спеціальних школах)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Оршуш та інші проти Хорватії</i>», № 15766/03, 2010 (класи тільки для ромів у початкових школах)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Катан та інші проти Молдови та Росії</i>», № 43370/04 та інші, 19 жовтня 2012 року (політика сепаратистської влади)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Адам та інші проти Румунії</i>», № 81114/17 та ін., 2020 р. (додаткові іспити для етнічної групи)</p> <p>ЄКСП, справа «<i>Європейський центр з прав ромів (ERRC) проти Ірландії</i>», № 100/2013, 2015 р.</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 21</p> <p><i>ДФЕС</i>, стаття 45</p> <p>Директива про громадянство (2004/38/ЄС)</p> <p>Директива про довгострокових резидентів (2003/109/ЄС)</p> <p>Директива про возз'єднання сімей (2003/86/ЄС)</p> <p>Директива про єдиний дозвіл (2011/98/ЄС)</p> <p>ЄЕС, С-200/02, <i>Куньцянь Кетрін Чжу та Ман Лаветт Чен проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ</i>, 2004 р. (право на проживання батьків-громадян третіх країн)</p>	<p>Недискримінація за ознакою національності та імміграційного статусу</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 14 у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ</p> <p>Рамкова конвенція про захист національних меншин, статті 4 і 12</p> <p>ЄСПЛ, <i>Пономарьови проти Болгарії</i>, № 5335/05, 2011 (плата за навчання для тимчасових мешканців)</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 21</p> <p>Директива про рівність у сфері зайнятості (2000/78/ЄС)</p>	<p>Недискримінація за ознакою інвалідності</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 14; Протокол № 12 до ЄКПЛ, стаття 1 (недискримінація)</p> <p>ЄСХ, стаття 17 (2)</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>ЄС, С-303/06, справа «С. Коулман проти Еттрідж Лоу та Стів Лоу» [ВП], 2008</p>		<p>ЄСПЛ, справа «Чам проти Туреччини», № 51500/08, 2016 р. (відмова у прийомі до музичної школи на підставі порушення зору)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Г.Л. проти Італії», № 59751/15, 2020 р. (ненадання спеціалізованої навчальної підтримки учню з аутизмом)</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 21</p> <p>Директива про права жертв (2012/29/ЄС)</p> <p>Директива про рівність у сфері зайнятості (2000/78/ЄС)</p> <p>ЄС, С-303/06, справа «С. Коулман проти Еттрідж Лоу та Стів Лоу» [ВП], 2008</p>	<p>Недискримінація за іншими захищеними ознаками</p>	<p>Лансаротська конвенція, стаття 2</p> <p>ЄКПЛ, стаття 14</p> <p>Протокол № 12 до ЄКПЛ, стаття 1 (недискримінація)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Баєв та інші проти Росії», № 67667/09, 2017 р. (самовільне законодавство проти гомосексуалізму)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Л.В. проти Іспанії», № 35159/09, 2010 р. (обмеження контактів через емоційну нестабільність внаслідок зміни статі)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Д.Г. проти Ірландії», № 39474/98, 2002 р. (незабезпечення відповідного за віком місця тримання під вартою для неповнолітнього правопорушника)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Буамар проти Бельгії», № 9106/80, 1988 р. (незабезпечення відповідного за віком місця тримання під вартою для неповнолітнього правопорушника)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Фабріс проти Франції» [ВП], № 16574/08, 2013 р. (права на спадщину для дітей, народжених поза шлюбом)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Мазурек проти Франції», № 34406/97, 2000 р. (права на спадщину для дітей, народжених поза шлюбом)</p>

Заборона дискримінації є основним принципом будь-якого демократичного суспільства. Інституції ЄС прийняли низку директив щодо боротьби з дискримінацією, які також стосуються дітей. ЄСПЛ розробив значний масив прецедентного права щодо заборони дискримінації за статтею 14 [ЄКПЛ](#) у поєднанні з іншими статтями Конвенції та, в меншій мірі, за статтею 1 Протоколу № 12.

ЄКСП вважає, що функція статті E [ЄСХ](#) про недискримінацію подібна до функції статті 14 [ЄКПЛ](#): вона не має самостійного існування і повинна поєднуватися з одним із основних положень Європейської соціальної хартії⁹¹.

У цій главі розглядаються принципи рівності та недискримінації з акцентом на тих підставах, де було розроблено специфічну для дітей прецедентну практику. Вона починається з загальної інформації про європейське законодавство про недискримінацію ([розділ 3.1](#)), а потім зосереджується на рівності та недискримінації щодо дітей за етнічною ознакою ([розділ 3.2](#)), національністю та імміграційним статусом ([розділ 3.3](#)), інвалідністю ([розділ 3.4](#)), та інших захищених підстав, включаючи стать, гендерну ідентичність та сексуальну орієнтацію, мову та особисту ідентичність ([розділ 3.5](#)).

91 ЄКСП, *Syndicat des Agrégés de l'Enseignement Supérieur (SAGES) v. France*, скарга № 26/2004, 15 червня 2005 року, п. 34.

3.1. Європейське право про недискримінацію

Ключові моменти

- Дискримінація за ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних особливостей, мови, релігії або переконань, політичної або будь-якої іншої думки, приналежності до національної меншини, майнового стану, народження, інвалідності, віку або сексуальної орієнтації, як правило, заборонені в Європі⁹².
- В ЄС Хартія основних прав забороняє будь-яку дискримінацію за будь-якою ознакою, зокрема за статтю, расою, кольором шкіри, етнічним або соціальним походженням, генетичними ознаками, мовою, релігією або переконаннями, політичними або будь-якими іншими поглядами, належністю до національної меншини, майновим станом, народженням, інвалідністю, віком або сексуальною орієнтацією. У межах застосування Договорів і без шкоди для будь-якого з їхніх конкретних положень також забороняється будь-яка дискримінація за ознакою національності.
- Вторинне право ЄС забороняє дискримінацію за ознакою статі (директиви про гендерну рівність); за ознакою етнічного чи расового походження в кількох сферах життя (Директива про расову рівність); у сфері зайнятості та професійної діяльності за ознаками віку, інвалідності, сексуальної орієнтації, релігії чи переконань (Директива про рівність у сфері зайнятості).
- Стаття 14 ЄКПЛ забороняє дискримінацію щодо здійснення іншого права, гарантованого Конвенцією. Відповідно до Протоколу № 12, заборона дискримінації стала самостійним правом.
- Ряд інструментів Ради Європи підкреслюють необхідність забезпечення недискримінації стосовно певних обставин або груп.

Відповідно до законодавства ЄС, заборона дискримінації в статті 21 **Хартії основних прав ЄС** є самостійним принципом, який застосовується також до ситуацій, не охоплених будь-яким іншим положенням статуту. До ознак, за якими дискримінація прямо заборонена цим положенням, належать стать, раса, колір шкіри, етнічне або соціальне походження,

⁹² Для огляду європейського законодавства про недискримінацію, як це передбачено директивами ЄС про недискримінацію та ст. 14 та Протоколом 12 до ЄКПЛ, див.: Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2018) *Handbook on European non-discrimination law* (Посібник з європейського законодавства у сфері недискримінації), лютий 2018 року.

генетичні особливості, мова, релігія або переконання, політичні або будь-які інші погляди, належність до національної меншини, майновий стан, народження, інвалідність, вік та сексуальна орієнтація. У статті 2 ДФЄС йдеться про недискримінацію, рівність, справедливість, повагу до людської гідності та толерантність між чоловіками і жінками як про цінності, спільні для всіх держав-членів. Стаття 19 ДФЄС охоплює ознаки статі, расового чи етнічного походження, релігії чи переконань, інвалідності, віку та сексуальної орієнтації. Недискримінація є самостійним принципом, який також застосовується до ситуацій, не охоплених будь-яким іншим положенням Хартії. До ознак, за якими дискримінація прямо заборонена цим положенням, належать стать, раса, колір шкіри, етнічне або соціальне походження, генетичні особливості, мова, релігія або переконання, політичні або будь-які інші погляди, належність до національної меншини, майновий стан, народження, інвалідність, вік та сексуальна орієнтація. Стаття 19 ДФЄС охоплює ознаки статі, расового чи етнічного походження, релігії чи переконань, інвалідності, віку та сексуальної орієнтації.

Кілька директив ЄС забороняють дискримінацію у сферах зайнятості, в системі соціального забезпечення та доступі до товарів і послуг, і всі вони потенційно стосуються дітей. Директива Ради 2000/78/ЄС, яка встановлює загальні рамки для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності (Директива про рівність у сфері зайнятості)⁹³, забороняє дискримінацію за ознаками релігії або переконань, інвалідності, віку та сексуальної орієнтації. Директива Ради 2000/43/ЄС, яка реалізує принцип рівного ставлення між особами, незалежно від расового чи етнічного походження (Директива про расову рівність), забороняє дискримінацію за ознакою расової або етнічної приналежності не тільки в контексті зайнятості та доступу до товарів і послуг, але й у сфері соціального забезпечення (включаючи соціальний захист, соціальне забезпечення та охорону здоров'я) та освіти⁹⁴. Подальші директиви впроваджують принцип рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування та зайнятості або самозайнятості

93 ЄС, Рада Європейського Союзу (2000), Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності, ОJ 2000 L 303.

94 ЄС, Рада Європейського Союзу (2000), Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про впровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження, ОJ 2000 L 180.

(Директиви 2006/54/ЄС⁹⁵ і 2010/41/ЄС⁹⁶), а також в доступі і постачанні товарів і послуг (*Гендерна директива щодо товарів і послуг*)⁹⁷. Директива Ради 79/7/ЄЕС про поступове впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок застосовується у сфері соціального забезпечення⁹⁸. Директива про рівне ставлення, запропонована Комісією у 2008 році, спрямована на заповнення прогалин у законодавстві про рівність⁹⁹.

Відповідно до ЄКПЛ, стаття 14 гарантує рівність у «здійсненні [...] [] прав і свобод», викладених у ЄКПЛ. Таким чином, ЄСПЛ компетентний розглядати лише ті скарги на дискримінацію, які підпадають під сферу дії одного з прав, захищених ЄКПЛ. Протокол № 12 (на даний момент ратифікований 20 державами-членами) забороняє дискримінацію щодо «користування будь-яким правом, встановленим законом» і «будь-яким органом державної влади» і, таким чином, має ширшу сферу дії, ніж стаття 14, яка стосується лише прав, гарантованих Конвенцією.

Положення, викладені в обох документах, містять невичерпний перелік ознак, за якими забороняється дискримінація: стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, належність до національної меншини, майновий стан, народження або інший статус. Якщо ЄСПЛ встановить, що до осіб, які перебувають у подібному становищі, ставляться по-різному, він розгляне, чи може це бути об'єктивно і розумно обґрунтоване¹⁰⁰.

95 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2006), *Директива 2006/54/ЄС* від 5 липня 2006 року про реалізацію принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та професійної діяльності (нова редакція), ОJ 2006 L 204.

96 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2010), *Директива 2010/41/ЄС* від 7 липня 2010 року про застосування принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок, зайнятих в якості самозайнятих, та скасування Директиви Ради 86/613/ЄЕС, ОJ 2010 L 180.

97 ЄС, Рада Європейського Союзу (2004), *Директива Ради 2004/113/ЄС* від 13 грудня 2004 року про застосування принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі та постачанні товарів і послуг, ОJ 2004 L 373.

98 ЄС, Рада Європейського Союзу (1978), *Директива 79/7/ЄЕС* від 19 грудня 1978 року про поступове впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях соціального забезпечення, ОJ 1979 L 6.

99 ЄС, Рада Європейського Союзу (2008), *Пропозиція щодо Директиви Ради про впровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від релігії чи переконань, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації* {SEC(2008) 2180}. {SEC(2008) 2181}, COM(2008) 426, 2 липня 2008 року.

100 Огляд прецедентного права ЄСПЛ, див. Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2018), *Handbook on European non-discrimination law* (Посібник з європейського законодавства про недискримінацію), лютий 2018 року.

Стаття Е ЄСХ також містить невичерпний перелік ознак, за якими забороняється дискримінація: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, стан здоров'я, належність до національної меншини або народження. Додаток до ЄСХ, що має відношення до цієї статті, уточнює, що диференційоване ставлення, засноване на об'єктивному і розумному обґрунтуванні, включає в себе необхідність певного віку або здатності для доступу до деяких форм освіти¹⁰¹.

Відповідно до статті 4 Рамкової конвенції про захист національних меншин (РКЗНМ)¹⁰², держави-члени гарантують особам, які належать до національних меншин, право на рівність перед законом і рівний захист з боку закону та забороняють дискримінацію за ознакою належності до національної меншини. Вони також зобов'язуються вживати, у разі необхідності, адекватних заходів для сприяння у всіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної та ефективної рівності між особами, що належать до національної меншини, та тими, хто належить до більшості.

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості є унікальним органом з моніторингу прав людини, який спеціалізується на питаннях боротьби з расизмом, дискримінацією, ксенофобією, антисемітизмом та нетерпимістю в Європі¹⁰³. В рамках свого моніторингу країн комісія вивчає ситуацію з проявами расизму та нетерпимості в кожній з держав-членів Ради Європи.

Стаття 2 **Лансаротської конвенції** гарантує, що виконання її положень, зокрема здійснення заходів щодо захисту прав жертв сексуальної експлуатації та сексуального насильства, буде забезпечено без дискримінації на будь-яких підставах.

Утримання від дискримінаційного поведіння іноді не є достатнім для досягнення рівного ставлення. У деяких ситуаціях можуть бути вжиті заходи для того, щоб компенсувати існуючі та постійні нерівності. У

101 Рада Європи (1996), Європейська соціальна хартія (переглянута), **Пояснювальна доповідь**, п. 136.

102 Рада Європи (1995), **Рамкова конвенція про захист національних меншин** (РКЗНМ), СETS № 157, 1 лютого 1995 року.

103 Більше інформації на вебсторінці **Європейської комісії проти расизму та нетерпимості**.

контексті ООН це називається «спеціальними заходами», тоді як законодавство ЄС посилається на «спеціальні заходи» або «позитивні дії». ЄСПЛ говорить про «позитивні зобов'язання». Вживаючи такі спеціальні заходи, уряди можуть забезпечити «фактичну рівність», тобто рівне користування можливостями доступу до наявних у суспільстві благ, а не просто «формальну рівність». Якщо уряди, роботодавці та постачальники послуг не розглядають доцільність вжиття спеціальних заходів, вони збільшують ризик того, що їхні правила та практика можуть становити непряму дискримінацію.

У наступних розділах аналізуються конкретні підстави дискримінації, які виявилися особливо актуальними для дітей.

3.2. Недискримінація за ознакою раси або етнічного походження

Ключові моменти

- Раса та етнічне походження є забороненими підставами для дискримінації в Європі.
- ЄС має спеціальний правовий інструмент (Директива про расову рівність), який забороняє пряму та непряму дискримінацію, а також переслідування у всіх сферах життя.

Відповідно до законодавства ЄС, Директива про расову рівність забороняє дискримінацію за ознакою раси або етнічної приналежності не тільки в контексті працевлаштування, а й при наданні товарів і послуг, в системі соціального забезпечення, освіти та соціального захисту. Роми, як особливо численна і вразлива етнічна група, безпосередньо підпадають під сферу дії директиви. Ключовим елементом боротьби з дискримінацією щодо ромів стало прийняття у 2011 році спеціальних рамок інтеграції ромів до національних стратегій ЄС¹⁰⁴. У 2020 році за нею послідувала друга **ромська стратегічна рамка ЄС щодо рівності, інтеграції та участі**

¹⁰⁴ ЄС, Європейська комісія (2011), *Рамки ЄС для національних стратегій інтеграції ромів до 2020 року*, COM(2011) 173 final, Брюссель, 5 квітня 2011 року.

на 2020-2030 роки¹⁰⁵. Ромські діти особливо страждають від прямої та непрямої дискримінації, а також утисків у сфері освіти, доступу до працевлаштування та житла, охорони здоров'я, обізнаності та доступу до правосуддя. Досягнення повної рівності на практиці може за певних обставин вимагати позитивних дій щодо ромів, зокрема в цих чотирьох ключових сферах¹⁰⁶.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ виніс рішення у кількох знакових справах щодо диференційованого поводження з ромськими дітьми в системі освіти. Ці випадки були проаналізовані відповідно до статті 14, взятої разом зі статтею 2 **Протоколу 1 до ЄКПЛ**. ЄСПЛ постановив, що надмірна представленість або сегрегація ромських дітей у спеціальних школах чи класах може бути об'єктивно виправдана лише за провадженням відповідних гарантій для направлення дітей до цих шкіл чи класів, таких як тести, спеціально розроблені для дітей ромів та врахування їх потреб; належне оцінювання та моніторинг прогресу, щоб інтеграція в звичайні класи відбулася, як тільки труднощі з навчанням усунені; і позитивні заходи для вирішення труднощів у навчанні. За відсутності ефективних антисегрегаційних заходів продовження освітньої сегрегації ромських дітей у загальноосвітній школі зі звичайною програмою не може бути виправданим¹⁰⁷. Крім того, Комітет міністрів Ради Європи рекомендує включити історію ромів та/або мандрівників у шкільні програми та навчальні матеріали¹⁰⁸.

Приклад: У справі «Д.Х. та інші проти Чеської Республіки»¹⁰⁹ ЄСПЛ встановив, що непропорційну кількість ромських дітей безпідставно

105 ЄС, Європейська комісія (2020), *Союз рівності: Стратегічні рамки ЄС щодо ромів для забезпечення рівності, інтеграції та участі*, COM(2020) 620 final, 10 жовтня 2020 р.

106 ЄС, Європейська Комісія (2014), *Спільний звіт про застосування Директиви Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про впровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження та Директиви Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності*, Звіт Комісії Європейському Парламенту та Ради, COM(2014) 2 final, Брюссель, 17 січня 2014 року.

107 ЄСПЛ, справа «Лавіда та інші проти Греції», № 7973/10, 30 травня 2013 року.

108 Рада Європи, Комітет міністрів (2020), *Рекомендація CM/Rec(2020)2 державам-членам щодо включення історії ромів та/або мандрівників у шкільні програми та навчальні матеріали*, 1 липня 2020 року.

109 ЄСПЛ, справа «Д.Х. та інші проти Чеської Республіки» [ВП], № 57325/00, 13 листопада 2007 року, пп. 206-210.

відправляли до спеціальних шкіл для дітей з труднощами в навчанні. Суд був занепокоєний більш базовою навчальною програмою, запропонованою в цих школах, і сегрегацією, яку спричиняла ця система. Таким чином, ромські діти отримували освіту, яка поглиблювала їхні труднощі та ставила під загрозу їхній подальший особистісний розвиток, замість того, щоб допомогти їм інтегруватися в основну систему освіти та розвинути навички, які б полегшили життя серед більшості населення. Отже, ЄСПЛ визнав порушення статті 14 ЄКПЛ у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ.

Приклад: У справі *«Оршуш та інші проти Хорватії»*¹¹⁰ ЄСПЛ розглянув питання про існування класів тільки для ромів у звичайних початкових школах. В принципі, тимчасове розміщення дітей в окремому класі через їх недостатнє володіння мовою навчання не є дискримінацією як такою. Таке розміщення можна розглядати як адаптацію системи освіти до особливих потреб дітей з мовними труднощами. Однак, як тільки це розміщення непропорційно або виключно впливає на членів певної етнічної групи, необхідно запровадити запобіжні заходи. Щодо початкового розміщення в окремих класах, ЄСПЛ зазначив, що таке розміщення не було частиною загальної практики вирішення проблем дітей з недостатнім володінням мовою, і що ніякого спеціального тестування володіння мовою дітьми не проводилося. Що стосується запропонованої їм навчальної програми, то деяким дітям не було запропоновано жодної конкретної програми (тобто спеціальних мовних занять), щоб в найкоротші терміни отримати необхідні мовні навички. Не було ані процедури переведення, ані процедури моніторингу для забезпечення негайного та автоматичного переведення до змішаних класів, як тільки ромські діти досягали достатнього рівня володіння мовою. Отже, Суд встановив, що це було порушенням статті 14 ЄСПЛ у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1.

ЄСПЛ також виніс рішення щодо інших справ, що стосуються дискримінації дітей у шкільному середовищі.

¹¹⁰ ЄСПЛ, справа *«Оршуш та інші проти Хорватії»* [ВП], № 15766/03, 16 березня 2010 року, п. 157.

Приклад: У справі *«Катан та інші проти Молдови та Росії»*¹¹¹ ЄСПЛ розглянув мовну політику, запроваджену в школах сепаратистською владою Придністров'я, яка була спрямована на русифікацію. Після примусового закриття та переміщення шкіл з молдовською мовою навчання (з використанням латинського алфавіту) батьки були змушені обирати: або віддавати дітей до шкіл, де навчання велося штучним поєднанням молдовської мови та кирилиці, з використанням навчальних матеріалів, виготовлених ще за радянських часів, або відправляти своїх дітей до шкіл, які були гірше обладнані та менш зручно розташовані, по дорозі до яких вони зазнавали утисків та залякування. Примусове закриття шкіл і подальші переслідування вважалися невинуватим втручанням у право дітей на освіту, що становило порушення статті 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ¹¹².

Приклад: У справі *«Адам та інші проти Румунії»*¹¹³ етнічні угорці, які в Румунії навчалися в школі рідною мовою, скаржилися на те, що їм довелося скласти два додаткові іспити з рідної мови за той самий, досить короткий, період, встановлений для іспитів на здобуття ступеня бакалавра по всій країні. На початку ЄСПЛ підкреслив, що відповідні документи Ради Європи чітко визнають, що захист і заохочення мов меншин не повинні бути на шкоду офіційним мовам і необхідності їх вивчення. Крім того, два додаткових іспити, які заявники повинні були скласти, були прямим і неминучим наслідком їх свідомого і добровільного вибору навчатися іншою мовою та надання їм державою такої можливості. ЄСПЛ був переконаний, що заявників не було поміщено в іншу ситуацію, яка була б достатньо суттєвою для цілей статті 1 Протоколу № 12. Ніякого порушення Конвенції виявлено не було.

ЄКСП вважає, що, незважаючи на те, що освітня політика щодо ромських дітей може супроводжуватися гнучкими структурами для задоволення різноманітності групи і може враховувати той факт, що деякі групи ведуть мандрівний або напівандрівний спосіб життя, не повинно бути окремих шкіл для ромських дітей¹¹⁴.

111 ЄСПЛ, справа *«Катан та інші проти Молдови та Росії»* [ВП], №№ 43370/04, 8252/05 та 18454/06, 19 жовтня 2012 року.

112 Там само, пп. 141–144.

113 ЄСПЛ, справа *«Адам та інші проти Румунії»*, № 81114/17, 13 жовтня 2020 року.

114 ЄКСП, Висновки 2003 р. – Болгарія – Ст. 17 (2), 2003/def/BGR/17/2/EN, 30 червня 2003 року.

Приклад: Справа «Європейського центру з прав ромів (ЄЦПР) проти Ірландії»¹¹⁵ стосується дотримання Ірландією ЄСХ щодо розміщення мандрівників, особливо щодо житлових умов та виселення мандрівників, а щодо дітей мандрівників — також щодо соціального, правового та економічного захисту. ЄЦПР стверджував, що уряд порушив статтю 17, відмовивши дітям мандрівників у праві на соціальний, правовий та економічний захист, особливо щодо навчання в школі.

Відповідно до статті 4 (2) і (3) РКЗНМ спеціальні заходи, прийняті для сприяння ефективній рівності осіб, що належать до національних меншин, не повинні розглядатися як дискримінаційні. Відповідно до статті 12 (3) РКЗНМ, держави-члени, крім того, прямо зобов'язуються сприяти забезпеченню рівних можливостей доступу до освіти на всіх рівнях для осіб, які належать до національних меншин. Консультативний комітет з питань РКЗНМ регулярно розглядає питання рівного доступу до освіти ромських дітей відповідно до цього положення¹¹⁶.

3.3. Недискримінація за ознакою національності та імміграційного статусу

Ключові моменти

- Європейське законодавство забороняє дискримінацію за національною ознакою.
- Відповідно до законодавства ЄС, дискримінація за національною ознакою заборонена в контексті вільного пересування осіб відповідно до статті 45 ДФЄС (свобода пересування та проживання). У межах застосування законодавства ЄС будь-яка дискримінація за національною ознакою заборонена відповідно до статті 21 (2) Хартії основних прав ЄС. ЄКПЛ гарантує здійснення прав всім особам, які перебувають під юрисдикцією держави-члена.

115 ЄСПЛ, справа «Європейський центр з прав ромів (ЄЦПР) проти Ірландії», № 100/2013, 1 грудня 2015 року.

116 Рада Європи, Консультативний комітет з питань РКЗНМ (2006), *Коментар щодо освіти відповідно до Рамкової конвенції про захист національних меншин (2006)*, ACFC/25DOC(2006)002.

Відповідно до законодавства ЄС, дискримінація за національною ознакою заборонена в рамках застосування договорів (стаття 18 ДФЄС; Стаття 21 (2) Хартії основних прав). Ці статті стосуються всіх громадян ЄС у зв'язку з положенням про європейське громадянство, а також довгострокових резидентів, які не мають громадянства ЄС. Крім того, законодавство ЄС забороняє дискримінацію за національною ознакою, зокрема в контексті вільного пересування осіб (Директива про громадянство¹¹⁷; Стаття 45 ДФЄС)¹¹⁸. Громадяни третіх країн, тобто особи, які є громадянами держави, яка не є членом ЄС, мають право на рівне ставлення в тих самих сферах, що й ті, що охоплюються директивами про недискримінацію, коли вони отримують статус довгострокового резидента. Для того, щоб отримати статус довгострокового резидента, **Директива про громадян третіх країн** вимагає, серед інших умов, п'ятирічний період проживання на законних підставах¹¹⁹. Крім того, Директива 2003/86/ЄС про право на возз'єднання сім'ї (**Директива про возз'єднання сім'ї**)¹²⁰ дозволяє громадянам третіх країн, які легально проживають в державі-члені ЄС, щоб члени їх сімей приєдналися до них за певних умов (див. також **розділ 9.5**)¹²¹. Більше того, **Директива про єдиний дозвіл** забезпечує право на рівне ставлення до громадян третіх країн за певних умов¹²².

117 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2004), Директива 2004/38/ЄС від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, ОJ 2004 L 158.

118 Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (2018), *Making EU citizens' rights a reality: National courts enforcing freedom of movement and related rights* (Втілення прав громадян ЄС в життя: Національні суди, що забезпечують дотримання свободи пересування та пов'язаних з нею прав), Люксембург, Офіс публікацій Європейського Союзу.

119 ЄС, Рада Європейського Союзу (2003), Директива 2003/109/ЄС від 25 листопада 2003 року про статус громадян третіх країн, які є довгостроковими резидентами, ОJ 2004 L 16.

120 ЄС, Рада Європейського Союзу (2003), Директива 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року про право на возз'єднання сім'ї, ОJ 2003 L 251.

121 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2011), Директива 2011/98/ЄС (Директива про єдиний дозвіл) встановила право громадян третіх країн на єдину процедуру подачі заявки на проживання і роботу в ЄС і встановила загальний набір прав для громадян третіх країн, ОJ 2011 L 343/1.

122 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2011), Директива 2011/98/ЄС (Директива про єдиний дозвіл) встановила право громадян третіх країн на єдину процедуру подачі заявки на проживання і роботу в ЄС і встановила загальний набір прав для громадян третіх країн, ОJ 2011 L 343/1, ст. 12.

Приклад: Справа «Чен»¹²³ стосується питання про те, чи мала дитина громадянина третьої країни право проживати в одній державі-члені ЄС, коли вона народилася в іншій державі-члені і мала громадянство останньої. Її мати, від якої вона залежала, була громадянкою третьої країни. Суд ЄС визначив, що коли держава-член ЄС встановлює вимоги до осіб, які бажають отримати громадянство, і ці вимоги виконуються, інша держава-член ЄС не може потім оскаржити це право, коли мати і дитина подають заяву на проживання. Суд ЄС підтвердив, що держава-член не може відмовити у праві на проживання тому з батьків, хто є опікуном дитини, яка є громадянином ЄС, оскільки це позбавить право на проживання дитини будь-якого корисного ефекту.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄКПЛ гарантує здійснення прав всім особам, які проживають в межах юрисдикції держави-члена, незалежно від того, чи є вони громадянами чи ні, включаючи тих, хто проживає за межами національної території, в районах, що знаходяться під ефективним контролем держави-члена. Що стосується освіти, ЄСПЛ вважає, що диференційоване ставлення за ознакою національності та імміграційного статусу може становити дискримінацію.

Приклад: Справа «Пономарьови проти Болгарії»¹²⁴ стосується питання іноземних громадян, які не мають постійного дозволу на проживання і змушені платити шкільні збори за середню освіту. В принципі, зазвичай широкі межі розсуду у випадках загальних заходів економічної або соціальної стратегії необхідно кваліфікувати в галузі освіти з двох причин: (а) право на освіту користується безпосереднім захистом відповідно до ЄКПЛ, і (б) освіта є дуже особливим видом державних послуг, який виконує широкі соціальні функції. Згідно з рішенням ЄСПЛ, межа свободи розсуду збільшується з підвищенням рівня освіти. Таким чином, якщо (вищу) плату за початкову освіту для іноземців важко обґрунтувати, то на рівні університету вона може бути цілком виправданою. Враховуючи важливість середньої освіти для розвитку особистості, соціальної та професійної інтеграції, для цього рівня освіти застосовується більш суворя перевірка пропорційності

123 СЕС, С-200/02, справа «Куньянь Кетрін Чжу і Ман Лаветт Чен проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ», 19 жовтня 2004 року.

124 ЄСПЛ, справа «Пономарьови проти Болгарії», № 5335/05, 21 червня 2011 р., п. 60.

диференційованого підходу. Суд пояснив, що він не займає жодної позиції щодо того, чи має держава право позбавляти всіх нелегальних мігрантів від освітніх пільг, які вона надає своїм громадянам та певним обмеженим категоріям іноземців. Оцінюючи конкретні обставини справи заявників, суд дійшов висновку, що жодних «міркувань, пов'язаних із необхідністю зупинити чи повернути назад потік нелегальної імміграції», не було. Заявники не намагалися зловживати болгарською системою освіти, оскільки вони приїхали жити в Болгарію в дуже молодому віці після того, як їхня мати одружилася з болгариним, тому у них не було іншого вибору, як ходити до школи в Болгарії. Відповідно, було порушено статтю 14 ЄКПЛ у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ.

3.4. Недискримінація за ознакою інвалідності

Ключові моменти

- Будь-яка дискримінація за ознакою інвалідності заборонена європейським законодавством (стаття 21 Хартії основних прав; стаття 14 ЄКПЛ; стаття 1 Протоколу № 12 ЄКПЛ).
- Дискримінація за ознакою інвалідності відповідно до законодавства ЄС та Ради Європи також включає випадки «дискримінації через асоціацію» (наприклад, якщо дитина дискримінується, оскільки її батьки — особи з обмеженими можливостями).

Інвалідність є однією з ознак дискримінації, яка прямо заборонена статтею 21 Хартії основних прав ЄС. ЄС ратифікував [Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю \(КПОІ\)](#)¹²⁵ і розробив [Стратегію щодо прав осіб з інвалідністю на 2021-2030 роки](#)¹²⁶. КПОІ в даний час є орієнтиром для інтерпретації законодавства ЄС, що стосується дискримінації за ознакою

125 Це перший випадок в історії, коли ЄС став стороною міжнародного договору з прав людини. Організація Об'єднаних Націй, [Конвенція про права осіб з інвалідністю \(КПОІ\)](#), 13 грудня 2006 року.

126 ЄС, Європейська комісія (2021), [Союз рівності: Стратегія щодо прав осіб з інвалідністю на 2021-2030 роки](#), COM(2021) 101 final.

інвалідності¹²⁷. Відповідно до законодавства ЄС, держави зобов'язані забезпечити розумне пристосування, щоб дати людям з обмеженими можливостями можливість повною мірою реалізувати свої права¹²⁸.

Принаймні у випадку інвалідності, але не обмежуючись нею, ЄС визнав, що законодавство ЄС також захищає від «дискримінації через асоціацію», тобто дискримінації особи, яка асоціюється з іншою особою, що має захищену ознаку, наприклад, з матір'ю дитини з обмеженими можливостями, або дискримінації особи у зв'язку з інвалідністю їхньої дитини¹²⁹.

Приклад: У справі «С. Коулман проти Еттрідж Лоу та Стів Лоу»¹³⁰ ЄС зазначив, що Директива про рівність у сфері зайнятості містить певні положення, спрямовані на конкретне врахування потреб осіб з обмеженими можливостями. Це, однак, не дає підстав для висновку, що принцип рівного ставлення, закріплений в директиві, повинен тлумачитися строго, як такий, що забороняє тільки пряму дискримінацію за ознакою інвалідності і стосується виключно осіб з обмеженими можливостями. На думку ЄС, директива поширюється не на певну категорію осіб, а на саму природу дискримінації. Тлумачення, що обмежує її застосування до осіб з обмеженими можливостями, позбавило б директиву важливого елементу її ефективності та зменшило б захист, який вона покликана гарантувати. ЄС дійшов висновку, що директиву слід тлумачити так, що викладена в ній заборона прямої дискримінації не обмежується особами з обмеженими можливостями. Отже, якщо роботодавець ставився до працівника, який не мав інвалідності, менш сприятливо, ніж до іншого працівника в

127 ЄС, С-312/11, справа «Європейська комісія проти Італійської Республіки», 4 липня 2013 року; ЄС, С-363/12, справа «З. проти Державного департаменту та Правління громадської школи» [ВП], 18 березня 2014 року; ЄС, С-356/12, справа «Wolfgang Glatzel v. Freistaat Bayern», 22 травня 2014 року; ЄС, С-395/15, справа «Мохамед Даудіді проти Бунд Плюс СЛ та інших», 1 грудня 2016 року; ЄС, С-406/15, справа «Petya Milkova v. Izpalnitelen direktor na Agentsiata za privatizatsia i sledprivatizatsionen kontrol», 9 березня 2017 року.

128 Див., наприклад, ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2012), Директива 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів (Директива про права жертв), ОJ 2012 L 315/57, ст. 3 і 22.

129 ЄС, С-303/06, справа «С. Коулман проти Еттрідж Лоу та Стів Лоу» [ВП], 17 липня 2008 року.

130 ЄС, С-303/06, справа «С. Коулман проти Еттрідж Лоу та Стів Лоу» [ВП], 17 липня 2008 року.

порівнянній ситуації, на підставі інвалідності дитини колишнього працівника, догляд за якою здійснював переважно цей працівник, таке ставлення суперечило забороні прямої дискримінації, передбаченої директивою.

В рамках ЄКПЛ з'являється все більше прецедентного права, що стосується випадків дискримінації дітей з обмеженими можливостями в доступі до освіти¹³¹. У своїх попередніх прецедентних рішеннях з цього питання органи Конвенції наголошували на необхідності навчання дітей з обмеженими можливостями, коли це можливо, разом з іншими дітьми їхнього віку¹³². У нещодавніх справах ЄСПЛ наголосив на важливості розумного пристосування в сфері освіти.

Приклад: У справі «Чам проти Туреччини»¹³³ музична академія відмовилася зарахувати студентку, яка мала право на вступ, на підставі її вад зору. ЄСПЛ зазначив, що дискримінація за ознакою інвалідності також охоплює відмову надати розумне пристосування для полегшення доступу осіб з обмеженими можливостями до освіти (наприклад, адаптація методів навчання, щоб зробити їх доступними для незрячих студентів)¹³⁴. У цій справі компетентні національні органи не доклали зусиль для виявлення потреб заявника і не змогли пояснити, як і чому її сліпота може перешкодити її доступу до музичної освіти. Таким чином, заявниці було відмовлено, без об'єктивного і розумного обґрунтування, в отриманні освіти в музичній академії виключно через її інвалідність по зору, що є порушенням статті 14 у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1.

У справі «Г.Л. проти Італії»¹³⁵ учень з аутизмом був позбавлений передбаченої законом спеціалізованої навчальної підтримки протягом перших двох років навчання в початковій школі. Органи влади не

131 Рада Європи, ЄСПЛ (2021), *Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights – Right to education* (Посібник зі статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини – Право на освіту), 31 серпня 2021 року.

132 ЄСПЛ, справа «Клеркс проти Нідерландів», № 25212/94, 4 липня 1995 року; ЄСПЛ, справа «Макінтайр проти Сполученого Королівства», № 29046/95, 21 жовтня 1998 року.

133 ЄСПЛ, справа «Чам проти Туреччини», № 51500/08, 23 лютого 2016 року.

134 Про право дітей з аутизмом на освіту див. ЄСПЛ, справа «Дюпен проти Франції», № 2282/17, 18 грудня 2018 року.

135 ЄСПЛ, справа «Г.Л. проти Італії», № 59751/15, 10 вересня 2020 року.

намагалися визначити її реальні потреби чи надати індивідуальну підтримку, щоб дозволити їй продовжувати початкову освіту в умовах, які були б, наскільки це можливо, еквівалентними тим, в яких інші діти відвідували ту саму школу. ЄСПЛ також зазначив, що дискримінація, якої зазнав заявник, була ще більш серйозною, оскільки вона мала місце в контексті початкової освіти, яка є основою освіти та соціальної інтеграції дітей, надаючи їм перший досвід спільного життя в суспільстві. ЄСПЛ постановив, що було порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1.

ЄСПЛ також розглянув випадки, коли інвалідність батьків вплинула на їхні батьківські права або контакти з дітьми¹³⁶, і коли одного з батьків дискримінували через асоціацію, через інвалідність своєї дитини¹³⁷.

Відповідно до ЄКСП, при застосуванні статті 17 (2) ЄСХ допустимо робити різницю між дітьми з обмеженими можливостями та дітьми без інвалідності. Тим не менш, інтеграція дітей з обмеженими можливостями в загальноосвітні школи, в яких створені умови для задоволення їхніх особливих потреб, повинна бути нормою, а спеціалізовані школи повинні бути винятком¹³⁸. Крім того, діти, які відвідують спеціальні навчальні заклади, які відповідають статті 17 (2) ЄСХ, повинні отримати достатнє навчання та підготовку, щоб пропорційно еквівалентна кількість дітей у спеціалізованих школах і звичайних школах завершила навчання¹³⁹. Держави повинні докласти достатніх зусиль для сприяння включенню дітей з психічними розладами до загальної початкової та середньої освіти¹⁴⁰.

КПОІ підтверджує деякі з принципів КПД, такі як найкращі інтереси дитини як першочергове міркування та право бути заслуханим (стаття 7 (2) та (3)). Конвенція про права осіб з інвалідністю зобов'язує держави-члени «вжити всіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення

136 ЄСПЛ, справа «Цінта проти Румунії», № 3891/19, 18 лютого 2020 року; ЄСПЛ, справа «Кочеров і Сергєєва проти Росії», № 16899/13, 29 березня 2016 року.

137 ЄСПЛ, справа «Губеріна проти Хорватії», № 23682/13, 22 березня 2016 року.

138 ЄКСП, «Міжнародна асоціація аутистів Європи (IAAE) проти Франції», скарга № 13/2002, 4 листопада 2003 року.

139 ЄКСП, «Центр захисту прав осіб з психічними розладами (MDAC) проти Болгарії», скарга № 41/2007, 3 червня 2008 року.

140 ЄКСП, «Міжнародна федерація з прав людини (FIDH) та “Інклюзивна Європа” проти Бельгії», скарга № 141/2017, 9 вересня 2020 року; див. також ЄКСП, «MDAC проти Бельгії», скарга № 109/2014, 4 липня 2018 року.

дітьми всіх прав людини і основних свобод нарівні з іншими дітьми» (стаття 7 (1)). Комітет КПД вважає, що ведення повноцінного і гідного життя в умовах, які забезпечують гідність, сприяють самозабезпеченню і активній участі в громаді, є провідним принципом для впровадження КПД по відношенню до дітей з обмеженими можливостями¹⁴¹.

3.5. Недискримінація за іншими захищеними ознаками

Ключові моменти

- Відповідно до європейського законодавства, дискримінація за ознаками сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності та статевих ознак заборонена. Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації також прямо заборонена у всіх недавніх конвенціях і стандартах Ради Європи, що захищають права дітей.
- Відповідно до законодавства ЄС про недискримінацію, захист від дискримінації за віком обмежений.
- ЄСПЛ розглядав вік як підставу для дискримінації, а також розглядав інші підстави для дискримінації, такі як мова, приналежність або дискримінація дітей, народжених поза шлюбом.

Стаття 21 [Хартії основних прав ЄС](#) забороняє дискримінацію за іншими ознаками, особливо важливими для дітей, таких як вік, стать, генетичні особливості, мова або сексуальна орієнтація.

Відповідно до законодавства ЄС, захист від дискримінації для лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів, інтерсексуалів та квір-осіб (ЛГБТІК) підпадає під різні правові рамки залежно від того, чи дискримінація відбувається за ознакою сексуальної орієнтації, до якої відноситься антидискримінаційне законодавство, чи за ознакою статі, включаючи зміну статі, до якої відноситься законодавство про гендерну рівність. Сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність/вираження та статеві ознаки належать до заборонених підстав дискримінації. Європейський суд постановив, що

¹⁴¹ Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2006), [Зауваження загального порядку № 9 – Права дітей з обмеженими можливостями](#), CRC/C/GC/9, 27 лютого 2007 року, п. 11.

заборона дискримінації за ознакою статі може поширюватися і на випадки зміни статі¹⁴².

Діти можуть ідентифікувати себе як лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, небінарні, інтерсексуальні або квір-люди¹⁴³, або належати до «райдужних сімей», в яких є ЛГБТІК-батьки. ЄС ухвалив [Стратегію рівності ЛГБТІК](#), яка визнає дискримінацію, з якою стикаються ЛГБТІК-діти або діти в «райдужних сім'ях»¹⁴⁴. Через відмінності в національному законодавстві між державами-членами, сімейний статус не завжди може бути визнаний в іншій державі-члені ЄС¹⁴⁵. З раннього віку ЛГБТІК діти, молодь та райдужні сім'ї можуть піддаватися стигматизації та дискримінації. Це впливає на їхню успішність у навчанні та перспективи працевлаштування, а також на їхнє повсякденне життя, добробут і психічне здоров'я¹⁴⁶.

[Директива ЄС про права жертв](#) вимагає, щоб жертви злочинів на ґрунті ненависті, включаючи ЛГБТІК-дітей, отримували належну інформацію, підтримку та захист, а також мали можливість брати участь у кримінальному провадженні¹⁴⁷. Вона передбачає, що жертви злочинів повинні визнаватися і з ними слід поводитися шанобливо, чуйно і професійно, без дискримінації за ознаками, зокрема, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності та гендерного самовираження.

Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації заборонена в конвенціях Ради Європи та стандартах захисту прав дітей. Стаття 2 [Лансаротської конвенції](#), наприклад, прямо говорить, що всі жертви сексуального насильства користуються захистом Конвенції без дискримінації за будь-якою ознакою, включаючи сексуальну орієнтацію. [Керівні принципи щодо](#)

142 Див., наприклад, СЕС, С-13/94, справа «П. проти С. та Ради графства Корнуолл», 30 квітня 1996 року; СЕС, С-117/01, справа «К.Б. проти Пенсійного агентства Національної служби охорони здоров'я», 7 січня 2004 року.

143 ЄС, Європейська комісія (2020), [Союз рівності: Стратегія рівності ЛГБТІК на 2020-2025 роки](#), COM(2020) 698 final, 12 листопада 2020 року.

144 Там само.

145 ЄС, Європейський парламент (2021), [Перешкоди для вільного пересування райдужних сімей в ЄС](#), PE 671.505, березень 2021 року.

146 Див. також ЄС, Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (2020), [A long way to go for LGBTI equality](#) (Довгий шлях до рівності ЛГБТІ), 14 травня 2020 року.

147 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2012), [Директива 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів, яка замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/JHA, OJ 2012 L 315/57, стаття 22.](#)

правосуддя, дружнього до дітей, також відзначають, як основоположний принцип, що права дітей мають бути забезпечені без дискримінації за будь-якою ознакою, зокрема, за статтю, сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю.

Хоча сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність прямо не згадуються в ЄКПЛ, вони є захищеними ознаками, включеними до «іншого статусу» згідно з відповідними положеннями ЄКПЛ¹⁴⁸. ЄСПЛ також визнав роль, яку школи та органи освіти можуть відігравати у захисті дітей від гомофобії¹⁴⁹.

Приклад: У справі *«Баєв та інші проти Росії»*¹⁵⁰ троє активістів-геїв подали скаргу на російське законодавство, що забороняє «пропаганду гомосексуалізму серед неповнолітніх», також відоме як «закон про гей-пропаганду». У низці законодавчих актів «пропаганда нетрадиційних сексуальних стосунків» серед дітей була визнана правопорушенням, що карається штрафом. Суд встановив, що хоча закони, про які йдеться, спрямовані в першу чергу на захист дітей, межі цих законів не були чітко визначені і їх застосування було самовільним. Більше того, сама мета законів і те, як вони були сформульовані та застосовані у справі заявників, були дискримінаційними і, в цілому, не служили законним суспільним інтересам. Дійсно, прийнявши такі закони, влада посилила стигму і упередження і заохочує гомофобію, що є несумісним з цінностями демократичного суспільства¹⁵¹.

Приклад: Справа *«А.М. та інші проти Росії»*¹⁵² стосувалася обмеження батьківських прав заявниці та позбавлення контакту з її дітьми без необхідного контролю, оскільки на той час вона перебувала у процесі гендерного переходу. Суд не знайшов доказів будь-якої потенційної шкоди для дітей від такого переходу і постановив, що національні

148 Див., наприклад, ЄСПЛ, справа *«Х та інші проти Австрії»*[ВП], № 19010/07, 19 лютого 2013 року.

149 ЄСПЛ, справа *«Баєв та інші проти Росії»*, № 67667/09, 20 червня 2017 року, п. 82; див. також ЄСПЛ, справа *«Вейделанд та інші проти Швеції»*, № 1813/07, 9 лютого 2012 року.

150 ЄСПЛ, справа *«Баєв та інші проти Росії»*, № 67667/09, 20 червня 2017 року.

151 Див. також Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Рекомендація державам-членам щодо заходів боротьби з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності*, СМ/Rec(2010)5.

152 ЄСПЛ, справа *«А.М. та інші проти Росії»*, № 47220/19, 6 червня 2021 року.

суди недостатньо вивчили конкретні обставини сім'ї. Крім того, рішення було чітко засноване на гендерній ідентичності заявника і, таким чином, було дискримінаційним, в порушення статті 8 ЄКПЛ, прийнятої окремо і в поєднанні зі статтею 14 ЄКПЛ.

Дискримінація за віком — це ще один тип дискримінації, з яким можуть зіткнутися діти. Відповідно до чинного законодавства ЄС про недискримінацію, захист від дискримінації за ознакою віку є обмеженим. Наразі вік захищається лише в контексті доступу до зайнятості та професійної діяльності.

Директива про рівність у сфері зайнятості застосовується до дітей, які мають законне право на роботу. Хоча **Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) про мінімальний вік для прийому на роботу**¹⁵³, ратифікована всіма державами-членами ЄС, встановлює мінімальний вік у 15 років, між державами-членами ЄС зберігаються відмінності щодо мінімального віку¹⁵⁴. Стаття 6 Директиви про рівність у сфері зайнятості дозволяє державам-членам обґрунтовувати відмінності у ставленні до працівників на підставі віку. Ці відмінності не є дискримінацією, якщо вони об'єктивно і обґрунтовано виправдані законною метою, і якщо засоби досягнення цієї мети є доречними і необхідними. Що стосується дітей і молоді, такі відмінності у ставленні можуть, наприклад, включати встановлення спеціальних умов доступу до професійної підготовки, зайнятості та професії, сприяти їх професійній інтеграції або забезпечити їх захист.

Стаття 14 ЄКПЛ та стаття 1 **Протоколу 12 до ЄКПЛ** прямо не згадують «вік» у переліку ознак, за якими заборонена дискримінація. ЄСПЛ, однак, розглянув питання вікової дискримінації щодо різних прав, захищених ЄКПЛ, і тим самим визнав, що вік належить до «іншого статусу». Наприклад, у справах *«Д.Г. проти Ірландії»*¹⁵⁵ та *«Буамар проти Бельгії»*¹⁵⁶ ЄСПЛ встановив, що у відповідних системах правосуддя країн існує різниця у ставленні до дорослих та дітей під час тримання під вартою, що має

153 Міжнародна організація праці (МОП) (1973), **Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу**, № 138.

154 Європейська мережа юридичних експертів у сфері недискримінації, О'Демпси, Д. і Біл, А. (2011), *Age and employment* (Вік і зайнятість), Європейська комісія, Генеральний директорат з питань правосуддя, Люксембург, Офіс публікацій.

155 ЄСПЛ, справа *«Д.Г. проти Ірландії»*, № 39474/98, 16 травня 2002 року.

156 ЄСПЛ, справа *«Буамар проти Бельгії»*, № 9106/80, 29 лютого 1988 року.

відношення до застосування ЄКПЛ. Ця різниця у ставленні впливає з каральної мети тримання під вартою щодо дорослих і превентивної мети щодо дітей. Таким чином, Суд визнав «вік» об'єктивним і розумним обґрунтуванням будь-якої різниці в ставленні.

ЄСПЛ розглядав дискримінацію дітей у різних ситуаціях, крім тих, що вже згадувалися, наприклад, дискримінацію за ознакою мови¹⁵⁷ або дискримінацію дітей, народжених поза шлюбом¹⁵⁸.

Приклад: У справі «*Фабрис проти Франції*»¹⁵⁹ заявник скаржився на те, що він не зміг скористатися законом, введеним у 2001 році, що надає дітям, «народженим від перелюбу», такі ж права на спадщину, як і законним дітям, який був прийнятий після рішення ЄСПЛ у справі «*Мазурек проти Франції*»¹⁶⁰, винесеного у 2000 році. Суд постановив, що законна мета захисту прав на спадщину зведеного брата та зведеної сестри заявника не переважає його вимоги на частку майна його матері. У цьому випадку різниця у ставленні була дискримінаційною, оскільки вона не мала об'єктивного і розумного обґрунтування. Суд встановив, що це було порушенням статті 14 ЄКПЛ, прийнятої у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ¹⁶¹.

Стаття 2 КПД забороняє дискримінацію дітей за невичерпним переліком ознак, однією з яких є «народження». Стаття 2 передбачає, що:

1. Держави-члени поважають і забезпечують права, передбачені цією Конвенцією, кожній дитині, яка перебуває під її юрисдикцією, без дискримінації будь-якого роду, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань дитини або її

157 ЄСПЛ, «Щодо деяких аспектів законів про використання мов у сфері освіти в Бельгії» проти Бельгії, №№ 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 і 2126/64, 23 липня 1968 року.

158 ЄСПЛ, справа «*Фабрис проти Франції*» [ВП], № 16574/08, 7 лютого 2013 року; ЄСПЛ, справа «*Вольтер і Сафрет проти Німеччини*», № 59752/13 і 66277/13, 14 грудня 2017 року; ЄСПЛ, справа «*Мазурек проти Франції*», № 34406/97, 1 лютого 2000 року.

159 ЄСПЛ, справа «*Мазурек проти Франції*», № 34406/97, 1 лютого 2000 року; ЄСПЛ, справа «*Фабрис проти Франції*» [ВП], № 16574/08, 7 лютого 2013 року.

160 ЄСПЛ, справа «*Мазурек проти Франції*», № 34406/97, 1 лютого 2000 року.

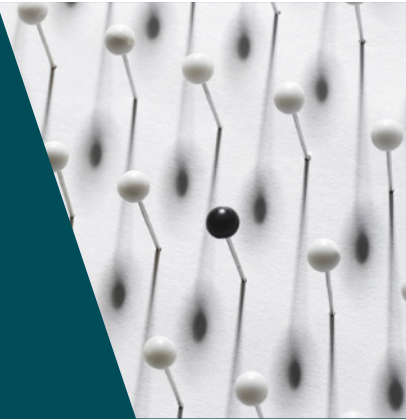
161 ЄСПЛ, справа «*Фабрис проти Франції*» [ВП], № 16574/08, 7 лютого 2013 року.

батьків або законного опікуна, етнічного або соціального походження, майна, інвалідності, народження або іншого статусу.

2. Держави-члени вживають усіх належних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлених думок або переконань батьків, законних опікунів або членів сім'ї дитини.

4.

Питання особистої ідентичності

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
Хартія основних прав, стаття 7 (право на повагу до сімейного життя)	Реєстрація народження та право на ім'я	ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) РКЗНМ, стаття 11 (право на використання прізвища мовою оригіналу) Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута), стаття 11 (3) (збереження первісного імені усиновленої дитини) ЄСПЛ, справа «Йоханссон проти Фінляндії», № 10163/02, 2007 (відмова у реєстрації імені, раніше наданого іншим особам)
Хартія основних прав, стаття 7 (право на повагу до сімейного життя)	Право на особисту ідентичність	ЄКПЛ, статті 6 (справедливий судовий розгляд) та 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута), стаття 22 (3) ЄСПЛ, справа «Мікуліч проти Хорватії», № 53176/99, 2002 р. ЄСПЛ, справа «Міцці проти Мальти», № 26111/02, 2006 (неможливість оскаржити батьківство)

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>ДЄС, стаття 9 ДФЄС, стаття 20 ЄС, С-34/09, справа «<i>Gerardo Ruiz Zambrano v. Office National de l'Emploi (ONEm)</i>», 2011 р. (права на проживання громадян третіх країн з неповнолітніми дітьми-громадянами ЄС) ЄС, С-221/17, справа «<i>Tjebbes and Others v. Minister van Buitenlandse Zaken</i>», 2019 р. ЄС, С-165/14, справа «<i>Alfredo Rendón Marín v. Administración del Estado</i>», 2016 р. Директива про вільне пересування (2004/38/ЄС)</p>	<p>Громадянство</p>	<p>ЄСПЛ, справа «<i>Меннессон проти Франції</i>», № 65192/11, 2014 (сурогатне материнство з біологічним батьком як передбачуваним батьком) ЄСПЛ, справа «<i>Вальдіс Ф'ел-нісдоттір та інші проти Ісландії</i>», № 71552/17, 2021 р. ЄКПЛ, стаття 8 Європейська конвенція про громадянство Конвенція про недопущення безгромадянства у зв'язку з правонаступництвом держав Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута), стаття 12 ЄСПЛ, справа «<i>Дженовезе проти Мальти</i>», № 53124/09, 2011 (самовільна відмова у наданні громадянства дитині, народженій поза шлюбом)</p>

Питання особистої ідентичності, як правило, не розглядалися на рівні ЄС, з огляду на обмежену компетенцію ЄС у цій сфері. Однак ЄС постановив, що право на ім'я, визнане в одній державі-члені ЄС, також визнається в інших державах-членах ЄС з точки зору принципу свободи пересування. Питання громадянства та проживання також розглядалися у світлі статті 20 ДФЄС. Рада Європи, зокрема через прецедентне право ЄСПЛ, тлумачила і розвивала застосування кількох основних прав у сфері особистої ідентичності. Тому в наступних розділах основна увага приділяється законодавству Ради Європи.

У цьому розділі не йдеться про конкретне основне право. Скоріше він містить перетин основних прав, пов'язаних із ідентичністю, таких як реєстрація народження та право на ім'я (розділ 4.1); право знати своє походження (розділ 4.2); та право на громадянство (розділ 4.3). Деякі пов'язані з цим питання розглядаються в інших розділах, зокрема, що стосуються сексуального насильства (глава 7.1.3) або захисту даних (глава 10). Деякі

з цих прав, такі як право на ім'я, в основному відстоюються як батьківські права, але підхід може бути легко переданий самим дітям, враховуючи наслідки для їх власних прав.

4.1. Реєстрація народження та право на ім'я

Ключовий момент

- Відмова зареєструвати ім'я як невідповідне для дитини, хоча воно прийнято сім'єю, може порушити питання відповідно до статті 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного та сімейного життя).

На відміну від договорів ООН (наприклад, статті 24 (2) [Міжнародного пакту про громадянські і політичні права](#)¹⁶², стаття 7 (1) КПД і стаття 18 КПОІ), європейські документи з прав людини прямо не передбачають права на реєстрацію народження відразу після народження, або право на ім'я від народження.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 7 [Хартії основних прав](#) передбачає право на приватне та сімейне життя. Згідно з пояснювальною запискою до Хартії, «права, гарантовані статтею 7, відповідають правам, гарантованим статтею 8 [ЄКПЛ](#)». Право на ім'я розглядалося ЄСПЛ з точки зору свободи пересування. СЕС вважає, що право на свободу пересування не дозволяє державі-члену ЄС відмовитися визнавати прізвище дитини, зареєстроване в іншій державі-члені, громадянином якої є дитина, або де дитина народилася і проживала¹⁶³.

Відповідно до законодавства Ради Європи, відмова у реєстрації народження дітей може порушити питання відповідно до статті 8 ЄКПЛ. ЄСПЛ встановив, що ім'я як «засіб ідентифікації особи в сім'ї та суспільстві»

162 ООН (1996), [Міжнародний пакт про громадянські і політичні права](#), прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200А (XXІ) Генеральної Асамблеї від 16 грудня 1966 року, набуття чинності 23 березня 1976 року відповідно до статті 49.

163 СЕС, С-148/02, справа [«Карлос Гарсія Авелло проти Бельгійської держави»](#), 2 жовтня 2003 року; СЕС, С-353/06, справа [«Стефан Грункін і Дороті Регіна Пол»](#) [ВП], 14 жовтня 2008 року.

підпадає під сферу права на повагу до приватного та сімейного життя, як закріплено у статті 8 ЄКПЛ¹⁶⁴. Вибір батьками імені¹⁶⁵ та прізвища¹⁶⁶ дитини є частиною їхнього приватного життя. Суд постановив, що відмова державних органів зареєструвати обране ім'я на підставі ймовірної шкоди або упередженості, яку це ім'я може завдати дитині, не порушує статтю 8 ЄКПЛ¹⁶⁷. Однак відмова від реєстрації імені, яке не є неприйнятним для дитини і яке вже отримало схвалення, може бути порушенням статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «Йоханссон проти Фінляндії»¹⁶⁸ влада відмовилася зареєструвати ім'я «Ахі Міск», оскільки правопис не відповідав фінській практиці іменування. ЄСПЛ визнав, що необхідно приділяти належну увагу найкращим інтересам дитини, і що збереження національної практики іменування відповідало суспільним інтересам. Однак Суд встановив, що ім'я було прийнято для офіційної реєстрації в інших випадках і тому не може вважатися непридатним для дитини. Оскільки це ім'я вже отримало визнання у Фінляндії, і не стверджувалося, що це ім'я негативно вплинуло на культурну та мовну ідентичність держави, ЄСПЛ дійшов висновку, що міркування суспільного інтересу не переважають інтерес реєстрації дитини під обраним ім'ям. Таким чином, Суд встановив, що було порушення статті 8 ЄКПЛ.

ЄСПЛ також встановив, що правило, згідно з яким законним дітям при реєстрації народження присвоюється прізвище чоловіка, саме по собі не порушує ЄКПЛ. Однак неможливість відступити від цього загального правила була визнана надмірно жорсткою і дискримінаційною для жінок, а отже, в порушення статті 14, прийнятої у поєднанні зі Статтею 8 ЄКПЛ¹⁶⁹.

Стаття 11 **ПКЗНМ** передбачає, що кожна особа, що належить до національної меншини, має право використовувати своє прізвище, ім'я та по батькові на мові меншини, а також право на його офіційне визнання, незважаючи на умови, передбачені в правовій системі.

164 ЄСПЛ, справа «Гійо проти Франції», № 22500/93, 24 жовтня 1993 р., п. 21.

165 ЄСПЛ, справа «Йоханссон проти Фінляндії», № 10163/02, 6 вересня 2007 року, п. 28; ЄСПЛ, справа «Гійо проти Франції», № 22500/93, 24 жовтня 1993 року, п. 22.

166 ЄСПЛ, справа «Кузан і Фаццо проти Італії», № 77/07, 7 січня 2014 року, п. 56.

167 ЄСПЛ, справа «Гійо проти Франції», № 22500/93, 24 жовтня 1993 р., п. 27.

168 ЄСПЛ, справа «Йоханссон проти Фінляндії», № 10163/02, 6 вересня 2007 року.

169 ЄСПЛ, справа «Кузан і Фаццо проти Італії», № 77/07, 7 січня 2014 року, п. 67.

Стаття 11 (3) [переглянутої Європейської конвенції про усиновлення дітей](#) (Конвенція усиновлення) передбачає можливість для держав-членів зберігати оригінальне прізвище усиновленої дитини¹⁷⁰. Це виняток із загального принципу, що правовідносини між усиновленою дитиною та її первісною сім'єю розривається.

4.2 Правильно знати своє походження

Ключові моменти

- Право знати своє походження підпадає під сферу приватного життя дитини.
- Встановлення батьківства вимагає ретельного збалансування інтересу дитини до пізнання її походження з інтересами передбачуваного або ймовірного батька, а також із загальними інтересами.
- Усиновлена дитина має право на доступ до інформації, що стосується її походження. Біологічним батькам може бути надано законне право не розкривати свою особу, але це не означає абсолютного вето.

Відповідно до законодавства Ради Європи, відповідно до ЄСПЛ, стаття 8 [ЄКПЛ](#) включає право на ідентичність та особистий розвиток. Деталі ідентичності особи та зацікавленість «в отриманні інформації, необхідної для виявлення істини щодо важливих аспектів своєї особистої ідентичності, таких як ідентичність своїх батьків»¹⁷¹, вважаються актуальними для особистісного розвитку. Народження і обставини народження є частиною приватного життя дитини. «Інформація, що стосується дуже особистих аспектів дитинства, розвитку та історії» може становити «основне джерело інформації про минуле та роки становлення»¹⁷², тому відсутність доступу до цієї інформації у дитини піднімає питання відповідно до статті 8 [ЄКПЛ](#).

Відповідно до міжнародного права, стаття 8 [КПД](#) передбачає високий і досить детальний рівень захисту права на збереження ідентичності

170 Рада Європи (2008), [Європейська конвенція про усиновлення дітей \(переглянута\)](#), CETS № 202, 27 листопада 2008 року.

171 ЄСПЛ, справа «[Одієвр проти Франції](#)» [ВП], № 42326/98, 13 лютого 2003 р., п. 29.

172 ЄСПЛ, справа «[Гаскін проти Сполученого Королівства](#)», № 10454/83, 7 липня 1989 року, п. 36.

дитини. Вона захищає від незаконного втручання в збереження ідентичності, включаючи національність, ім'я та сімейні відносини, як це визнається законом. Вона також гарантує «належну допомогу і захист», якщо дитина незаконно позбавлена деяких або всіх елементів своєї ідентичності з метою якнайшвидшого відновлення цієї ідентичності.

4.2.1. Встановлення батьківства

Відповідно до законодавства Ради Європи, діти скаржилися до ЄСПЛ на неможливість встановити особу їхнього біологічного батька. ЄСПЛ постановив, що визначення правових відносин між дитиною і передбачуваним природним батьком є частиною сфери приватного життя (стаття 8 ЄКПЛ). Хто ваші батьки — це фундаментальний аспект ідентичності¹⁷³. Однак інтерес дитини у встановленні батьківства повинен бути збалансований з інтересами передбачуваного батька, а також із загальними інтересами. Дійсно, інтерес дитини мати юридичну визначеність щодо свого батьківства не переважає інтерес батька спростувати правову презумпцію батьківства.

Приклад: У справі «*Мікуліч проти Хорватії*»¹⁷⁴ заявниця народилася поза шлюбом і подала позов про встановлення батьківства проти свого передбачуваного батька. Відповідач кілька разів відмовлявся з'являтися на призначену судом експертизу ДНК, що призвело до невинуватеного затягування справи про встановлення батьківства приблизно на п'ять років. ЄСПЛ постановив, що якщо згідно з національним законодавством передбачувані батьки не можуть бути змушені пройти медичне обстеження, держави повинні передбачити альтернативні засоби, що дозволяють швидко ідентифікувати природних батьків незалежним органом. Суд встановив порушення статті 8 ЄКПЛ у справі заявника.

Якщо передбачуваний батько відмовляється пройти генетичне тестування, національні суди на свій розсуд можуть встановити батьківство на основі інших доказів і факторів, віддаючи пріоритет праву дитини на повагу до приватного життя та її права знати своє походження¹⁷⁵. У випадку,

173 ЄСПЛ, справа «*Менессон проти Франції*», № 65192/11, 26 червня 2014 року, п. 96.

174 ЄСПЛ, справа «*Мікуліч проти Хорватії*», № 53176/99, 7 лютого 2002 р., пп. 64-65.

175 ЄСПЛ, справа «*Канон проти Франції*», № 22037/13, 25 червня 2015 року.

коли підліток відмовився пройти генетичне тестування, оскільки він хотів зберегти прізвище чоловіка своєї матері, національні суди все ж визнали батьківство на користь біологічного батька, виявивши, що найкращі інтереси дитини полягають насамперед у знанні правди про його походження. Отже, ЄСПЛ встановив, що національні суди не перевищили межі розсуду при визнанні біологічного батька і відмовившись від визнання дитини сином чоловіка його матері. Отже, порушення статті 8 не було¹⁷⁶.

Приклад: У справі «*Мицці проти Мальти*»¹⁷⁷ передбачуваний батько не зміг заперечити батьківство дитини, народженої його дружиною, оскільки законодавчо встановлений шестимісячний строк сплив. ЄСПЛ розглянув справу за статтями 6 (право на справедливий судовий розгляд) та 8 (повага до приватного та сімейного життя) ЄКПЛ. Суд зазначив, що встановлення строку, протягом якого передбачуваний батько повинен вжити заходів для відмови від дитини, має на меті забезпечити правову визначеність і захистити інтерес дитини знати свою особу. Ці цілі, однак, не переважають право батька мати можливість заперечувати батьківство. Практична неможливість заперечення батьківства з моменту народження поклала в цьому випадку надмірний тягар на передбачуваного батька, порушуючи його право на доступ до суду і справедливий судовий розгляд, закріплені у статті 6 ЄКПЛ. Це також непропорційно порушило його права, передбачені статтею 8 ЄКПЛ¹⁷⁸.

Інтереси дитини, яка прагне встановити батьківство, і інтереси біологічного батька іноді можуть збігатися. Це сталося в ситуації, коли батько через відсутність правоздатності не зміг порушити провадження на національному рівні, щоб встановити спорідненість зі своєю дитиною. ЄСПЛ встановив, що не в найкращих інтересах дитини, народженої поза шлюбом, те, що її біологічний батько не міг порушити справу для встановлення свого батьківства, і тому дитина повністю залежала від розсуду державних органів у питанні встановлення її спорідненості¹⁷⁹.

176 ЄСПЛ, справа «*Манде проти Франції*», № 30955/12, 14 січня 2016 року.

177 ЄСПЛ, справа «*Мицці проти Мальти*», № 26111/02, 12 січня 2006 року.

178 *Там само*, пп. 112-114.

179 ЄСПЛ, справа «*Крушкович проти Хорватії*», № 46185/08, 21 червня 2011 року, пп. 38-41.

Органи влади можуть мати позитивний обов'язок втручатися у провадження щодо встановлення батьківства в інтересах дитини, якщо законний представник (у цьому випадку мати) дитини не може належним чином представляти її інтереси, наприклад, через серйозну інвалідність¹⁸⁰.

Що стосується конкретного випадку визнання спорідненості між передбачуваними батьками та дітьми, народженими від сурогатної матері, Суд в принципі визнав, що держави мають широку межу розсуду, оскільки не існує європейського консенсусу щодо дозволу або визнання спорідненості в угодах про сурогатне материнство. Однак той факт, що спорідненість є фундаментальним аспектом ідентичності дитини, зменшує цю межу розсуду.

Приклад: Справа «*Меннессон проти Франції*»¹⁸¹ стосується відмови французьких органів влади зареєструвати дітей, народжених від сурогатної матері в США, у французькому реєстрі народжень з міркувань публічного порядку. ЄСПЛ не виявив порушення права заявників на повагу до сімейного життя, дійшовши висновку, що їм жодним чином не перешкоджали вести сімейне життя у Франції, а адміністративні перешкоди, з якими вони могли зіткнутися, не були непереборними. Що стосується права на повагу до приватного життя дітей, Суд надав великого значення їхнім інтересам. Суд особливо підкреслив, що чоловік, який мав бути зареєстрований як батько дітей у свідоцтві, був також їхнім біологічним батьком. Відмова дитині в правовому спорідненні, якщо встановлено біологічне споріднення і коли відповідний батько стверджує, що повне визнання не може вважатися таким, що відповідає найкращим інтересам дітей. Таким чином, Суд визнав порушення статті 8 ЄКПЛ щодо скарги дітей на «приватне життя»¹⁸².

Після рішення у справі «*Меннессон*» у французьке законодавство було внесено зміни, що дозволило дітям, народженим від сурогатної матері за кордоном, отримати свідоцтво про народження, в якому вказується ім'я

180 ЄСПЛ, справа «*А.М.М. проти Румунії*», № 2151/10, 14 лютого 2012 року, пп. 58-65.

181 ЄСПЛ, справа «*Меннессон проти Франції*», № 65192/11, 26 червня 2014 року.

182 ЄСПЛ, справа «*Меннессон проти Франції*», № 65192/11, 26 червня 2014 року, п. 100; див. також ЄСПЛ, справа «*Лабассі проти Франції*», № 65941/11, 26 червня 2014 року, п. 79; ЄСПЛ, справа «*С та Е проти Франції*», № 1462/18 та 17348/18, 12 грудня 2019 року.

передбачуваного батька, якщо він також є біологічним батьком¹⁸³. У лютому 2018 року французький суд з розгляду цивільних рішень задовольнив запит про повторний розгляд апеляції пана та пані Меннессон, що призвело до нового процесуального розгляду в Касаційному суді¹⁸⁴. У ході цих проваджень Касаційний суд вперше в історії звернувся до ЄСПЛ з проханням надати консультативний висновок відповідно до Протоколу № 16 до ЄКПЛ. У своєму консультативному висновку ЄСПЛ постановив, що право на повагу до приватного життя дитини, народженої від сурогатної матері, не вимагає визнання законного зв'язку батьків і дитини з передбачуваною матір'ю у формі запису в реєстр про народження, шлюб і смерть даних свідоцтва про народження, законно встановленого за кордоном. Інші способи, такі як усиновлення дитини передбачуваною матір'ю, можуть бути використані за умови, що процедура, встановлена національним законодавством, гарантує, що вона може бути реалізована швидко і ефективно, відповідно до найкращих інтересів дитини¹⁸⁵.

Приклад: У справі «Вальдіс Ф'єлнісдоттір та інші проти Ісландії»¹⁸⁶ перший і другий заявники, одностатева подружня пара, були передбачуваними батьками третього заявника, дитини, народженої за допомогою гестаційного сурогатного материнства в Сполучених Штатах, яка не мала з ними біологічного зв'язку. Ісландська влада спочатку відмовлялася зареєструвати дитину в національному реєстрі і взяла на себе законну опіку над нею, перш ніж помістити її в прийомну сім'ю перших двох заявників. Після набрання чинності новим законодавством третій заявник був доданий до національного реєстру, але перші два заявника не були зареєстровані як його батьки. Визнавши, що завдяки безперервному догляду за дитиною заявники мали сімейне життя, ЄСПЛ дійшов висновку, що держава діяла в межах своєї свободи розсуду. Зокрема, фактичне сімейне життя трьох заявників не було перервано; навпаки, держава вжила заходів для забезпечення того, щоб вони продовжували вести сімейне

183 ЄСПЛ, справа «Меннессон проти Франції», № 65192/11, 26 червня 2014 року.

184 ЄСПЛ (2019), Консультативний висновок щодо визнання у внутрішньому законодавстві законних батьківсько-дитячих відносин між дитиною, народженою за допомогою гестаційного сурогатного материнства за кордоном, та передбачуваною матір'ю, на запит Касаційного суду Франції, № P16-2018-001, 10 квітня 2019 року.

185 Там само.

186 ЄСПЛ, справа «Вальдіс Ф'єлнісдоттір та інші проти Ісландії», № 71552/17, 18 травня 2021 року.

життя через прийомну сім'ю та через надання третьому заявнику громадянства. Більше того, один з перших двох заявників міг подати заяву про усиновлення третього заявника. Таким чином, невизнання формального батьківського зв'язку забезпечило справедливий баланс між правом заявників на повагу до сімейного життя та загальними інтересами, які держава прагнула захистити заборонаю сурогатного материнства.

ЄСПЛ також постановив, що держави не можуть бути зобов'язані дозволяти дітям, народженим від сурогатної матері, в'їжджати на їхню територію без того, щоб національні органи влади мали попередню можливість проводити певні юридичні перевірки¹⁸⁷.

4.2.2. Встановлення свого походження: усиновлення

Право дитини знати своє походження набуло особливого значення в контексті усиновлення. Основні гарантії, пов'язані з усиновленням, за межами права знати своє походження, розглядаються в [розділі 6.3](#).

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 22 (3) [Європейської конвенції про усиновлення дітей \(переглянутої\)](#) надає усиновленій дитині право на доступ до інформації, якою володіють органи влади, щодо походження дитини. Вона також дозволяє державам-членам надавати батькам походження законне право не розкривати свою особу, якщо це не є абсолютним правом вето. Компетентний орган повинен мати можливість визначити, чи має він перевагу над правом рідних батьків, і може розкрити інформацію, що ідентифікує особу, з огляду на обставини та відповідні права, про які йдеться. У разі повного усиновлення усиновлена дитина повинна принаймні мати можливість отримати документ, що підтверджує дату і місце її народження¹⁸⁸.

Відповідно до міжнародного права, [Гаазька конвенція про міждержавне усиновлення](#) передбачає можливість для усиновленої дитини отримати

¹⁸⁷ ЄСПЛ, справа «Д проти Франції», № 11288/18, 16 липня 2020 р., ЄСПЛ, справа «Парадізо і Кампанеллі проти Італії», № 25358/12, 24 січня 2015 р.

¹⁸⁸ Рада Європи (2008), [Європейська конвенція про усиновлення дітей \(переглянута\)](#), CETS № 202, 27 листопада 2008 року, ст. 22.

доступ до інформації про особу її батьків «під належним керівництвом», але залишає за кожною державою-членом право вирішувати, дозволяти це чи ні¹⁸⁹.

4.3. Громадянство

Ключові моменти

- Право на проживання в межах ЄС дітей, які є громадянами ЄС, не повинно бути позбавлене будь-якого корисного ефекту через відмову в праві на проживання їхнім батькам.
- ЄКПЛ не гарантує права на громадянство, але довільна відмова від громадянства може підпадати під статтю 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного та сімейного життя) у зв'язку з впливом на приватне життя особи.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 9 ДЕС та стаття 20 ДФЕС надають статус громадянства Союзу кожній особі, яка має громадянство держави-члена. СЕС ухвалив рішення про ефективність права на проживання дітей, які мають громадянство ЄС, але не мають громадянства держави-члена ЄС, де вони проживають. На кону була відмова від права на проживання в ЄС тому з батьків, хто був опікуном дитини з громадянством ЄС. СЕС постановив, що відмова у праві на проживання тому з батьків, хто є основним піклувальником дитини, позбавляє право дитини на проживання будь-якого корисного ефекту. Таким чином, батько, який є основним піклувальником, має право проживати з дитиною в приймаючій державі¹⁹⁰. Статус громадянства ЄС тягне за собою певні права, які також включені до вторинного законодавства, такого як **Директива ЄС про вільне пересування**¹⁹¹ у зв'язку з виконанням основних прав вільного пересування громадян ЄС та їх сімей, право вторинних бенефіціарів, таких як

189 Гаазька конференція з міжнародного приватного права (1993), *Конвенція про захист дітей та співробітництво щодо міждержавного усиновлення*, 29 травня 1993 року, ст. 30 (2).

190 СЕС, С-200/02, справа «Куньянь Кетрін Жу та Ман Лаветт Чен проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ», 19 жовтня 2004 р., пп. 45-46.

191 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2004), *Директива 2004/38/ЄС від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 1612/68 та скасовує Директиви 64/221/ЄЕС, 68/360/ЄЕС, 72/194/ЄЕС, 73/148/ЄЕС, 75/34/ЄЕС, 75/35/ЄЕС, 90/364/ЄЕС, 90/365/ЄЕС і 93/96/ЄЕС*, ОJ 2004 L 158.

неповнолітні діти, які перебувають на утриманні, та право на возз'єднання сім'ї. Ці аспекти більш детально розглядаються в [розділі 9.5](#).

Приклад: Справа «*Замбрано*»¹⁹² стосується двох дітей, які народилися під час процесу надання притулку (до того, як їх прохання про надання притулку було відхилено) батькам у Бельгії, які стали громадянами Бельгії. Батьки подали заяву на отримання дозволу на проживання на підставі Директиви ЄС про вільне пересування як висхідні родичі, від яких залежать діти. Їх заява була відхилена. СЕС постановив, що якщо неповнолітні діти, які перебувають на утриманні громадянина третьої країни, є громадянами ЄС, держави-члени не мають права відмовити громадянину третьої країни в дозволі на роботу і в праві на проживання в державі-члені, громадянами якої є ці діти, оскільки такі рішення позбавляють цих дітей реальної можливості користуватися всіма правами, пов'язаними зі статусом громадянина ЄС.

Приклад: У справі «*Тьєббес та інші*»¹⁹³, Суд ЄС визначив, що законодавство ЄС не виключає втрату громадянства держави-члена і, як наслідок, втрати громадянства ЄС, якщо справжній зв'язок між відповідною особою та цією державою-членом переривається на тривалий час. Справа стосувалася закону Нідерландів, що передбачає автоматичну втрату громадянства для громадян Нідерландів, які проживали за межами Нідерландів більше 10 років. Діти денатуралізованих осіб також втрачають голландське громадянство за правилом 10 років. Після розгляду справи «*Ротмана*»¹⁹⁴ СЕС постановив, що рішення про позбавлення громадянства має відповідати принципу пропорційності. СЕС постановив, що національні органи влади повинні провести індивідуальну перевірку, щоб визначити, чи може наслідок втрати громадянства держави-члена ЄС, який тягне за собою втрату громадянства ЄС, непропорційно вплинути на нормальний розвиток сім'ї та професійне життя відповідної особи. Крім того, якщо цей захід вважається непропорційним, має бути доступним засіб правового захисту для відновлення громадянства.

192 СЕС, C-34/09, справа «*Gerardo Ruiz Zambrano v. Office national de l'emploi*», 8 березня 2011 року.

193 СЕС, C-221/17, справа «*Tjebbes and Others v. Minister van Buitenlandse Zaken*», 12 березня 2019 року.

194 СЕС, C-135/08, справа «*Janko Rottmann v. Freistaat Bayern*», 2 березня 2010 року.

Приклад: Справа «*Alfredo Rendón Marín v. Administración del Estado*»¹⁹⁵ стосується двох громадян країн, які не входять до ЄС, яким влада приймаючої держави-члена відмовила у наданні дозволу на проживання та видала наказ про депортацію на підставі їхніх судимостей. Це була держава громадянства їхніх неповнолітніх дітей, про яких вони мали виключне піклування та які мали громадянство Союзу. Суд ЄС постановив, що статтю 20 ДФЄС слід тлумачити як таку, що виключає національне законодавство, яке вимагає, щоб громадянину третьої країни, який є батьком неповнолітніх дітей, які є громадянами Союзу і перебувають під його одноосібною опікою, автоматично відмовляли у наданні дозволу на проживання лише на тій підставі, що громадянин третьої країни має судимість, якщо така відмова має наслідком вимогу до цих дітей покинути територію ЄС¹⁹⁶.

Відповідно до законодавства Ради Європи ЄКПЛ не гарантує права на громадянство¹⁹⁷. Однак довільна відмова у громадянстві може входити в сферу застосування статті 8 ЄКПЛ через її вплив на приватне життя особи, яка охоплює аспекти соціальної ідентичності дитини¹⁹⁸.

Приклад: У справі «*Дженовезе проти Мальти*» було відмовлено у наданні мальтійського громадянства дитині, народженій поза шлюбом за межами Мальти від матері, яка не є громадянкою Мальти, та батька, визнаного у судовому порядку громадянином Мальти. Відмова у громадянстві як така не порушує статтю 8 ЄКПЛ. Однак, довільна відмова у наданні громадянства на підставі позашлюбного народження викликає питання про дискримінацію. Довільне диференційоване ставлення на цій підставі вимагає вагомих причин для обґрунтування. За відсутності таких підстав було встановлено порушення статті 8 разом зі статтею 14 ЄКПЛ¹⁹⁹.

195 СЕС, С-165/14, справа «*Alfredo Rendón Marín v. Administración del Estado*», 13 вересня 2016 року.

196 Див. також СЕС, С-304/14, справа «*Державний секретар Міністерства внутрішніх справ проти CS*», 13 вересня 2016 року; СЕС, С-133/15, справа «*H. C. Chavez-Vilchez u. a. gegen Raad van bestuur van de Sociale verzekeringsbank u. a. Vorabentscheidungsersuchen des Centrale Raad van Beroep*», 10 травня 2017 року; СЕС, С-82/16, справа «*K.A. and Others v. Belgische Staat*», 8 травня 2018 року.

197 ЄСПЛ, справа «*Сливенко та інші проти Латвії*» [ВП], № 48321/99, 23 січня 2002, п. 77.

198 ЄСПЛ, справа «*Дженовезе проти Мальти*», № 53124/09, 11 жовтня 2011 року, п. 33.

199 Там само. 43–49.

Ключовим питанням у договірних положеннях про право на набуття громадянства є уникнення безгромадянства. [Європейська конвенція про громадянство](#) містить детальні положення про законне набуття дітьми громадянства і обмежує можливості втрати дітьми громадянства²⁰⁰. [Конвенція Ради Європи про уникнення безгромадянства у зв'язку з правонаступництвом держав](#) містить зобов'язання уникати безгромадянства при народженні (стаття 10) і передбачає право на громадянство держави- правонаступниці у разі безгромадянства (стаття 2)²⁰¹. Стаття 12 [переглянутої Європейської конвенції про усиновлення](#) також повторює за непокоєння щодо уникнення безгромадянства; держави повинні сприяти набуттю свого громадянства дитиною, усиновленою одним з їхніх громадян, а втрата громадянства внаслідок усиновлення залежить від володіння або набуття іншого громадянства.

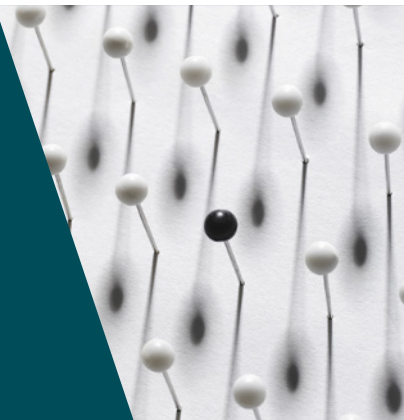
Відповідно до міжнародного права, стаття 7 [КПД](#) гарантує право на набуття громадянства, як і стаття 24 (3) [Міжнародного пакту про громадянські і політичні права](#).

200 Рада Європи, [Європейська конвенція про громадянство](#), CETS № 166, 6 листопада 1997 року, ст. 6 і 7.

201 Рада Європи, [Конвенція про уникнення безгромадянства у зв'язку з правонаступництвом держав](#), CETS № 200, 19 травня 2006 року.

5.

Сімейне життя

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Хартія основних прав, стаття 7 (право на повагу до сімейного життя)</p>	<p>Право на повагу до сімейного життя</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до сімейного життя) ЄСПЛ, справа «В.Д. та інші проти Росії», № 72931/10, 2019 р.</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 24 (права дитини) Регламент про утримання (4/2009) Директива про баланс між роботою та особистим життям (2019/1158) СЕС, С-129/18, справа «СМ проти співробітника з оформлення в'їзду, Візова секція Великобританії», 2019 р. (дитина, поміщена під алжирську кафалу)</p>	<p>Право на піклування батьків</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до сімейного життя) ЄСПЛ, справа «Петров та Х проти Росії», № 23608/16, 2018 р. ЄСПЛ, справа «Вундерліх проти Німеччини», № 18925/15, 2019 р.</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 24 (З) (право підтримувати контакт з обома батьками) Директива про процесуальні гарантії (2016/800) Переглянутий Брюссельський Регламент IIa (2019/1111) Директива про медіацію (2008/52/ЄС) СЕС, С-436/13, справа «Е. проти В.», 2014 р. (доступ батька до дитини)</p>	<p>Право на підтримку контакту</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до сімейного життя) Конвенція про контакт з дітьми, стаття 1 Європейська конвенція про здійснення прав дітей, стаття 6 ЄСПЛ, справа «Шнайдер проти Німеччини», № 17080/07, 2011 (контакт між дитиною та юридично невизнаним біологічним батьком)</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>ЄС, С-497/10 РПУ, справа «<i>Барбара Меркреді проти Річарда Чаффе</i>», 2010 р. (немовля та звичайне місце проживання)</p> <p>ЄС, С-335/17, справа «<i>Нелі Валчева проти Георгіоса Бабанаракіса</i>», 2018 р. (право підтримувати контакт з бабусями та дідусями)</p> <p>Директива про доступ до правосуддя (2003/8/ЄС) (доступ до правосуддя у транскордонних спорах)</p>		<p>ЄСПЛ, справа «<i>Левін проти Швеції</i>», № 35141/06, 2012 (обмеження права на контакт)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>А.І. проти Італії</i>», № 70896/17, 2021 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Мустафа та Армаган Акін проти Туреччини</i>», № 4694/03, 2010 р. (контакт між братами та сестрами після рішення про опікуєнство)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Войніть проти Угорщини</i>», № 29617/07, 2013 (обмеження доступу на підставі релігійних переконань)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>А.М. та інші проти Росії</i>», № 47220/19, 2021 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Терна проти Італії</i>», № 21052/18, 2021 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Богоносови проти Росії</i>», № 38201/16, 2019 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>М.С. проти України</i>», № 2091/13, 2017 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Хорошенко проти Росії</i>», № 41418/04, 30 червня 2015 року</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Горич проти Польщі</i>», № 13621/08, 2012 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Хаджієва проти Болгарії</i>», № 45285/12, 2018 р.</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 24 (права дитини)</p> <p>Переглянутий Брюссельський Регламент ІІа (2019/1111)</p> <p>ЄС, <i>Хосеба Андоні Агірре Заррага проти Сімони Пельці</i>, 2010 (право бути заслуханим, міжнародне викрадення дітей)</p>	<p>Викрадення дітей</p>	<p>Європейська конвенція про визнання та виконання рішень про опіку над дітьми та про відновлення опіки над дітьми</p> <p>Конвенція про контакт з дітьми</p> <p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до сімейного життя)</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
СЕС, С-111/17 PPU, справа « <i>ОІ проти PQ</i> », 8 червня 2017 р. СЕС, С-262/21 PPU, справа « <i>А проти В</i> », 2 серпня 2021 р. СЕС, С-211/10 PPU, справа « <i>Доріс Повсе проти Мауро Альпаго</i> », 2010 (свідоцтво про виконання)		ЄСПЛ, справа « <i>Нойлінгер і Шурук проти Швейцарії</i> » [ВП], № 41615/07, 2010 (відібрання дитини матір'ю) ЄСПЛ, справа « <i>Р.С. проти Польщі</i> », № 63777/09, 2015 р. ЄСПЛ, справа « <i>Ю.С. та О.С. проти Росії</i> », № 17665/17, 2021 р.

Європейське право – як ЄС, так і Ради Європи – передбачає право на повагу до сімейного життя (стаття 7 [Хартії основних прав ЄС](#); стаття 8 [ЕКПЛ](#)). Компетенція ЄС у питаннях сімейного життя стосується транскордонних спорів, включаючи визнання та виконання судових рішень у всіх державах-членах. СЕС займається такими питаннями, як найкращі інтереси дитини та право на сімейне життя, як це визначено в [Переглянтому Брюссельському Регламенті IIa](#). Судова практика ЄСПЛ щодо сімейного життя визнає взаємозалежні права, такі як право на сімейне життя та право дитини на те, щоб її найкращі інтереси враховувалися в першу чергу. Вона визнає, що права дітей іноді є суперечливими. Право дитини на повагу до сімейного життя, наприклад, може бути обмежено з метою забезпечення її найкращих інтересів. Крім того, Рада Європи ухвалила низку інших документів, які стосуються питань, пов'язаних з контактом, опікою та здійсненням прав дітей.

У цій главі розглядається право дитини на повагу до сімейного життя і суміжних прав, особливо зміст і обсяг цих прав, а також пов'язані з ними юридичні зобов'язання та їх взаємодія з іншими правами. Конкретні аспекти, що розглядаються, включають право на повагу до сімейного життя ([розділ 5.1](#)), право дитини на піклування батьків ([розділ 5.2](#)), право підтримувати контакт ([розділ 5.3](#)) та викрадення дитини ([розділ 5.4](#)).

5.1. Право на повагу до сімейного життя

Ключові моменти

- Відповідно до законодавства ЄС та Ради Європи, держави мають позитивне зобов'язання забезпечити ефективне здійснення дітьми права на повагу до сімейного життя.
- Судові та адміністративні органи повинні враховувати найкращі інтереси дитини в будь-якому рішенні, пов'язаному з повагою до сімейного життя.

Право дитини на повагу до сімейного життя включає низку складових прав, таких як: право на піклування батьків ([розділ 5.2](#)); право підтримувати контакт з обома батьками ([розділ 5.3](#)); право не розлучатися з батьками, крім випадків, коли це в найкращих інтересах дитини ([розділ 5.4](#) та [глава 6](#)); право на возз'єднання сім'ї ([глава 9](#)).

Відповідно до законодавства ЄС і законодавства Ради Європи, право на повагу до сімейного життя підлягає ряду обмежень. Ці обмеження, як пояснюється в пояснювальній записці до [Хартії основних прав ЄС](#)²⁰², є такими ж, як і для відповідного положення [ЄКПЛ](#), статті 8 (2), а саме: встановлюються відповідно до закону і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, громадського порядку або економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб²⁰³.

Хартія основних прав ЄС вимагає, щоб у всіх діях, пов'язаних з дітьми, будь то державні органи або приватні установи, найкращі інтереси дитини повинні бути першочерговими (стаття 24 (2))²⁰⁴. Незважаючи на те, що зобов'язання дотримуватися найкращих інтересів дитини прямо не

202 ЄС, Європейський парламент, Рада Європейського Союзу, Європейська комісія (2007), [Пояснення щодо Хартії основних прав](#), OJ 2007 C 303/17, див. пояснення щодо ст. 7.

203 Рада Європи (1950), [Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод](#), CETS № 5, 4 листопада 1950 року, ст. 8.

204 Див. наприклад, СЕС, C-400/10 PPU, справа «[J. McB. проти L.E.](#)», 5 жовтня 2010 року.

викладено відповідно до ЄКПЛ, ЄСПЛ включив це зобов'язання у свою практику²⁰⁵.

ЄСПЛ постановив, що стаття 8 ЄКПЛ також захищає сімейне життя, коли вона стосується дітей та їхніх прийомних сімей²⁰⁶. У справі «В.Д. та інші проти Росії»²⁰⁷ хлопчик з важкою формою інвалідності, який перебував під опікою своєї прийомної матері протягом дев'яти років, був врешті-решт повернутий до своєї біологічної сім'ї, а його прийомній матері та братам і сестрам було відмовлено в намірі підтримувати контакт. У ситуації, коли особа, яка тривалий час піклувалася про дитину і сформувала з нею тісний особистий зв'язок, була повністю і автоматично виключена з життя дитини і не могла отримати контактних прав за будь-яких обставин, незалежно від найкращих інтересів дитини, Суд визнав порушення статті 8 ЄКПЛ.

5.2. Право дитини на піклування батьків

Ключові моменти

- Законодавство ЄС регулює процесуальні аспекти права дитини на піклування з боку батьків.
- Відповідно до ЄКПЛ, держави мають негативні та позитивні обов'язки поважати права дітей та батьків на сімейне життя.

Право дітей знати особу своїх батьків і право на піклування з їхнього боку є двома основними компонентами права дитини на повагу до сімейного життя. Вони в значній мірі взаємозалежні: право дітей знати своїх батьків забезпечується через батьківське піклування. Іноді, однак, ці права є різними — наприклад, для дітей, які були усиновлені або які народилися в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. Тут право більш тісно пов'язане з правом дитини на ідентичність, що

205 Див., наприклад, ЄСПЛ, справа «Ігнаколо-Зеніде проти Румунії», № 31679/96, 25 січня 2000 року.

206 ЄСПЛ, справа «Странд Лоббен та інші проти Норвегії» [ВП], № 37283/13, 10 вересня 2019 року.

207 ЄСПЛ, справа «В.Д. та інші проти Росії», № 72931/10, 9 квітня 2019 р.

виражається знанням свого біологічного походження, і тому розглядається в [розділі 4](#). У центрі уваги цього розділу – друге право: право дитини на піклування батьків.

У законодавстві ЄС немає положень, що стосуються змісту права на піклування батьків, а правові інструменти ЄС стосуються транскордонних аспектів, таких як визнання та виконання судових рішень у різних державах-членах. Регламент Ради (ЄС) № 4/2009 про юрисдикцію, чинне право, визнання та виконання рішень і співробітництво в питаннях, що стосуються утримання ([Регламент про утримання](#)), наприклад, охоплює транскордонні заявки про утримання, що впливають із сімейних стосунків²⁰⁸. Він встановлює загальні правила для ЄС, спрямовані на забезпечення стягнення аліментів навіть там, де боржник або кредитор знаходиться в іншій державі-члені.

Право на турботу з боку батьків було посилено в 2019 році [Директивою про баланс між роботою та особистим життям](#)²⁰⁹, яка встановлює мінімальні стандарти індивідуальних прав, пов'язаних з відпусткою по догляду за дитиною, батьківською відпусткою та відпусткою для опікунів, а також гнучкими умовами роботи для працівників, які є батьками або опікунами.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ у багатьох випадках постановив, що взаємне суспільство батьків і дітей є основним елементом сімейного життя. Внутрішні заходи, що перешкоджають цьому, є втручанням у право, яке захищає стаття 8 [ЄКПЛ](#)²¹⁰. У випадках такого типу ЄСПЛ розглядає, чи в цілому – в світлі справи – є причини будь-якого заходу, що обмежує користування суспільства батьків і дітей, релевантними і достатніми. Розгляд того, що відповідає найкращим інтересам дитини, має вирішальне значення у кожній справі такого роду.

Відповідні національні органи, які мають перевагу прямого контакту з усіма особами, що беруть участь у таких спорах, користуються свободою

208 ЄС, Рада Європейського Союзу (2008), [Регламент Ради \(ЄС\) № 4/2009 від 18 грудня 2008 року про юрисдикцію, застосовне законодавство, визнання та виконання рішень і співробітництво в питаннях, пов'язаних з утриманням](#), ОJ 2008 L 7 (Регламент про утримання).

209 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2019), [Директива \(ЄС\) 2019/1158 від 20 червня 2019 року про баланс між роботою та особистим життям для батьків та опікунів, та про скасування Директиви Ради 2010/18/ЄС](#), ОJ 2019 L 188/79.

210 Див., наприклад, ЄСПЛ, справа «*К. і Т. проти Фінляндії*» [ВП], № 25702/94, 12 липня 2001 року, п. 168.

розсуду залежно від конкретної справи та ваги різних інтересів, що стоять на кону. Ця маржа буде досить широкою у справах про опіку і вужчою, коли йдеться про подальші обмеження, такі як обмеження, які ці органи накладають на права батьків на контакт з дитиною.

ЄСПЛ також підкреслив, що в таких справах процес прийняття рішень повинен бути справедливим і таким, що забезпечує належну повагу до інтересів, які гарантує стаття 8.

Приклад: У справі *«Петров та Х проти Росії»*²¹¹ мати дитини переїхала від батька (першого заявника), забравши з собою дитину (другого заявника). Врешті-решт вона отримала дозвіл на проживання щодо дитини. ЄСПЛ зазначив, що жодного разу не запитували експертного висновку з таких важливих питань, як стосунки дитини з кожним із батьків, батьківські здібності кожного з батьків або чи можна було опитати дитину в суді, враховуючи вік і зрілість дитини. Національні суди відмовилися розглядати клопотання батька про дозвіл на проживання на його користь і визнати в якості доказів деякі подані ним документи, а органи по догляду за дітьми винесли суперечливі рекомендації. В цілому, ЄСПЛ встановив, що розгляд справи національними судами не був достатньо ретельним; процес прийняття рішень був недосконалим і тому не дозволив встановити найкращі інтереси дитини, що є порушенням статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі *«Вундерліх проти Німеччини»*²¹² подружня пара хотіла навчати своїх чотирьох дітей вдома, хоча національним законодавством це не було дозволено. Згодом суд у сімейних справах позбавив їх права визначати місце проживання дітей і права приймати рішення щодо шкільних питань. Дітей забрали з дому заявників і помістили до дитячого будинку, де було проведено оцінку їхнього навчання. Дітей повернули заявникам через три тижні, коли заявники погодилися дозволити дітям відвідувати школу.

Німецька система обов'язкового відвідування школи була заснована на міркуваннях, які відповідали власній прецедентній практиці ЄСПЛ і які підпадали під межі свободи розсуду держави-відповідача.

211 ЄСПЛ, справа *«Петров та Х проти Росії»*, № 23608/16, 23 жовтня 2018 р.

212 ЄСПЛ, справа *«Вундерліх проти Німеччини»*, № 18925/15, 10 січня 2019 р.

Забезпечення обов'язкового відвідування школи, запобігання соціальної ізоляції дітей заявників та забезпечення їх інтеграції в суспільство було, таким чином, вагомою причиною для виправдання часткового позбавлення заявників батьківських прав. Хоча оцінка успішності дітей показала, що вони володіли достатніми знаннями і соціальними навичками, та що у них були теплі стосунки зі своїми батьками, ця інформація не була доступна ні службі у справах молоді, ні судам, коли вони ухвалювали свої рішення, саме тому, що заявники відмовилися від цих тестів до того, як дітей взяли під опіку. У цьому контексті Суд підкреслив, що навіть помилкові судження або оцінки фахівців самі по собі не роблять заходи з догляду за дітьми несумісними з вимогами статті 8. Фактичне вилучення дітей не тривало довше, ніж це було необхідно, відповідало їхнім найкращим інтересам і не було здійснено таким чином, що було особливо суворим або винятковим. Процес прийняття рішень, розглянутий в цілому, забезпечив заявникам необхідний захист їхніх інтересів. Порушення статті 8 ЄКПЛ не було встановлено.

Відповідно до міжнародного права, стаття 5 КПД передбачає, що «держави-члени поважають відповідальність, права та обов'язки батьків [...] щодо забезпечення, відповідно до розвитку здібностей дитини, належне керівництво та настанови щодо здійснення дитиною прав, визнаних у цій Конвенції». Крім того, у статті 9 КПД зазначено, що дитина не повинна бути розлучена зі своїми батьками проти її волі, і що всім сторонам повинна бути надана можливість брати участь у будь-якому провадженні, пов'язаному з такою ситуацією. *Керівні принципи ООН щодо альтернативного догляду* додатково обґрунтовують права дітей в цих обставинах і відповідні обов'язки держав²¹³.

213 Організація Об'єднаних Націй, Рада з прав людини (2009), *UN Guidelines for the Alternative Care of Children* (Керівні принципи ООН щодо альтернативного догляду за дітьми), UN Doc. A/HRC/11/L.13, 15 червня 2009 року.

5.3. Право на підтримання контакту

Ключові моменти

- Право дитини на підтримання контакту з обома батьками має поважатися у всіх формах розлучення батьків. Це може включати право підтримувати контакт з бабусями, дідусями та братами і сестрами.
- Процес забезпечення права дитини на підтримання контакту з батьками та возз'єднання сім'ї вимагає врахування найкращих інтересів дитини як першочергового міркування, надаючи належну вагу поглядам дитини відповідно до її віку та зрілості.

Обсяг права на підтримання контакту з батьками відрізняється залежно від контексту. У разі рішення батьків про окреме проживання, сфера застосування є ширшою і зазвичай обмежується тільки найкращими інтересами дитини. У контексті санкціонованого державою розлучення, наприклад, внаслідок вигнання або позбавлення волі одного з батьків, державні органи діють з метою сприяння захищеному інтересу і повинні забезпечити справедливий баланс між інтересами сторін та обов'язком забезпечити найкращі інтереси дитини. Право дітей підтримувати контакт з обома батьками застосовується в обох випадках. Сфера дії права на підтримання контакту тепер також повинна розглядатися як така, що поширюється, за певних обставин, на бабусь, дідусів, братів та сестер.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 24 (3) [Хартії основних прав](#) прямо визнає право кожної дитини підтримувати контакт з обома батьками. Це положення роз'яснює зміст цього права, зокрема, значення контакту, який повинен: відбуватися на *регулярній основі*; дозволити розвиток *особистих стосунків*; бути у формі *прямого контакту*. Є, однак, застереження: право кожної дитини підтримувати контакт з батьками прямо обмежується найкращими інтересами дитини. Це положення, як уточнює пояснювальна записка до статуту, ґрунтується на статті 9 [КПД](#).

[Директива про процесуальні гарантії](#) передбачає право затриманих дітей підтримувати контакт зі своїми батьками, родиною та друзями шляхом

побачень і листування, якщо тільки виняткові обмеження не вимагаються в найкращих інтересах дитини²¹⁴.

Відповідно до компетенцій ЄС (див. [розділ 1](#)), особлива увага приділяється судовому співробітництву (з метою створення зони свободи, безпеки та правосуддя, в якій забезпечується вільне пересування осіб). Два інструменти ЄС мають відношення до цього питання: [Переглянутий Брюссельський Регламент IIa](#)²¹⁵ та [Директива про медіацію](#)²¹⁶. З точки зору прав, Переглянутий Брюссельський Регламент IIa є важливим документом. По-перше, він стосується всіх рішень про батьківську відповідальність, незалежно від сімейного стану. По-друге, правила, що стосуються юрисдикції (визначаються здебільшого звичайним місцем проживання дитини) чітко враховують найкращі інтереси дитини; по-третє, особлива увага приділяється забезпеченню поваги до поглядів дитини²¹⁷.

У справах про неправомірне вивезення дитини на підставі рішення, прийнятого в односторонньому порядку одним із батьків, практика СЕС²¹⁸ насамперед спрямована на захист основоположного права дитини підтримувати на регулярній основі особисті стосунки і прямий контакт з обома батьками (стаття 24 (3) Хартії основних прав), оскільки Суд стверджує, що це право фундаментально пов'язане з найкращими інтересами будь-якої дитини. На думку СЕС, захід, який не дозволяє дитині регулярно підтримувати особисті стосунки та прямий контакт з обома батьками, може бути виправданий лише іншим інтересом дитини, настільки важливим, що він має пріоритет над інтересом, який лежить в основі цього

214 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2016), [Директива \(ЄС\) 2016/800 про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному провадженні](#), ОJ 2016 L 132/1.

215 ЄС, Регламент Ради (ЄС) 2019/1111 від 25 червня 2019 року про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у подружніх справах та питаннях батьківської відповідальності, а також про міжнародне викрадення дітей (перероблений), ОJ 2019 L 178/1 ([Брюссельський Регламент IIa \(нова редакція\)](#)).

216 ЄС, Європейський Парламент, Рада Європейського Союзу (2008), [Директива 2008/52/ЄС про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах](#), ОJ 2008 L 136/3 ([Директива про медіацію](#)), 21 травня 2008 року.

217 Див., наприклад, [Регламент Ради \(ЄС\) 2019/1111](#), Преамбула (пп. 7, 19, 20, 28 і 57) і статті 7, 21, 26, 39 (2) і 47 (3)(а)(b).

218 Див., наприклад, СЕС, C-497/10 PPU, справа [«Барбара Меркреді проти Річарда Чаффе»](#), 22 грудня 2010 року.

фундаментального права²¹⁹. Це включає тимчасові, в тому числі захисні, заходи відповідно до статті 15 Переглянутого Брюссельського Регламенту ІІа. Суд постановив, що збалансована і обґрунтована оцінка всіх задіяних інтересів, яка повинна ґрунтуватися на об'єктивних міркуваннях, пов'язаних з фактичною особою дитини та її соціальним середовищем, повинна в принципі здійснюватися в процесі провадження відповідно до положень Переглянутого Брюссельського Регламенту ІІа.

Приклад: Справа «*Е. проти В.*»²²⁰ стосується провадження між паном Е. (батьком) і пані В. (матір), щодо юрисдикції судів Сполученого Королівства розглядати та визначати звичайне місце проживання їхньої дитини, С., та права батька на доступ до неї. Батьки підписали угоду в іспанському суді, згідно з якою мати мала право опіки, а батькові був наданий доступ до дитини. Згодом мати прагнула зменшити права доступу, які були надані батькові за цією угодою. Батько подав заяву до Високого суду з вимогою привести у виконання іспанську угоду. Мати стверджувала, що вона відмовилася від юрисдикції іспанського суду і намагалася передати цю юрисдикцію судам Англії та Уельсу. За апеляцією батька Апеляційний суд направив кілька запитань до СЕС щодо тлумачення статті 12 (3) Брюссельського регламенту ІІа.

СЕС постановив, що у випадку, коли суд розглядає справу відповідно до статті 12 (3) Брюссельського Регламенту ІІа, найкращі інтереси дитини можуть бути забезпечені лише шляхом розгляду в кожному конкретному випадку питання про те, чи відповідає запитувана пророгація юрисдикції найкращим інтересам дитини. Пророгація юрисдикції дійсна лише щодо конкретного провадження, для якого суд, чия юрисдикція пророгується, вилучається з-під юрисдикції. Після остаточного завершення провадження, з якого впливає пророгація юрисдикції, ця юрисдикція припиняється на користь суду, який користується загальною юрисдикцією згідно зі статтею 8 (1) Брюссельського Регламенту ІІа.

Що стосується батьківської відповідальності, Переглянутий Брюссельський Регламент ІІа співіснує з [Гаазькою конвенцією про юрисдикцію](#),

219 СЕС, C-403/09 PPU, справа «*Ясна Дітчек проти Мауріціо Сеглія*», 23 грудня 2009 р., пп. 59, 60.

220 СЕС, C-436/13, справа «*Е. проти В.*», 1 жовтня 2014 року.

застосовне право, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів із захисту дітей²²¹. Відповідно до статті 97 Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa, це положення має переважну силу над Гаазькою конвенцією: а) якщо відповідна дитина має своє звичайне місце проживання на території держави-члена або б) стосовно визнання та виконання рішення, винесеного судом держави-члена на території іншої держави-члена, навіть якщо відповідна дитина має постійне місце проживання на території третьої держави, яка є договірною стороною Гаазької конвенції. Тому ключовим питанням відповідно до Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa є визначення звичного місця проживання дитини.

Приклад: У справі «*Меркреді проти Шаффе*»²²² Апеляційний суд Англії та Уельсу передав на розгляд ЄС справу про вивезення двомісячної дитини зі Сполученого Королівства на французький острів Реюньйон. ЄС постановив, що поняття звичайного проживання для цілей статей 8 і 10 Брюссельського регламенту IIa відповідає тому місцю, яке відображає певний ступінь інтеграції дитини в соціальне та сімейне середовище. Якщо ситуація стосується немовляти, яка перебувала зі своєю матір'ю лише кілька днів у державі-члені ЄС, відмінній від країни його/її постійного проживання, до якої його/її було вивезено, фактори, які необхідно взяти до уваги, включають: по-перше, тривалість, регулярність, умови та причини перебування на території цієї держави-члена ЄС та переїзду матері до цієї держави; по-друге — з особливим урахуванням віку дитини — географічне та сімейне походження матері, а також сімейні та соціальні зв'язки, які мати та дитина мають з цією державою-членом ЄС.

Також особливе значення для здійснення права на підтримання зв'язку з обома батьками в транскордонних спорах мають інструменти, пов'язані з регулюванням доступу до правосуддя, які пояснюють, як вирішувати складні спори, такі як Директива Ради 2002/3/ЄС (*Директива про доступ до правосуддя*), яка встановлює мінімальні загальні правила, що

221 Всесвітня організація транскордонного співробітництва у цивільних та комерційних справах, Гаазька конференція з міжнародного приватного права (1996), *Конвенція про юрисдикцію, застосовне право, визнання, правозастосування та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів щодо захисту дітей*, 19 жовтня 1996 року.

222 ЄС, С-497/10 PPU, справа «*Барбара Меркреді проти Річарда Чаффе*», 22 грудня 2010 року.

стосуються правової допомоги «для поліпшення доступу до правосуддя в транскордонних спорах»²²³.

Суд також ухвалив рішення про права бабусь і дідусів на доступ до своїх онуків.

Приклад: У справі *«Нелі Валчева проти Георгіоса Бабанаракіса»*²²⁴ бабуся (з боку матері) вимагала доступу до свого онука після розірвання шлюбу його батьків грецьким судом, який присудив опіку над дитиною його батькові. ЄС постановив, що право дітей на підтримку контакту з обома батьками повинно тлумачитися широко, а «права доступу» повинні тлумачитися як такі, що включають права на доступ бабусь і дідусів до своїх онуків.

Відповідно до законодавства Ради Європи, право кожної дитини підтримувати контакт з обома батьками випливає зі статті 8 ЄКПЛ. ЄСПЛ затвердив у ряді випадків, що «взаємне задоволення батьків і дитини від перебування разом є фундаментальним елементом сімейного життя»²²⁵. Однак Суд також підкреслив, що це право може обмежуватися найкращими інтересами дитини (див. [розділ 5.4.](#) та [главу 6](#)). Це право знаходиться в центрі прийняття судових рішень про опіку над дітьми та контакт з ними.

У низці справ ЄСПЛ прямо чи опосередковано посилався на найкращі інтереси дитини в контексті контактів між батьками та дітьми.

Приклад: У справі *«Шнайдер проти Німеччини»*²²⁶ заявник мав стосунки з заміжною жінкою і стверджував, що є біологічним батьком її сина, юридично визнаним батьком якого був чоловік матері. Заявник стверджував, що рішення національних судів про відхилення його заяви про контакт з дитиною та отримання інформації про розвиток дитини на підставі того, що він не був законним батьком дитини і не

223 ЄС, Рада Європейського Союзу (2003), *Директива Ради 2003/8/ЄС від 27 січня 2003 року про покращення доступу до правосуддя у транскордонних спорах шляхом встановлення мінімальних загальних правил, що стосуються правової допомоги у таких спорах*, ОJ 2003 L 026 (Директива про доступ до правосуддя), 31 січня 2003 року.

224 ЄС, С 335/17, справа *«Нелі Валчева проти Георгіоса Бабанаракіса»*, 31 травня 2018 року.

225 ЄСПЛ, справа *«К. і Т. проти Фінляндії»* [ВП], № 25702/94, 12 липня 2001 р., п. 151.

226 ЄСПЛ, справа *«Шнайдер проти Німеччини»*, № 17080/07, 15 вересня 2011 року.

мав з дитиною стосунків, порушило його права, передбачені статтею 8 ЄКПЛ. Встановлюючи порушення, ЄСПЛ зосередився на тому, що національні суди не розглянули питання про те, чи за конкретних обставин справи контакт між дитиною та заявником відповідав би найкращим інтересам дитини²²⁷. Що стосується запиту заявника про інформацію про особистий розвиток дитини, Суд постановив, що національні суди не надали достатніх підстав для виправдання свого втручання для цілей статті 8 (2), і, отже, втручання не було «необхідним у демократичному суспільстві».

Приклад: У справі *«Левін проти Швеції»*²²⁸ заявниця, мати трьох дітей, які перебували в альтернативних закладах позасімейного догляду, стверджувала, що обмеження її права підтримувати контакт з дітьми порушують її право на повагу до сімейного життя. ЄСПЛ зосередив увагу на меті обмеження контактів, тобто на захисті найкращих інтересів дітей. У цій конкретній справі під час перебування під опікою заявниці діти були занедбані, а контакт з нею викликав сильну негативну реакцію з боку дітей. Постановивши, що порушення статті 8 ЄКПЛ не було, Суд встановив, що втручання в права заявника було «пропорційним законній меті [найкращих інтересів дітей] і здійснювалося в межах повноважень національних органів влади».

Приклад: У справі *«A.I. проти Італії»*²²⁹ заявниця, яка була нігерійського походження і стала жертвою торгівлі людьми, скаржилася на неможливість реалізувати свої права на контакт з двома дітьми через заборону на контакт, накладену національним судом у своєму рішенні про визнання дітей придатними для усиновлення. Національні суди оцінили батьківські навички заявниці, не беручи до уваги її вразливість як жертву торгівлі людьми, походження або іншу модель прив'язаності між батьками та дітьми в її культурі, хоча цей фактор був чітко висвітлений у наявному експертному звіті. Суд встановив, що в ході судового розгляду, який призвів до переривання контактів між заявницею та її дітьми, недостатньо уваги приділялося наданню заявниці та дітям можливості вести сімейне життя. Таким чином,

227 Див. також ЄСПЛ, справа *«Анайю проти Німеччини»*, № 20578/07, 21 грудня 2010 р., пп. 67 та 71.

228 ЄСПЛ, справа *«Левін проти Швеції»*, № 35141/06, 15 березня 2012 року, пп. 57 і 69; ЄСПЛ, справа *«К. і Т. проти Фінляндії»* [ВП], № 25702/94, 12 липня 2001 року, п. 151.

229 ЄСПЛ, справа *«A.I. проти Італії»*, № 70896/17, 1 квітня 2021 р.

провадження не супроводжувалося гарантіями, пропорційними серйозності втручання та інтересам, що були поставлені під загрозу, а отже, порушувало статтю 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі *«Мустафа і Армаган Акін проти Туреччини»*²³⁰ заявники – батько і син – стверджували, що умови постанови про опіку, виданої національним судом, порушили їхні права відповідно за статтею 8 ЄКПЛ, оскільки вони перешкоджали синові контактувати з його сестрою, яка перебувала під опікою їхньої матері. Більше того, батько не міг спілкуватися з обома дітьми разом, оскільки спілкування сина з матір'ю збігалося з його власним спілкуванням з донькою. ЄСПЛ постановив, що рішення національного суду про розлучення брата і сестри є порушенням права заявників на повагу до їхнього сімейного життя, оскільки воно не тільки не дозволяло брату і сестрі бачитися, але й унеможливило для їхнього батька насолоджуватися товариством обох своїх дітей одночасно²³¹.

У контексті прийняття рішень щодо опіки та контакту ЄСПЛ також забороняє дискримінацію, несумісну зі статтею 14 ЄКПЛ.

Приклад: У справі *«Войніть проти Угорщини»*²³² заявник стверджував, що йому було відмовлено в доступі до сина через його релігійні переконання. Визнавши порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 ЄКПЛ, ЄСПЛ зазначив, що немає жодних доказів того, що релігійні переконання заявника стосувалися небезпечної практики або завдавали його синові фізичної або психологічної шкоди²³³. Рішення національних судів про позбавлення заявника права доступу до дитини унеможливили будь-яку форму контакту та встановлення будь-якого виду подальшого сімейного життя, незважаючи на те, що повне припинення контактів може бути виправдане лише за виняткових обставин. Таким чином, ЄСПЛ постановив, що не існує розумного взаємозв'язку пропорційності між повною заборонаю прав заявника на

230 ЄСПЛ, справа *«Мустафа та Арман Акін проти Туреччини»*, № 4694/03, 6 квітня 2010 року.

231 Див. також ЄСПЛ, справа *«Вуйца проти Хорватії»*, № 56163/12, 8 жовтня 2015 року.

232 ЄСПЛ, справа *«Войніть проти Угорщини»*, № 29617/07, 12 лютого 2013 року; див. також ЄСПЛ, справа *«П.В. проти Іспанії»*, № 35159/09, 30 листопада 2010 року.

233 ЄСПЛ, справа *«Войніть проти Угорщини»*, № 29617/07, 12 лютого 2013, п. 38.

доступ до дитини та переслідуваною метою, а саме захистом найкращих інтересів дитини.

Приклад: Справа «*А.М. та інші проти Росії*»²³⁴ стосувалася обмеження батьківських прав заявниці та позбавлення контакту з її дітьми без необхідної перевірки через те, що на той час вона перебувала на стадії гендерної трансформації. Суд не знайшов доказів будь-якої потенційної шкоди для дітей від такого переходу і постановив, що національні суди недостатньо вивчили конкретні обставини сім'ї. Крім того, рішення було чітко засноване на гендерній ідентичності заявника і, таким чином, було дискримінаційним, в порушення статті 8 ЄКПЛ, прийнятої окремо і в поєднанні зі статтею 14 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*Терна проти Італії*»²³⁵ заявниця скаржилася на вилучення та передачу під опіку її внучки (яка проживала з нею з моменту народження), а також на неможливість реалізувати своє право доступу, як це передбачено національними судами. Вона вважала, що ця ситуація виникла в результаті стигматизації сім'ї дитини, пов'язаної з її ромським етнічним походженням. ЄСПЛ встановив порушення статті 8 ЄКПЛ у зв'язку з відсутністю адекватних і достатніх зусиль національних органів для забезпечення дотримання прав заявниці на відвідування. З іншого боку, для обґрунтування взяття її під опіку національні суди використовували аргументи, що стосувалися найкращих інтересів дитини, а не етнічного походження дитини та її сім'ї. Таким чином, не було порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 ЄКПЛ.

Крім того, право дитини на підтримання зв'язку з обома батьками прямо зазначено в [Конвенції Ради Європи про контакт з дітьми](#)²³⁶. У статті 4 (1) цієї конвенції зазначено, що «дитина та її батьки мають право на встановлення та підтримання регулярних контактів один з одним». Загальні принципи, що застосовуються в юриспруденції щодо контактів,

234 ЄСПЛ, справа «*А.М. та інші проти Росії*», № 47220/19, 6 червня 2021 року.

235 ЄСПЛ, справа «*Терна проти Італії*», № 21052/18, 14 січня 2021 року.

236 Рада Європи (2003), [Конвенція про контакт з дітьми](#), CETS № 192, 15 травня 2003 року. Див. також Всесвітню організацію транскордонного співробітництва у цивільних та комерційних справах, Гаазьку конференцію з міжнародного приватного права (1996), [Конвенцію про юрисдикцію, застосовне право, визнання, правозастосування та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів щодо захисту дітей](#), 19 жовтня 1996 року.

наголошують на праві дитини бути поінформованою, отримувати консультації та висловлювати свої погляди, а також на те, що цим поглядам була надана належна увага.

Стаття 6 Конвенції Ради Європи про здійснення прав дитини²³⁷ також визначає вимоги до прийняття судових рішень, включаючи юридичні зобов'язання: розглянути, чи має судовий орган достатню інформацію для визначення найкращих інтересів дитини; забезпечити право дитини на інформацію про процес і результати; створити безпечний простір для постраждалих дітей, де вони можуть вільно висловлювати свої погляди відповідно до віку/зрілості.

Повага до сімейного життя стосовно бабусь і дідусів та їхніх онуків насамперед передбачає право на підтримання нормальних стосунків між дідусем і бабусяю та онуком шляхом контактів між ними, навіть якщо ці контакти зазвичай відбуваються за згодою особи, яка несе батьківську відповідальність²³⁸. У справі «*Богоносони проти Росії*»²³⁹, в якій дідусь хотів підтримувати зв'язки зі своєю внучкою після її усиновлення іншою сім'єю, а у справі «*М.С. проти України*»²⁴⁰ ЄСПЛ наголосив на важливості контактів з бабусяю та дідусем, особливо коли дитина постійно проживала не лише з обома батьками, а й з бабусяю та дідусем.

Можуть виникнути ситуації, в яких діти відокремлені від батьків, наприклад, в результаті ув'язнення батьків²⁴¹. ЄСПЛ встановив у справі «*Хорошенко проти Росії*»²⁴², що втручання в приватне та сімейне життя заявника, спричинене рідкісними дозволеними побаченнями, було непропорційним цілям його покарання. Крім того, у справі «*Горич проти Польщі*»²⁴³ ЄСПЛ зазначив, що «побачення дітей [...] у в'язниці вимагають спеціальних домовленостей і можуть підпорядковуватися особливим

237 Рада Європи (1996), *Європейська конвенція про здійснення прав дітей*, CETS № 160, 25 січня 1996 року.

238 ЄСПЛ, справа «*Мітові проти Колишньої Югославської Республіки Македонія*», № 53565/13, 16 квітня 2015 року.

239 ЄСПЛ, справа «*Богоносони проти Росії*», № 38201/16, 5 березня 2019 року.

240 ЄСПЛ, справа «*М.С. проти України*», № 2091/13, 11 липня 2017 року.

241 Див. також Рада Європи, Комітет міністрів (2018), *Рекомендація CM/Rec(2018)5 Комітету міністрів державам-членам щодо дітей з ув'язненими батьками*, 4 квітня 2018 року.

242 ЄСПЛ, справа «*Хорошенко проти Росії*», № 41418/04, 30 червня 2015 року.

243 ЄСПЛ, справа «*Горич проти Польщі*», № 13621/08, 17 квітня 2012 року.

умовам залежно від їхнього віку, можливого впливу на їхній емоційний стан або благополуччя, а також від особистих обставин особи, яку вони відвідують». Суд продовжив, що «позитивні зобов'язання держави за статтею 8, [...] включають обов'язок забезпечити належні, якомога менш стресові для відвідувачів умови для побачень з дітьми, беручи до уваги практичні наслідки ув'язнення».

Приклад: У справі «Хаджієва проти Болгарії»²⁴⁴ 14-річна заявниця була залишена сама, коли її батьків заарештували. Згідно з відповідними положеннями національного законодавства, органи влади були зобов'язані, як видається, з моменту взяття під варту батьків заявниці дозволити їм організувати догляд за нею, або з'ясувати її становище за власною ініціативою; вони також були зобов'язані надати заявниці допомогу, підтримку та послуги за потреби в її власному будинку, прийомній сім'ї або спеціалізованій установі. Відповідні органи нічого з цього не зробили. Таким чином, протягом початкового дводенного періоду органи влади не виконали свого позитивного зобов'язання, передбаченого статтею 8, забезпечити захист та забезпечення заявниці під час відсутності її батьків.

Право дітей на підтримання контакту з батьками підкріплюється окремими положеннями *Керівних принципів Ради Європи, що стосуються правосуддя, дружнього до дітей*²⁴⁵. Керівні принципи прямо підтверджують право дітей, позбавлених можливості «підтримувати регулярні змістовні контакти з батьками [та] сім'єю» (стаття 21 (а)) (див. також [Главу 11](#)). Крім того, Рекомендація Ради Європи *CM/Rec(2018)5 щодо дітей з ув'язненими батьками*²⁴⁶ надає рекомендації щодо того, як вирішити необхідність збереження та сприяння розвитку позитивних відносин між дітьми та батьками, коли один із батьків перебуває під вартою.

Відповідно до міжнародного права, у статті 9 (3) КПД посилається на право дитини підтримувати контакт з обома батьками: «Держави-члени поважають право дитини, яка відокремлена від одного або обох батьків,

244 ЄСПЛ, справа «Хаджієва проти Болгарії», № 45285/12, 1 лютого 2018 р.

245 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Guidelines on child-friendly justice* (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 року.

246 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), Рекомендація *CM/Rec(2018)5 щодо дітей з ув'язненими батьками*, 4 квітня 2018 року.

підтримувати особисті стосунки і прямий контакт з обома батьками на регулярній основі, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини».

5.4. Неправомірне вивезення дітей через кордон — викрадення дітей

Ключові моменти

- Законодавство ЄС вимагає, щоб дитина була заслухана під час розгляду справи, пов'язаної з її поверненням після неправомірного вивезення або утримання.
- Переглянутий Брюссельський Регламент IIa доповнює деякі положення Гаазької конвенції, при цьому Регламент має переважну силу над нормами Конвенції у відносинах між державами-членами.
- ЄСПЛ вимагає підходу, заснованого на правах дитини, до неправомірного вивезення в порушення домовленостей про опіку: Стаття 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного та сімейного життя) має тлумачитися у зв'язку з Гаазькою конвенцією та КПД.

Викраденням дитини вважається ситуація, в якій дитину вивозять або утримують за межами національних кордонів з порушенням існуючих домовленостей про опіку (стаття 3 Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей²⁴⁷ (Гаазька конвенція)). Згідно з Гаазькою конвенцією, незаконно вивезені або утримувані діти повинні бути якнайшвидше повернуті в країну їх звичайного проживання (стаття 11 (1)). Суди країни постійного проживання визначають суть спору про опіку. Суди країни, з якої дитину було вивезено, повинні ухвалити рішення про повернення протягом шести тижнів з дня подання заяви про повернення (стаття 11). Гаазька конвенція спирається на принцип найкращих інтересів дитини. У контексті цієї Конвенції, у випадках незаконного вилучення дитини, *статус-кво* має бути відновлений якомога швидше, щоб уникнути правового закріплення протиправних ситуацій. Питання опіки та доступу повинні визначатися судами, які мають юрисдикцію за місцем

²⁴⁷ Всесвітня організація транскордонного співробітництва в цивільних і комерційних справах (1980), Гаазька конвенція про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року.

постійного проживання дитини, а не тієї країни, до якої дитина була незаконно вивезена. Існує кілька обмежених винятків з механізму повернення, встановлених в статтях 12, 13 і 20 Гаазької конвенції. Стаття 13 містить положення, які викликали найбільше судових розглядів, як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Вона встановлює, що країна, до якої дитину було вивезено, може відмовити у поверненні дитини, якщо повернення призведе до серйозного ризику заподіяння шкоди або іншим чином поставить її в нестерпне становище (стаття 13 (b)). У поверненні також може бути відмовлено, якщо дитина заперечує проти повернення, якщо вона досягла рівня зрілості, достатнього для висловлення своїх поглядів (ч. 2 ст. 13).

Відповідно до законодавства ЄС, правовим документом, що регулює викрадення дітей між державами-членами ЄС, є **Переглянутий Брюссельський Регламент IIa**²⁴⁸, який базується на положеннях Гаазької конвенції. Він доповнює Гаазьку конвенцію і має пріоритет над нею у справах про викрадення в межах ЄС (стаття 96). Хоча Гаазька конвенція залишається основним міжнародним документом щодо викрадення дітей, у деяких відношеннях ПЕРЕГЛЯНУТИЙ БРЮССЕЛЬСЬКИЙ РЕГЛАМЕНТ IIa «посилає» юрисдикційні правила на користь судів походження / постійного місця проживання. Подібно до Гаазької конвенції, суди держави, де дитина постійно проживала безпосередньо перед її незаконним вивезенням або утриманням, зберігають юрисдикцію у справах про викрадення дітей. Регламент зберігає ті ж винятки щодо повернення, що і Конвенція про викрадення дітей. ПЕРЕГЛЯНУТИЙ РЕГЛАМЕНТ, запроваджений у 2019 році, скасував необхідність екзекватури²⁴⁹, яка спричиняла затримки у виконанні судових рішень. Він також містить конкретні правила і чіткі терміни, що регулюють необхідність «оперативного судового розгляду», важливою інструменту для прискорення розгляду справ про викрадення дітей²⁵⁰.

ПЕРЕГЛЯНУТИЙ БРЮССЕЛЬСЬКИЙ РЕГЛАМЕНТ IIa, на відміну від Гаазької конвенції, зберігає юрисдикцію розглядати по суті спір про опіку над

248 Рада Європейського Союзу (2019), **Регламент Ради (ЄС) 2019/1111** про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у справах шлюбу та питань батьківської відповідальності, а також про міжнародне викрадення дітей (нова редакція), ОJ 2019 L 178/1.

249 Процедура, відома як екзекватура, стосується процесу виконання цивільних судових рішень, часто пов'язаних з дорогими, трудомісткими і технічно вимогливими оглядами по суті національними судами.

250 Стаття 24 **Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa**.

дитиною за державою її постійного місця проживання, навіть коли видається наказ про повернення відповідно до статті 13 (b) Гаазької конвенції (стаття 29 Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa). Зміна юрисдикції на державу, до якої було переміщено дитину, може відбуватися лише в двох випадках, відповідно до статті 10 Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa. Перша ситуація передбачає, що суди держави притулку мають юрисдикцію, якщо дитина набула постійного місця проживання в цій державі і кожна особа, яка має право опіки, дала згоду на вивезення або утримання дитини²⁵¹. Друга ситуація виникає, коли дитина: набула постійного місця проживання в державі, до якої її було вивезено; минув один рік відтоді, як залишений батько знав або повинен був знати про місцезнаходження дитини; дитина влаштувалася в новому середовищі; і виконано принаймні одну з п'яти додаткових умов, перелічених у статті 9 (b) Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa²⁵².

Як і всі інші правові документи ЄС, Переглянутий Брюссельський Регламент IIa повинен тлумачитися відповідно до положень [Хартії основних прав](#), зокрема статті 24. СЕС мав можливість уточнити тлумачення статті 24 в контексті викрадення дітей відповідно до Брюссельського Регламенту IIa (до внесення змін). Як обговорювалося в [розділі 2.4](#), у справі «*Agirre Zaraga*», СЕС постановив, що право дитини бути заслуханою, закріплене в статті 24 Хартії, вимагає, щоб правові процедури та умови, які дозволяють дітям вільно висловлювати свої погляди, були доступні їм, і щоб ці погляди були отримані судом²⁵³. Однак, на думку СЕС, лише суди за місцем постійного проживання дитини повинні перевіряти законність власних рішень у світлі Хартії основних прав ЄС та Брюссельського Регламенту IIa. Відповідно до принципу взаємної довіри, правові системи держав-членів повинні забезпечувати ефективний і еквівалентний захист основних прав. Таким чином, зацікавлені сторони повинні звертатися з будь-якими скаргами, що стосуються прав людини, до судів, які мають юрисдикцію по суті спору про опіку відповідно до Регламенту. СЕС постановив, що суд держави-члена, до якої дитина була незаконно вивезена, не міг протидіяти виконанню засвідченого судового рішення про повернення

251 Стаття 9 (a) Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa

252 Стаття 9 (b) Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa.

253 СЕС, С-491/10 PPU, справа «*Хосеба Адоні Агірре Заррага проти Сімони Пельц*», 22 грудня 2010 року. Щодо аспектів, що стосуються участі дітей у цій справі, див. подальший аналіз у [розділі 2.4](#).

дитини, оскільки оцінка того, чи мало місце порушення цих положень, належить виключно до юрисдикції держави, з якої дитину було вивезено.

Приклад: Справа «*Повсе проти Альпаго*»²⁵⁴ стосується незаконного вивезення дівчинки до Австрії її матір'ю. Австрійські суди відхилили заяву батька про повернення його дочки в Італію на тій підставі, що існує серйозний ризик заподіяння шкоди дитині. Тим часом, на прохання батька італійський суд постановив, що він зберігає юрисдикцію розглядати спір про опіку по суті, і видав наказ про повернення дитини в Італію та виконавчий лист на підставі статті 42 Брюссельського Регламенту ІІа. Справа була передана до ЄС австрійським судом після того, як мати оскаржила заяву про виконання свідоцтва та постанову про повернення дитини в Італію. ЄС постановив, що після видачі свідоцтва про примусове виконання в країні, куди було вивезено дитину (в даному випадку в Австрії), немає можливості протидіяти поверненню, оскільки засвідчене таким чином рішення автоматично підлягає примусовому виконанню. Крім того, ЄС вирішив, що в цій справі лише італійські суди компетентні виносити рішення щодо серйозного ризику для найкращих інтересів дитини, пов'язаного з поверненням. Припускаючи, що ці суди вважатимуть такий ризик виправданим, вони зберегли за собою виключну компетенцію призупинити дію власного виконавчого наказу²⁵⁵.

Перегляд Брюссельського Регламенту ІІа розширив і уточнив обов'язок держав-членів дати дітям можливість бути заслуханими. Переглянутий Регламент запроваджує зобов'язання надати дитині справжню і ефективну можливість висловити свої погляди, а для органів влади оцінити найкращі інтереси дитини, надаючи належну вагу її поглядам відповідно до її віку і зрілості²⁵⁶. Крім того, в ньому зазначено, що дитина має право висловлювати свої погляди під час процедури повернення²⁵⁷.

254 ЄС, С-211/10 PPU, справа «*Доріс Повсе проти Мауро Альпаго*», 1 липня 2010.

255 Заява, заснована на тих самих фактах, пізніше була подана до ЄСПЛ і визнана непринятною. ЄСПЛ, справа «*Повсе проти Австрії*», рішення про неприйнятність, № 3890/11, 18 червня 2013 року.

256 ЄС, Рада Європейського Союзу (2019), Регламент Ради (ЄС) 2019/1111 від 25 червня 2019 року про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у шлюбно-сімейних справах та питаннях батьківської відповідальності, а також про міжнародне викрадення дітей (нова редакція), ОJ 2019 L 178/1, стаття 21.

257 Там само, ст. 26.

Ризик серйозної, можливо непоправної шкоди стосункам між дитиною і батьками є однією з підстав для звернення до Суду ЄС для термінового попереднього рішення²⁵⁸. Суд неодноразово застосовував процедуру винесення попереднього рішення на цій підставі, іноді *ex officio*²⁵⁹.

Приклад: Справа «*OL v. PQ*»²⁶⁰ стосується запиту про повернення дитини з Греції, держави-члена, в якій дитина народилася і жила з матір'ю, до Італії, де подружжя зазвичай проживало до народження дитини. Суд постановив, що якщо дитина народилася і постійно проживала з матір'ю протягом декількох місяців, відповідно до спільного бажання її батьків, в іншій державі-члені, ніж та, де ці батьки зазвичай проживали до її народження, первісний намір батьків про те, що мати разом з дитиною повинна повернутися в останню державу-член, не може призвести до висновку, що дитина постійно проживала там. Таким чином, відмова матері від повернення з дитиною в Італію не може вважатися «неправомірним вивезенням або утриманням» дитини.

Приклад: Справа «*A і В*»²⁶¹ стосується спору між двома громадянами Ірану, які проживали в Швеції, і подальшого вивезення матір'ю їхньої дитини до Фінляндії в рамках добровільного повернення в порядку застосування Дублінської процедури (Регламент № 604/2014). Суд постановив, що ситуація, в якій один із батьків без згоди іншого з батьків змушений вивезти свою дитину до іншої держави-члена відповідно до Дублінської процедури, а потім вирішує залишитися в цій державі-члені після того, як перша держава-член скасувала рішення про передачу, але без рішення влади прийняти матір і дитину назад або надати їм дозвіл на проживання, не може вважатися неправомірним вивезенням або утриманням.

Відповідно до законодавства Ради Європи, Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про

258 ЄС, Регламент Суду ЄС, ОJ 2012 L 265, ст. 107; ЄС, Протокол (№ 3) до Статуту Суду ЄС, ОJ 2016 C 115, ст. 23а.

259 ЄСПЛ, С-491/10 PPU, справа «*Хосеба Андоні Агірре Заррага проти Сімони Пельц*», 22 грудня 2010 року; ЄСПЛ, С-85/18 PPU, справа «*CV проти DU*», 10 квітня 2018 року.

260 СЕС, С-111/17 PPU, справа «*OL проти PQ*», 8 червня 2017.

261 СЕС, С-262/21 PPU, справа «*A проти В*», 2 серпня 2021.

поновлення опіки над дітьми²⁶² та Конвенція про контакт з дітьми²⁶³ передбачають гарантії щодо запобігання неправомірному вивезенню дітей та забезпечення повернення дітей²⁶⁴.

ЄСПЛ часто займається справами викрадення дітей і в таких випадках зазвичай керується положеннями Гаазької конвенції при тлумаченні статті 8 ЄКПЛ. Однак, в цих випадках ЄСПЛ неминуче проводить аналіз найкращих інтересів дитини.

Приклад: Справа *«Нойлінгер і Шурук проти Швейцарії»*²⁶⁵ була порушена матір'ю, яка вивезла свого сина з Ізраїлю до Швейцарії всупереч існуючим домовленостям про опіку. За заявою батька, поданою відповідно до Гаазької конвенції, швейцарська влада видала наказ про повернення дитини до Ізраїлю. На думку національних судів і експертів, повернення дитини до Ізраїлю можна було передбачити тільки в тому випадку, якщо його супроводжувала його мати. Цей захід залишався в межах розсуду, який надається у таких питаннях національним органам. Тим не менш, необхідно було також врахувати будь-які зміни, що відбулися після рішення Федерального суду про повернення дитини, щоб оцінити дотримання статті 8 ЄКПЛ. Дитина була громадянином Швейцарії і добре влаштувалася в країні, де вона безперервно проживала близько чотирьох років. Хоча хлопчик був у віці, коли він все ще мав значну здатність до адаптації, повторне виселення, ймовірно, мало б для нього серйозні наслідки, і це потрібно було зважити з будь-якою вигодою, яку він міг би отримати від цього. До того, як дитину вивезли, на право батька на доступ до дитини були накладені обмеження. З тих пір батько двічі одружився і тепер знову був батьком, але не сплачував аліменти на утримання своєї дитини.

ЄСПЛ сумнівався, що такі обставини сприятимуть благополуччю та розвитку дитини. Що стосується матері, суд вважав, що її повернення до Ізраїлю могло б наразити її на ризик кримінального покарання, наприклад,

262 Рада Європи (1980), *Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми*, CETS № 105, 20 травня 1980 року.

263 Рада Європи (2003), *Конвенція про контакт з дітьми*, CETS № 192, 15 травня 2003 року.

264 Там само, статті 10 (b) і 16, відповідно; Рада Європи (1980), *Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми*, CETS № 105, 20 травня 1980 р., ст. 8.

265 ЄСПЛ, справа *«Нойлінгер і Шурук проти Швейцарії»* [ВП], № 41615/07, 6 липня 2010 року.

тюремного ув'язнення. Було зрозуміло, що така ситуація не була б в найкращих інтересах дитини, враховуючи, що його мати була, ймовірно, єдиною людиною, з якою дитина мала зв'язок. Тому відмова матері повернутися до Ізраїлю не була абсолютно невиправданою. Більше того, батько ніколи не жив наодинці з дитиною і не бачив сина з того часу, як дитина виїхала у віці двох років. Таким чином, ЄСПЛ не був переконаний, що повернення до Ізраїлю буде в найкращих інтересах дитини. Що стосується матері, її повернення до Ізраїлю означало б непропорційне втручання в її право на повагу до сімейного життя. Отже, було б порушення статті 8 ЄКПЛ щодо обох заявників, якщо рішення про повернення другого заявника до Ізраїлю було виконано.

Юрисдикція у справах про опіку залишається за судами за місцем постійного проживання дитини, якщо не виконуються певні умови, що дозволяють змінити юрисдикцію.

Приклад: Справа «*P.C. проти Польщі*»²⁶⁶ стосувалася польської сім'ї, яка проживала у Швейцарії. Мати забрала дітей у відпустку до Польщі, але потім подала там клопотання про розлучення і успішно подала заяву на тимчасову опіку. Заявника — батька, який проживає в Швейцарії — не було ні повідомлено, ні викликано на судове засідання щодо рішення про тимчасову опіку, а польські суди відхилили його заяву про повернення дітей до Швейцарії на тій підставі, що він погодився на вивезення дітей матір'ю до Польщі. Відповідно до положень Гаазької конвенції, неправомірність вивезення та утримання впливала з дій, що перешкождали нормальному здійсненню батьківських прав відповідно до законодавства держави, де діти раніше мали постійне місце проживання, у цьому випадку — Швейцарії. Отже, Суд встановив, що Польща не змогла забезпечити заявнику право на повагу до його сімейного життя, порушуючи статтю 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*Y.S. і O.S. проти Росії*»²⁶⁷ росіянка вийшла заміж за українця і оселилася в Україні. Після народження дочки мати залишила свого чоловіка і доньку. Через кілька років, після початку військового конфлікту в Україні, мати забрала дитину до Росії без згоди батька. Батько успішно подав заяву на повернення дитини,

266 ЄСПЛ, справа «*P.C. проти Польщі*», № 63777/09, 21 липня 2015 р.

267 ЄСПЛ, справа «*Ю.С. та О.С. проти Росії*», № 17665/17, 15 червня 2021 р.

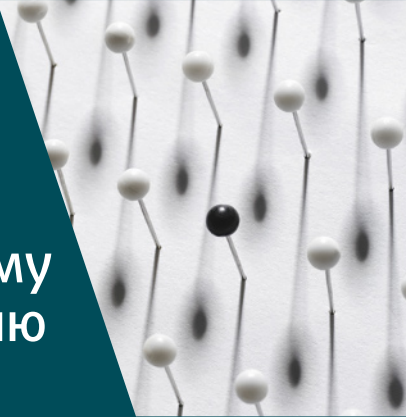
незважаючи на аргументи матері про те, що повернення дитини становитиме «серйозний ризик» у розумінні статті 13 (b) Гаазької конвенції з огляду на триваючий військовий конфлікт у місці її звичайного проживання. ЄСПЛ постановив, що твердження про «серйозний ризик», яке могло б стати винятком для повернення дитини, насправді не було взято до уваги російськими судами, і що їхні рішення про відхилення заперечень матері не були достатньо обґрунтованими, що порушує статтю 8 ЄКПЛ.

Стаття 11 Гаазької конвенції передбачає термін у шість тижнів для завершення розгляду справи судом, який розглядає справу про викрадення. Як ЄСПЛ підкреслював у ряді випадків²⁶⁸, у питаннях, пов'язаних з возз'єднанням дітей з батьками, адекватність заходу також оцінюється за швидкістю його виконання: такі справи вимагають невідкладного розгляду, оскільки плин часу може мати непоправні наслідки для стосунків між дітьми та тим з батьків, хто не проживає з ними.

268 Див. ЄСПЛ, справа «Сімоеш Балбіно проти Португалії», № 26956/14, 29 січня 2019 року; ЄСПЛ, справа «Мансур проти Словаччини», № 60399/15, 21 листопада 2017 року; ЄСПЛ, справа «Хохолм проти Словаччини», № 35632/13, 13 січня 2015 року; ЄСПЛ, справа «М.А. проти Австрії», № 4097/13, 15 січня 2015 року; ЄСПЛ, справа «Аджич проти Хорватії», № 22643/14, 15 березня 2015 року; ЄСПЛ, справа «К.І. проти Польщі», № 30813/14, 1 березня 2016 року.

6.

Альтернатива сімейному догляду та усиновленню

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Хартія основних прав, статті 7 (сімейне життя) і 24 (права дитини)</p> <p>Переглянутий Брюссельський Регламент ІІа (2019/1111/EU)</p>	<p>Альтернатива сімейному догляду</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя)</p> <p>ЄСХ (переглянута), ст. 17 (право дітей та молоді на соціальний, правовий та еко-номічний захист)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Ю.І. проти Росії», № 68868/14, 2020 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Валлова та Валла проти Чеської Республіки», № 23848/04, 2006 (поміщення під опіку у зв'язку з неналежними житловими умовами)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Парадізо і Кампанеллі проти Італії», № 25358/12, 2017 (вилучення дитини, народженої в результаті гестаційного сурогатного материнства)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Б. проти Румунії» (№ 2), № 1285/03, 2013 (участь батьків у прийнятті рішень)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Б.Б. і Ф.Б. проти Німеччини», №№ 18734/09 та 9424/11, 2013 р. (процедурні недоліки у процесі прийняття рішень)</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
Хартія основних прав, стаття 24 (права дитини)	Усиновлення	<p>ЄСПЛ, справа «Т. проти Чеської Республіки», № 19315/11, 2014 (важливість контакту)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Янсен проти Норвегії», № 2822/16, 2018 р.</p> <p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя)</p> <p>Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Странд Лоббен та інші проти Норвегії» [ВП], № 37283/13, 2019 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «С.С. проти Словенії», No. 40938/16, 30 жовтня 2018 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Кернс проти Франції», № 35991/04, 2008 (батьківська згода на усиновлення)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Швіцгелль проти Швейцарії», № 25762/07, 10 червня 2010 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Е.Б. проти Франції» [ВП], № 43546/02, 2008 (право ЛГБТІК-жінки на усиновлення)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Гас і Дюбуа проти Франції», № 25951/07, 2012 (право ЛГБТ-пари на усиновлення)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Х та інші проти Австрії» [ВП], № 19010/07, 2013 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «А.Х. та інші проти Росії», №№ 6033/13, 8927/13, 10549/13, 12275/13, 23890/13, 26309/13, 27161/13, 29197/13, 32224/13, 32331/13, 32351/13, 32368/13, 37173/13, 38490/13, 42340/13 і 42403/13, 2017 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Гаррудж проти Франції», № 43631/09, 2012 (кафала та усиновлення)</p>

Кожна дитина має право на повагу до сімейного життя, визнане статтею 7 Хартії основних прав ЄС і статті 8 ЄКПЛ (див. розділ 5). Законодавство ЄС і Ради Європи відображає важливість сімейних стосунків для дитини, і це включає право дитини не бути позбавленим контакту з батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини²⁶⁹. Знайти баланс між забезпеченням того, щоб дитина залишалася зі своєю сім'єю – з метою поваги до сімейного життя – і забезпеченням захисту дитини від шкоди, є складним завданням. Якщо дитину вилучають із своєї сім'ї, вона може бути влаштована в прийомну сім'ю або інтернатний заклад. Сімейне життя не закінчується цим розлученням і вимагає продовження контактів для підтримки возз'єднання сім'ї, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини. За певних обставин відбувається постійне вилучення з сім'ї шляхом усиновлення. Однак юридична остаточність усиновлення вимагає дотримання суворих вимог.

У цьому розділі розглядається європейське законодавство про альтернативний догляд. Законодавство ЄС, в основному через [Переглянутий Брюссельський Регламент IIa](#), регулює транскордонні процедурні аспекти, пов'язані з влаштуванням дітей в заклади альтернативного догляду. Це положення має тлумачитися відповідно до Хартії основних прав ЄС, зокрема статті 24. ЄСПЛ також розробив великий масив прецедентного права, що стосується як матеріальних, так і процесуальних питань влаштування дітей в систему альтернативного догляду. У цьому розділі також розглядаються питання, пов'язані з одностатевими батьками та угодами про сурогатне материнство.

[Розділ 6.1](#) починається з введення деяких загальних принципів, що регулюють становище дітей, позбавлених сімейного піклування, [розділ 6.2](#) окреслює закон про перехід дитини до альтернативного догляду, а [розділ 6.3](#) розглядає європейські стандарти щодо усиновлення.

²⁶⁹ ЄС (2012), [Хартія основних прав Європейського Союзу](#), ОJ 2012 С 326, ст. 24 (3).

6.1. Альтернативний догляд: загальні принципи

Ключові моменти

- Альтернативний догляд, як правило, є тимчасовим заходом захисту.
- Міжнародне право підтверджує, що сімейному догляду слід надавати перевагу перед доглядом в інтернатних закладах.
- Діти мають право на інформацію та на висловлення своєї думки щодо їхнього влаштування в систему альтернативного догляду.

ЄС, Рада Європи та міжнародне право надають рекомендації щодо прав дитини стосовно альтернативного догляду²⁷⁰.

Згідно з **КПД**, діти мають право на піклування батьків (стаття 7) і на тимчасовий або постійний альтернативний догляд, якщо це відповідає їхнім найкращим інтересам (стаття 20). Альтернативний догляд є захисним заходом, який забезпечує тимчасову безпеку дитини та сприяє її поверненню в сім'ю, де це можливо²⁷¹. В ідеалі, це тимчасове рішення. Іноді це захисний захід до возз'єднання сім'ї, наприклад, возз'єднання несупроводжуваних або розлучених дітей-мігрантів зі своїми сім'ями²⁷². В інших випадках це захисний захід, який очікує на розвиток подій у сімейному житті, наприклад, покращення стану здоров'я одного з батьків або

270 Див. також Рада Європи, Комітет міністрів (2011), *Рекомендація CM/Rec (2011)12 щодо прав дітей та соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей*, 16 листопада 2011 р.; Рада Європи, Комітет міністрів (2005), *Рекомендація Rec(2005)5 щодо прав дітей, які проживають в інтернатних закладах*, 16 березня 2005 р.; Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Рекомендація CM/Rec(2010)2 щодо деінституалізації та життя в громаді дітей з обмеженими можливостями*, 3 лютого 2010 р.; Рада Європи (2009), *Children and young people in care* (Діти та молодь під опікою), 2009.

271 Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея (2010), *Guidelines for the alternative care of children* (Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми), A/RES/64/142, 24 лютого 2010 р., пп. 48–51; ООН, Комітет з прав дитини (2013), *Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на першочергове врахування її найкращих інтересів*, UN Doc. CRC/C/GC/14, 29 травня 2013 року, пп. 58–70.

272 Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея (1989), *Конвенція про права дитини*, 20 листопада 1989 р., ст. 22; Комітет з прав дитини (2005), *Зауваження загального порядку № 6 (2005): Лікування дітей без супроводу та відокремлення дітей за межами країни їх походження*, CRC/GC/2005/6, 1 вересня 2005, п. 81– 83.

надання підтримки батькам. Дитина, яка перебуває в закладі альтернативного догляду, має право бути поінформованою про свої права та можливості, а також право «на консультації та належне врахування її поглядів відповідно до її здібностей, що розвиваються»²⁷³.

Міжнародне право, включаючи КПОІ, підтверджує, що сімейний догляд (наприклад, прийомна сім'я) є оптимальною формою альтернативного догляду для забезпечення захисту та розвитку дітей. Це також підкреслюється в *Керівних принципах ООН щодо альтернативного догляду за дітьми*²⁷⁴. Що стосується дітей з обмеженими можливостями, КПОІ стверджує, що «держави-члени, якщо найближчі родичі не в змозі забезпечити догляд за дитиною з обмеженими можливостями, докладають усіх зусиль для надання альтернативного догляду в рамках більш широкої сім'ї, а за відсутності такої можливості — в межах спільноти в сімейному середовищі»²⁷⁵. Несімейні форми догляду (наприклад, інтернатні заклади) «повинні обмежуватися випадками, коли таке середовище є особливо доцільним, необхідним і конструктивним для конкретної дитини та відповідає її найкращим інтересам»²⁷⁶. Відповідно до цього підходу, Рекомендація Ради Європи *CM/Rec(2010)2 щодо деінституціоналізації та проживання дітей з обмеженими можливостями в громаді* закликає держави-члени вжити відповідних законодавчих, адміністративних та інших заходів щодо заміни інституційного догляду послугами на рівні громади, у розумні строки та за допомогою комплексного підходу.

273 Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея (2010), *Guidelines for the alternative care of children* (Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми), 4 лютого 2010 року, A/RES/64/142, п. 6.

274 Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея (2010), *Guidelines for the alternative care of children*, A/RES/64/142 (Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми), 24 лютого 2010 р., пп. 20-22; ООН, Комітет з прав дитини (2006), *Зауваження загального порядку № 7 (2005): Здійснення прав дитини в ранньому дитинстві*, CRC/C/GC/7/Rev.136 (b), 20 вересня 2006 р., п. 18. Організація Об'єднаних Націй (2006), *Конвенція про права осіб з інвалідністю (КПОІ)*, 13 грудня 2006 р., ст. 23 (5) (див. також ст. 7).

275 Організація Об'єднаних Націй (2006), *Конвенція про права осіб з інвалідністю (КПОІ)*, 13 грудня 2006 року, ст. 23 (5).

276 Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея (2010), *Guidelines for the alternative care of children* (Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми), 24 лютого 2010 року, A/RES/64/142, п. 21.

Право дитини на опікуна або представника є ключем до забезпечення його або її більш широких прав²⁷⁷. Найчастіше мандат законного опікуна полягає в тому, щоб захищати найкращі інтереси дитини, забезпечувати її загальний добробут і здійснювати правове представництво, доповнюючи її обмежену правоздатність²⁷⁸. Сім правових інструментів ЄС вимагають, щоб держави-члени призначали опікуна для дітей у різних контекстах, деякі з яких безпосередньо стосуються дітей, позбавлених батьківського піклування²⁷⁹. На рівні Ради Європи [Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми](#)²⁸⁰ та [Рекомендація CM/Rec\(2019\)11 щодо ефективної опіки над дітьми без супроводу та розлученими дітьми під час міграції](#) про ефективну опіку над несупроводжуваними та

277 Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (2014), [Guardianship for children deprived of parental care: A handbook to reinforce guardianship systems to cater for the specific needs of child victims of trafficking](#) (Опіка над дітьми, позбавленими батьківського піклування: Посібник для зміцнення систем опіки з метою задоволення особливих потреб дітей, які постраждали від торгівлі людьми), 30 червня 2014 року, с. 31.

278 Там само, п. 15.

279 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/36/ЄС](#) від 5 квітня 2011 року про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми та захист її жертв, яка замінює Рамкове рішення Ради 2002/629/JHA, ОJ 2011 L 101 (Директива про торгівлю людьми); ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/93/ЄС](#) від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією, яка замінює Рамкове рішення Ради 2004/68/JHA, ОJ 2011 L 335; ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2012), [Директива 2012/29/ЄС](#) від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів і замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/JHA, ОJ 2012 L 315 (Директива про права потерпілих); ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2011) [Директива 2011/95/ЄС](#) від 13 грудня 2011 року про стандарти кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, про єдиний статус біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, та про зміст наданого захисту (нова редакція), ОJ 2011 L 337 (Директива про кваліфікацію (нова редакція)); ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2013), [Директива 2013/33/ЄС](#) від 26 червня 2013 року, яка встановлює стандарти прийому заявників на отримання міжнародного захисту (нова редакція), ОJ 2013 L 180 (Директива про умови прийому (нова редакція)); ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2013), [Директива 2013/32/ЄС](#) від 26 червня 2013 року про загальні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту (нова редакція), ОJ 2013 L 180 (Директива про процедури надання притулку (нова редакція)); ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2013), [Регламент \(ЄС\) № 604/2013](#) від 26 червня 2013 року про встановлення критеріїв і механізмів визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, поданої в одній з держав-членів громадянством третьої країни або особою без громадянства, ОJ 2013 L 180.

280 Рада Європи (2005), [Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми](#), CETS № 197, 16 травня 2005 року, ст. 10 (4); див. також Рада Європи, Комітет міністрів (2019), [Рекомендація CM/Rec\(2019\)11 щодо ефективної опіки над несупроводжуваними та розлученими дітьми в контексті міграції](#), 11 грудня 2019 року.

розлученими дітьми в процесі міграції містять вказівки щодо аспектів опіки та юридичного представництва.

Відповідно до законодавства ЄС, ЄСЄ постановив, що **Переглянутий Брюссельський Регламент IIa** застосовується до рішень про надання дитині альтернативного догляду. Регламент, як зазначено в **главі 5**, включає принципи прав дітей у своєму підході. Тут «основи невизнання судових рішень, пов'язаних з батьківською відповідальністю», як зазначено в статті 39 Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa, є повчальними. Стаття 39 стверджує, що у визнанні рішення має бути відмовлено, якщо рішення було винесено без слухання дитини, яка здатна сформулювати власну думку. Це правило не застосовується, якщо провадження стосується тільки майна дитини або існують серйозні підстави, враховуючи, зокрема, терміновість справи.

Відповідно до регламенту, юрисдикція визначається на основі звичайного місця проживання дитини, за кількома обмеженими винятками, включаючи найкращі інтереси дитини і, можливо, вибір суду (стаття 10 Переглянутого Брюссельського Регламенту IIa).

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ вважає, що якщо сім'я не може забезпечити дитині необхідний догляд і захист, може знадобитися переміщення в альтернативне місце догляду. ЄСПЛ пояснив, що в більшості випадків поміщення дитини в систему альтернативного догляду має розглядатися як тимчасовий захід, і що в кінцевому підсумку дитина повинна бути возз'єднана зі своєю сім'єю на виконання права на повагу до приватного і сімейного життя, передбаченого статтею 8 **ЄКПЛ**²⁸¹.

Стаття 17 **ЄСХ** вимагає, щоб держави «вжили всіх належних і необхідних заходів, спрямованих на забезпечення захисту і спеціальної допомоги з боку держави для дітей і підлітків, тимчасово або остаточно позбавлених підтримки своєї сім'ї»²⁸². ЄКСП постановив, що регулярне поміщення дітей раннього віку до дитячих центрів, особливо найбільш вразливих, таких як роми та діти з обмеженими можливостями, і нездатність запровадити

281 ЄСПЛ, справа «*К.А. проти Фінляндії*», № 27751/95, 14 січня 2003 року. Комітет міністрів Ради Європи схвалив цей підхід у своїй рекомендації щодо прав дітей, які проживають в інтернатах, ухваленої 16 березня 2005 року.

282 Рада Європи (1996), **Європейська соціальна хартія (переглянута)**, CETS № 163, 3 травня 1996 року, ст. 17 (1) (с).

неінституційні та сімейні альтернативні форми догляду є порушенням статті 17 Європейської конвенції про права дитини²⁸³.

6.2. Влаштування дітей до закладів альтернативної опіки

Ключові моменти

- Відповідно до законодавства Ради Європи та ЄС, процес прийняття рішень повинен містити процесуальні гарантії.
- Відповідно до законодавства Ради Європи, поміщення дитини до закладу альтернативного догляду дозволяється лише тоді, коли це передбачено законом, коли це переслідує законну мету та є необхідним у демократичному суспільстві. Відповідні та достатні причини повинні бути висунуті компетентним органом.

Відповідно до законодавства ЄС, Переглянутий Брюссельський Регламент IIa встановлює, що, коли суд або компетентний орган держави-члена розглядає можливість розміщення дитини в іншій державі-члені, він повинен отримати згоду компетентного органу держави-члена, в якій дитина буде розміщена, перш ніж видавати наказ або організувати таке розміщення²⁸⁴. Крім того, відповідно до прецедентного права ЄС, держави-члени повинні встановити чіткі правила та процедури отримання згоди відповідно до цього Регламенту, щоб забезпечити правову визначеність та прискорення процесу. Факт надання згоди закладом, куди планується помістити дитину, не є достатнім²⁸⁵.

283 ЄКСП, *Європейський центр з прав ромів (ERRC) та Центр захисту прав осіб з психічними розладами (MDAC) проти Чеської Республіки*, скарга No. 157/2017, 17 червня 2020.

284 ЄС, Рада Європейського Союзу (2019), Регламент Ради (ЄС) 2019/1111 від 25 червня 2019 року про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у шлюбно-сімейних справах та питаннях батьківської відповідальності, а також про міжнародне викрадення дітей, п. 83 та ст. 82.

285 ЄС, С-92/12 PPU, справа *«Виконавча служба охорони здоров'я проти С.С. та А.С.»*, 26 квітня 2012 року.

Відповідно до законодавства Ради Європи²⁸⁶, поміщення дитини в систему альтернативного догляду сумісне лише зі статтею 8 ЄКПЛ, коли воно відповідає закону, переслідує законну мету (наприклад, захист найкращих інтересів дитини) і вважається необхідним у демократичному суспільстві. Цей останній аспект вимагає, щоб суди наводили причини, які є як доречними, так і достатніми для підтримки засобів, які використовуються для досягнення бажаної мети.

Приклад: У справі *«Ю.І. проти Росії»*²⁸⁷ заявниця була позбавлена батьківських прав, а її двоє молодших дітей були передані під державну опіку, оскільки вона була наркозалежною та безробітною. ЄСПЛ вважав, що вилучення дітей та їх первинне влаштування під державну опіку на початку кримінального провадження проти заявника були виправдані, але далекосяжний захід позбавлення батьківських прав не був виправданий. Національні суди не надали жодних конкретних доказів того, що заявниця залишала своїх дітей без нагляду, не забезпечувала догляду за ними або нехтувала ними будь-яким іншим способом, не кажучи вже про загрозу їхньому здоров'ю чи життю. Національні органи влади не розглянули менш суворий захід, такий як обмеження, а не позбавлення батьківських прав, а також не попередили її про можливі наслідки її нібито недбалої поведінки. ЄСПЛ дійшов висновку, що національні органи влади не змогли переконливо продемонструвати, що, незважаючи на наявність менш радикальних рішень, оскаржуваний захід є найбільш прийнятним варіантом, що відповідає найкращим інтересам дітей, що є порушенням статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі *«Валлова і Валла проти Чеської Республіки»*²⁸⁸ заявники скаржилися на те, що через погане житлове становище заявників їхні п'ятеро дітей були поміщені в два окремі дитячі будинки. Зрештою, рішення про опіку було скасовано, коли економічне та житлове становище батьків покращилося. ЄСПЛ встановив, що основною причиною рішення про влаштування дітей під опіку була відсутність

286 Поміщення дітей в систему альтернативного догляду також є предметом політичних дебатів у Раді Європи протягом багатьох років. Див., наприклад, [Резолюція Комітету міністрів \(77\) 33](#) про влаштування дітей, прийнята 3 листопада 1977 року.

287 ЄСПЛ, справа *«Ю.І. проти Росії»*, № 68868/14, 25 лютого 2020 р.

288 ЄСПЛ, справа *«Валлова та Валла проти Чеської Республіки»*, № 23848/04, 26 жовтня 2006 року.

відповідного житла, а отже, для вирішення їхньої ситуації можна було застосувати менш радикальні заходи. Згідно з чеським законодавством, існувала можливість здійснювати моніторинг житлових і гігієнічних умов сім'ї та консультувати її щодо поліпшення ситуації, але ця можливість не була використана. Хоча причини, наведені для влаштування дітей під опіку, були вагомими, вони не були достатніми, а органи влади не доклали достатньо зусиль, щоб допомогти заявникам подолати їхні труднощі за допомогою альтернативних заходів. Роблячи висновок про порушення статті 8 ЄКПЛ, ЄСПЛ також взяв до уваги висновки Комітету ООН з прав дитини, в якому зазначалося, що принцип первинного врахування найкращих інтересів дитини все ще не був належним чином визначений і відображений у всьому чеському законодавстві, судових рішеннях або політиці, що стосуються дітей²⁸⁹.

Приклад: У справі *«Парадізо і Кампанеллі проти Італії»*²⁹⁰ подружжя звернулося з проханням зареєструвати свідоцтво про народження дитини, народженої за допомогою сурогатного материнства в Росії. Оскільки жоден із заявників не мав біологічних зв'язків з дитиною, і вважалося, що вони незаконно привезли дитину до Італії, дитину помістили в прийомну сім'ю з метою усиновлення. Для влади основним завданням було покласти край незаконній ситуації. Хоча дитина не була заявником у справі, її найкращі інтереси та спосіб, у який національні суди розглядали їх, мали значення. ЄСПЛ визнав, що італійські суди, оцінивши, що дитина не зазнає серйозної або непоправної шкоди від розлуки, забезпечили справедливий баланс між різними інтересами, що знаходяться на кону, при цьому в межах наявної у них широкої свободи розсуду, і не виявив порушення статті 8 ЄКПЛ.

ЄСПЛ вимагає відповідно до статті 8 ЄКПЛ, щоб прийняття рішень щодо поваги до сімейного життя дотримувалось певних процесуальних гарантій. Суд постановив, що процес прийняття рішень (адміністративний і судовий розгляд), що веде до заходів втручання в сімейне життя, повинен бути справедливим і забезпечувати належну повагу до інтересів, захищених статтею 8. Відповідно до статті 8 розглядається питання, чи «батьки були залучені до процесу прийняття рішень [...] в достатній мірі,

289 Див. також ЄСПЛ, справа *«Савіну проти України»*, № 39948/06, 18 грудня 2008 року.

290 ЄСПЛ, справа *«Парадізо і Кампанеллі проти Італії»*, № 25358/12, 24 січня 2017 року.

щоб забезпечити їм необхідний захист їхніх інтересів»²⁹¹. Це включає в себе інформування їх про розвиток подій, забезпечення можливості брати участь у прийнятті рішень, що їх стосуються²⁹², та, за певних обставин, заслуховування дітей, яких це стосується²⁹³.

Приклад: У справі «*Б. проти Румунії (№ 2)*»²⁹⁴ заявниці поставили діагноз параноїдальна шизофренія, і поліція неодноразово доставляла її на лікування до психіатричних установ. Її діти більше не проживали з нею і були поміщені в інтернатний заклад через хворобу матері. ЄСПЛ повинен був з'ясувати, чи, беручи до уваги серйозний характер рішень, які мали бути прийняті щодо поміщення дітей під опіку, процес прийняття рішень, розглянутий в цілому, забезпечував батькам достатній ступінь необхідного захисту їхніх інтересів. У зв'язку з цим Суд зазначив, що заявниці, яка страждала від тяжкого психічного розладу, не було призначено ані адвоката, ані опікуна *ad litem* представляти її під час провадження, тому вона не мала можливості брати участь у процесі прийняття рішень щодо своїх неповнолітніх дітей. Крім того, ситуація заявниці та становище її дітей розглядалися судом лише двічі протягом 12 років до того, як обидві дитини досягли повноліття, і не було жодних доказів регулярного контакту між соціальними працівниками та заявницею, що могло б забезпечити відповідні засоби представлення її поглядів органам влади. У світлі цих фактів Суд дійшов висновку, що процес прийняття рішень щодо розміщення її дітей під опіку не забезпечив належного захисту її інтересів, а отже, мало місце порушення її прав, передбачених статтею 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*Б.Б. і Ф.Б. проти Німеччини*»²⁹⁵, після звинувачень 12-річної дочки заявників про те, що її та її восьмирічного брата неодноразово бив батько, батьківські права щодо двох дітей були передані в управління у справах молоді, а дітей помістили до дитячого закладу. Районний суд виніс повне рішення про передачу батьківських

291 ЄСПЛ, справа «*У. проти Сполученого Королівства*», № 9749/82, 9 червня 1988 року, п. 64.

292 ЄСПЛ, справа «*МакМайкл проти Сполученого Королівства*», № 16424/90, 24 лютого 1995 року.

293 ЄСПЛ, справа «*Б. проти Румунії (№ 2)*», № 1285/03, 19 лютого 2013 року; ЄСПЛ, справа «*Б.Б. і Ф.Б. проти Німеччини*», №№ 18734/09 і 9424/11, 14 березня 2013 року.

294 ЄСПЛ, справа «*Б. проти Румунії (№ 2)*», № 1285/03, 19 лютого 2013 року.

295 ЄСПЛ, справа «*Б.Б. і Ф.Б. проти Німеччини*», №№ 18734/09 і 9424/11, 14 березня 2013 року.

прав від заявників до управління у справах молоді, прийнявши рішення на підставі прямих доказів від дітей. Приблизно через рік, під час першої зустрічі з батьками, дочка зізналася, що збрехала про побиття, і дітей врешті-решт повернули батькам.

Розглядаючи скаргу заявників про те, що органи влади не дослідили належним чином відповідні факти, ЄСПЛ підкреслив, що помилкові оцінки фахівців не обов'язково означають, що вжиті заходи будуть несумісними зі статтю 8 ЄКПЛ. Рішення про влаштування дітей можна оцінювати лише у світлі ситуації, яка була представлена національним органам влади на той час. За оцінкою ЄСПЛ той факт, що районний суд покладався лише на заяви дітей, тоді як заявники подали заяви медичних працівників, які не помітили жодних ознак жорстокого поводження, у поєднанні з тим, що Апеляційний суд не провів повторного огляду дітей, був суттєвим. Оскільки під час повного слухання справи діти перебували в безпечному місці, не було необхідності поспішати, і суди могли б призначити розслідування фактів за власною ініціативою, чого вони не зробили. Таким чином, німецькі суди не надали достатніх підстав для свого рішення про позбавлення заявників батьківських прав, що є порушенням статті 8 ЄКПЛ.

Навіть перебуваючи в умовах альтернативного догляду, діти зберігають за собою право підтримувати контакт зі своїми батьками. Це право визнано відповідно до ЄКПЛ²⁹⁶, оскільки ЄСПЛ вважає, що взаємний контакт між батьками та дітьми є фундаментальною частиною сімейного життя відповідно до статті 8. Враховуючи, що поміщення в систему альтернативного догляду, як правило, має бути тимчасовим заходом, підтримання сімейних відносин має важливе значення для забезпечення успішного повернення дитини до своєї сім'ї²⁹⁷. Відповідно до ЄКПЛ, з цих принципів випливають позитивні обов'язки, про що свідчать наступні справи.

Приклад: У справі «Т. проти Чеської Республіки»²⁹⁸ ЄСПЛ розглянув, чи були порушені права батька і дочки (заявників) шляхом влаштування дитини під опіку і нездатності органів влади забезпечити контакт між ними. Дитину помістили до спеціалізованого закладу після

296 ЄСПЛ, справа «Олссон проти Швеції (№ 1)», № 10465/83, 24 березня 1988 року.

297 ЄСПЛ, справа «Еріксон проти Швеції», № 11373/85, 22 червня 1989 року.

298 ЄСПЛ, справа «Т. проти Чеської Республіки», № 19315/11, 17 липня 2014 року.

смерті матері і після того, як заява батька про опіку над дочкою була відхилена через занепокоєння щодо його особистості. Подальші прохання провести відпустку з дочкою були відхилені, і терапевтичний центр прийшов до висновку, що візити не були корисними для дитини, оскільки вона боялася його, після чого всі контакти з нею були припинені. Пізніше суди вирішили, що контакт між двома заявниками повинен відбуватися тільки в письмовій формі, відповідно до побажань дитини.

ЄСПЛ підкреслив, зокрема, інтереси дитини в підтримці зв'язків зі своєю сім'єю, за винятком особливо екстремальних випадків, коли це не відповідає найкращим інтересам дитини. Розглядаючи рішення про передачу дитини під опіку, ЄСПЛ із схваленням зазначив, що національні органи влади ретельно зважили своє рішення, яке було прийнято після заслуховування експертних психологічних та психіатричних висновків, а також з урахуванням побажань дитини. Таким чином, порушення статті 8 ЄКПЛ у зв'язку з рішенням про передачу дитини під опіку не було. Однак Суд визнав, що стаття 8 була порушена в результаті обмежень, накладених на контакт між заявниками, зокрема через відсутність нагляду за рішеннями інтернатного закладу дитини про відмову в контакті, враховуючи, що ці рішення в кінцево-му підсумку зменшили шанси на возз'єднання сім'ї.

Приклад: У справі «Янсен проти Норвегії»²⁹⁹ заявниця була ромкою. Її дочка була в терміновому порядку влаштована в прийомну сім'ю за секретною адресою, коли їй було близько року, і заявниці було дозволено одну годину контакту на тиждень через ризик того, що дитина може бути викрадена. Потім контакти були скорочені до чотирьох візитів на рік, а потім взагалі припинені, оскільки Високий суд вважав, що існує ризик викрадення під час контактних візитів і ризик того, що адреса та особистість прийомної сім'ї можуть стати відомими сім'ї заявника. ЄСПЛ вважав, що потенційні негативні довгострокові наслідки для дочки від втрати своєї ромської ідентичності та контакту з матір'ю, а також позитивний обов'язок вжити заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї, як тільки це буде можливо, не були достатньо зважені в процесі балансування, що призвело до порушення статті 8 ЄКПЛ.

299 ЄСПЛ, справа «Янсен проти Норвегії», № 2822/16, 6 вересня 2018 р.

6.3. Усиновлення

Ключові моменти

- Усиновлення забезпечує альтернативну опіку для дітей, які не можуть залишитися в своїх біологічних сім'ях.
- Найкращі інтереси дитини повинні бути першочерговим міркуванням при усиновленні.
- Відповідно до законодавства ЄС та Ради Європи процес усиновлення повинен дотримуватися певних критеріїв, щоб гарантувати, що він відповідає найкращим інтересам дитини.

Відповідно до законодавства ЄС, права і пов'язані з ними юридичні зобов'язання в статті 24 **Хартії основних прав ЄС** застосовуються до усиновлення в тій мірі, в якій це питання регулюється ЄС.

Відповідно до законодавства Ради Європи, право на повагу до сімейного життя, виражене в статті 8 **ЄКПЛ**, застосовується і на нього покладаються у справах про усиновлення. Крім того, усиновлення регулюється **Європейською конвенцією про усиновлення дітей (переглянутою)**³⁰⁰, яка закликає до усиновлення, заснованого на правах дитини. У Конвенції говориться, наприклад, що «[к]омпетентний орган не повинен дозволяти усиновлення, якщо він не переконається, що усиновлення відповідатиме найкращим інтересам дитини»³⁰¹. Конвенція також вимагає, щоб усиновлення не було надано компетентним органом без «згоди дитини, яка за законом вважається такою, що має достатнє розуміння»³⁰². З дитиною, яка не вважається такою, що розуміє це, «наскільки це можливо, проводяться консультації, а її погляди та побажання беруться до уваги з урахуванням ступеня її зрілості»³⁰³. ЄСПЛ підкреслив, що найкращі інтереси дитини можуть переважати над інтересами батьків при усиновленні. Відповідно, необхідно забезпечити баланс між інтересами дитини і інтересами її біологічної сім'ї, беручи до уваги будь-яку можливість возз'єднання дитини

300 Рада Європи (2008), **Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута)**, CETS № 02, 27 листопада 2008 року.

301 *Там само*, ст. 4 (1).

302 *Там само*, ст. 5 (1) б.

303 *Там само*, ст. 6.

з її біологічною сім'єю. Суд вимагає, щоб процедури, пов'язані з усиновленням, супроводжувалися гарантіями, співмірними з тяжкістю втручання та серйозністю інтересів, що стоять на кону³⁰⁴. На думку ЄСПЛ, будь-які радикальні заходи, такі як скасування усиновлення, повинні бути підтримані відповідними і достатніми причинами, і не повинні бути передбачені, якщо це буде всупереч інтересам усиновленої дитини³⁰⁵.

Приклад: У справі «*Странд Лоббен та інші проти Норвегії*»³⁰⁶ після народження сина перша заявниця прийняла рекомендацію органів опіки та піклування залишитися в сімейному центрі для обстеження. Через три тижні, коли вона вирішила покинути центр, органи влади негайно забрали дитину під примусову опіку і помістили її в прийомну сім'ю в екстреному порядку, оскільки вони були стурбовані харчуванням дитини. Дитина залишалася у прийомній сім'ї протягом трьох років, поки органи соціального забезпечення не дозволили прийомним батькам усиновити її. ЄСПЛ підтвердив, що захист біологічних сімейних зв'язків є фундаментальним, за винятком випадків, коли сім'я виявилася особливо непридатною³⁰⁷. У цьому випадку національні органи влади не намагалися здійснити справжнє балансування інтересів дитини та інтересів її біологічної сім'ї. Суд встановив, що процес прийняття рішення, який призвів до прийняття оскаржуваного рішення про усиновлення, не був проведений таким чином, щоб забезпечити належне врахування всіх поглядів та інтересів заявників. Таким чином, процедура, про яку йде мова, не супроводжувалася гарантіями, які були співмірні з серйозністю втручання та серйозністю інтересів, що є порушенням статті 8 ЄКПЛ³⁰⁸.

Приклад: У справі «*Абді Ібрагім проти Норвегії*»³⁰⁹ заявниця, молода сомалійська жінка мусульманської віри, попросила, щоб її сина помістили в сомалійську або мусульманську прийомну сім'ю, що

304 ЄСПЛ, справа «*Странд Лоббен та інші проти Норвегії*» [ВП], № 37283/13, 10 вересня 2019 року; ЄСПЛ, справа «*Узбьяков проти Росії*», № 71160/13, 5 травня 2020 року.

305 ЄСПЛ, справа «*Засц проти Румунії*», № 44958/05, 24 березня 2015 року.

306 ЄСПЛ, справа «*Странд Лоббен та інші проти Норвегії*» [ВП], № 37283/13, 10 вересня 2019 року.

307 Там само, п. 207.

308 Див. також ЄСПЛ, справа «*Суур проти Естонії*», № 41736/18, 20 жовтня 2020 року; ЄСПЛ, справа «*Ю.І. проти Росії*», № 68868/14, 25 лютого 2020 року; ЄСПЛ, справа «*Педерсен та інші проти Норвегії*», № 39710/15, 10 березня 2020 року.

309 ЄСПЛ, справа «*Абді Ібрагім проти Норвегії*» [ВП], № 15379/16, 10 грудня 2021 року.

виявилось неможливим, тому його віддали в християнську сім'ю. Коли згодом влада дозволила усиновлення дитини прийомною сім'єю, заявниця не просила повернення дитини, а прагнула продовження контакту з нею, щоб її син міг зберегти своє культурне та релігійне коріння. Національні суди поклалися на статтю 20 (3) КПД, згідно з якою при оцінці можливих рішень для дитини, яка тимчасово або постійно позбавлена свого сімейного оточення, належна увага повинна приділятися бажаності безперервності виховання дитини, а також її етнічному, релігійному, культурному та мовному походженню. Суд визнав, що цей стандарт відповідав вимогам Конвенції та був узгоджений з ними. Однак заходи, вжиті після першого влаштування дитини в прийомну сім'ю щодо можливості заявника мати з нею регулярні контакти, які завершилися рішенням про дозвіл на її усиновлення, не врахували належним чином інтерес заявника в тому, щоб дозволити дитині зберегти хоча б деякі зв'язки зі своїм культурним і релігійним походженням. Причини, наведені на підтримку оскаржуваного рішення, не були достатніми для того, щоб продемонструвати, що обставини справи були настільки винятковими, що виправдовують повний і остаточний розрив зв'язків між заявницею та її сином, або що рішення про це було мотивоване першочерговою вимогою, що стосується найкращих інтересів дитини. Було встановлено порушення статті 8, у світлі статті 9 Конвенції.

Приклад: У справі «С.С. проти Словенії»³¹⁰ заявниця, яка страждала від параноїдальної шизофренії, була позбавлена батьківських прав на підставі її нездатності піклуватися про свою дитину. Вона відмовилася від дитини приблизно через місяць після її народження. Дитина була передана в прийомну сім'ю, а згодом усиновлена. Не знайшовши реальної можливості для відновлення піклування про дитину і беручи до уваги негативний вплив контактних побачень на неї і відсутність будь-якого емоційного зв'язку між ними, національні суди вважали, що позбавлення заявниці батьківських прав буде в найкращих інтересах дитини. Крім того, дитина жила зі своєю усиновленою сім'єю з дитинства і встановила з нею міцні зв'язки. Оскільки перспектива возз'єднання біологічної сім'ї була малоймовірною або взагалі відсутня, інтерес дитини в повній інтеграції в її фактичну сім'ю був особливо вагомим при зіставленні з бажанням заявника зберегти з

310 ЄСПЛ, справа «С.С. проти Словенії», № 40938/16, 30 жовтня 2018 року.

нею юридичні зв'язки. Крім того, оскаржуваний захід не заважав заявниці мати особисті стосунки з дитиною, оскільки вона могла в принципі – незважаючи на усиновлення – підтримувати зв'язок з дитиною. Суд не встановив порушення статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі *«Кернс проти Франції»*³¹¹ ЄСПЛ визнав сумісним з ЄКПЛ те, що ірландська жінка, яка віддала свою дитину на усиновлення у Франції, не могла відкликати свою офіційну згоду на усиновлення після закінчення двомісячного терміну. Французьке законодавство прагнуло досягти справедливого балансу і забезпечити пропорційність між конфліктуєчими інтересами біологічної матері, дитини і усиновлюючої сім'ї. У цьому процесі найкращі інтереси дитини повинні були мати першочергове значення. З доказів, представлених Суду, випливає, що в найкращих інтересах дитини було якомога швидше мати стабільні відносини в новій сім'ї і були вжиті всі необхідні кроки для того, щоб заявниця розуміла точні наслідки її дій.

ЄСПЛ також підтверджує, що прийняття рішень про усиновлення має відбуватися відповідно до заборони дискримінації, встановленої у статті 14 ЄКПЛ. Зокрема, ЄСПЛ розглянув питання про те, чи було сумісним зі статтею 14 у поєднанні зі статтею 8 виключення заявників з права на усиновлення на дискримінаційних підставах, таких як сексуальна орієнтація, національність або вік. При цьому він підтвердив, що обов'язок вжити пропорційних заходів з метою захисту найкращих інтересів дитини має центральне значення.

Приклад: У справі *«Швіцгебель проти Швейцарії»*³¹² заявниця, самотня 47-річна жінка, не змогла усиновити другу дитину, враховуючи розрив у віці між нею та дитиною, яку вона хотіла усиновити. Заявниця стверджувала, що стала жертвою дискримінації за ознакою віку. ЄСПЛ постановив, що відмова в дозволі на отримання дитини з метою усиновлення в справі заявника переслідувала законну мету захисту благополуччя і прав дитини. Враховуючи відсутність європейського консенсусу щодо права на усиновлення для одиноких батьків, нижньої та верхньої вікової межі для усиновлювачів та різниці у віці між усиновлювачем та дитиною, і, як наслідок, широку свободу розсуду

311 ЄСПЛ, справа *«Кернс проти Франції»*, № 35991/04, 10 січня 2008 року.

312 ЄСПЛ, справа *«Швіцгебель проти Швейцарії»*, № 25762/07, 10 червня 2010 року.

держави у цій сфері, а також необхідність захисту найкращих інтересів дитини, відмова у наданні дозволу на влаштування другої дитини не суперечила принципу пропорційності. Отже, Суд встановив, що обґрунтування, надане урядом, було об'єктивним та розумним, і що різниця в поводженні, на яку скаржилися заявники, не була дискримінаційною в розумінні статті 14 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «*Е.Б. проти Франції*»³¹³ стосується відмови національних органів влади надати дозвіл на усиновлення заявниці, лесбійки, яка проживає зі своєю партнеркою, яка прагнула усиновити дитину в якості неодруженої особи. ЄСПЛ повторив, що стаття 8 ЄКПЛ сама по собі не надає права на створення сім'ї або на усиновлення. Тим не менш, скарга на дискримінацію може підпадати під більш широку сферу дії конкретного права, навіть якщо це питання не стосувалося конкретного права, наданого ЄКПЛ. З огляду на те, що французьке законодавство дозволяє неодруженим особам усиновлювати дітей, таке право не могло бути відмовлено фізичній особі за дискримінаційними ознаками. Як було встановлено національними судами, заявниця мала безсумнівні особисті якості та здібності до виховання дітей, які, безсумнівно, відповідали найкращим інтересам дитини, які є ключовим поняттям у відповідних міжнародних документах. Суд дійшов висновку, що сексуальна орієнтація заявниці відіграла визначальну роль у відмові органів влади дозволити їй усиновити дитину, що становить дискримінаційне ставлення у порівнянні з іншими неодруженими особами, які мали право на усиновлення відповідно до національного законодавства.

Приклад: Справа «*Газ і Дюбуа проти Франції*»³¹⁴ стосувалася питання, чи повинні одностатеві пари мати таке ж право на усиновлення другим з батьків, як і гетеросексуальні пари. Заявники були одностатевою парою, яка вступила в цивільне партнерство. Заявники стверджували, що вони зазнали дискримінації порівняно з одруженими та неодруженими гетеросексуальними парами. Що стосується порівняння з неодруженими парами протилежної статі, ЄСПЛ вважав, що відповідно до положень французького законодавства гетеросексуальній парі, яка перебуває у цивільному партнерстві, також буде відхилено заяву на просте усиновлення. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку,

313 ЄСПЛ, справа «*Е.Б. проти Франції*» [ВП], № 43546/02, 22 січня 2008 року.

314 ЄСПЛ, справа «*Газ і Дюбуа проти Франції*», № 25951/07, 15 березня 2012 року.

що не було ніякої різниці в ставленні на підставі сексуальної орієнтації, і, таким чином, не було порушення конвенційних прав заявників.

Приклад: Справа «*X та інші проти Австрії*»³¹⁵ стосується схожої ситуації, але за австрійським законодавством усиновлення другим з батьків для неодружених гетеросексуальних пар було дозволено. ЄСПЛ дійшов висновку, що за таких обставин була різниця в поводженні з заявниками на підставі їх сексуальної орієнтації і що уряд не висунув достатньо вагомих і переконливих причин, порушуючи статтю 14 у поєднанні зі Статтею 8 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «*А.Х. та інші проти Росії*»³¹⁶ стосувалася російського закону, що забороняє усиновлення російських дітей громадянами Сполучених Штатів Америки. Повна заборона, яка застосовувалася заднім числом і без розбору до всіх майбутніх усиновлювачів зі Сполучених Штатів, незалежно від стадії розгляду справи про усиновлення та їх індивідуальних обставин, була визнана порушенням статті 14 у поєднанні зі Статтею 8 ЄКПЛ.

Що стосується прийняття рішень про усиновлення, ЄСПЛ також зосереджує свою увагу на суті дотримання духу та мети міжнародного права.

Приклад: У справі «*Харрудж проти Франції*»³¹⁷ французькі органи влади відхилили прохання заявника про повне усиновлення алжирської дівчинки, яка була покинута при народженні та передана під опіку заявника відповідно до *кафали* – опіки згідно з ісламським правом. Причини такої відмови полягали в тому, що Цивільний кодекс Франції не дозволяє усиновлення дитини, усиновлення якої було б заборонено законодавством країни її походження (а саме таким є алжирське законодавство), а також той факт, що *кафала* вже надала заявниці батьківські повноваження, що дозволяють їй приймати рішення в інтересах дитини. Подальшу апеляцію було відхилено на підставі того, що національне законодавство відповідає Гаазькій конвенції про

315 ЄСПЛ, справа «*X та інші проти Австрії*» [ВП], № 19010/07, 19 лютого 2013 року.

316 ЄСПЛ, справа «*А.Х. та інші проти Росії*», №№ 6033/13, 8927/13, 10549/13, 12275/13, 23890/13, 26309/13, 27161/13, 29197/13, 32224/13, 32331/13, 32351/13, 32368/13, 37173/13, 38490/13, 42340/13 і 42403/13, 17 січня 2017 року.

317 ЄСПЛ, справа «*Харрудж проти Франції*», № 43631/09, 4 жовтня 2012 року.

захист дітей та співробітництво щодо міждержавного усиновлення, та що стаття 20 КПД визнала *кафалу* нарівні з усиновленням у забезпеченні найкращих інтересів дитини.

Розглядаючи скаргу заявника, ЄСПЛ нагадав про принцип, згідно з яким після встановлення сімейного зв'язку держава повинна діяти таким чином, щоб забезпечити розвиток цього зв'язку і встановити правові гарантії, які уможливають інтеграцію дитини в сім'ю, а також про необхідність тлумачення ЄКПЛ у гармонії із загальними принципами міжнародного права. *Кафала* була визнана відповідно до французького законодавства, і заявнику було дозволено здійснювати батьківські повноваження і приймати рішення в інтересах дитини. Наприклад, вона могла скласти заповіт на користь дитини, подолавши труднощі, пов'язані з обмеженням на усиновлення. На закінчення, поступово скасовуючи заборону на усиновлення таким чином, держава-відповідач, яка прагнула заохочувати інтеграцію дітей іноземного походження, не відриваючи їх негайно від правил країни їх походження, виявила повагу до культурного плюралізму і досягла справедливого балансу між суспільними інтересами та інтересами заявника. Таким чином, ЄСПЛ не виявив порушення прав заявника.

Відповідно до міжнародного права, у випадках усиновлення найкращі інтереси дитини повинні бути першочерговими. Окрім принципу найкращих інтересів, інші загальні принципи КПД також керують та інформують про його реалізацію в контексті усиновлення: недискримінація, право на життя, виживання та розвиток, а також повага до поглядів дитини³¹⁸. Особливо актуальним є *Зауваження загального порядку № 14* Комітету ООН з прав дитини про право дитини на те, щоб її найкращі інтереси бралися до уваги в першу чергу³¹⁹. Аналогічно, однією з цілей *Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво щодо міждержавного усиновлення* є «встановлення гарантій для забезпечення того, щоб міждержавне усиновлення відбувалося в найкращих інтересах дитини та з повагою до її основних прав, визнаних у міжнародному праві»³²⁰.

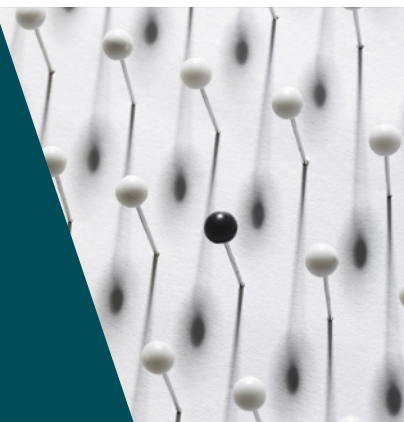
318 *Конвенція ООН про права дитини*, статті 2, 3, 6 і 12. Див. також Комітет ООН з прав дитини (2010), *конкретні для Договору керівні принципи щодо форми та змісту періодичних звітів, які мають подаватися державами-членами відповідно до пункту 1(b) статті 44 Конвенції про права дитини*, ООН Док. CRC/C/58/Rev.2, 23 листопада 2010 р., pp. 23–27.

319 Комітет ООН з прав дитини (2013), *Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на першочергове врахування її найкращих інтересів (ст. 3, п. 1)*, CRC/C/GC/14, 29 травня 2013 року.

320 Гаазька конференція з міжнародного приватного права (1993), *Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво щодо міждержавного усиновлення*, 29 травня 1993 р., ст. 1 (а).

7.

Захист дітей від насильства та експлуатації

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Директива про боротьбу з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією (2011/93/ЄС)</p> <p>ДФЄС, статті 82 та 83</p> <p>Директива про електронну комерцію (2000/31/ЄС)</p> <p>Директива про конфіденційність та електронні комунікації (2002/58/ЄС)</p> <p>Директива про аудіовізуальні медіа-послуги (2018/1808/ЄС)</p> <p>Регламент про тимчасовий відступ від деяких положень Директиви 2002/58/ЄС щодо використання технологій постачальниками послуг, залежних від числа незалежних міжособистісних комунікацій для обробки персональних та інших даних з метою боротьби з сексуальним насильством над дітьми в Інтернеті (2021/1232/ЄС)</p>	<p>Насильство в школах, онлайн, вдома та інших умовах</p>	<p>ЄКПЛ, статті 2 (право на життя), 3 (нелюдське та таке, що принижує гідність поводження) та 8 (фізична цілісність)</p> <p>Протокол № 1 до ЄКПЛ, стаття 2 (право на освіту)</p> <p>ЄСХ (переглянута), статті 7 (право на спеціальний захист від фізичних і моральних небезпек) та 17 (право на захист)</p> <p>Лансаротська конвенція</p> <p>Стамбульська конвенція</p> <p>ЄСПЛ, справа «Каяк проти Туреччини», № 60444/08, 2012 (ножові поранення поблизу школи)</p> <p>ЄСПЛ, справа «О'Кіфф проти Ірландії» [ВП], № 35810/09, 2014 (сексуальне насильство в школі)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Х та інші проти Болгарії», № 22457/16, 2021 (розслідування звинувачень у сексуальному насильстві в сирітському притулку)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Кемпбелл і Косанс проти Сполученого Королівства», №№ 7511/76 і 7743/76, 25 лютого 1982 р.</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
		<p>ЄСПЛ, справа «Ф.О. проти Хорватії», № 29555/13, 2021 (словесні образи в школі)</p> <p>ЄСПЛ, справа «М.С. проти Болгарії», № 39272/98, 2003 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Р.Б. проти Естонії», № 22597/16, 2021 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «А.Ш. проти Туреччини», № 58271/10, 2016 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «А.Р. і L.R. проти Швейцарії» № 22338/15, 2017 (статеве виховання в державній школі)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Курт проти Австрії» [ВП], № 62903/15, 2021 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Контрова проти Словаччини», № 7510/04, 2007 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Талліс проти Італії», № 41237/14, 2017 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства», № 13134/87, 1993 р.</p>
<p>Хартія основних прав, статті 5 (2) (примусова або обов'язкова праця) і 5 (3) (заборона торгівлі людьми)</p> <p>Директива про молодих працівників (94/33/ЄС)</p> <p>Директива про боротьбу з торгівлею людьми (2011/36/ЄС)</p> <p>Директива громадян третіх країн (2004/81/ЄС)</p> <p>Директива про боротьбу з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією (2011/93/ЄС)</p>	<p>Сексуальна експлуатація</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 4 (свобода від підневільного стану, примусової та обов'язкової праці) та 8 (право на повагу до приватного життя)</p> <p>ЄСХ (переглянута), стаття 7 (10) (захист дітей від фізичних і моральних небезпек)</p> <p>Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми</p> <p>Конвенція про кіберзлочинність</p> <p>Лансаротська конвенція</p> <p>ЄСПЛ, справа «К.Н. і В. проти Франції», № 67724/09, 2012 р. (підневільний стан)</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
		<p>ЄСПЛ, справа «<i>Ранцев проти Кіпру та Росії</i>», № 25965/04, 2010 (непроведення розслідування ймовірної торгівлі людьми)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства</i>», №№ 77587/12 та 74603/12, 2021 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Söderman проти Швеції</i>» [ВП], № 5786/08, 2013 (таємна зйомка дитини)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Н.К. проти Туреччини</i>», № 40591/11, 2021 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>К.У. проти Фінляндії</i>», № 2871/02, 2008 р.</p>
	Групи високого ризику	<p>ЄСПЛ, справа «<i>Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії</i>» [ВП], № 47848/08, 2014 (смерть молодого чоловіка з важкою формою інвалідності в державній установі)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Ненчева та інші проти Болгарії</i>», № 48609/06, 2013 (смерть дітей у державній установі)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>І.С. проти Румунії</i>», № 36934/08, 2016 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>В.К. проти Італії</i>», № 54227/14, 2018 (діти із залежністю)</p>
Рішення Комісії щодо введення додаткових зарезервованих номерів, що починаються з 116 (2007/698/ЄС)	Зниклі діти	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до приватного життя)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Зоріца Йованович проти Сербії</i>», № 21794/08, 2013 (право на інформацію)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Любінка Мік та Світлана Йованович проти Сербії</i>», № 9291/14 та № 63798/14, 2021 р.</p>

Насильство щодо дітей включає всі форми фізичного або психологічного насильства, образи чи зловживання, нехтування або недбале поводження, жорстоке поводження або експлуатацію, в тому числі сексуальне насильство³²¹. Це може відбуватися в різних умовах, наприклад в школі, вдома або на вулиці, а також в Інтернеті через використання мобільних телефонів або інших електронних пристроїв, підключених до Інтернету. Насильство в Інтернеті охоплює не лише володіння, виробництво та розповсюдження матеріалів про сексуальне насильство над дітьми, але й грумінг, онлайн-домагання, віктимізацію та кібербулінг. Згідно з міжнародним правом, держави повинні вжити заходів для забезпечення належного захисту дітей та ефективного дотримання їхніх прав на фізичну недоторканність та гідність. Обов'язок держави захищати може набувати різних форм, залежно від конкретного ризику насильства, на який наражається дитина, та особи, яка його вчиняє. Таким чином, обов'язки держав більш очевидні там, де діти знаходяться під владою і контролем держави, наприклад, там, де вони поміщені в державні установи. Обов'язок держави захищати може виявитися більш важким у випадках, коли діти піддаються насильству з боку приватних осіб, в тому числі членів їх сімей. Однак обов'язки держав також включають запобіжні заходи, а не тільки заходи захисту або допомоги після насильства. Кризові та надзвичайні ситуації, такі як пандемія коронавірусу 2019 (COVID-19), можуть збільшити вразливість дітей до насильства, включаючи сексуальне насильство та експлуатацію, які потребують вирішення³²².

Одна з компетенцій ЄС у цій сфері стосується транскордонних злочинів, включаючи торгівлю людьми та сексуальну експлуатацію жінок і дітей (стаття 83 ДФЄС). Тому були прийняті особливі законодавчі заходи щодо матеріалів про сексуальне насильство над дітьми та торгівлю людьми. ЄС також прийняв законодавство, яке вимагає від держав-членів криміналізувати деякі форми сексуального насильства, сексуальної експлуатації та дій, які залучають дітей до сексуальних цілей, включаючи грумінг. На рівні Ради Європи ЄСПЛ, використовуючи свою прецедентну практику відповідно до статей 2, 3 і 8, детально розробив обов'язки держав щодо

321 Див. повне визначення у статті 19 (1) КПД.

322 Всесвітня організація охорони здоров'я (2020), «COVID-19: Захист дітей від насильства, жорстокого поводження та недбалого ставлення в сім'ї»; ЄС, Європейська комісія (2021), Стратегія ЄС щодо прав дитини та Європейська гарантія прав дитини; Агентство ЄС з фундаментальних прав людини (2021), Пандемія коронавірусу та основоположні права: Підсумки року, 10 червня 2021 р.; Рада Європи (2021), «Пандемія COVID-19 і діти: Виліки, відповіді та наслідки для політики», 12 березня 2021 року

широкого кола актів, що представляють собою насильство щодо дітей. ЄКСП також активно працює в цій галузі, як через процедуру звітності, так і через механізм колективних скарг. Крім того, діють конкретні конвенції Ради Європи, зокрема Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція)³²³, з органами контролю за їх виконанням. Лансаротська конвенція є найбільш всеосяжним міжнародно-правовим документом щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства з широким охопленням (ратифікований усіма 47 державами-членами Ради Європи та Тунісом).

У цьому розділі аналізуються конкретні аспекти насильства щодо дітей та реагування міжнародного співтовариства. **Розділ 7.1** розглядає насильство вдома, в школі, в Інтернеті або в інших умовах і зосереджується на таких питаннях, як насильство в школі, сексуальне насильство, домашнє насильство та нехтування дітьми. **Розділ 7.2** розглядає випадки експлуатації дітей, які мають визначений транскордонний вимір, включаючи торгівлю людьми (з метою примусової праці або сексуальної експлуатації), а також злочини, пов'язані з матеріалами, що містять сексуальне насильство над дітьми. **Розділ 7.3** розглядає групи підвищеного ризику. **Розділ 7.4** розглядає проблему зниклих дітей.

7.1. Насильство вдома, в школах, в Інтернеті або в інших умовах

Ключові моменти

- Держави зобов'язані забезпечити, щоб діти були ефективно захищені від будь-яких форм насильства і шкоди в усіх умовах, включаючи насильство, яке відбувається в Інтернеті.
- Держави зобов'язані забезпечити адекватну правову базу для захисту дітей.
- Держави повинні проводити ефективні розслідування щодо обґрунтованих тверджень про жорстоке поводження з дітьми, насильство над дітьми та заподіяння шкоди дітям.

323 Рада Європи (2007), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, CETS № 201, 25 жовтня 2007 року.

Відповідно до законодавства ЄС³²⁴, основним правовим інструментом у цій сфері, прийнятим на підставі статей 82 та 83 ДФЕС, є **Директива 2011/93/ЄС** про боротьбу з сексуальним насильством, сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією³²⁵.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ і ЄКСП розробили значний масив прецедентного права щодо захисту дітей від насильства в усіх ситуаціях. Крім того, конкретні конвенції Ради Європи (наприклад, **Лансаротська конвенція**) надають детальні гарантії захисту дітей від конкретних форм насильства.

7.1.1. Сфера відповідальності держави

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ проаналізував насильство щодо дітей відповідно до різних положень **ЄКПЛ**, зокрема, статей 2, 3 і 8. Суд визначив чіткі обов'язки, покладені на держави, коли діти потрапляють до установ, якими вони керують³²⁶. Подібним чином, якщо певна поведінка або ситуація досягають рівня серйозності, після якого вони кваліфікуються як нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження відповідно до статті 3, держава має позитивні зобов'язання щодо захисту дітей від жорстокого поводження, в тому числі від поводження, яке застосовується приватними особами. Було встановлено, що такі ситуації, як тривала відсутність турботи з боку батьків³²⁷, неодноразові сексуальні наруги з боку шкільних вчителів³²⁸, зґвалтування³²⁹ або тілесні покарання³³⁰, підпадають під дію статті 3 ЄКПЛ.

324 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), **Директива 2011/93/ЄС від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством, сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією**, ОJ 2011 L 335/1.

325 *Там само*.

326 ЄСПЛ, справа «**Ненчева та інші проти Болгарії**», № 48609/06, 18 червня 2013 року.

327 ЄСПЛ, справа «**Z та інші проти Сполученого Королівства**» [ВП], № 29392/95, 10 травня 2001 року.

328 ЄСПЛ, справа «**О'Кіфф проти Ірландії**» [ВП], № 35810/09, 28 січня 2014 року.

329 ЄСПЛ, справа «**М.С. проти Болгарії**», № 39272/98, 4 грудня 2003 р.; ЄСПЛ, справа «**М.Г.К. проти Румунії**», № 61495/11, 15 березня 2016 р., п. 58.

330 ЄСПЛ, справа «**Тайрер проти Сполученого Королівства**», № 5856/72, 25 квітня 1978 року; ЄСПЛ, справа «**М.С. проти Болгарії**», № 39272/98, 4 грудня 2003 року, п. 150; ЄСПЛ, справа «**О'Кіфф проти Ірландії**» [ВП], № 35810/09, 28 січня 2014 року, п. 146.

У разі смерті держава може бути притягнута до відповідальності за статтею 2 ЄКПЛ, навіть якщо смерть була заподіяна приватною особою, а не представником держави. Позитивні зобов'язання держав різняться залежно від випадку, але основним обов'язком є забезпечення *ефективного* захисту дітей від насильства. У випадках серйозних форм жорстокого поводження позитивні зобов'язання включають обов'язок прийняти ефективні положення кримінального законодавства, які підтримуються правоохоронним механізмом³³¹. Держави також повинні вжити спеціальних заходів і гарантій для захисту дітей³³².

ЄСПЛ неодноразово стикався зі справами, що стосуються насильства щодо дітей, які перебувають у віданні приватних осіб у школах, приватних будинках або інших установах, що перебувають під управлінням недержавних суб'єктів, де було сумнівно, чи може виникнути відповідальність держави. У таких випадках ЄСПЛ постановив, що держава не може звільнити себе від обов'язку захищати дітей, делегуючи управління важливими державними послугами, такими як освіта, приватним особам³³³. У справах, що стосуються визначення відповідальності держави, ЄСПЛ, як правило, розрізняв загальне зобов'язання держави захищати, коли ризик не був чітко визначений, і конкретне зобов'язання щодо захисту у випадках, коли ризик був чітко ідентифікований. У першому випадку ЄСПЛ проаналізував, чи призвела відсутність державного втручання до реального ризику насильства для дитини-жертви.

Приклад: Справа «*Каяк проти Туреччини*»³³⁴ стосується нанесення ножових поранень 15-річному хлопчику іншим підлітком неподалік від школи. ЄСПЛ встановив, що школи зобов'язані захищати учнів від усіх форм насильства. У цьому конкретному випадку ЄСПЛ постановив, що Туреччина несе відповідальність за статтею 2 ЄКПЛ за нездатність захистити право на життя сина та брата заявників, оскільки на той час

331 ЄСПЛ, справа «*Тайрер проти Сполученого Королівства*», № 5856/72, 25 квітня 1978 року; ЄСПЛ, справа «*М.С. проти Болгарії*», № 39272/98, 4 грудня 2003 року, п. 150; ЄСПЛ, справа «*О'Кіфф проти Ірландії*» [ВП], № 35810/09, 28 січня 2014 року, п. 146.

332 ЄСПЛ справа «*О'Кіфф проти Ірландії*» [ВП], № 35810/09, 28 січня 2014 року, п. 148; див. також ЄСПЛ, справа «*М.С. проти Болгарії*», № 39272/98, ЄКПЛ 2003-ХІІ, п. 153.

333 ЄСПЛ, справа «*М.С. проти Болгарії*», № 39272/98, 4 грудня 2003 р., п. 150; ЄСПЛ, справа «*Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства*», № 13134/87, 25 березня 1993 р., п. 27.

334 ЄСПЛ, справа «*Каяк проти Туреччини*», № 60444/08, 10 липня 2012 року.

не існувало ефективної системи спостереження. За відсутності такої системи, підлітку вдалося взяти ніж з кухні школи, яким він завдав удару жертві.

Приклад: Справа «*О'Кіфф проти Ірландії*»³³⁵ стосується зловживань, скоєних у 1970-х роках в ірландській державній школі. У той час школи в Ірландії були визнані і фінансувалися державою, в той час як управління та адміністрування були довірені Церкві. Заявниця, на той час учениця, зазнала близько 20 актів сексуального насильства з боку одного зі шкільних вчителів. Вона поскаржилася в державні органи лише в 1998 році, після того, як дізналася про інші акти сексуального насильства, скоєні тим же вчителем. ЄСПЛ мав визначити, чи можна притягнути державу до відповідальності за акти зловживання, про які на той час не було повідомлено владі. Суд спочатку встановив, що акти зловживань, яких зазнав заявник, підпадають під дію статті 3 ЄКПЛ. Потім, на основі різних звітів, ЄСПЛ встановив, що держава повинна була знати про потенційні ризики сексуального насильства в школах. У той час не було належної процедури, яка дозволила б дитині або батькам безпосередньо скаржитися державі на акти насильства. Також не було механізмів нагляду за поведінкою педагогів з дітьми. Тому ЄСПЛ дійшов висновку, що Ірландія не виконала свої позитивні зобов'язання за статтею 3 ЄКПЛ, оскільки не забезпечила ефективного механізму захисту від актів насильства щодо дітей у школах. Відповідно до ЄСПЛ, держави повинні також проводити ефективне розслідування заяв про жорстоке поведіння або загибель людей, незалежно від того, чи були ці дії вчинені державними службовцями³³⁶ або приватними особами. Розслідування є ефективним, якщо після отримання скарг потерпілих або їх правонаступників держави запроваджують процедуру, здатну привести до виявлення та покарання осіб, відповідальних за акти насильства, що суперечать статтям 2 або 3 ЄКПЛ.

Відповідно до ЄСХ, права дітей на захист від зловживань та жорстокого поведіння підпадають, головним чином, під дію статей 7 та 17, які вимагають від держав захисту дітей від усіх форм жорстокого поведіння. ЄКСП тлумачить статтю 17 як таку, що вимагає законодавчої заборони

335 ЄСПЛ, справа «*О'Кіфф проти Ірландії*» [ВП], № 35810/09, 28 січня 2014 року.

336 ЄСПЛ, справа «*Ассенов та інші проти Болгарії*», № 24760/94, 28 жовтня 1998 року.

проти будь-яких форм насильства щодо дітей в будь-якому середовищі (вдома, в школах та установах). У своїй практиці ЄКСП встановив порушення статті 17 ЄСХ³³⁷, коли в державах відсутнє законодавство, що встановлює «чітку і всеосяжну заборону всіх форм тілесних покарань дітей, які можуть вплинути на їхню фізичну недоторканність, гідність, розвиток або психологічне благополуччя»³³⁸.

Згідно з Лансаротською конвенцією, держави зобов'язані криміналізувати різні форми сексуального насильства та сексуальної експлуатації щодо дітей³³⁹. Ця Конвенція також вимагає від держав вживати законодавчих та інших заходів для запобігання сексуальному насильству над дітьми, шляхом організації інформаційно-просвітницьких кампаній, підготовки фахівців, інформування дітей про ризики насильства та надання спеціалізованої допомоги особам, які ризикують скоїти злочини, пов'язані з жорстоким поводженням з дітьми. Комітет Лансароте стежить за виконанням Конвенції та видає доповіді, висновки та декларації³⁴⁰. У справі «Х та інші проти Болгарії» ЄСПЛ підкреслив, що статтю 3 ЄКПЛ слід тлумачити у світлі інших застосовних міжнародних документів, зокрема Лансаротської конвенції щодо розслідування та процесуальних вимог³⁴¹. Крім того, статті 4 та 5 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)³⁴² вимагають від держав запровадити спеціальні законодавчі заходи та розслідувати акти насильства щодо жінок та дівчат. Відповідно до статті 22, держави зобов'язані надавати спеціалізовані послуги з

337 ЄКСП, «Асоціація захисту всіх дітей (APPROACH) проти Чеської Республіки», скарга № 96/2013, 29 травня 2015 року.

338 ЄКСП, «Асоціація захисту всіх дітей (APPROACH) проти Словенії», скарга № 95/2013, 27 травня 2015 року, п. 51.

339 Рада Європи (2007), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, CETS № 201, 25 жовтня 2007 року.

340 Див., наприклад, Рада Європи, Лансаротський комітет (2019), Декларація Лансаротського комітету про захист дітей, які перебувають у позадомашніх умовах, від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 21 жовтня 2019 року; Лансаротський комітет (2018), 2-й звіт про виконання: Захист дітей від сексуального насильства в колі довіри: Стратегії, 31 січня 2018 року; Лансаротський комітет (2017), Інтерпретаційний висновок щодо застосовності Лансаротської конвенції до сексуальних злочинів проти дітей, вчинених за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), 12 травня 2017 р. Лансаротський комітет (2015), 1-й звіт про виконання: Захист дітей від сексуального насильства в колі довіри: Рамки, 4 грудня 2015 року.

341 ЄСПЛ, справа «Х та інші проти Болгарії», № 22457/16, 2 лютого 2021 року.

342 Рада Європи (2011), Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, CETS № 210, 11 травня 2011 року.

підтримки жінок і дітей, які стали жертвами домашнього насильства. Група експертів з питань протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству здійснює моніторинг імплементації Конвенції³⁴³.

Приклад: Справа «*X та інші проти Болгарії*»³⁴⁴ стосується звинувачень трьох болгарських дітей у сексуальному насильстві в притулку для сиріт в Болгарії до їх усиновлення в Італії. Враховуючи задовільну законодавчу та нормативну базу для запобігання сексуальному насильству над дітьми та відсутність доказів того, що будь-якому з органів влади було відомо про ймовірне насильство, ЄСПЛ не знайшов порушення матеріальної частини статті 3. Тим не менш, Суд вважав, що Болгарія не вжила всіх розумних слідчих заходів і заходів міжнародного співробітництва під час розгляду передбачуваних зловживань. Зокрема, органи влади жодного разу не намагалися обстежити заявників з медичної точки зору або опитати їх чи інших дітей, названих ними. Більше того, болгарська влада ніколи не розглядала можливість проведення слідчих заходів більш прихованого характеру, таких як спостереження за периметром притулку для сиріт, прослуховування телефонних розмов або перехоплення телефонних та електронних повідомлень, або використання таємних агентів, які прямо згадуються в Лансаротській конвенції і широко застосовуються в Європі в таких випадках. ЄСПЛ дійшов висновку, що вони не вжили всіх розумних заходів, щоб пролити світло на факти і не провели повного і ретельного аналізу наявних у них доказів, порушивши свої процесуальні зобов'язання, передбачені статтею 3 ЄКПЛ.

Відповідно до міжнародного права, КПД є ключовим правовим інструментом для забезпечення захисту дітей на державному рівні. Відповідно до статті 19, держави-члени зобов'язані вживати законодавчі, адміністративні, соціальні та освітні заходи для захисту дітей від усіх форм насильства, включаючи тілесні покарання. Комітет ООН з прав дитини опублікував значну кількість загальних коментарів та рекомендацій, що тлумачать зобов'язання держав відповідно до КПД. Наприклад, Зауваження загального порядку № 13 описує заходи щодо захисту дітей від усіх форм

343 Рада Європи, Група експертів з питань протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству (GREVIO) (2020), *1-й загальний звіт про діяльність GREVIO*, квітень 2020 року.

344 Див. також ЄСПЛ, справа «*X та інші проти Болгарії*», № 22457/16, 2 лютого 2021 року.

насильства³⁴⁵, а № 8 закликає держави вживати відповідних заходів проти всіх форм тілесних покарань³⁴⁶.

7.1.2. Жорстоке поводження в школі

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ проаналізував скарги на жорстоке поводження в школі як форму дисциплінарного заходу, головним чином відповідно до статті 3 ЄКПЛ. Якщо заходи тілесного покарання не досягають порогу жорстокості, передбаченого статтею 3, вони, тим не менш, можуть підпадати під дію статті 8 як частину права на фізичну і моральну недоторканність.

Справа «Кемпбелл і Косанс проти Сполученого Королівства» стосувалася тілесного покарання дітей у державних навчальних закладах³⁴⁷, а за нею послідувала справа «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства»³⁴⁸, яка стосувалася тілесних покарань дітей у приватних школах. У жодному з цих випадків ЄСПЛ не встановив порушення статті 3 ЄКПЛ. Однак після справи «Костелло-Робертс» відбулися зміни в соціальних поглядах і правових стандартах щодо застосування заходів дисципліни щодо дітей, що підкреслило необхідність захисту дітей від будь-яких форм насильства та жорстокого поводження³⁴⁹.

Приклад: Справа «Ф.О. проти Хорватії»³⁵⁰ стосується ймовірних утисків учня з боку вчителя в державній школі і неспроможності органів державної влади ефективно реагувати на його звинувачення. Вчитель називав заявника «дебілом, ідіотом, дурнем, селяком». ЄСПЛ

345 Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2011), *Зауваження загального порядку № 13 (2011): Право дитини на свободу від усіх форм насильства*, CRC/C/GC/13, 18 квітня 2011 року.

346 Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2007), *Зауваження загального порядку № 8 (2006): Право дитини на захист від тілесних покарань та інших жорстоких або таких, що принижують гідність, видів покарання (статті 19, 28, пункт 2, та 37, серед іншого)*, CRC/C/GC/8, 2 березня 2007 року.

347 ЄСПЛ, справа «Кемпбелл і Косанс проти Сполученого Королівства», №№ 7511/76 і 7743/76, 25 лютого 1982 р.

348 ЄСПЛ, справа «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства», № 13134/87, 25 березня 1993 року.

349 ЄСПЛ, справа «Ф.О. проти Хорватії», № 29555/13, 22 квітня 2021 року. Див. також ЄСПЛ, справа «В.К. проти Росії», № 68059/13, 7 березня 2017 року.

350 ЄСПЛ, справа «Ф.О. проти Хорватії», № 29555/13, 22 квітня 2021 року.

встановив, що, хоча початкові образи вчителя на адресу заявника мали на меті дисциплінувати його та його однокласників, два пізніші випадки не могли розглядатися як ніщо інше, як словесні образи, що становлять приниження гідності, приниження та висміювання. ЄСПЛ підкреслив, що вчителі повинні розуміти, що словесна провокація та образа можуть глибоко вплинути на учнів, особливо на тих, хто є чутливим. Більше того, вчитель повинен усвідомлювати, що будь-яка форма насильства, включаючи словесні образи, щодо учнів, якою б м'якою вона не була, неприйнятна в освітньому середовищі і що вчитель повинен взаємодіяти з учнями з належною повагою до їх гідності та моральної цілісності. Суд також підкреслив, що національні органи влади повинні запровадити відповідні законодавчі, адміністративні, соціальні та освітні заходи, щоб однозначно заборонити будь-які форми насильства або насильства щодо дітей у будь-який час і за будь-яких обставин, і таким чином забезпечити нульову толерантність до будь-якого насильства або жорстокого поводження у навчальних закладах. Це включає необхідність забезпечення відповідальності за допомогою відповідних кримінальних, цивільних, адміністративних та професійних засобів. У конкретній справі Суд встановив, що єдиним заходом, вжитим національними органами влади, було усне зауваження від шкільного психолога, яке не змогло вирішити проблему, що виникла через поведінку вчителя. Відповідно, ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення статті 8 ЄКПЛ.

7.1.3. Сексуальне насильство

Сексуальне насильство над дітьми може мати різні форми, включаючи домагання, грумінг, дотики, інцест або зґвалтування. Воно може відбуватися в різних місцях, зокрема вдома, в школах, закладах догляду та церквах, а також онлайн за допомогою інтернету та цифрових технологій. Діти особливо вразливі до сексуального насильства, оскільки вони часто перебувають під владою і контролем дорослих і мають менший доступ до механізмів подання скарг. Торгівля людьми та злочини, пов'язані з матеріалами сексуальної експлуатації дітей, розглядаються у [розділах 7.2.2 та 7.2.3](#) відповідно³⁵¹.

351 Див. Міжвідомча робоча група (2016), *Terminology guidelines for the protection of children from sexual exploitation and sexual abuse* (Термінологічні рекомендації щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства), 28 січня 2016 року.

Відповідно до законодавства ЄС, Директива 2011/93/ЄС прагне гармонізувати мінімальні кримінальні санкції за різні злочини сексуального насильства над дітьми між державами-членами, що значною мірою відображає підхід Лансаротської конвенції³⁵². Відповідно до статті 3, держави-члени повинні карати різні форми сексуального насильства за допомогою кримінального права, злочини, в тому числі примушування дітей бути свідками сексуальних дій або сексуального насильства, участь у сексуальних діях з дітьми, а також вербування та/або примус дітей до участі в порнографічних виставах. Директива передбачає посилення покарань, якщо дії вчиняються особами, які користуються довірою, і щодо особливо вразливих дітей та/або за допомогою примусу. Крім того, держави-члени повинні забезпечити автоматичне притягнення до відповідальності осіб, підозрюваних у жорстокому поводженні з дітьми, і заборонити особам, засудженим за злочини, пов'язані з сексуальним насильством, займатися будь-якою професійною діяльністю, пов'язаною з прямим або регулярним контактом з дітьми. Директива також включає положення про дружне до дітей судочинство та забезпечує захист дітей-жертв у судах.

Стаття 10 цієї Директиви вимагає від держав-членів забезпечити, щоб будь-яка особа, засуджена за такі злочини, як сексуальне насильство над дітьми, експлуатація та порнографія, була позбавлена можливості займатися діяльністю, пов'язаною з прямим і регулярним контактом з дітьми. [Рамкове рішення 2009/315/ЈНА](#)³⁵³, що регулює обмін інформацією про судимість між державами-членами, сприяє виконанню Директиви, дозволяючи обмін інформацією про судимість осіб, засуджених за злочини сексуального насильства над дітьми³⁵⁴.

Що стосується онлайн-контенту, особлива увага повинна приділятися матеріалам сексуального насильства над дітьми, які поширюються в Інтернеті. Директива про боротьбу з сексуальним насильством над дітьми зобов'язує органи держав-членів видаляти вебсторінки, що містять або

352 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/93/ЄС](#) від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством, сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією, ОЈ 2011 L 335/1.

353 ЄС, Рада Європейського Союзу (2009), [Рамкове рішення 2009/315/ЈНА](#) від 26 лютого 2009 року про організацію та зміст обміну інформацією, отриманою з судимості, між державами-членами, ОЈ 2009 L 93.

354 ЄС, Європейська комісія (2020), [EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse](#) (Стратегія ЄС щодо більш ефективної боротьби з сексуальним насильством над дітьми), COM(2020) 607 final, 24 липня 2020 року.

поширюють матеріали сексуального насильства над дітьми, як на своїй території, так і за її межами³⁵⁵. Директива про електронну комерцію³⁵⁶ визначає існуючі правила відповідальності для онлайн-посередників. Відповідно до статті 3, вона дозволяє механізми повідомлення та видалення незаконного вмісту, якщо ця дія необхідна для «державної політики, зокрема для запобігання, розслідування, виявлення та переслідування кримінальних правопорушень, включаючи захист неповнолітніх та боротьбу з будь-яким підбурюванням до ненависті за ознакою раси, статі, релігії чи національності, а також порушення людської гідності щодо окремих осіб».

Прийнята у 2021 році тимчасова постанова³⁵⁷ про обробку особистих та інших даних з метою боротьби із сексуальним насильством над дітьми передбачає тимчасовий відступ від деяких положень Директиви про недоторканність приватного життя та електронні комунікації³⁵⁸. Це гарантує, що певні постачальники онлайн-послуг зможуть продовжувати свої добровільні дії щодо виявлення сексуального насильства над дітьми в Інтернеті та повідомлення про нього. Цей відступ триватиме три роки³⁵⁹.

Переглянута Директива про аудіовізуальні медіа-послуги запровадила нові правила відповідно до статті 6а, що вимагає від держав-членів гарантувати, що аудіовізуальні засоби масової інформації, що надаються медіа-послугами під їх юрисдикцією, які можуть зашкодити фізичному, психічному або моральному розвитку дітей, надаються таким чином,

355 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), Директива 2011/93/ЄС від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством, сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією, що замінює Рамкове рішення Ради 2004/68/ІНА, ОJ 2011 L 335, стаття 25.

356 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2000), Директива 2000/31/ЄС про деякі правові аспекти послуг інформаційного суспільства, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку (Директива про електронну комерцію), ОJ 2000 L 178.

357 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2021), Регламент (ЄС) 2021/1232 від 14 липня 2021 року про тимчасовий відступ від певних положень Директиви 2002/58/ЄС щодо використання технологій постачальниками послуг міжособистісного зв'язку, незалежних від номера, для обробки персональних та інших даних з метою протидії сексуальному насильству над дітьми онлайн, PE/38/2021/REV/1, 30 липня 2021 року.

358 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2021), Директива 2002/58/ЄС від 12 липня 2002 року про обробку персональних даних та захист приватності в секторі електронних комунікацій (Директива про приватність та електронні комунікації), ОJ 2002 L 201.

359 ЄС, Європейська комісія (2020), *EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse* (Стратегія ЄС щодо більш ефективної боротьби з сексуальним насильством над дітьми), COM(2020) 607 final, 24 липня 2020 року.

що не дозволяє дітям нормально чути або бачити їх, за допомогою заходів, пропорційних потенційній шкоді програми. До найбільш шкідливого контенту, такого як безпідставне насильство і порнографія, повинні застосовуватися найсуворіші заходи. Крім того, ця стаття вимагає від держав-членів забезпечити, щоб провайдери медіа-послуг надавали достатню інформацію глядачам про контент, який може зашкодити фізичному, психічному або моральному розвитку дітей, за допомогою системи, яка описує потенційно шкідливий характер контенту аудіовізуальних медіа-послуг³⁶⁰.

Крім того, у грудні 2020 року Комісія запропонувала Закон про цифрові послуги, який є комплексною реформою зобов'язань в онлайн-просторі та включає захист дітей та інших вразливих груп населення³⁶¹.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ розглянув випадки сексуального насильства відповідно до статей 3 та 8 ЄКПЛ. Скарги, як правило, стосуються неспроможності держав вжити відповідних заходів для захисту дітей від жорстокого поводження. У контексті статті 3 ЄСПЛ також розглянув питання про те, чи проводили держави ефективні розслідування тверджень про сексуальне насильство. Заяви про жорстоке поводження з дітьми, подані відповідно до статті 8, стосуються впливу таких дій на фізичну або психологічну недоторканність жертви і на право на повагу сімейного життя. Часом відмінність між зобов'язаннями держав за статтями 3 і 8 досить розмита, ЄСПЛ використовує схожу аргументацію для встановлення порушень обох статей. Однак слід зазначити, що справи за статтею 8 частіше виникали в ситуаціях, пов'язаних з неналежним вилученням/перебуванням під опікою та впливом тверджень про жорстоке поводження з дітьми на сім'ю³⁶². Ці ситуації проаналізовані в [розділі 5](#).

360 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2018), *Директива (ЄС) 2018/1808* від 14 листопада 2018 року про внесення змін до Директиви 2010/13/ЄС про координацію деяких положень, встановлених законодавством, регулюванням або адміністративними діями в державах-членах щодо надання аудіовізуальних медіа-послуг, ОJ 2018 L 303/69.

361 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2020), *Пропозиція щодо регулювання єдиного ринку цифрових послуг (Digital Services Act) та про внесення змін до Директиви 2000/31/ЄС, COM/2020/825 final*, 15 грудня 2020 року.

362 Рада Європи (2021), *Дотримання прав людини та верховенства права при використанні автоматизованих технологій для виявлення випадків сексуальної експлуатації дітей та насильства в Інтернеті*, Звіт незалежних експертів, червень 2021 року.

Приклад: У справі «*М.С. проти Болгарії*»³⁶³ заявниця, 14-річна дівчинка, стверджувала, що була зґвалтована двома особами після того, як одного вечора вийшла на вулицю. Її скарга перед національними органами влади була відхилена, головним чином, оскільки не було знайдено жодної форми фізичного насильства. ЄСПЛ зазначив, що твердження про зґвалтування підпадають під статтю 3 ЄКПЛ і що держава-відповідач повинна була провести ефективне розслідування таких тверджень. Дійшовши висновку, що Болгарська влада не провела такого розслідування, ЄСПЛ спирався на докази того, що влада, як правило, закривала справи, якщо жертва не могла продемонструвати фізичний опір акту зґвалтування. Суд дійшов висновку, що такий стандарт доказування не відповідає фактичним реаліям, що стосуються жертв зґвалтування, і, отже, може зробити розслідування влади неефективним, порушуючи статтю 3 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*Р.Б. проти Естонії*»³⁶⁴ чотирирічна дівчинка, яка звинуватила свого батька в сексуальному насильстві, була записана в двох відеодопитах. Ні в одному з них їй не було повідомлено про її право не свідчити проти члена сім'ї або про обов'язок говорити правду, хоча правила національного кримінального судочинства вимагали таких інструкцій. У подальшому судовому розгляді Верховний Суд постановив, що ненадання заявниці належних роз'яснень перед допитами було настільки важливим, що зробило її свідчення, які були вирішальним доказом у справі, неприйнятними. В результаті батько був виправданий. ЄСПЛ підкреслив, що розслідування та кримінальне провадження повинні проводитися таким чином, щоб захистити найкращі інтереси та права дітей, а такий захист вимагає вжиття дружніх до дітей і захисних заходів для дітей-жертв у кримінальному провадженні. Зокрема, необхідно було захистити свідчення дітей як під час досудового слідства, так і під час судового розгляду. Відповідно до *Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей*, де застосовуються менш суворі правила щодо надання доказів або інших дружніх до дітей заходів, такі заходи самі по собі не повинні знижувати цінність, що надається свідченням дитини, без шкоди для прав захисту. Однак свідчення заявника були визнані неприйнятними саме через суворе застосування

363 ЄСПЛ, справа «*М.С. проти Болгарії*», № 39272/98, 4 грудня 2003 р.

364 ЄСПЛ, справа «*Р.Б. проти Естонії*», № 22597/16, 22 червня 2021 р.

процесуальних норм, які не робили різниці між дорослими та дітьми, а отже, не передбачали винятків або адаптацій для дітей-свідків. Отже, ЄСПЛ дійшов висновку, що в процесуальній відповіді національних органів влади на твердження заявниці про сексуальне насильство з боку батька, які недостатньо враховували її особливу вразливість та відповідні потреби, були виявлені суттєві недоліки, що порушують позитивні зобов'язання держави-відповідача за статтями 3 та 8 ЄКПЛ³⁶⁵.

Приклад: Справа «*А.Ш. проти Туреччини*»³⁶⁶ стосувалася сексуального та фізичного насильства, яких зазнав заявник, перебуваючи в досудовому триманні під вартою в дитинстві. ЄСПЛ дійшов висновку, що, хоча кримінальне законодавство Туреччини передбачає кримінальну відповідальність за посягання на фізичну недоторканність осіб, на які скаржилися в цій справі, вимагаючи від заявника подачі офіційної скарги в якості попередньої умови для порушення кримінальної справи, не беручи до уваги його особливу вразливість, воно зробило неефективними правові примусові заходи, покликані захистити осіб від поведінки, що суперечить статті 3 ЄКПЛ.

Лансаротська конвенція детально регулює право дітей на захист від сексуального насильства. Ця Конвенція, прийнята в рамках Ради Європи, також відкрита для ратифікації державами за межами Європи. Цей обов'язковий до виконання документ підкріплений безліччю необов'язкових до виконання документів, спрямованих на подальше забезпечення того, щоб держави вживали ефективних заходів проти сексуального насильства над дітьми³⁶⁷. Як уточнює комітет Лансароте, Лансаротська конвенція також вимагає від держав захищати дітей від сексуального насильства в цифровому середовищі³⁶⁸. У 2019 році Комітет Лансароте прийняв висновок щодо статті 20 Лансаротської Конвенції стосовно створених дітьми

365 Див. також ЄСПЛ, справа «*А і В проти Хорватії*», № 7144/15, 20 липня 2019 року.

366 ЄСПЛ, справа «*А.Ш. проти Туреччини*», № 58271/10, 13 вересня 2016 р.

367 Приклади: Рада Європи, Парламентська асамблея (1996), Резолюція 1099 (1996) про сексуальну експлуатацію дітей, 25 вересня 1996 року; Рада Європи, Парламентська асамблея (2000), Резолюція 1212 (2000) про зґвалтування під час збройних конфліктів, 3 квітня 2000 року; Рада Європи, Парламентська асамблея (2002), Резолюція 1307 (2002) про сексуальну експлуатацію дітей: Нульова толерантність, 27 вересня 2002 року.

368 Рада Європи, Лансаротський комітет (2017), Інтерпретаційний висновок щодо застосовності Лансаротської конвенції до сексуальних злочинів проти дітей, вчинених за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), 12 травня 2017 року.

зображень та/або відео відверто сексуального характеру. У висновку визначаються ситуації, які не є кримінальними правопорушеннями, і ті, які вимагають кримінального переслідування в якості крайнього заходу³⁶⁹. Зображення та/або відеоматеріали сексуального характеру, створені дітьми, які перебувають в особливо вразливому становищі, слід вважати результатом жорстокого поводження/експлуатації³⁷⁰. Дивіться [розділ 7.2.3](#) для отримання додаткової інформації про матеріали, що стосуються сексуальної експлуатації дітей.

Лансаротська конвенція також стосується запобігання сексуальному насильству над дітьми через, зокрема, освіту для дітей: кожна Сторона повинна вжити необхідних законодавчих чи інших заходів для забезпечення того, щоб діти в ході початкової та середньої освіти отримували інформацію про ризики сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також про засоби захисту, адаптовані до їхніх здібностей, що розвиваються.

Приклад: Справа «*А. Р. і Л. Р. проти Швейцарії*»³⁷¹ стосується відмови початкової школи задовольнити прохання першої заявниці звільнити її доньку, якій на той час виповнилося сім років і яка збиралася перейти до другого класу початкової школи, від уроків статевого виховання, які були обов'язковими для дітей віком від чотирьох до восьми років. ЄСПЛ зазначив, що статеве виховання в дитячому садку і в перші роки початкової школи не було систематичним; вчителі просто повинні були реагувати на питання і дії дітей. Відмова звільнити учня початкової школи від статевого виховання входила в межі свободи розсуду держави і тому не становила порушення статті 8 ЄКПЛ. Відповідно, скарга була визнана неприйнятною.

369 Рада Європи, Лансаротський комітет (2019), [Висновок щодо зображень та/або відеоматеріалів відверто сексуального характеру, які створюють, поширюють та отримують діти](#), 6 червня 2019 року.

370 Рада Європи, Лансаротський комітет (2019), [Висновок щодо зображень та/або відеоматеріалів відверто сексуального характеру, які створюють, поширюють та отримують діти](#), 6 червня 2019 року; Рада Європи, Лансаротський комітет (2017), [Інтерпретаційний висновок щодо застосовності Лансаротської конвенції до сексуальних злочинів проти дітей, вчинених за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій \(ІКТ\)](#), 12 травня 2017 року.

371 ЄСПЛ, справа «*А.Р. і Л.Р. проти Швейцарії*», № 22338/15, 19 грудня 2017 року.

7.1.4. Домашнє насильство та недбале ставлення до дітей

Багато випадків домашнього насильства включають твердження про сексуальне насильство. У цьому сенсі зобов'язання держав за міжнародним правом подібні до тих, що перераховані в [розділі 7.1.3](#).

Відповідно до законодавства Ради Європи, справи про домашнє насильство зазвичай порушуються жінками поодиночі або разом зі своїми дітьми, які скаржаться на те, що держава не змогла належним чином виконати своє зобов'язання за статтями 2, 3 і 8 ЄКПЛ щодо захисту їх від шкоди. Держави повинні дотримуватися свого позитивного зобов'язання вжити ефективних заходів проти домашнього насильства і провести ефективне розслідування обґрунтованих заяв про домашнє насильство або недбале ставлення до дітей.

Приклад: *Справа «Курт проти Австрії»*³⁷² стосувалася вбивства сина заявниці в школі її чоловіком. Вона скаржилася на те, що влада не змогла захистити її сім'ю від її жорстокого чоловіка, який вже був засуджений за домашнє насильство щодо неї, і якому було заборонено перебувати в їхньому будинку. ЄСПЛ нагадав, що в контексті домашнього насильства зобов'язання, покладені на органи державної влади, по-перше, вимагають негайного реагування на заяви про домашнє насильство. По-друге, органи влади повинні були встановити, чи існує реальна і безпосередня загроза життю однієї або декількох ідентифікованих жертв домашнього насильства, належним чином враховуючи конкретний контекст випадків домашнього насильства і маючи на увазі, що насильство щодо дітей, які належать до спільного домогосподарства, може бути використано винними особами як крайня форма покарання свого партнера. Оцінка ризиків мала бути автономною, проактивною та комплексною; органи влади не повинні покладатися виключно на сприйняття ризику жертвою, а доповнювати його власною оцінкою, збираючи та оцінюючи інформацію про всі відповідні фактори ризику та елементи справи. По-третє, якщо результатом такої оцінки є наявність такого ризику, виникає обов'язок органів влади вжити

372 ЄСПЛ, справа «Курт проти Австрії» [ВП], № 62903/15, 15 червня 2021 року.

адекватних превентивних оперативних заходів, пропорційних рівню оціненого ризику.

У справі заявниці органи влади негайно відреагували на її заяви про домашнє насильство, взяли докази і видали накази про заборону та захист без будь-яких затримок або бездіяльності. Їх оцінка ризику, хоча і не відповідала жодній стандартизованій процедурі, відповідала вимогам автономності, проактивності та комплексності та не виявила жодного реального та безпосереднього ризику посягання на життя дітей відповідно до тесту *Османа*³⁷³, застосованого в контексті домашнього насильства. Отже, на органи влади не покладалося жодних зобов'язань щодо вжиття подальших превентивних оперативних заходів саме щодо дітей заявника, як у приватних, так і в громадських місцях, наприклад, видавати наказ про заборону відвідування школи. Відповідно, ЄСПЛ не встановив порушення статті 2 ЄКПЛ.

Приклад: У справі *«Контрова проти Словаччини»*³⁷⁴ заявниця кілька разів піддавалася фізичному насильству з боку чоловіка. Вона поскаржилася в поліцію, але пізніше відкликала свою скаргу. Згодом її чоловік погрожував вбити їхніх дітей. Про цей інцидент в поліцію повідомив родич. Тим не менш, через кілька днів після інциденту чоловік заявниці застрелив себе і двох їхніх дітей. ЄСПЛ постановив, що позитивні зобов'язання держави виникають у сфері статті 2 ЄКПЛ щоразу, коли влада знає або повинна знати про існування реальної та безпосередньої небезпеки для життя ідентифікованої особи. У цій справі словацькі органи влади повинні були знати про такий ризик в силу раніше існуючих комунікацій між заявником і поліцією. Позитивні зобов'язання поліції повинні були включати реєстрацію скарги заявника на порушення кримінальної справи, початок кримінального розслідування і порушення кримінального провадження, ведення належного обліку викликів служб надзвичайних ситуацій та вжиття заходів щодо тверджень про наявність у чоловіка заявниці рушниць.

373 У справі *«Осман проти Сполученого Королівства»* (1998) Суд встановив двосторонній критерій для визначення того, коли виникає позитивне зобов'язання вжити оперативних заходів для захисту особи, життя якої знаходиться під загрозою від злочинних дій іншої особи. Тест *Османа* згодом застосовувався в самих різних обставинах. Для більш повного огляду різних ситуацій див. ЄСПЛ, справа *«Блякай та інші проти Хорватії»*, № 74448/12, 18 вересня 2014 року, пп. 107-111.

374 ЄСПЛ, справа *«Контрова проти Словаччини»*, № 7510/04, 31 травня 2007 року.

Поліція, однак, не виконала своїх зобов'язань, і прямим наслідком цих невиконань стала смерть дітей заявника в порушення статті 2 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «Талліс проти Італії»³⁷⁵ стосувалася кількох епізодів насильства щодо заявниці та її дітей з боку її чоловіка. Після перших двох епізодів заявниця подала на нього скаргу і попросила вжити заходів захисту. Поліція вперше допитала її через сім місяців після подачі скарги. Тим часом, третій епізод насильства призвів до смерті сина подружжя та тілесних ушкоджень заявниці. ЄСПЛ звернув увагу на такі недоліки органів влади: (а) вони не провели жодного розслідування протягом семи місяців після скарги заявниці, а також не вжили жодних заходів для її захисту протягом цього часу; (б) чоловік був засуджений за нанесення тяжких тілесних ушкоджень через три роки після того, як заявниця подала скаргу, і лише після того, як він вбив їхнього сина та намагався вбити заявницю; і (с) поліція залишалася бездіяльною протягом шести місяців після запиту прокурора вжити негайних заходів на прохання заявниці про надання захисту. Суд встановив порушення статті 2 у зв'язку з незабезпеченням захисту життя заявниці та її сина, порушення статті 3 за нездатність захистити заявника від домашнього насильства та порушення статті 14, у поєднанні зі статтями 2 та 3³⁷⁶.

Випадки недбалого ставлення до дітей, як у державних установах, так і вдома, також піднімалися в рамках ЄКПЛ. Зобов'язання органів влади в ситуаціях відсутності батьківського піклування про дитину подібні до тих, що існують у попередніх випадках. З одного боку, держава повинна запровадити ефективні механізми захисту дітей, а з іншого — державні органи повинні вжити заходів для захисту дітей у випадках повідомлення про недбале ставлення до дитини, незалежно від того, чи вона перебуває вдома, чи в приватних закладах³⁷⁷. Випадки недбалого ставлення до дітей у державних установах накладають на органи влади пряму зобов'язання захищати дітей, забезпечуючи надання їм належної

375 ЄСПЛ, справа «Талліс проти Італії», № 41237/14, 18 вересня 2017 року.

376 Див. також ЄСПЛ, *Association Innocence en Danger and Association Enfance et Partage v. France*, № 15343/15 та № 16806/15, 4 червня 2020 року.

377 ЄСПЛ, справа «3 та інші проти Сполученого Королівства» [ВП], № 29392/95, 10 травня 2001 року.

(медичної) допомоги, відповідність приміщень, в яких вони перебувають, та/або підготовку персоналу до роботи з дітьми³⁷⁸.

Стамбульська конвенція є першим юридично обов'язковим міжнародним документом щодо запобігання та протидії насильству щодо жінок і дівчат на міжнародному рівні, підписаним всіма державами-членами ЄС та самим ЄС³⁷⁹, і містить кілька посилань на дітей³⁸⁰. По-перше, відповідно до статті 3 (f) дівчата віком до 18 років вважаються «жінками», отже, до них застосовуються всі положення Конвенції. По-друге, відповідно до статті 2 (2) державам-членам рекомендується застосовувати Конвенцію до всіх жертв домашнього насильства, в число яких можуть входити діти. Насправді, у більшості випадків діти стають свідками домашнього насильства в сім'ї та серйозно страждають від нього³⁸¹. Нарешті, положення конвенції, що стосуються дітей, включають зобов'язання держав вживати заходів для задоволення потреб дітей-жертв, підвищення обізнаності серед дітей та захисту дітей-свідків.

Аналогічним чином, відповідно до статті 17 **ЄСХ** держави зобов'язані забороняти всі форми насильства щодо дітей і приймати належні положення кримінального та цивільного права.

Питання домашнього насильства та недбалого ставлення до дітей розглядаються в різних документах Ради Європи, що не мають обов'язкової юридичної сили³⁸².

378 ЄСПЛ, справа «*Ненчева та інші проти Болгарії*», № 48609/06, 18 червня 2013 року.

379 Рада Європи, Договірний офіс, *Таблиця підписання та ратифікації Договору № 210*, станом на 15 жовтня 2021 року.

380 Рада Європи (2011), *Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами*, CETS № 210, 11 травня 2011 року.

381 Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2014), *Violence against women: An EU-wide survey, Main Results* (Насильство щодо жінок: Загальноєвропейське опитування, Основні результати), Люксембург, Офіс публікацій, 5 березня 2014 року, с. 134–135. Див. також ЮНІСЕФ (2006), *Behind closed doors: The impact of domestic violence on children* (За зачиненими дверима: Вплив домашнього насильства на дітей), 2006 р.

382 Приклади включають: Рада Європи, Комітет міністрів (1985), *Рекомендація № R (85) 4 про насильство в сім'ї*, 26 березня 1985 року; Рада Європи, Комітет міністрів (1990), *Рекомендація № R (90) 2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї*, 15 січня 1990 року; Рада Європи, Парламентська асамблея (1998), *Рекомендація 1371 (1998) про жорстоке поводження з дітьми та нехтування ними*, 23 квітня 1998 року.

7.2. Експлуатація дітей

Ключовий момент

- Державні органи зобов'язані ефективно співпрацювати з метою захисту дітей від примусової праці, торгівлі людьми і матеріалів про сексуальну експлуатацію дітей, в тому числі при проведенні розслідувань.

7.2.1. Примусова робота

Відповідно до законодавства ЄС, рабство, підневільний стан, примусова або обов'язкова праця заборонені (стаття 5 (2) *Хартії основних прав ЄС*). Працевлаштування дітей, як правило, заборонено статтею 32 *Хартії*, яка визначає, що мінімальний вік прийому на роботу не може бути нижчим за мінімальний вік закінчення школи, без шкоди для таких правил, які можуть бути більш сприятливими для молоді, і за винятком обмежених відступів від них. Мінімальний вік закінчення школи варіюється в різних країнах ЄС, в основному у віці від 15 до 18 років³⁸³. *Директива 94/33/ЄС* є основним правовим інструментом, що забороняє дитячу працю³⁸⁴. Державам-членам дозволяється встановлювати мінімальний вік для працевлаштування нижче мінімального шкільного віку тільки за виняткових обставин (стаття 4 (2)), і вони повинні забезпечити, щоб молоді люди, прийняті на роботу, отримували належні умови праці (статті 6 і 7). Крім того, діти можуть бути найняті лише для певних видів діяльності, таких як легка домашня робота або соціальна та культурна діяльність (статті 2 (2) і 5). *Директива* також визначає конкретні заходи захисту, які повинні бути вжиті у випадках дитячої праці (розділ III).

У багатьох випадках випадки примусової дитячої праці стосуються дітей, які стали жертвами торгівлі людьми³⁸⁵. *Директива 2011/36/ЄС* про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми визнає примусову працю формою

383 ЄС, Європейська комісія, Eurydice (2018), *Обов'язкова освіта в Європі – 2018/19*, Eurydice Facts and Figures, 2018.

384 ЄС, Рада Європейського Союзу (1994), *Директива 94/33/ЄС від 22 червня 1994 року про захист молоді на роботі*, ОJ 1994 L 216.

385 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), *Директива 2011/36/ЄС про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми та захист її жертв*, ОJ 2011 L 101/1, ст. 11

дитячої експлуатації (стаття 2 (3))³⁸⁶. Діти, які стали жертвами торгівлі людьми з метою примусової праці, захищені Директивою таким же чином, як і жертви торгівлі людьми в інших цілях (таких як сексуальна експлуатація, див. [розділ 7.1.3](#))³⁸⁷.

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 4 **ЄКПЛ** забороняє в абсолютних термінах всі форми рабства, підневільного стану, примусової та обов'язкової праці. ЄСПЛ визначає «примусову або обов'язкову працю» як «роботу або послугу, яка вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання проти волі відповідної особи і для яких зазначена особа не запропонувала себе добровільно»³⁸⁸. Підневільний стан включає, крім того, «обов'язок “кріпака” жити на чужій власності і неможливість змінити своє становище»³⁸⁹. Таким чином, підневільний стан є особливо тяжкою формою примусової праці.

У справах, що стосуються тверджень про примусову працю, ЄСПЛ спочатку визначає, чи підпадають твердження під дію статті 4 ЄКПЛ³⁹⁰. Потім він аналізує, чи виконали держави свої позитивні зобов'язання щодо створення законодавчої та адміністративної бази, яка забороняє, карає і ефективно переслідує випадки примусової або обов'язкової праці, підневільного стану та рабства³⁹¹. Що стосується процесуального аспекту статті 4, ЄСПЛ розглядає питання про те, чи провели національні влади ефективно розслідування щодо спірних тверджень про примусову працю або підневільний стан³⁹².

Приклад: Справа «*C.N. і V. проти Франції*»³⁹³ стосується скарг на примусову працю двох сестер бурундійського походження. Після смерті

386 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), *Директива 2011/36/ЄС про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми та захист її жертв*, ОJ 2011 L 101/1.

387 Див. Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) (2015с), *Жорстока трудова експлуатація: працівники, які переїжджають до або з Європейського Союзу, зобов'язання держав і права жертв*, 02 червня 2015 р., с. 40-41.

388 ЄСПЛ, справа «*Сіліадін проти Франції*», № 73316/01, 26 липня 2005 року, п. 116.

389 *Там само*, п. 123.

390 ЄСПЛ, справа «*К.Н. і В. проти Франції*», № 67724/09, 11 жовтня 2012 року, п. 70.

391 *Там само*, п. 104f.

392 ЄСПЛ, справа «*К.Н. проти Сполученого Королівства*», № 4239/08, 13 листопада 2012 року, пп. 70-82.

393 ЄСПЛ, справа «*К.Н. і В. проти Франції*», № 67724/09, 11 жовтня 2012 року

батьків вони були змушені жити зі своєю тіткою і її сім'єю у Франції. Протягом чотирьох років вони проживали в підвалі будинку в нібито дуже поганих умовах. Старша сестра не відвідувала школу і проводила весь свій час, виконуючи домашні обов'язки і піклуючись про сина-інваліда своєї тітки. Молодша сестра відвідувала школу і працювала на тітку та її сім'ю після школи та після того, як їй дали час зробити домашнє завдання. Обидві сестри подали скаргу до ЄСПЛ на те, що їх тримали в підневільному стані та піддавали примусовій праці. ЄСПЛ встановив, що перша заявниця дійсно піддавалася примусовій праці, оскільки їй доводилося працювати сім днів на тиждень без винагороди і без відпустки. Більше того, вона перебувала в підневільному стані, оскільки у неї було відчуття, що її становище було постійним, без будь-якої ймовірності змін. ЄСПЛ також встановив, що держава не виконала своїх позитивних зобов'язань, оскільки чинна правова база не забезпечувала ефективного захисту жертв примусової праці. Що стосується процесуального зобов'язання провести розслідування, ЄСПЛ постановив, що вимоги статті 4 ЄКПЛ були дотримані, оскільки органи влади провели оперативне незалежне розслідування, здатне привести до виявлення і покарання винних. ЄСПЛ відхилив твердження другої заявниці про примусову працю, мотивуючи це тим, що вона могла ходити до школи і їй було надано час для виконання домашньої роботи.

ЄСХ гарантує право дітей бути захищеними від фізичних і моральних небезпек у робочому середовищі та поза ним (стаття 7 (10)). ЄКСП зазначив, що домашня/трудова експлуатація дітей, включаючи торгівлю дітьми з метою трудової експлуатації, повинна бути заборонена на державному рівні³⁹⁴. Держави-члени ЄСХ повинні забезпечити не тільки наявність у них необхідного законодавства для запобігання експлуатації та захисту дітей та молоді, але й ефективне застосування цього законодавства на практиці³⁹⁵.

МОП об'єднує уряди, роботодавців та працівників 187 держав-членів для встановлення трудових стандартів, розробки політики та розробки

394 ЄКСП (2004), *Висновки 2004 - Болгарія - стаття 7 (10)*, 2004/def/BGR/7/10/EN, 31 травня 2004 року.

395 ЄКСП (2006), *Висновки 2006 - Албанія - стаття 7 (10)*, 2006/def/ALB/7/10/EN, 30 червня 2006 року; ЄКСП (2006), *Висновки 2006 - Болгарія - стаття 7 (10)*, 2006/def/BGR/7/10/EN, 30 червня 2006 року; ЄКСП (2020), *Висновки 2019 - Ірландія*, березень 2020 року.

програм, що сприяють гідній праці. Дві конвенції МОП про дитячу працю – Конвенція № 138 про мінімальний вік³⁹⁶ та Конвенція № 182 про найгірші форми дитячої праці³⁹⁷ – встановлюють мінімальний вік для вступу на певні види роботи, необхідні захисні гарантії, а також заходи щодо заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці.

7.2.2. Торгівля дітьми

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 83 ДФЄС визначає торгівлю людьми як сферу, в якій Парламент і Рада ЄС мають законодавчі повноваження. Стаття 5 (3) Хартії основних прав ЄС містить пряму заборону торгівлі людьми. Внесок ЄС тут дуже важливий, оскільки ця сфера має транскордонні виміри.

Директива 2011/36/ЄС про запобігання та протидію торгівлі людьми та захист її жертв є першим документом, прийнятим Європейським Парламентом та Радою на основі статті 83 ДФЄС³⁹⁸. Відповідно до статті 2 (1) цієї Директиви, торгівля людьми визначається як «вербування, перевезення, передача, приховування або прийом осіб, у тому числі обмін або передача контролю над цими особами шляхом погрози або застосування сили або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу, з метою експлуатації». Метою Директиви є встановлення мінімальних правил визначення та санкціонування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми (стаття 1). Директива в цілому стосується дітей, і вона також включає кілька специфічних для дітей положень, що стосуються допомоги та підтримки дітей-жертв торгівлі людьми та захисту в ході кримінальних розслідувань (статті 13-16)³⁹⁹. Конкретні заходи підтримки повинні бути вжиті відповідно до спеціальної оцінки кожної окремої жертви (стаття 14 (1)).

396 МОП (1973), Конвенція про мінімальний вік, C138, 1973; МОП (1973), Рекомендація про мінімальний вік, R146, 1973.

397 МОП (1999), Конвенція про найгірші форми дитячої праці, C182, 1999; МОП (1999), Рекомендація про найгірші форми дитячої праці, R190, 1999.

398 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), Директива 2011/36/ЄС про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми та захист її жертв, OJ 2011 L 101/1.

399 Положення детально викладені в Агентстві з фундаментальних прав людини та ЄСПЛ (2020), *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration* (Посібник з європейського права, що стосується притулку, кордонів та імміграції), 17 грудня 2020 року.

Держави повинні призначати опікуна для представлення інтересів дитини (стаття 14 (2)) і надавати підтримку сім'ї дитини (стаття 14 (3)). Під час кримінального провадження діти мають право на представника, безкоштовне юридичне консультування та право бути заслуханими в належних приміщеннях та підготовленими фахівцями (стаття 15 (1)-(3)). Додаткові заходи захисту включають можливість проведення слухань без присутності громадськості та можливість опосередковано заслухати дитину за допомогою комунікаційних технологій (стаття 15 (5))⁴⁰⁰.

Директива 2004/81/ЄС також застосовна до дітей, які стали жертвами торгівлі людьми, якщо в порядку відступу держави-члени вирішать застосовувати цю Директиву до дітей на умовах, викладених у національному законодавстві⁴⁰¹. Згідно з цим документом, жертвам торгівлі людьми можуть бути видані дозволи на проживання приймаючими державами-членами, за умови, що вони співпрацюють у кримінальному розслідуванні⁴⁰².

На політичному рівні Європейська комісія ухвалила нову стратегію у квітні 2021 року, яка передбачає низку заходів для запобігання торгівлі людьми, захисту жертв і сприяння кримінальному переслідуванню⁴⁰³. Правоохоронні органи ЄС (Європол) та Європейське агентство з питань співробітництва у сфері кримінального правосуддя (Єврюст) відіграють важливу роль у забезпеченні співпраці між державами-членами для виявлення та переслідування організованих мереж торгівлі людьми. Відповідні положення щодо захисту дітей-жертв на рівні ЄС розглядаються в **розділі 11.3** цього посібника.

Згідно із законодавством Ради Європи, ЄКПЛ не містить конкретного посилання на торгівлю людьми. Тим не менш, ЄСПЛ тлумачить статтю 4

400 Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) (2015b), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* (Правосуддя, дружнє до дітей – погляди та досвід фахівців щодо участі дітей у цивільному та кримінальному судочинстві в 10 державах-членах ЄС), 5 травня 2015 р., с. 79.

401 ЄС, Рада Європейського Союзу (2004), *Директива 2004/81/ЄС про дозвіл на проживання, що видається громадянам третіх країн, які стали жертвами торгівлі людьми або були об'єктом дій, спрямованих на сприяння нелегальній імміграції, які співпрацюють з компетентними органами*, ОJ 2004 L 261.

402 Там само, ст. 3.

403 ЄС, Європейська Комісія (2021), *Боротьба з торгівлею людьми: Нова стратегія на 2021-2025 роки*, 21 квітня 2021 року.

ЄКПЛ як таку, що включає заборону торгівлі людьми⁴⁰⁴. Суд прийняв таке ж визначення торгівлі людьми, яке міститься у статті 3 (а) Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Палермський протокол) та статтю 4 (а) Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми⁴⁰⁵. ЄСПЛ спочатку визначає, чи пов'язана конкретна ситуація із достовірним твердженням про торгівлю людьми і, таким чином, чи підпадає вона під дію статті 4. Якщо так, то аналіз ЄСПЛ буде проводитися за схемою, описаною в розділі 7.2.1: Суд розглядає, чи забезпечує законодавча база держави-відповідача ефективний захист від торгівлі людьми, чи виконала держава свої позитивні зобов'язання в конкретних обставинах справи, і чи провели органи влади ефективно розслідування обґрунтованих звинувачень у торгівлі людьми. Суд також спирався на свою практику за статтями 3 і 8 щодо актів насильства, оскільки діти є особливо вразливими, щоб з'ясувати, чи є заходи, застосовані державою для їх захисту від дій, що підпадають під дію статті 4, ефективними, чи включають вони розумні кроки для запобігання діям, про які органи влади знали або повинні були знати, і чи є вони ефективним стримуючим фактором⁴⁰⁶.

Приклад: Справа «Ранцев проти Росії та Кіпру»⁴⁰⁷ була подана батьком молоді російської дівчини, яка померла при підозрілих обставинах на Кіпрі. Вона в'їхала на Кіпр за візою артистки кабаре. Після того, що виглядало як спроба втечі, вона загинула, впавши з балкона квартири, що належить знайомим її роботодавця. Її батько подав скаргу як проти Росії, так і проти Кіпру, по суті стверджуючи, що влада не провела належного розслідування смерті його дочки. ЄСПЛ вперше постановив, що торгівля людьми підпадає під дію статті 4 ЄКПЛ. Хоча Кіпр мав адекватну правову базу для боротьби з торгівлею людьми, стаття 4 була порушена, оскільки адміністративна практика,

404 ЄСПЛ, справа «Ранцев проти Кіпру та Росії», № 25965/04, 7 січня 2010 р., п. 282.

405 Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея (2000), Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, Нью-Йорк, 15 листопада 2000 року; Рада Європи (2005), Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми, CETS № 197, 16 травня 2005 року.

406 ЄСПЛ, справа «В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства», №№ 77587/12 та 74603/12, 16 лютого 2021 року; див. також ЄСПЛ, справа «С.М. проти Хорватії», № 60561/14, 25 червня 2020 року.

407 ЄСПЛ, справа «Ранцев проти Кіпру та Росії», № 25965/04, 7 січня 2010 року.

яка вимагала від роботодавців видавати фінансові гарантії для танцівниць кабаре, не забезпечувала ефективного захисту від торгівлі людьми та експлуатації. Крім того, за конкретних обставин справи кіпрські органи влади повинні були знати, що дочка заявника перебувала під загрозою потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Суд постановив, що поліція не вжила заходів для захисту пані Ранцевої від експлуатації. Нарешті, Суд встановив порушення Росією статті 4, оскільки російська влада не провела належного розслідування тверджень про торгівлю людьми⁴⁰⁸.

Приклад: *Справа «В.К.Л. і А.Н. проти Сполученого Королівства»*⁴⁰⁹ стосувалася двох в'єтнамських дітей, які, як виявили поліцейські, працювали на плантаціях конопель, після чого їх заарештували та звинуватили у злочинах, пов'язаних з наркотиками. Заявники не були одразу направлені на оцінку як потенційні жертви торгівлі людьми, але пізніше компетентний орган встановив, що вони обидва стали жертвами торгівлі людьми. Прокуратура не погодилася з такою оцінкою і продовжила кримінальне переслідування. Обидва заявники визнали себе винними за звинуваченнями і були засуджені. Це був перший випадок, коли Суд розглянув взаємозв'язок між статтею 4 ЄКПЛ та переслідуванням жертв і потенційних жертв торгівлі людьми. З міжнародних стандартів боротьби з торгівлею людьми не можна вивести загальну заборону на переслідування жертв торгівлі людьми, а також не можна виключити переслідування жертв торгівлі дітьми за будь-яких обставин. Однак, переслідування (потенційних) жертв торгівлі людьми за певних обставин може суперечити обов'язку держави вживати оперативних заходів для їх захисту у випадках, коли владі було відомо або мало бути відомо про обставини, що викликають достовірні підозри в тому, що особа стала жертвою торгівлі людьми. Для того, щоб кримінальне переслідування (потенційної) жертви демонструвало повагу до свобод, гарантованих статтею 4, першорядне значення має раннє виявлення жертв. Як тільки органам влади стало відомо, або повинно було стати відомо про обставини, які дають підстави для обґрунтованої підозри, що особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, могла стати жертвою

408 Див. також ЄСПЛ, справа *«С.М. проти Хорватії»*, № 60561/14, 25 червня 2020 року.

409 ЄСПЛ, справа *«В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства»*, №№ 77587/12 та 74603/12, 16 лютого 2021 року.

торгівлі людьми або експлуатації, особа повинна бути негайно оцінена підготовленими та кваліфікованими особами на основі критеріїв, визначених міжнародними стандартами, беручи до уваги той факт, що загроза силою і/або примус не потрібні в тих випадках, коли особа є дитиною. Більш того, ЄСПЛ підкреслив, що будь-яке рішення про те, порушувати чи не порушувати кримінальне переслідування щодо потенційної жертви, повинно, наскільки це можливо, прийматися тільки після того, як кваліфікована особа зробить оцінку торгівлі людьми, зокрема, якщо потенційною жертвою є дитина. У справі заявників ЄСПЛ визнав причини, якими керувалася прокуратура при прийнятті рішення про переслідування, абсолютно неадекватними і такими, що не відповідають визначенню торгівлі людьми в міжнародному праві. У поєднанні з цим, нездатність органів влади провести своєчасну оцінку того, чи справді заявники стали жертвами торгівлі людьми, представляла порушення їх позитивних зобов'язань за статтею 4 ЄКПЛ. ЄСПЛ також визнав, що вищесказане порушило право заявника на справедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 ЄКПЛ.

ЄКСП вважає, що торгівля людьми є грубим порушенням прав людини та людської гідності, що становить нову форму рабства⁴¹⁰. Згідно зі статтею 7 (10), держави повинні прийняти законодавство, яке криміналізує торгівлю людьми⁴¹¹. Це законодавство має бути підтримане відповідним наглядовим механізмом, санкціями та планом дій щодо боротьби з торгівлею дітьми та сексуальною експлуатацією⁴¹².

На договірному рівні Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми є ключовим інструментом боротьби з торгівлею людьми⁴¹³. Конвенція доповнює Директиву ЄС 2011/36/ЄС і відіграє важливу роль у боротьбі з торгівлею людьми в державах-членах Конвенції, незалежно від того, чи є вони членами ЄС чи ні, на основі спільних стандартів і зобов'язань. Виконання Конвенції контролюється групою незалежних

410 ЄКСП, «Федерація католицьких сімейних асоціацій Європи (FAFCE) проти Ірландії», № 89/2013, 12 вересня 2014 р., п. 56.

411 ЄКСП (2016), Висновок 2015 – Кіпр, с. 15, січень 2016 р. в: ЄКСП (2016), *Висновки 2015 – статті 7, 8, 16, 17, 19, 27 і 31 Хартії*, січень 2016, с. 260.

412 ЄКСП, «Федерація католицьких сімейних асоціацій Європи (FAFCE) проти Ірландії», № 89/2013, 12 вересня 2014 р., п. 57.

413 Рада Європи (2005), *Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми*, CETS № 197, 16 травня 2005 року.

експертів (Група експертів по боротьбі з торгівлею людьми (GRETA)), які періодично оцінюють ситуацію в кожній країні і публікують звіти⁴¹⁴. На основі цих звітів Комітет Сторін Конвенції, який є політичною основою моніторингового механізму Конвенції, приймає рекомендації державам-членам щодо заходів, які необхідно вжити для виконання висновків GRETA, і відстежує досягнутий прогрес.

7.2.3. Сексуальна експлуатація

Відповідно до законодавства ЄС, Директива 2011/93/ЄС⁴¹⁵ є основним правовим інструментом, спрямованим на боротьбу з сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією⁴¹⁶.

У статті 4 детально розглядається експлуатація, включаючи вербування, примус та примушування дітей до участі в порнографічних діях або дитячій проституції та отримання від цього прибутку, відвідування порнографічних дій за участю дітей та участь у сексуальних діях з дитиною, яку примушують до проституції. Вона визначає дитячу порнографію як: «(i) будь-який матеріал, що візуально зображує дитину, яка бере участь у реальній або імітованій сексуальній поведінці; (ii) будь-яке зображення статевих органів дитини переважно в сексуальних цілях; (iii) будь-який матеріал, що візуально зображує будь-яку особу, яка виглядає як дитина, яка бере участь у реальній або імітованій сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів будь-якої особи, яка виглядає як дитина, переважно в сексуальних цілях; або (iv) реалістичні зображення дитини, яка займається сексуальною поведінкою або реалістичні зображення статевих органів дитини, в першу чергу для сексуальних цілей»⁴¹⁷. Стаття 5 Директиви вводить зобов'язання для держав-членів ЄС вжити всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб умисне виробництво, придбання, володіння, розповсюдження, поширення, передача, пропозиція,

414 Див. Рада Європи, GRETA (2019), *9-й загальний звіт про діяльність GRETA*, 2019.

415 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2011), *Директива 2011/93/ЄС про боротьбу з сексуальним насильством, сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією*, ОJ 2011 L 335/1.

416 Цей посібник використовує термін «дитяча порнографія» лише тоді, коли йдеться про юридичні документи. Однак, згідно з *Люксембурзькими рекомендаціями 2016 року*, перевага надається терміну «матеріали про сексуальну експлуатацію дітей» або «матеріали про сексуальне насильство над дітьми»; Міжвідомча робоча група (2016), *Термінологічні рекомендації щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства*, 28 січня 2016 року.

417 Там само, ст. 2 (с).

постачання або надання дитячої порнографії, а також умисне отримання доступу до такого типу контенту каралися.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ неодноразово аналізував справи, що стосуються злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей відповідно до статей 3 та 8 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «*Söderman проти Швеції*» була подана дівчиною, вітчм якої намагався зняти її на відео, коли вона приймала душ⁴¹⁸. Вона стверджувала, що шведська законодавча база недостатньо захищала її приватне життя. ЄСПЛ постановив, що держава має позитивні зобов'язання щодо створення законодавчої бази, що забезпечує належний захист жертвам, таким як заявник. Оскільки ця справа стосувалася лише спроби зняти заявника на відео, ЄСПЛ постановив, що така законодавча база не обов'язково повинна включати кримінальні санкції. Засоби правового захисту, пропонувані жертві — будь то цивільні або кримінальні — повинні бути ефективними. За фактами справи ЄСПЛ постановив, що заявниця не скористалася ефективними кримінальними або цивільними засобами правового захисту проти спроби її вітчима зняти її на відео, що є порушенням статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «*Н.К. проти Туреччини*»⁴¹⁹ стосувалася 12-річної дівчинки, яку змушували працювати повією. Після скарги заявника було швидко розпочато розслідування, і більшість винних були засуджені до різних термінів ув'язнення. Тим не менш, у такій серйозній справі, що стосувалася сексуальної експлуатації дівчини, ЄСПЛ не міг обмежитися цим загальним висновком при оцінці того, чи виконала держава-відповідач свої зобов'язання за статтями 3 і 8. Суд встановив, що відсутність допомоги заявниці, ненадання їй захисту від кривдників, непотрібна реконструкція випадків згвалтування, повторні медичні огляди, нездатність забезпечити спокійне та безпечне середовище на слуханнях, оцінка згоди жертви, надмірна тривалість провадження і, нарешті, той факт, що за двома звинуваченнями минув строк давності, становлять випадок серйозної вторинної віктимізації. Поведінка національних органів влади була несумісна із зобов'язанням захищати дитину, яка стала жертвою сексуальної

418 ЄСПЛ, справа «*Söderman проти Швеції*» [ВП], № 5786/08, 12 листопада 2013 року.

419 ЄСПЛ, справа «*Н.К. проти Туреччини*», № 40591/11, 9 лютого 2021 р.

експлуатації та насильства. Перш за все, відповідальність суддів присяжних судів полягала в тому, щоб забезпечити належний захист особистої недоторканності заявника під час судового розгляду. Інтимний характер питання та вік заявника були моментами особливої чутливості, що неминуче вимагало відповідного делікатного підходу з боку органів влади до проведення кримінального провадження у справі. Отже, Суд встановив порушення статей 3 і 8 ЄКПЛ.

Стаття 9 Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність⁴²⁰ вимагає від держав-членів криміналізувати дії, пов'язані з пропозицією, наданням, розповсюдженням, передачею, придбанням або зберіганням порнографії, або виробництвом такої дитячої порнографії, або виробництвом таких матеріалів за допомогою комп'ютерної системи. Важливою вимогою є те, що така поведінка повинна бути навмисною. У Пояснювальному звіті до Конвенції зазначається, що термін «порнографічні матеріали» «регулюється національними стандартами, що стосуються класифікації матеріалів як непристойних, несумісних з суспільною мораллю або подібним чином розтлівають. Таким чином, матеріал, що має художню, медичну, наукову або подібну цінність, може вважатися не порнографічним»⁴²¹. Комітет міністрів Ради Європи також прийняв керівні принципи щодо прав дитини в цифровому середовищі, які включають в себе ряд заходів, спрямованих саме на захист дітей від сексуальної експлуатації та насильства в Інтернеті⁴²².

Крім того, відповідно до статей 21-23 Лансаротської конвенції, держави зобов'язані вжити законодавчих заходів для криміналізації різних форм дитячої порнографії. Відповідно до статті 21, вербування, примус і участь у дитячій порнографії повинні бути криміналізовані. Згідно зі статтею 22, примушування дітей стати свідками сексуальних (насильницьких) дій також має бути криміналізоване. Нарешті, стаття 23 вимагає прийняття кримінального законодавства щодо актів домагання до дітей в сексуальних цілях з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Лансаротський комітет закликав держави-члени конвенції розглянути можливість поширення криміналізації домагань на випадки, коли сексуальне насильство не

420 Рада Європи (2004), Конвенція про кіберзлочинність, CETS № 185, 1 липня 2004 року.

421 Рада Європи (2001), Пояснювальна доповідь до Конвенції про кіберзлочинність, пункт 99.

422 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), Керівні принципи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі, Рекомендація CM/Rec(2018)7.

є результатом особистої зустрічі, а вчиняється онлайн⁴²³. Лансаротська конвенція передбачає, що держави зобов'язані забезпечити належну відповідь на технологічний розвиток і використовувати всі відповідні інструменти, заходи і стратегії для ефективного запобігання і боротьби з сексуальними злочинами проти дітей, в тому числі в онлайн-середовищі⁴²⁴.

Приклад: У справі «К.У. проти Фінляндії»⁴²⁵ на вебсайті інтернет-знайомств було розміщено оголошення від імені 12-річного хлопчика без його відома. У ньому вказувався його вік, номер телефону та опис зовнішності, а також посилання на вебсторінку з його фотографією. Оголошення мало сексуальний характер, припускаючи, що хлопчик шукає інтимних стосунків з хлопчиком свого віку або старшим, що робило його мішенню для педофілів. Через чинне законодавство інтернет-провайдер не міг розголосити особу, яка розмістила оголошення. ЄСПЛ постановив, що позитивне зобов'язання відповідно до статті 8 ЄКПЛ не тільки криміналізувати злочини, а й ефективно розслідувати їх і переслідувати в судовому порядку набуває ще більшого значення, коли фізичному і моральному благополуччю дитини загрожує небезпека. У цій справі Суд дійшов висновку, що через те, що хлопчик став мішенню для педофілічних підходів в Інтернеті, фізичному і моральному благополуччю дитини загрозувала небезпека. Отже, мало місце порушення статті 8 ЄКПЛ.

7.3. Групи високого ризику

Ключовий момент

- Деякі діти особливо вразливі, наприклад, діти, що належать до етнічних меншин, діти з обмеженими можливостями, ЛГБТІК-діти або діти, які страждають від залежностей.

423 Рада Європи, Лансаротський комітет (2015), Висновок щодо статті 23 Лансаротської конвенції та пояснювальної записки до неї: залучення дітей в сексуальних цілях за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (грумінг), 17 червня 2015 року.

424 Рада Європи, Лансаротський комітет (2008), Інтерпретаційний висновок щодо застосовності Лансаротської конвенції до сексуальних злочинів проти дітей, вчинених за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), 12 травня 2017 року.

425 ЄСПЛ, справа «К.У. проти Фінляндії», № 2871/02, 2 грудня 2008 р.

Відповідно до законодавства Ради Європи, справи ЄСПЛ, що стосуються, зокрема, насильства над дітьми з числа меншин — поза контекстом торгівлі людьми та примусової праці — є досить рідкісними. Вони в основному стосуються сегрегації в школах і дискримінації, яка аналізується в розділі 3.2.

Приклад: У справі *«Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії»*, неурядова організація подала заяву від імені молодого ромського хлопчика, який помер у державній установі⁴²⁶. Він був ВІЛ-позитивним і страждав важкою розумовою відсталістю. Умови в установі, де він жив, були жахливими: не було опалення, постільної білизни та одягу, ніякої підтримки з боку персоналу тощо. За відсутності будь-якого близького родича потерпілого, неурядова організація заявила від його імені про порушення прав, встановлених статтями 2, 3, 5, 8, 13 і 14 ЄКПЛ. Суд постановив, що за виняткових обставин справи (надзвичайна вразливість та відсутність будь-яких відомих найближчих родичів молодого рому) НУО мала право представляти померлого заявника. По суті справи ЄСПЛ встановив порушення істотної частини статті 2. Національні органи влади були визнані відповідальними за смерть пана Кампеану, оскільки вони помістили його в заклад, де він помер через відсутність належного харчування, житла та медичної допомоги. ЄСПЛ також визнав порушення статті 2 у зв'язку з тим, що румунська влада не провела ефективного розслідування смерті пана Кампеану.

Що стосується дітей, які живуть в інтернатних закладах, **Рекомендація Ради Європи Rec(2005)5** визначає, що розміщення дитини не повинно ґрунтуватися на дискримінаційних підставах⁴²⁷. Справи ЄСПЛ, що стосуються дітей з інвалідністю, підняли кілька питань, включаючи позитивні зобов'язання держави щодо захисту їхнього життя та фізичної недоторканності.

426 ЄСПЛ, справа *«Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії»* [ВП], № 47848/08, 17 липня 2014 року.

427 Рада Європи, Комітет міністрів (2005), **Рекомендація Rec(2005)5 про права дітей, які проживають в інтернатах**, 16 березня 2005 р.

Приклад: Справа «*Ненчева та інші проти Болгарії*»⁴²⁸ стосується смерті 15 дітей та молодих людей в інтернаті для людей з розумовими та психічними відхиленнями. ЄСПЛ постановив, що умови життя дітей в установі, що знаходиться під одноосібним контролем держави, були жахливими: їм не вистачало їжі, ліків, одягу та опалення. Компетентні органи були попереджені про цю ситуацію кілька разів і, отже, були обізнані або повинні були бути обізнані про ризик смерті. ЄСПЛ встановив порушення матеріальної частини статті 2 ЄКПЛ, оскільки органи влади не вжили жодних заходів для захисту життя дітей, які перебували під їхнім контролем. Крім того, болгарська влада не провела ефективного розслідування загибелі дітей. За конкретних обставин справи вони повинні були розпочати кримінальне розслідування *ex officio*. Їх розслідування було визнано неефективним з кількох причин: воно почалося через два роки після смерті дітей, тривало невинувато довго, воно не охоплювало смерть всіх дітей і не з'ясувало всіх важливих факторів у цій справі. Отже, Суд також встановив порушення процесуальної частини статті 2 ЄКПЛ⁴²⁹.

Приклад: Справа «*І.К. проти Румунії*»⁴³⁰ стосувалася скарги на неадекватність розслідування заяви 14-річної дівчинки про зґвалтування. Суд вважав, що румунська влада зробила невинуватий акцент на відсутності доказів того, що заявниця чинила опір під час інциденту, засновуючи свої висновки тільки на заявах передбачуваних злочинців про те, що дівчина дала згоду на статевий акт, разом з тим фактом, що на її тілі не було ніяких ознак про насильство. Крім того, ні прокурори, ні судді, які розглядали справу, не застосували контекстно-чутливий підхід, не взявши до уваги юний вік дівчини і той факт, що зґвалтування, в якому брали участь троє чоловіків, відбулося вночі, в холодну погоду - всі фактори, які посилювали її вразливість. Особливу увагу слід було б зосередити на аналізі дійсності згоди заявниці в світлі її легкої розумової відсталості. У цьому контексті характер стверджуваного сексуального насильства проти неї був таким, що наявність корисних механізмів виявлення та інформування було основоположним для ефективного застосування відповідних

428 ЄСПЛ, справа «*Ненчева та інші проти Болгарії*», № 48609/06, 18 червня 2013 року.

429 Див. також ЄСПЛ, справа «*Л.Р. проти Північної Македонії*», № 38067/15, 23 січня 2020 року.

430 ЄСПЛ, справа «*І.С. проти Румунії*», № 36934/08, 24 серпня 2016 року

кримінальних законів та для її доступу до відповідних засобів правового захисту. ЄСПЛ визнав порушення статті 3 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «*В.К. проти Італії*»⁴³¹ стосувалася 15-річної дівчини, яку затримали на вечірці, де вживали алкоголь і наркотики. Її батьки стверджували, що їхня донька страждає психічними розладами і що її попросили позувати для порнографічних фотографій. Незважаючи на те, що органи влади негайно розпочали кримінальне розслідування, а прокурор подав клопотання про розміщення заявника в спеціалізованому закладі, ЄСПЛ розкритикував той факт, що минуло більше чотирьох місяців, перш ніж суд у справах неповнолітніх виніс своє рішення, і що після цього соціальним службам знадобилося ще чотири місяці для виконання постанови. Тим часом заявниця стала жертвою сексуальної експлуатації та групового зґвалтування. На думку ЄСПЛ, суд у справах неповнолітніх та соціальні служби на практиці не вжили жодних захисних заходів у найближчій перспективі, хоча їм було відомо, що заявниця була фізично та психологічно вразливою, а також те, що провадження щодо її сексуальної експлуатації та ймовірного групового зґвалтування перебувало на розгляді. Діючи таким чином, органи влади не провели жодної оцінки ризиків, з якими зіткнулася заявниця, що є порушенням статей 3 і 8 ЄКПЛ.

На міжнародному рівні стаття 16 КПОІ вимагає від держав-членів вжити конкретних заходів для захисту дітей з інвалідністю від зловживань та експлуатації⁴³².

7.4. Зниклі діти

Ключовий момент

- Діти, які стали жертвами насильницького зникнення (відомого в міжнародному праві як «насильницьке зникнення»), мають право на збереження або відновлення своєї ідентичності.

431 ЄСПЛ, справа «*В.К. проти Італії*», № 54227/14, 1 травня 2018 року.

432 Див. також розділ 3.5.

Відповідно до законодавства ЄС, Європейська Комісія відкрила безкоштовну гарячу лінію (116000) для зниклих дітей⁴³³. Ця служба приймає дзвінки з повідомленнями про зниклих дітей і передає їх в органи поліції, дає рекомендації і надає підтримку особам, відповідальним за зниклу дитину, а також підтримує розслідування.

Відповідно до законодавства Ради Європи, насильницькі зникнення дітей розглядаються відповідно до статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*Зоріца Йованович проти Сербії*»⁴³⁴ новонароджений малюк нібито помер в лікарні незабаром після народження, але його тіло так і не було передано батькам. Мати скаржилася на те, що держава не надала їй жодної інформації про долю її сина, в тому числі про причину його передбачуваної смерті або час і місце його поховання. ЄСПЛ постановив, що «тривале ненадання державою [матері] достовірної інформації про долю її сина» становило порушення її права на повагу до сімейного життя⁴³⁵. Відповідно до статті 46 ЄКПЛ, Суд зобов'язав Сербію вжити всіх належних заходів, бажано за допомогою *lex specialis*, і протягом одного року створити механізм, спрямований на забезпечення індивідуального відшкодування всім батькам, які перебувають у такій ситуації, як заявниця, або в достатній мірі схожій на неї. Згодом, у лютому 2020 року, парламент Сербії прийняв Закон про імплементацію рішення у справі Зоріци Йованович.

Приклад: У наступній справі «*Мік і Йованович проти Сербії*»⁴³⁶ заявники скаржилися на те, що сербська влада була надто повільною і, зрештою, неефективною у виконанні рішення *Зоріци Йованович*. Хоча це законодавство було прийнято в 2020 році після значної затримки, питання, які вимагали регулювання, самі по собі мали велику чутливість і значну складність. Крім того, закон, в кінцевому рахунку

433 ЄС, Європейська комісія (2007), [Рішення 2007/698/ЄС про внесення змін до Рішення 2007/116/ЄС щодо введення додаткових зарезервованих номерів](#), ОJ 2007, L 284/31; ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2018), [Директива 2018/1972 про встановлення Європейського кодексу електронних комунікацій \(нова редакція\)](#), ОJ 2018 L 321/36, стаття 96.

434 ЄСПЛ, справа «*Зоріца Йованович проти Сербії*», № 21794/08, 26 березня 2013 року.

435 Там само, п. 74.

436 ЄСПЛ, справа «*Мік і Йованович проти Сербії*», № 9291/14 та № 63798/14, 23 березня 2021 року.

прийнятий парламентом, передбачав як судові, так і позасудові процедури щодо ситуації, з якою зіткнулися заявники та інші особи, які опинилися в такій самій ситуації, і мав на меті встановити справжній статус новонароджених дітей, які нібито зникли з пологових будинків у Сербії. Зокрема, закон передбачав, *серед іншого*, систему, в якій національні суди мали б повноваження проводити розслідування та отримувати докази не лише на прохання заявника, але й за власною ініціативою з метою встановлення всіх відповідних фактів, а також мали б повноваження присуджувати компенсацію в разі необхідності. Закон також передбачав створення комісії з широкими повноваженнями, що призначається більшістю представників зареєстрованих батьківських асоціацій, що займаються проблемою зниклих дітей. Відповідно, ЄСПЛ виключив справу зі свого списку справ.

Стаття 25 (1) (b) *Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень*⁴³⁷ передбачає, що держави повинні запобігати і карати «фальсифікацію, приховування або знищення документів, що підтверджують справжню особу» дітей, які самі або батьки яких зазнали насильницького зникнення. Держави також повинні вживати необхідних заходів для пошуку та ідентифікації цих дітей, а також для повернення їх у сім'ї їхнього походження. У світлі права цих дітей на збереження або відновлення своєї особистості, включаючи громадянство, ім'я та сімейні відносини, визнані законом, держави повинні мати правові процедури для перегляду та скасування будь-якого усиновлення або влаштування дітей, причетних до насильницьких зникнень (стаття 25 (4)). Конвенція підтверджує два загальні принципи, що лежать в основі прав дітей: найкращі інтереси дитини в якості першочергового міркування і право дитини висловлювати свої погляди (стаття 25 (5)). У той час як відносно низьке число європейських держав ратифікувало цю Конвенцію, її актуальність для європейської нормативної бази не можна відкидати⁴³⁸.

437 Організація Об'єднаних Націй (2006), *Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень*, 20 грудня 2006 року.

438 Станом на лютий 2022 року 17 з 27 держав-членів ЄС ратифікували цю Конвенцію. Крім того, конвенцію ратифікували такі держави-члени Ради Європи: Албанія, Вірменія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Сербія та Швейцарія.

8.

Економічні, соціальні та культурні права та достатній рівень життя

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Хартія основних прав, стаття 14 (освіта)</p> <p>Директива про єдиний дозвіл (2011/98/ЄС)</p> <p>Директива про довгострокове проживання (2003/109/ЄС)</p> <p>Директива про студентів (2014/114/ЄС)</p> <p>Директива про вільне пересування (2004/38/ЄС)</p> <p>Кваліфікаційна Директива (2011/95/ЄС)</p> <p>Директива про умови прийому (нова редакція) (2013/33/ЄС)</p> <p>СЕС, С-9/74, справа «<i>Donato Casagrande v. Landeshauptstadt München</i>», 1974 року</p> <p>СЕС, С-413/99, справа «<i>Баумбаст і Р проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ</i>», 2002 р. (освіта дітей-мігрантів)</p>	<p>Право на освіту</p>	<p>ЄКПЛ, Протокол № 1, стаття 2 (право на освіту)</p> <p>ЄСХ (переглянута), стаття 17 (право на освіту)</p> <p>РКЗНМ, статті 12 (3) і 14 (право на освіту)</p> <p>Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Пономарьові проти Болгарії</i>», № 5335/05, 2011 (дискримінація за ознакою імміграційного статусу)</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 35 (доступ до охорони здоров'я)</p>	<p>Право на здоров'я</p>	<p>ЄКПЛ, статті 2 (право на життя) та 8 (право на фізичну недоторканність)</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Кваліфікаційна Директива (2011/95/ЄС), стаття 29 (основні пільги для дітей-мігрантів)</p> <p>Директива про умови прийому (нова редакція) (2013/33/ЄС), стаття 21, стаття 23 (4) та стаття 25</p>		<p>Конвенція про права людини та біомедицину (Конвенція Ов'єдо), статті 6 та 8</p> <p>ЄСХ (переглянута), статті 11 (право на охорону здоров'я) та 13 (право на соціальну та медичну допомогу)</p> <p>Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Оял проти Туреччини</i>», № 4864/05, 2010 (ВІЛ-інфекція новонародженого)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Ілля Петров проти Болгарії</i>», № 19202/03, 2012 (травма на електричній підстанції)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії</i>» [ВП], № 47848/08, 2014 (смерть в установі)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Гласс проти Сполученого Королівства</i>», № 61827/00, 2004 (інформована згода)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>М.А.К. та R.K. проти Сполученого Королівства</i>», № 45901/05 та 40146/06, 2010 р. (тест без згоди батьків)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Вавржичка та інші проти Чеської Республіки</i>», № 47621/13, 2021 (обов'язкова вакцинація)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Парфітт проти Сполученого Королівства</i>», № 18533/21, 2021 (найкращі інтереси дитини)</p> <p>ЄКСП, «<i>Міжнародна федерація ліг захисту прав людини (FIDH) проти Франції</i>», скарга № 14/2003, 2004 (медичне обслуговування дітей-мігрантів)</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Хартія основних прав, стаття 34 (3) (право на соціальну та житлову допомогу)</p> <p>Директива про расову рівність (2000/43/ЄС)</p> <p>Директива про возз'єднання сім'ї (2003/86/ЄС)</p> <p>Директива про умови прийому (нова редакція) (2013/33/ЄС)</p> <p>СЕС, <i>Zubair Haqbin v. Federaal Agentschap voor de opvang van asielzoekers</i>, C-233/18, 2019</p>	<p>Право на житло</p>	<p>ЄКСП, «Міжнародна організація "Захист дітей" (DCI) проти Бельгії», скарга № 69/2011, 2012 (діти з не-врегульованим статусом)</p> <p>ЄСХ (переглянута), статті 16 (право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист), 17 (право дітей та молоді на соціальний, правовий та економічний захист) та 31 (право на житло)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Бах проти Сполученого Королівства», № 56328/07, 2011 р.</p> <p>ЄСПЛ, справа «Вінтерштейн та інші проти Франції», № 27013/07, 2013 (ненадання житла)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Хан проти Франції», № 12267/16, 2019 р.</p>
<p>Хартія основних прав, статті 1, 24 та 34 (соціальне забезпечення та соціальна допомога)</p> <p>Директива про баланс праці та життя (2019/1158)</p> <p>Директива про довгострокове проживання (2003/109/ЄС)</p> <p>Кваліфікаційна Директива (2011/95/ЄС)</p>	<p>Право на достатній життєвий рівень і право на соціальне забезпечення</p>	<p>ЄСХ (переглянута), статті 12-14 (право на соціальне забезпечення, соціальну та медичну допомогу, право користуватися послугами соціального забезпечення), 16 (право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист) та 30 (право на захист від бідності та соціального відчуження)</p> <p>Протокол № 1 до ЄКПЛ, стаття 1</p> <p>Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів</p> <p>Європейська конвенція про соціальне забезпечення</p> <p>ЄСПЛ, справа «Костянтин Маркін проти Росії» [ВП], № 30078/06, 2012 (відпустка по догляду за дитиною)</p> <p>ЄСПЛ, «Йочева та Ганева проти Болгарії», №№ 18592/15 та 43863/15, 2021 р.</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
		ЄКСП, <i>Європейський комітет з пріоритетних дій на дому в інтересах дитини і сім'ї (EUROCEF) проти Франції</i> , скарга № 82/2012, 2013 (призупинення виплати сімейних допомог за прогули)

Економічні, соціальні та культурні права, які частіше називають соціально-економічними правами або соціальними правами в європейському контексті, включають права, пов'язані з роботою, а також право на освіту, охорону здоров'я, житло, соціальне забезпечення і, в цілому, достатній рівень життя. Культурні права залишаються значною мірою недорозвиненими і не розглядаються в наукових колах та судових процесах. Деякі з них розглядаються в [розділі 8.2](#) у частині «право на освіту».

Чіткі стандарти економічних, соціальних і культурних прав в європейському контексті в основному можна знайти в [ЄСХ](#) і [Хартії основних прав ЄС](#), хоча [ЄКПЛ](#) і протоколи до неї також включають кілька відповідних положень, наприклад, заборона примусової праці і право на освіту. Більше того, ЄСПЛ стверджував, що «не існує чіткого поділу, що відокремлює сферу [соціальних та економічних прав] від сфери, охопленої Конвенцією»⁴³⁹, і зарахував економічні, соціальні та культурні права до громадянських прав, гарантованих [ЄКПЛ](#). Таким чином, наприклад, доступ до медичної допомоги був врегульований відповідно до заборони катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження та покарання (стаття 3 [ЄКПЛ](#))⁴⁴⁰.

В ЄС [Європейська основа соціальних прав \(ЄОСП\)](#), проголошена у 2017 році⁴⁴¹, та [План дій Європейської комісії з реалізації Європейської основи соціальних прав](#)⁴⁴², ухвалений у 2021 році, виражають рішучу політичну

439 ЄСПЛ, справа «*Ейрі проти Ірландії*», № 6289/73, 9 жовтня 1979 р., п. 26.

440 Див., наприклад, ЄСПЛ (2015), *Інформаційний бюлетень – Права ув'язнених, пов'язані зі здоров'ям*, лютий 2015 року; ЄСПЛ (2015), *Інформаційний бюлетень – Здоров'я*, квітень 2015 року.

441 ЄС (2017), «*Європейська основа соціальних прав у 20 принципах*», 16 листопада 2017 року.

442 ЄС, Європейська комісія (2021), *План дій щодо Європейської основи соціальних прав*, COM(2021) 102 final, 2021.

прихильність до більш соціальної Європи. ЄОСП складається з 20 принципів, необхідних для справедливих і добре функціонуючих ринків праці та систем соціального забезпечення. Принцип № 11 ЄОСП зосереджується на догляді за дітьми та підтримці дітей, а також підкреслює, що діти мають право на доступну дошкільну освіту та догляд належної якості, а також право на захист від бідності. Діти з неблагополучних сімей також мають право на конкретні заходи щодо розширення рівних можливостей. У 2021 році Рада ЄС прийняла [Європейську гарантію дитини](#) з метою забезпечення того, щоб кожна дитина в Європі, якій загрожує бідність або соціальна ізоляція, мала доступ до найосновніших прав, таких як охорона здоров'я та освіта⁴⁴³.

У цій главі аналізуються економічні, соціальні та культурні права, які мають особливе значення для дітей: право на освіту ([розділ 8.2](#)); право на охорону здоров'я ([розділ 8.3](#)); право на житло ([розділ 8.4](#)); і право на достатній життєвий рівень і соціальне забезпечення ([розділ 8.5](#)).

8.1. Підходи до економічних, соціальних та культурних прав

Ключові моменти

- Забезпечення наявності адекватних ресурсів є ключовим для забезпечення захисту соціальних прав.
- Найважливішими елементами соціальних прав є наявність, доступність, адаптивність та прийнятність.

Відповідно до законодавства ЄС, економічні, соціальні та культурні права були включені до [Хартії основних прав ЄС](#) нарівні з громадянськими та політичними правами. Однак стаття 52 Хартії розрізняє права і принципи, причому останні обмежені в тому, як вони можуть бути «пізнаваними в судовому порядку»⁴⁴⁴. На думку СЕС, не всі економічні, соціальні та

443 ЄС, Рада Європейського Союзу (2021), [Рекомендація \(ЄС\) 2021/1004 від 14 червня 2021 року про встановлення Європейської гарантії дитини](#), ST/9106/2021/INIT, OJ 2021 L 223.

444 Дивись також ЄС, Європейська комісія (2020), [Техніко-економічне обґрунтування гарантій для дітей](#), Заключний звіт, березень 2020 року.

культурні права і принципи, закріплені в Хартії, є «пізнаваними в судовому порядку»⁴⁴⁵.

Відповідно до права Ради Європи, ЄКСП зазначає, що коли реалізація права є «винятково складним і особливо дорогим завданням», його прогресивна реалізація оцінюється за трьома критеріями: по-перше, вжиття заходів у розумні строки для досягнення цілей Хартії; по-друге, прогрес має бути вимірним; і, по-третє, «узгоджуватися з максимальним використанням наявних ресурсів»⁴⁴⁶. ЄКСП також нагадав державам про «вплив, який їхній вибір матиме на групи з підвищеною вразливістю, а також на інших постраждалих осіб»⁴⁴⁷.

ЄКСП, хоча і в конкретному контексті права на соціальне забезпечення, стверджує, що регресивні кроки «з метою забезпечення підтримки та стійкості існуючої системи соціального забезпечення» є допустимими за умови, що вони «не підривають основні рамки національної системи соціального забезпечення або не позбавляють осіб можливості користуватися захистом, який вона пропонує від серйозних соціальних та економічних ризиків»⁴⁴⁸. ЄСПЛ також приймає можливість регресивних кроків, але вивчає, чи є обраний метод розумним і придатним для досягнення законної мети⁴⁴⁹.

У контексті права на освіту ЄКСП, відповідно до підходу Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав, прийняв аналітичну основу наявності, доступності, прийнятності та адаптованості⁴⁵⁰. Різниця між наявністю та доступністю також присутня в практиці ЄСПЛ. Критерії або суттєві елементи наявності, доступності, прийнятності та адаптивності

445 СЕС, *Stadt Wuppertal v. Maria Elisabeth Bauer and Volker Willmeroth v. Martina Broßonn*, C-569/16 та C-570/16, 6 листопада 2018 року.

446 ЄКСП, «*Міжнародна асоціація "Аутизм Європа" (IAAE) проти Франції*», скарга № 13/2002, 4 листопада 2003 р., п. 53; застосовано в ЄКСП, справа «*Європейська дія інвалідів (АЕН) проти Франції*», заява № 81/2012, від 11 вересня 2013 року, пп. 94-99.

447 ЄКСП, «*Міжнародна асоціація "Аутизм Європа" (IAAE) проти Франції*», скарга № 13/2002, 4 листопада 2003 р., п. 53.

448 ЄКСП, «*Генеральна федерація працівників Національної електроенергетичної корпорації (GENOP-DEI) та Конфедерація профспілок державних службовців Греції (ADEDY) проти Греції*», скарга № 65/2011, 23 травня 2012, п. 47.

449 ЄСПЛ, справа «*Маркович та інші проти Угорщини*», рішення про неприйнятність, №№ 77575/11, 19828/13 та 19829/13, 24 червня 2014 року, пп. 37 і 39.

450 ЄКСП, «*Центр захисту прав осіб з психічними розладами (МДАС) проти Болгарії*», скарга № 41/2007, 3 червня 2008 р., п. 37.

визначають подальший аналіз, що наводиться нижче, в тій мірі, в якій є відповідне прецедентне право.

8.2. Доступ до освіти

Ключові моменти

- Обмеження доступності освіти повинно бути передбачуваним, переслідувати законну мету і повинно бути виправданим і недискримінаційним.
- Повага до релігійних і філософських переконань батьків у вихованні дитини не виключає можливості релігійного або сексуального виховання в школах.
- Освіта має бути пристосована до потреб усіх дітей, що вимагає спеціальних заходів для дітей з обмеженими можливостями та можливості для дітей, які належать до меншин, навчатися і виховуватися рідною мовою.
- Діти мають право на освіту незалежно від їх національності або міграційного статусу.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 14 (2) [Хартії основних прав ЄС](#) гарантує право на освіту, в тому числі «можливість отримати безкоштовну обов'язкову освіту». У третьому пункті стаття 14 гарантує свободу засновувати навчальні заклади та право батьків забезпечувати виховання і навчання своїх дітей відповідно до своїх релігійних, світоглядних і педагогічних переконань. ЄОСП включає в себе принцип освіти, підготовки та навчання протягом усього життя⁴⁵¹.

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 2 [Протоколу № 1 до ЄСПЛ](#) гарантує право на освіту. ЄСПЛ роз'яснив, що ця стаття не зобов'язує держави робити освіту доступною; вона забезпечує «право доступу до навчальних закладів, що існують у певний час»⁴⁵². Крім того, право на освіту включає також «можливість отримання вигоди від отриманої освіти, тобто право на отримання, відповідно до діючих у кожній державі правил, і в тій чи іншій формі офіційне визнання завершеного [...]

451 ЄС (2017), [Європейська основа соціальних прав](#), 16 листопада 2017.

452 ЄСПЛ, справа [«Щодо деяких аспектів законів про використання мов в освіті в Бельгії проти Бельгії»](#), №№ 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 і 2126/64, 23 липня 1968 року, пункт 4.

навчання»⁴⁵³. Однак це не є абсолютним правом; обмеження повинні бути передбачуваними для тих, кого вони стосуються, і переслідувати законну мету. Дисциплінарні заходи, включаючи відсторонення від занять або виключення з навчального закладу, допускаються за умови, що вони відповідають умовам допустимих обмежень⁴⁵⁴. ЄСПЛ оцінює, чи призводять ці форми виключення з освіти до відмови у праві на освіту, беручи до уваги такі фактори, як процесуальні гарантії, тривалість виключення, зусилля з реінтеграції та адекватність наданої альтернативної освіти⁴⁵⁵. Діти також можуть бути виключені з території навчального закладу з міркувань охорони здоров'я та безпеки, наприклад, якщо є підозра, що вони є носіями інфекційного захворювання, за умови, що рішення про їхнє виключення залишається в силі лише доти, доки це необхідно⁴⁵⁶.

У рамках права на освіту батьки мають право на повагу до своїх релігійних і філософських переконань. Однак, «встановлення та планування навчальної програми в принципі належить до компетенції» держави⁴⁵⁷. Держава також може включити інформацію чи знання релігійного чи філософського характеру до шкільної програми за умови, що вони «передаються об'єктивно, критично та плюралістично»⁴⁵⁸. Щоб захистити плюралізм і відмінності в навчанні, конкретна релігія або філософія повинні бути врівноважені, пропонуючи батькам можливість частково або повністю звільнити своїх дітей від такого навчання — наприклад, можливість не відвідувати певні класи або релігійний курс в цілому⁴⁵⁹. Про те, як ЄСПЛ розглядає це питання з точки зору недискримінації, див. [розділи 2.1 та 2.2](#)⁴⁶⁰.

Відповідно до статті 17 (2) [переглянутої Європейської соціальної хартії](#), держави зобов'язуються «вжити всіх належних і необхідних заходів, розроблених [...], щоб забезпечити дітям і підліткам безкоштовну початкову

453 Там само.

454 ЄСПЛ, справа «К.П. проти Сполученого Королівства», № 300/11, 06 вересня 2016 року.

455 ЄСПЛ, справа «Алі проти Сполученого Королівства», № 40385/06, 11 січня 2011 року, п. 58.

456 ЄСПЛ, справа «Мемліка проти Греції», № 37991/12, 6 жовтня 2015 року.

457 ЄСПЛ, справа «Фолгерге та інші проти Норвегії» [ВП], № 15472/02, 29 червня 2007 р., п. 84.

458 Там само, п. 84.

459 Там само, пп. 85-102 та відмінна думка.

460 ЄСПЛ, справа «Гжелак проти Польщі», № 7710/02, 15 червня 2010 року.

і середню освіту, а також заохочувати регулярне відвідування шкіл»⁴⁶¹. Крім того, ЄКСП постановив, що відповідно до цього Положення договірні держави повинні забезпечити, щоб діти, які незаконно перебувають на їх території, також мали доступ до освіти⁴⁶².

Крім того, навчальні заклади повинні бути доступними для всіх без дискримінації⁴⁶³. ЄКСП постановив, що «інтеграція дітей з інвалідністю в загальноосвітні школи [...] повинна бути нормою, а навчання в спеціалізованих школах має бути винятком»⁴⁶⁴. Держави не мають широких повноважень щодо вибору типу школи для інвалідів; це повинна бути загальноосвітня школа⁴⁶⁵. Ситуації, що стосуються диференційованого поводження в сфері освіти за такими ознаками, як національність, імміграційний статус або етнічне походження, розглядаються в [главі 3](#).

Згідно з прецедентним правом ЄСПЛ, держави користуються широкою свободою розсуду при визначенні культурної прийнятності навчального матеріалу, що використовується в освіті з питань сексуального та репродуктивного здоров'я, але вони повинні забезпечити недискримінаційну освіту з питань сексуального та репродуктивного здоров'я, «яка не увічнює та не посилює соціальну ізоляцію та заперечення людської гідності»⁴⁶⁶. Навчальні матеріали не повинні «підсилювати принизливі стереотипи», наприклад, щодо осіб негетеросексуальної орієнтації⁴⁶⁷.

Нарешті, адаптація освіти до потреб всіх дітей вимагає, наприклад, щоб для дітей з інвалідністю, які інтегровані в загальноосвітні школи, «були

461 ЄСХ 1961 року не містить положення про право на освіту.

462 ЄКСП, «Лікарі світу - Міжнародна організація проти Франції», скарга № 67/2011, 11 вересня 2012 року.

463 Щодо дітей з інвалідністю, див. далі [главу 3](#) і [главу 7](#).

464 ЄКСП, «Центр захисту прав осіб з психічними розладами (МДАС) проти Болгарії», скарга № 41/2007, 3 червня 2008 р., п. 35.

465 ЄСПЛ, «Європейська дія інвалідів (АЕН) проти Франції», скарга № 81/2012, 11 вересня 2013 року, п. 78; ЄСПЛ, Міжнародна федерація з прав людини (FIDH) та "Інклюзивна Європа" проти Бельгії», скарга № 141/2017, 9 вересня 2020 року.

466 ЄКСП, «Міжнародний центр правового захисту прав людини (INTERIGHTS) проти Хорватії», скарга № 45/2007, 30 березня 2009 р., п. 47.

467 Там само, пп. 59 і 61; див. також ЄСПЛ, справа «Баєв та інші проти Росії», № 67667/09, 13 листопада 2017 року; ЄСПЛ, справа «А.Р. і Л.Р. проти Швейцарії», № 22338/15, 19 грудня 2017 року.

вжиті заходи для задоволення їхніх особливих потреб»⁴⁶⁸ (див. також розділ 3.5).

Відповідно до статті 12 (3) РКЗНМ держави-члени зобов'язуються сприяти рівним можливостям доступу до освіти на всіх рівнях для осіб, що належать до національних меншин (див. також розділ 3)⁴⁶⁹. Для дітей, що належать до національних меншин, стаття 14 РКЗНМ містить право вивчати рідну мову та навчатися нею⁴⁷⁰. ЄСПЛ також встановив, що право на освіту передбачає право на навчання (однією з) національних мов⁴⁷¹.

Враховуючи зростаючу важливість цифрового середовища, у цій сфері було прийнято ряд документів Ради Європи, які пропонують державам забезпечити дітям доступ до цифрового середовища в інклюзивний спосіб, враховуючи можливості розвитку дітей та особливі обставини дітей, які перебувають у вразливому становищі⁴⁷². Вони також рекомендують, щоб освіта з цифрової грамотності повинна бути включена в базову навчальну програму з перших років, беручи до уваги здібності дітей, що розвиваються⁴⁷³.

468 ЄКСП, «*Центр захисту прав осіб з психічними розладами (МДАС) проти Болгарії*», скарга № 41/2007, 3 червня 2008 р., п. 35.

469 Див. далі Рада Європи, Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин (2006), *Коментар про освіту відповідно до Рамкової конвенції про захист національних меншин*, АСFC/25DOC(2006)002, 2 березня 2006 р., частина 2.1.

470 Для подальшого роз'яснення див. Рада Європи, Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин (2006), *Коментар про освіту відповідно до Рамкової конвенції про захист національних меншин*, АСFC/25DOC(2006)002, 2 березня 2006 року, частина 2.3, та *Тематичний коментар № 3: Мовні права осіб, що належать до національних меншин згідно з Рамковою конвенцією*, АСFC/44DOC (2012)001 rev, 5 липня 2012, частина VI.

471 ЄСПЛ, справа «*Катан та інші проти Молдови та Росії*» [ВП], №№ 43370/04, 8252/05 та 18454/06, 19 жовтня 2012 року, п. 137.

472 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), *Рекомендація CM/Rec(2018)7 щодо керівних принципів дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі*, 4 липня 2018 року.

473 Рада Європи, Комітет міністрів (2019), *Рекомендація CM/Rec(2019)10 щодо розвитку та просування освіти в галузі цифрового громадянства*, 21 листопада 2019 року; Рада Європи, Комітет міністрів (2016), *Рекомендація CM/Rec(2016)2 щодо Інтернету громадян*, 10 лютого 2016 року.

8.2.1. Право на освіту дітей-мігрантів

Відповідно до законодавства ЄС, фундаментальне право дітей на освіту, незалежно від їхнього міграційного статусу, визнається практично у всіх аспектах міграційного законодавства ЄС⁴⁷⁴. Директива про єдиний дозвіл⁴⁷⁵ передбачає рівне ставлення до тих, хто має дозвіл на проживання, а Директива про довгострокове проживання передбачає рівне ставлення до громадян третіх країн, які є довгостроковими резидентами⁴⁷⁶. Тим не менш, ЄС не має компетенції визначати зміст або сферу національних освітніх положень. Швидше за все, ЄС захищає право дітей-мігрантів на доступ до освіти на тих самих або, залежно від їхнього статусу, подібних засадах, що й для громадян країни. Директива про студентів (2014/114/ЄС) регулює умови в'їзду та проживання громадян третіх країн на період, що перевищує три місяці, з метою навчання, обміну учнями, неоплачуваного навчання або добровільної служби⁴⁷⁷. Загальні умови прийому дітей до школи включають пред'явлення дійсного проїзного документа, батьківський дозвіл на заплановане перебування, страхування на випадок хвороби та, якщо цього вимагає держава-член, сплату збору за розгляд заяви про прийом⁴⁷⁸. Школярі, наприклад, повинні надати докази участі в програмі обміну учнями, що здійснюється організацією, визнаною державою-членом⁴⁷⁹. Неоплачувані стажери повинні надати докази, які вимагаються державою-членом ЄС, щоб гарантувати, що під час перебування в країні вони матимуть достатньо коштів для покриття витрат на

474 Наприклад, ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2011), Директива 2011/95/ЄС про стандарти кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, про єдиний статус біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, і про зміст наданого захисту (переглянута) (Кваліфікаційна Директива), ОJ 2011 L 337/9, ст. 27.

475 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), Директива 2011/98/ЄС про єдину процедуру подання заявок на отримання єдиного дозволу для громадян третіх країн на проживання та роботу на території держави-члена, та про спільний набір прав для працівників з третіх країн, які легально проживають в державі-члені, ОJ 2011 L 343.

476 ЄС, Рада Європейського Союзу (2003), Директива 2003/109/ЄС від 25 листопада 2003 року про статус громадян третіх країн, які є довгостроковими резидентами, ОJ 2003 L 16.

477 ЄС, Рада Європейського Союзу (2004), Директива Ради 2004/114/ЄС про умови прийому громадян третіх країн з метою навчання, обміну учнями, неоплачуваної підготовки або добровільної служби (Директива про студентів), ОJ 2004 L 375/12.

478 Там само, ст. 6.

479 ЄС, Рада Європейського Союзу (2004), Директива 2004/114/ЄС про умови прийому громадян третіх країн з метою навчання, обміну учнями, неоплачуваної підготовки або добровільної служби (Директива про студентів), ОJ 2004 L 375/12, ст. 7.

проживання, навчання та зворотну дорогу⁴⁸⁰. Доступ студентів вищих навчальних закладів до економічної діяльності, включаючи працевлаштування, підлягає обмеженням⁴⁸¹.

Діти мігрантів з ЄС, які переїжджають до іншої держави-члена ЄС відповідно до Закону про вільне пересування, користуються найбільш сприятливими правами в цьому контексті. Вони мають право бути зарахованими до загальноосвітніх, учнівських та професійно-технічних навчальних закладів цієї держави на тих самих умовах, що й громадяни⁴⁸². Це включає в себе державну і приватну, обов'язкову і необов'язкову освіту. ЄС завжди тлумачив це право широко, щоб забезпечити рівний доступ до освіти, а також до більш широких соціальних пільг, пов'язаних з освітою, а також до будь-яких пільг, призначених для полегшення відвідування навчальних закладів. Наприклад, у справі *Касагранде*, дитина трудового мігранта з ЄС змогла отримати освітній грант на основі перевірки майнового стану відповідно до законодавства ЄС про вільне пересування⁴⁸³.

Більше того, законодавство, запроваджене в 1970-х роках, вимагає, щоб держави-члени надавали додаткове мовне навчання дітям трудящих-мігрантів ЄС як на мові приймаючої держави, так і на їхній рідній мові, з метою полегшення їх інтеграції в приймаючій державі і в країні походження, якщо вони згодом повернуться⁴⁸⁴. Хоча це, здається, пропонує досить щедру і цінну додаткову підтримку дітям після їх вступу до школи в приймаючій державі, її реалізація в різних країнах, як відомо, є несистемною

480 Там само, ст. 10.

481 Там само, ст. 17.

482 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), *Регламент (ЄС) 492/2011 про свободу пересування працівників у межах Союзу*, ОJ 2011 L 141/1, ст. 10; Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2004), *Директива 2004/38/ЄС про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися і проживати на території держав-членів, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 1612/68 і скасовує Директиви 64/221/ЄЕС, 68/360/ЄЕС, 72/194/ЄЕС, 73/148/ЄЕС, 75/34/ЄЕС, 75/35/ЄЕС, 90/364/ЄЕС, 90/365/ЄЕС і 93/96/ЄЕС (Директива про вільне пересування)*, ОJ 2004 р., L 158, ст. 24 (1).

483 ЄС, С-9/74, справа *«Donato Casagrande v. Landeshauptstadt München»*, 3 липня 1974 року. Згодом це було підтверджено у таких справах, як ЄС, С-3/90, *«М.Д.Е. Берніні проти міністра ван Ондервейса та Ветеншаппена»*, 26 лютого 1992 року.

484 ЄС, Рада Європейського Союзу (1977), *Директива 77/486/ЄЕС про освіту дітей працівників-мігрантів*, ОJ 1977 L 199, (Зверніть увагу, що діти мігрантів, які є громадянами третіх країн, не підпадають під її дію).

і дедалі більш непрактичною з огляду на велику кількість різних мов, які потрібно враховувати⁴⁸⁵.

Приклад: У справі «Баумбаст і Р. проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ»⁴⁸⁶ питання полягало в тому, чи можуть дві дочки німецького робітника-мігранта, який переїхав до Сполученого Королівства зі своєю колумбійською дружиною та дочками, продовжувати відвідувати школу після того, як він виїхав зі Сполученого Королівства до держави, що не є членом ЄС, залишивши там дружину і дочок. ЄС зіткнувся з питанням, чи можуть його дружина і дочки залишатися в приймаючій державі самостійно, незважаючи на те, що пан Баумбаст (від якого сім'я отримала право на проживання) фактично відмовився від свого статусу працюючого-мігранта ЄС. Вирішальним фактором для ЄС було те, що діти були інтегровані в систему освіти приймаючої держави, і було б одночасно шкідливо і непропорційно викорчувувати їх на такому важливому етапі їх освіти. Суд підтвердив, що досягнення безперервності освіти дітей настільки важливе, що воно може ефективно «закріпити» проживання сім'ї (яке в іншому випадку не відповідає вимогам) у приймаючій державі на час навчання дитини-мігранта.

За рішенням у справі *Баумбаста* послідувала низка інших справ⁴⁸⁷, і воно було кодифіковано в статті 12 (3) *Директиви 2004/38/ЄС (Директива про вільне пересування)*⁴⁸⁸.

Діти-громадяни третіх країн мають право на доступ лише до освіти, що *фінансується державою*, на тих самих умовах, що й громадяни, і не мають

485 ЄС, Комісія Європейських Співтовариств (1984), *Звіти про виконання Директиви 77/486/ЄС*, COM(84) 54 final і COM(88) 787 final, 10 лютого 1984 року.

486 ЄС, C-413/99, справа «*Баумбаст і Р. проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ*», 17 вересня 2002 року.

487 ЄС, C-480/08, справа «*Марія Тейшейра проти лондонського району Ламбет і Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ*», 23 лютого 2010 року; ЄС, C-310/08, справа «*Лондонський район Харроу проти Німко Хассана Ібрагіма і Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ*», 23 лютого 2010 року.

488 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2004), *Директива 2004/38/ЄС про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів*, що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 1612/68 та скасовує Директиви 64/221/ЄС, 68/360/ЄС, 72/194/ЄС, 73/148/ЄС, 75/34/ЄС, 75/35/ЄС, 90/364/ЄС, 90/365/ЄС та 93/96/ЄС, OJ 2004 L 158, ст. 2 (2) (c) та ст. 12(3).

права на відповідні пільги, такі як субсидії на утримання⁴⁸⁹. Деякі імміграційні інструменти ЄС вимагають від держав-членів впроваджувати механізми для забезпечення належного визнання та можливості передачі іноземних кваліфікацій, навіть за відсутності документальних доказів (стаття 28 [Кваліфікаційної Директиви](#))⁴⁹⁰.

Освітні права дітей, які шукають притулку, є слабшими; їм повинен бути наданий доступ до системи освіти приймаючої держави на *подібних*, але не обов'язково *тих самих* умовах, що й громадянам країни⁴⁹¹. Таким чином, освіта може надаватися в центрах розміщення, а не в школах, і влада може відкласти повний доступ дітей, які шукають притулку, до школи до трьох місяців з дати подачі заяви про надання притулку. Якщо доступ до системи освіти неможливий через конкретну ситуацію дитини, держави-члени зобов'язані запропонувати альтернативні умови навчання (стаття 14 (3) [Директиви про умови прийому](#))⁴⁹².

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 2 Протоколу № 1 використовується разом зі статтею 14 для забезпечення доступу дітей-мігрантів до освіти (див. також [розділ 3.3](#)).

Приклад: У справі *«Пономарьови проти Болгарії»*⁴⁹³ ЄСПЛ розглянув вимогу до двох російських школярів, які не мають постійного місця проживання, платити за навчання в середній школі. Суд дійшов висновку, що встановлення плати за середню школу в їхньому випадку

489 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), [Кваліфікація біженців \(Директива 2011/95/ЄС\)](#), ОJ 2011 L 337, ст. 11; Рада Європейського Союзу (2003), [Директива про довгострокових резидентів \(Директива 2003/109/ЄС\)](#), ОJ 2003 L 016, ст. 14; Рада Європейського Союзу (2003), [Директива 2003/86/ЄС про право на возз'єднання сім'ї](#), ОJ 2003 L 251, ст. 14; Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2013), [Директива про умови прийому \(2013/33/ЄС\)](#), ОJ 2013 L 180, ст. 14(с).

490 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/95/ЄС про стандарти для кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, для єдиного статусу біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, і для змісту наданого захисту \(Директива про кваліфікацію\) \(переглянута\)](#), ОJ 2011 L 337/9.

491 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2013), [Директива про умови прийому \(2013/33/ЄС\)](#), ОJ 2013 L 180. (Зверніть увагу, що згідно з [Директивою про кваліфікацію біженців \(2011/95/ЄС\)](#), ст. 27, діти-біженці, які отримали право на довгострокове проживання, можуть отримати доступ до освіти на тих самих умовах, що й громадяни).

492 ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2013), [Директива про умови прийому \(2013/33/ЄС\)](#), ОJ 2013 L 180.

493 ЄСПЛ, справа *«Пономарьови проти Болгарії»*, № 5335/05, 21 червня 2011 року.

було дискримінаційним і, таким чином, суперечило статті 14 ЄКПЛ разом зі статтею 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ⁴⁹⁴.

ЄСХ захищає права дітей-мігрантів на освіту як безпосередньо (пункт 2 статті 17), так і опосередковано, встановлюючи обмеження на права дітей на працевлаштування з метою надання їм можливості отримати всі переваги обов'язкової освіти (стаття 7)⁴⁹⁵.

Крім того, [Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів](#)⁴⁹⁶ підтримує право дітей-мігрантів на доступ «на тих же підставах і на тих же умовах, що й громадяни» до загальної освіти та професійної підготовки в державі перебування (стаття 14 (1)).

Відповідно до міжнародного права, право дітей-мігрантів на рівний доступ до освіти підтримується [Міжнародною конвенцією про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей](#) (стаття 30)⁴⁹⁷.

Стаття 28 [КПД](#) передбачає, що всі діти мають право на безкоштовну обов'язкову освіту. Відповідно до статті 29 (1) (с), це право виходить далеко за межі рівності доступу до освіти і включає положення, що стосуються розвитку культурної ідентичності дитини, мови і цінностей країни походження дитини.

494 Див. також [розділ 3.3](#).

495 Див., наприклад, ЄКСП, [Європейський комітет з пріоритетних дій на дому в інтересах дитини та сім'ї \(EUROCEF\) проти Франції](#), скарга № 114/2015, 24 січня 2018 року.

496 Рада Європи (1977), [Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів](#), CETS № 93, 24 листопада 1977 року.

497 Організація Об'єднаних Націй (1990), [Конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей](#) від 18 грудня 1990 року.

8.3. Право на здоров'я

Ключові моменти

- Держави мають позитивні зобов'язання вживати заходів проти небезпечних для життя ризиків для здоров'я, про які влада знає або повинна знати.
- Державні органи повинні провести ефективне розслідування у разі смерті людини.
- Відповідно до ЄСХ, діти, які перебувають в країні нелегально, мають право на охорону здоров'я, що виходить за рамки невідкладної медичної допомоги.
- Прийнятність медичної допомоги вимагає інформованої згоди або дозволу.
- Відповідно до законодавства ЄС та ЄСХ, з урахуванням кількох обмежень, діти-мігранти мають право на доступ до соціальної допомоги та охорони здоров'я.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 35 **Хартії основних прав ЄС** гарантує право на доступ до охорони здоров'я.

Після трьох місяців проживання в приймаючій державі діти мігрантів ЄС можуть отримати доступ до соціального забезпечення та медичної підтримки на тій же основі, що і громадяни⁴⁹⁸. Подібні права поширюються на дітей тих, хто придбав довгострокове проживання в державі-члені, хоча вони можуть бути обмежені так званими «основними пільгами»⁴⁹⁹. Що стосується біженців та дітей, які шукають притулку, держави-члени повинні забезпечити доступ до відповідної соціальної допомоги нарівні з громадянами приймаючої держави, але, знову ж таки, це може бути обмежено «основними пільгами» (стаття 29 **Кваліфікаційної Директиви**). Законодавство вимагає від держав-членів забезпечити вразливим дітям-мігрантам доступ до достатньої медичної допомоги. Наприклад, діти, які зазнали насильства або катувань, повинні бути забезпечені достатньою підтримкою для задоволення їхніх фізичних і психічних потреб

498 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2004), **Директива 2004/38/ЄС про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів**, ОJ 2004 L 158, ст. 24.

499 ЄС, Рада Європейського Союзу (2003), **Директива 2003/109/ЄС від 25 листопада 2003 року про статус громадян третіх країн, які є довгостроковими резидентами**, ОJ 2003 L 16, ст. 11 (4).

(глава IV Переглянутої Директиви про прийом, статті 21, 23 (4) і 25). Кваліфікаційна директива містить аналогічні положення для вразливих дітей-мігрантів.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄКПЛ прямо не гарантує право на медичне обслуговування або право на охорону здоров'я. Однак ЄСПЛ розглянув ряд випадків, пов'язаних зі здоров'ям, за різних обставин. По-перше, Суд розглядає проблеми зі здоров'ям дітей, що становлять загрозу для життя. Він визначає позитивні зобов'язання, покладені на державу щодо вжиття превентивних заходів проти ризиків для здоров'я, що загрожують життю, про які вона знає або повинна знати.

Приклад: У справі *«Оял проти Туреччини»* держава не вжила профілактичних заходів проти поширення ВІЛ через переливання крові. Як наслідок, під час переливання крові в державній лікарні новонароджена дитина була інфікована вірусом ВІЛ. Незважаючи на те, що було запропоновано певне відшкодування, ЄСПЛ встановив, що, за відсутності повного медичного покриття витрат на лікування та медикаменти протягом життя відповідної дитини, держава не змогла запропонувати задовільне відшкодування і тим самим порушила право на життя (стаття 2 ЄКПЛ)⁵⁰⁰. Крім того, Суд зобов'язав турецьку державу забезпечити безкоштовне і повне медичне обслуговування протягом усього життя жертви.

Приклад: У справі *«Ілія Петров проти Болгарії»*⁵⁰¹ 12-річний хлопчик отримав серйозні травми на електричній підстанції. Підстанція розташовувалася у відкритому парку, де часто зустрічалися діти та молодь, і двері не були замкнені. ЄСПЛ постановив, що експлуатація електромережі є діяльністю, що представляє підвищений ризик для осіб, які перебувають поблизу установок. Держава зобов'язана запровадити адекватне регулювання, включаючи систему контролю за належним застосуванням правил безпеки. Суд постановив, що нездатність держави забезпечити безпеку електричної підстанції, хоча вона знала про проблеми з безпекою, становила порушення права на життя (стаття 2 ЄКПЛ)⁵⁰².

500 ЄСПЛ, справа *«Оял проти Туреччини»*, № 4864/05, 23 березня 2010 року, пп. 71-72.

501 ЄСПЛ, справа *«Ілія Петров проти Болгарії»*, № 19202/03, 24 квітня 2012 року.

502 Там само.

Крім того, держави мають позитивні зобов'язання звітувати про поведіння з вразливими дітьми, які перебувають під опікою державних органів (див. також [главу 6](#) та [розділ 7.3](#)).

Приклад: Справа «*Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії*»⁵⁰³ стосувалася ВІЛ-позитивного ромського підлітка, який мав важку розумову відсталість, страждав від туберкульозу, пневмонії та гепатиту і помер у віці 18 років. Все своє життя він перебував під опікою держави. ЄСПЛ виявив серйозні недоліки у прийнятті рішень щодо надання ліків та догляду, а також постійну неспроможність медичного персоналу надати йому належну допомогу та лікування. Таким чином, була порушена стаття 2 ЄКПЛ⁵⁰⁴.

Що стосується згоди на медичне лікування у разі відсутності надзвичайної ситуації, ЄСПЛ встановив, що медичне лікування без згоди батьків є порушенням статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*Гласс проти Сполученого Королівства*»⁵⁰⁵ дитині з важкою формою інвалідності було призначено діаморфін, незважаючи на рішучі заперечення її матері. ЄСПЛ постановив, що рішення керівництва лікарні про відхилення заперечення матері проти запропонованого лікування за відсутності дозволу суду призвело до порушення статті 8 ЄКПЛ⁵⁰⁶.

Приклад: У справі «*М.А.К. та Р.К. проти Сполученого Королівства*»⁵⁰⁷ дев'ятирічній дівчині зробили аналіз крові та фотографії без згоди батьків, незважаючи на чіткі вказівки батька не проводити подальших тестів, поки дівчина перебуває в лікарні одна. За відсутності будь-якої невідкладної медичної необхідності ці медичні втручання без згоди

503 ЄСПЛ, справа «*Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії*» [ВП], № 47848/08, 17 липня 2014 року. Див. далі опис цього рішення ЄСПЛ у [главі 7](#).

504 Див. також [розділ 7](#).

505 ЄСПЛ, справа «*Гласс проти Сполученого Королівства*», № 61827/00, 9 березня 2004 року.

506 Там само, п. 83.

507 ЄСПЛ, справа «*М.А.К. та Р.К. проти Сполученого Королівства*», №№ 45901/05 та 40146/06, 23 березня 2010 року.

батьків були визнані порушенням її права на фізичну недоторканність відповідно до статті 8 ЄКПЛ⁵⁰⁸.

Водночас ЄСПЛ підтримав принцип найкращих інтересів дитини в галузі охорони здоров'я навіть тоді, коли існує конфлікт з інтересами або побажаннями батьків, у тому числі в контексті схем вакцинації та рішень про припинення життя.

Приклад: У справі *«Вавржичка та інші проти Чеської Республіки»*⁵⁰⁹ заявники скаржилися на наслідки недотримання загального встановленого законом обов'язку в Чехії забезпечувати планову вакцинацію дітей від хвороб, які добре відомі медичній науці. Виконання цього обов'язку не могло бути забезпечено фізично. Однак на батьків, які без поважних причин не виконували цей обов'язок, могли накладати штраф, а невакцинованих дітей не приймали до дитячих садків (виняток було зроблено для тих, хто не може бути вакцинований за станом здоров'я). Суд постановив, що обов'язковість вакцинації та її прямі наслідки становлять втручання в розумінні статті 8 ЄКПЛ. Однак держави зобов'язані ставити найкращі інтереси дитини, а також дітей як групи в центр всіх рішень, що зачіпають їх здоров'я і розвиток. Що стосується імунізації, мета повинна полягати в тому, щоб кожна дитина була захищена від серйозних захворювань за допомогою вакцинації або опосередковано завдяки колективному імунітету. Виходячи з цього, Суд визнав, що політика держави в галузі охорони здоров'я відповідає найкращим інтересам дитини, а оскільки обов'язковість вакцинації, про яку йдеться, також була розумно пропорційною переслідуючим законним цілям, держава не перевищила межі своєї свободи розсуду в цій справі і не порушила ЄКПЛ.

Приклад: У справі *«Парфітт проти Сполученого Королівства»*⁵¹⁰ п'ятирічна дочка заявника страждала на гостру некротизуючу енцефалопатію і перебувала в постійному вегетативному стані без перспективи поліпшення. Високий суд Великобританії зробив заяву про те,

508 Там само, п. 79.

509 ЄСПЛ, справа *«Вавржичка та інші проти Чеської Республіки»*, № 47621/13, 8 квітня 2021 року.

510 ЄСПЛ, справа *«Парфітт проти Сполученого Королівства»*, № 18533/21, 20 квітня 2021 року.

що не буде незаконним, якщо лікарня, яка надавала допомогу доньці заявника, припинить лікування. Суд, беручи до уваги межі розсуду, наданої органам у таких справах, не виявив порушення статті 2 ЄКПЛ. Національний суд взяв до уваги свідчення 12 високоповажних лікарів-фахівців. Суд належним чином і ретельно розглянув побажання заявниці, але дійшов висновку, що режим інвазивного лікування її доньки був постійним тягарем, який не приносив їй жодної користі. Незважаючи на презумпцію того, що життя має бути збережене, національний суд визнав, що продовження життя дитини не відповідає її найкращим інтересам. Заяву було визнано неприйнятною⁵¹¹.

Відповідно до статей 6 та 8 [Конвенції про права людини та біомедицину](#) (Конвенція Ов'єдо)⁵¹², якщо дитина не має правоздатності давати згоду на медичне втручання, таке втручання може здійснюватися лише з дозволу її представника, за винятком надзвичайних ситуацій. У той час як Конвенція Ов'єдо не вимагає згоди дитини, якщо вона юридично недієздатна, вона вважає, що думка дитини повинна враховуватися «як все більш визначальний фактор пропорційно її віку і ступеню зрілості» (стаття 6 (2)). Визнаючи необхідність визнання розвиваючого характеру здатності дітей приймати рішення, в тому числі в питаннях, що стосуються їх власного здоров'я, Рада Європи готує посібник, що містить принципи і передову практику залучення дітей до прийняття медичних рішень⁵¹³. Генетичне тестування дітей повинно бути відкладено до досягнення ними здатності приймати рішення, якщо тільки така відстрочка не зашкодить їхньому здоров'ю або благополуччю⁵¹⁴.

Крім того, відповідно до статті 11 [ЄСХ](#), держави-члени погоджуються вжити відповідних заходів для забезпечення консультативних та освітніх установ для сприяння здоров'ю та заохочення індивідуальної

511 Див. також ЄСПЛ, справа *«Гард та інші проти Сполученого Королівства»*, № 39793/17, 27 червня 2017 року.

512 Рада Європи (1997), *Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини* (Конвенція про права людини та біомедицину), CETS № 164, 4 квітня 1997 року.

513 Для отримання додаткової інформації, див. вебсторінку Ради Європи, присвячену цьому посібнику.

514 Рада Європи (2008), *Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо генетичного тестування в медичних цілях*, CETS № 203, 27 листопада 2008 року.

відповідальності у питаннях охорони здоров'я⁵¹⁵. Медична допомога і догляд гарантуються відповідно до статті 13 ЄСХ тим, хто не має достатніх ресурсів і не в змозі забезпечити ці ресурси власними зусиллями або з інших джерел. Нарешті, у 2011 році Комітет міністрів прийняв *Керівні принципи щодо охорони здоров'я, дружньої до дітей*⁵¹⁶.

Як зазначено в наступних прикладах, ЄКСП вважає, що діти-мігранти, які нелегально перебувають в країні, мають право на медичне обслуговування, що виходить за рамки термінової медичної допомоги. ЄСХ містить багато посилань на права дітей на соціальне забезпечення та медичні послуги (статті 11, 12, 13, 14, 16 та 17), які застосовуються незалежно від їх міграційного статусу.

Приклад: Рішення ЄКСП у справі «*Міжнародна федерація ліг захисту прав людини (FIDH) проти Франції*»⁵¹⁷ стосується прийняття Францією закону, який поклав край звільненню іммігрантів з неврегульованим статусом з дуже низькими доходами від сплати за медичне лікування і запровадив плату за медичне обслуговування. ЄКСП постановив, що особам, які не досягли повноліття, включаючи несупроводжуваних дітей, повинна надаватися безкоштовна медична допомога.

Приклад: У справі «*Міжнародна організація «Захист дітей» (DCI) проти Бельгії*»⁵¹⁸ ЄКСП встановив порушення статті 17 ЄСХ через обмеження медичної допомоги дітям-мігрантам, які не мають документів. Комітет підтвердив «право неповнолітніх мігрантів, які незаконно перебувають в країні, на отримання медичної допомоги, що виходить за рамки невідкладної медичної допомоги і включає первинну і вторинну медичну допомогу, а також психологічну допомогу». Комітет також заявив, що відсутність закладів для прийому дітей-іноземців, які перебувають в країні нелегально, ускладнює доступ до медичної допомоги. Крім того, було встановлено, що причини поганого стану

515 Про освіту з питань сексуального та репродуктивного здоров'я див. також у розділі «Освіта» (розділ 8.2).

516 Рада Європи, Комітет міністрів (2011), *Guidelines on child-friendly health care* (Керівні принципи щодо охорони здоров'я, дружньої до дітей), 21 вересня 2011 року.

517 ЄКСП, «*Міжнародна федерація ліг захисту прав людини (FIDH) проти Франції*», скарга № 14/2003, 8 вересня 2004 року, пп. 35-37.

518 ЄКСП, «*Міжнародна організація "Захист дітей" (DCI) проти Бельгії*», скарга № 69/2011, 23 жовтня 2012 року.

здоров'я можуть бути усунені лише в тій мірі, в якій діти забезпечені житлом і прийомними сім'ями. Відповідно, Комітет постановив, що було порушення статей 11 (1) та (3) ЄСХ через відсутність житла та прийомних сімей⁵¹⁹.

Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів⁵²⁰ також передбачає, що трудящі-мігранти, які на законних підставах працюють на території іншої держави, а також їхні сім'ї, повинні отримувати рівний доступ до соціальної та медичної допомоги (стаття 19). Відповідно до міжнародного права, більш комплексні положення про право на здоров'я можна знайти у статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права⁵²¹ та у статті 24 КПД. Ці інструменти підкреслюють профілактику і лікування. Комітет ООН з прав дитини підкреслює важливість доступу до найвищого досяжного стандарту охорони здоров'я та харчування в ранньому дитинстві⁵²², а також доступу підлітків до інформації про сексуальне та репродуктивне здоров'я⁵²³. Комітет також роз'яснив, що право дитини на здоров'я передбачає «право контролювати своє здоров'я і тіло, включаючи сексуальну і репродуктивну свободу, щоб робити відповідальний вибір»⁵²⁴. Комітет закликає держави «розглянути можливість надання дітям згоди на певні медичні процедури та втручання без дозволу батьків, опікунів або піклувальників, таких як тестування на ВІЛ та послуги сексуального та репродуктивного здоров'я, включаючи освіту та рекомендації щодо сексуального здоров'я, контрацепції та безпечного аборт»⁵²⁵.

519 Дивіться також ЄКСП, *Європейський комітет з пріоритетних дій на дому в інтересах дитини та сім'ї (EUROCEP) проти Франції*, скарга № 114/2015, 24 січня 2018 року.

520 Рада Європи (1977), *Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів*, CETS № 93, 24 листопада 1977 року.

521 ООН, Генеральна Асамблея (1966), *Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права*, 16 грудня 1966, Організація Об'єднаних Націй, серія договорів, т. 993, с. 3.

522 ООН, Комітет з прав дитини (2006), *Зауваження загального порядку № 7 (2005): Здійснення прав дитини в ранньому дитинстві*, UN Doc. CRC/C/GC/7/Rev.1, 20 вересня 2006 року, п. 27.

523 ООН, Комітет з прав дитини (2003), *Зауваження загального порядку № 4 (2003): Здоров'я та розвиток підлітків у контексті Конвенції про права дитини*, UN Doc. CRC/C/GC/2003/4, 1 липня 2003 року, п. 28.

524 ООН, Комітет з прав дитини (2013), *Зауваження загального порядку № 15 (2013): Право дитини на найвищий досяжний рівень здоров'я (стаття 24)*, UN Doc. CRC/C/GC/15, 17 квітня 2013 року, п. 24.

525 *Там само*, п. 31.

8.4. Право на житло

Ключові моменти

- Право на достатнє житло гарантується статтею 31 ЄСХ.
- Належний притулок має бути наданий дітям, які проживають в країні нелегально, а умови проживання в притулках повинні поважати людську гідність.
- На думку ЄСПЛ, відсутність належних житлових умов не є виправданням для влаштування дитини на державне піклування.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 34 (3) *Хартії основних прав ЄС* містить посилання на право на житлову допомогу з метою боротьби з соціальною ізоляцією та бідністю. *Директива про расову рівність* відносить житло до товарів і послуг, доступних для населення, до яких має бути забезпечений недискримінаційний доступ і постачання⁵²⁶. Недиференційоване ставлення до житлових пільг застосовується до громадян третіх країн, які є довгостроковими резидентами ЄС. Законодавство ЄС має на меті забезпечити, щоб члени сімей громадян третіх країн не становили тягаря для систем соціальної допомоги держав-членів⁵²⁷. *Директива про возз'єднання сім'ї* вимагає, щоб заяви про возз'єднання сім'ї містили докази того, що дійсний спонсор возз'єднання сім'ї (тобто громадянин третьої країни, якому дозволено проживати протягом одного року або більше і який має обґрунтовану перспективу отримати право на постійне проживання) має житло, яке вважається нормальним для порівнянної сім'ї в тому ж регіоні. Житло повинно відповідати загальним стандартам охорони здоров'я та безпеки, що діють у відповідній державі-члені⁵²⁸.

526 ЄС, Рада Європейського Союзу (2000), *Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про впровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження*, ОJ 2000 L 180, ст. 3.

527 Див. також Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2020), *Довідник з європейського законодавства, що стосується притулку, кордонів та імміграції*, 17 грудня 2020 року.

528 ЄС, Рада Європейського Союзу (2003), *Директива 2003/86/ЄС про право на возз'єднання сімей від 22 вересня 2003 року (Директива про возз'єднання сімей)*, ОJ L 251, 3.10.2003 р., пп. 12-18, ст. 7 (1) (а).

Директива про умови прийому (стаття 24 (2)) зобов'язує держави-члени розміщувати дітей без супроводу дорослих, які шукають притулку, у родичів, у прийомних сім'ях або у відповідних житлових приміщеннях. СЄС постановив, що матеріальні умови прийому, включаючи житло, не можуть бути скасовані як санкція, оскільки це позбавить заявників можливості задовольнити свої основні потреби.

Приклад: Справа «*Зубаїра Хакбіна*»⁵²⁹ стосувалася попереднього рішення у провадженні між паном Зубаїром Хакбіном і Федеральним агентством з прийому шукачів притулку в Бельгії (Fedasil) щодо позову про компенсацію, поданого паном Хакбіном проти агентства Fedasil, після двох рішень останнього, які тимчасово виключали його з матеріальних умов прийому. Пан Хакбін, афганець за національністю, прибув до Бельгії як дитина без супроводу дорослих і подав заяву про надання міжнародного захисту. Його помістили в приймальний центр, де він вплутався в бійку з іншими жителями. Після цього інциденту директор приймального центру прийняв рішення позбавити пана Хакбіна матеріальної допомоги на 15 днів. СЄС вперше виніс рішення щодо обсягу права, наданого державам-членам відповідно до статті 20 (4) Директиви 2013/33/ЄС, що встановлює стандарти прийому заявників на отримання міжнародного захисту. Відповідно до тлумачення Суду ЄС, держава-член не може застосовувати санкцію, яка полягає у скасуванні, навіть тимчасово, матеріальних умов прийому, що стосуються житла, харчування чи одягу, в тій мірі, в якій це призвело б до позбавлення заявника можливості задоволення його або її найнеобхідніших потреб. Застосування інших санкцій за будь-яких обставин повинно відповідати умовам, що стосуються принципу пропорційності та поваги до гідності. У разі несупроводжуваної дитини ці санкції повинні, з огляду на це, визначатися з особливою увагою до найкращих інтересів дитини.

Згідно із законодавством Ради Європи, не існує загального права на надання житла відповідно до ЄКПЛ, але, якщо держава вирішує надати житло, вона повинна робити це у недискримінаційний спосіб.

⁵²⁹ СЄС, С-233/18, справа «*Zubair Haqbin v. Federaal Agentschap voor de opvang van asielzoekers*», 12 листопада 2019 року.

Приклад: У справі *«Бах проти Сполученого Королівства»*⁵³⁰ заявниці, яка законно проживала у Великобританії, було дозволено, щоб до неї приєднався її син за умови, що він не матиме права на державні кошти. Незабаром після прибуття сина заявниця звернулася за допомогою в пошуку житла. Однак, оскільки її син перебував під імміграційним контролем, їй було відмовлено у пріоритеті, на який, як правило, надав би їй право її статус ненавмисно бездомної людини з неповнолітньою дитиною. Влада в кінцевому рахунку допомогла їй знайти нове житло, а пізніше надала їй соціальне житло. Заявниця скаржилася на те, що відмова в наданні їй пріоритету носила дискримінаційний характер. ЄСПЛ визнав законним встановлення критеріїв розподілу обмежених ресурсів, таких як соціальне житло, за умови, що такі критерії не є довільними або дискримінаційними. Не було нічого довільного у відмові в пріоритеті заявниці, яка привезла свого сина в країну, повністю усвідомлюючи умову, пов'язану з його дозволом на в'їзд. Більше того, заявниця насправді ніколи не була бездомною, і існували інші передбачені законом обов'язки, які вимагали б від місцевої влади надати їй та її синові допомогу, якби загроза бездомності дійсно проявилася. Отже, не було жодного порушення статті 14, взятої в поєднанні зі статтею 8 **ЄКПЛ**.

ЄСПЛ також розглядав справи про виселення сімей мандрівників з місць стоянок караванів⁵³¹.

Приклад: Справа *«Вінтерштейн та інші проти Франції»*⁵³² стосувалася справи про виселення, порушеної проти ряду сімей мандрівників, які жили в одному і тому ж місці протягом багатьох років. Національні суди видали накази про виселення цих сімей під загрозою покарання за невиконання. Хоча накази не виконувались, багато сімей переїхали. Лише чотирьом сім'ям було надано альтернативне проживання в соціальному житлі; так звані сімейні майданчики, де мали розміститися решта сімей, не були створені. У конкретних обставинах справи принцип пропорційності вимагав особливого розгляду наслідків виселення і ризику того, що сім'ї будуть позбавлені житла. Національні органи влади спочатку не зробили цього. Крім того,

530 ЄСПЛ, справа *«Бах проти Сполученого Королівства»*, № 56328/07, 27 вересня 2011 року.

531 ЄСПЛ, справа *«Коннорс проти Сполученого Королівства»*, № 66746/01, 27 травня 2004 року.

532 ЄСПЛ, справа *«Вінтерштейн та інші проти Франції»*, № 27013/07, 17 жовтня 2013 року.

численні міжнародні інструменти та інструменти Ради Європи наголошували на необхідності, у разі вимушеного виселення ромів або мандрівників, забезпечити альтернативне житло, беручи до уваги, що вони належать до вразливих меншин. Відповідно, Суд дійшов висновку, що права заявників, передбачені статтею 8, були порушені.

ЄСПЛ побічно розглядав питання якості житла, заявивши, що недостатнє житло не є виправданням для передачі дітей під опіку держави⁵³³ (див. також розділ 5.2. та розділ 6.2.). ЄСПЛ також мав можливість розглянути позитивні зобов'язання держави в контексті догляду та умов життя щодо несупроводжуваних дітей-іноземців, навіть якщо вони перебувають в країні нелегально.

Приклад: Справа «Хан проти Франції»⁵³⁴ стосувалася неспроможності органів французької влади забезпечити піклування про дитину-іноземця без супроводу дорослих до і після ліквідації імпровізованих таборів, створених у південній частині Ланд-де-Кале («пустище Кале»). Заявник, який прибув до Франції у віці 11 років, жив у таборі протягом шести місяців в умовах, явно непридатних для дітей, що характеризувалися, зокрема, нездоровими, нестабільними та небезпечними умовами. Ситуація погіршилася після ліквідації табору, що означало знесення хатини, в якій проживав заявник, і загальне погіршення умов життя на місці. Незважаючи на те, що щодо заявника було видано постанову про примусове переселення, органи влади не вжили жодних заходів для його захисту. У той час як національні органи влади зіткнулися зі складним завданням по виявленню дітей серед всіх осіб, присутніх на місці, і надання їм належного догляду, Суд не був переконаний, що вони зробили все, що можна розумно очікувати від них для виконання їх позитивного зобов'язання у цій справі, беручи до уваги, що заявник, як малолітня дитина-іноземець без супроводу дорослих, яка незаконно перебувала на території країни, належав до однієї з найбільш вразливих категорій суспільства. Поєднання умов життя заявника та невиконання наказу про охорону становило поведження, що принижує гідність, та порушення статті 3 ЄКПЛ.

533 ЄСПЛ, справа «Валлова та Валла проти Чеської Республіки», № 23848/04, 26 жовтня 2006 року, пп. 73-74; ЄСПЛ, справа «Гавелка та інші проти Чеської Республіки», № 23499/06, 21 червня 2007 року, пп. 57-59.

534 ЄСПЛ, справа «Хан проти Франції», № 12267/16, 28 травня 2019 року.

Право на достатнє житло гарантується статтею 31 ЄСХ. ЄКСП вважає, що «достатнє житло за статтею 31 (1) означає житло, яке є безпечним з точки зору санітарії та здоров'я, тобто воно повинно мати всі основні зручності, такі як вода, опалення, видалення відходів, санітарно-гігієнічні приміщення та електрика, а також має бути структурно безпечним, не перенаселеним і з гарантованим проживанням, що підтримується законом»⁵³⁵. Виселення допускається, якщо воно є виправданим, здійснюється в умовах, які поважають гідність, і якщо надається альтернативне житло⁵³⁶. Умови життя в притулку «повинні бути такими, щоб забезпечити проживання з дотриманням людської гідності [...] [і] повинні відповідати вимогам безпеки, охорони здоров'я та гігієни, включаючи основні зручності, тобто чисту воду, достатнє освітлення та опалення. Основні вимоги до тимчасового житла включають також безпеку найближчого оточення»⁵³⁷.

Що стосується житла для іноземних дітей з неврегульованим статусом, ЄКСП вважає, що як ненадання будь-якої форми житла, так і надання неналежного розміщення в готелях є порушенням статті 17 (1) ЄСХ⁵³⁸. Крім того, відповідно до статті 31 (2) ЄСХ про запобігання безпритульності, держави зобов'язані забезпечити належний притулок дітям з неврегульованим статусом, не вдаючись до утримання під вартою⁵³⁹.

535 ЄКСП, «Міжнародна організація "Захист дітей" (DCI) проти Нідерландів», скарга № 47/2008, 20 жовтня 2009 р., п. 43.

536 ЄКСП, «Європейський центр з прав ромів (ERRC) проти Італії», скарга № 27/2004, 7 грудня 2005 року, п. 41; ЄКСП, «Лікарі світу — Міжнародна організація проти Франції», скарга № 67/2011, 11 вересня 2012 року, пп. 74-75 та 80.

537 ЄКСП, «Міжнародна організація "Захист дітей" (DCI) проти Нідерландів», скарга № 47/2008, 20 жовтня 2009 р., п. 62; ЄКСП, «Європейська федерація національних організацій, що працюють з бездомними (FEANTSA) проти Нідерландів», скарга № 86/2012, 20 липня 2014 року.

538 ЄКСП, «Міжнародна організація "Захист дітей" (DCI) проти Бельгії», скарга № 69/2011, 23 жовтня 2012 р., пп. 82-83. Див. також Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) (2010), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States* (Розлучені діти, які шукають притулку в державах-членах Європейського Союзу), 7 грудня 2010 р., с. 30.

539 ЄКСП, «Міжнародна організація "Захист дітей" (DCI) проти Нідерландів», скарга № 47/2008, 20 жовтня 2009 р., п. 64.

8.5. Право на достатній життєвий рівень і право на соціальне забезпечення

Ключові моменти

- Доступ до допомоги на дитину та батьківської відпустки має бути недискримінаційним.
- Відповідно до законодавства ЄС, охоплення соціальним забезпеченням молодих працівників за контрактами на навчання не повинно бути настільки низьким, щоб це виключало їх із загального діапазону захисту.
- Згідно з ЄСХ, призупинення виплати сімейних допомог у разі прогулу є непропорційним обмеженням права сім'ї на економічний, соціальний та правовий захист.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 34 (1) **Хартії основних прав ЄС** передбачає, що «Союз визнає і поважає право на соціальне забезпечення та соціальні послуги» у випадках, що відповідають традиційним галузям соціального забезпечення (материнство, хвороба, нещасні випадки на виробництві, утриманство або старість, втрата роботи). Право поширюється на всіх, хто проживає і легально пересувається в межах ЄС. Право на соціальну допомогу визнається для забезпечення гідного існування для тих, хто не має достатніх ресурсів, а також для боротьби з соціальною ізоляцією та бідністю. Всі ці аспекти визначаються «правилами, встановленими законодавством Союзу, а також національним законодавством і практикою» (стаття 34 (1) Хартії). Стаття 10 (3) **Директиви про баланс між роботою та особистим життям** передбачає право на батьківську відпустку, відпустку для догляду за дитиною та гнучкий графік роботи⁵⁴⁰. Стаття 11 **Директиви про довгострокове проживання**⁵⁴¹ передбачає, що довгострокові резиденти повинні користуватися рівним ставленням з громадянами щодо соціального забезпечення, соціальної допомоги та соціального захисту, як це визначено національним законодавством. На підставі

540 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2019), **Директива (ЄС) 2019/1158 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року про баланс між роботою та особистим життям для батьків та опікунів і про скасування Директиви Ради 2010/18/ЄС**, ОJ 2019 L 188.

541 ЄС, Рада Європейського Союзу, **Директива Ради 2003/109/ЄС від 25 листопада 2003 року про статус громадян третіх країн, які є довгостроковими резидентами**, ОJ 2004 L 16.

статті 29 *Кваліфікаційної Директиви*⁵⁴² бенефіціари міжнародного захисту повинні отримувати в державі-члені, яка надала такий захист, необхідну соціальну допомогу, яка надається громадянам цієї держави-члена. Держави-члени ЄС повинні забезпечити заявникам, які звертаються за міжнародним захистом, умови для отримання матеріальної допомоги⁵⁴³.

ЄС вважає, що якщо для отримання допомоги по догляду за дитиною від громадян держави-члена вимагається лише проживання в цій державі-члені, то від громадян інших держав-членів ЄС не можна вимагати офіційного дозволу на проживання для отримання таких самих пільг⁵⁴⁴. Відмова у наданні відпустки по догляду за дитиною певним категоріям осіб, наприклад, матерям, які народжують дитину за допомогою сурогатного материнства, є дискримінаційною⁵⁴⁵. Те саме стосується чоловіків-державних службовців, яким відмовляють у відпустці по догляду за дитиною, якщо їхня дружина не працює або не має професії, за винятком випадків, коли через серйозну хворобу або травму дружина не в змозі задовольнити потреби, пов'язані з вихованням дитини⁵⁴⁶. Так само держави-члени повинні встановити режим батьківської відпустки у разі народження близнюків, який гарантує, що ці батьки отримають ставлення, яке відповідає їхнім потребам. Це може бути забезпечено шляхом визначення тривалості відпустки по догляду за дитиною залежно від кількості народжених дітей та вжиття інших заходів, таких як матеріальна або фінансова допомога⁵⁴⁷.

542 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2019), *Директива 2011/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2011 року про стандарти для кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, для єдиного статусу біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, і для змісту наданого захисту (переглянута)*, ОJ 2011 L 337.

543 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2013), *Директива 2013/33/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про встановлення стандартів прийому заявників на отримання міжнародного захисту (переглянута)*, ОJ 2013 L 180.

544 СЕС, С-85/96, справа *«Марія Мартінес Сала проти Вільної держави Баварії»*, 12 травня 1998 року, пп. 60–65.

545 СЕС, С-363/12, справа *«З проти державного департаменту, Правління громадської школи»* [ВП], 18 березня 2014 року.

546 СЕС, С-222/14, справа *«Константінос Майстреліс проти Інургоса Дікайосініса, Діафанеяса каї Антропінона Дікайоматона»*, 16 липня 2015 року, п. 53.

547 СЕС, С-149/10, справа *«Зої Чаці проти Інургос Ойкономікон»*, 16 вересня 2010 року, пп. 72–75.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ розглядав стверджену дискримінацію при наданні відпустки по догляду за дитиною та батьківської допомоги у кількох справах.

Приклад: У справі *«Костянтин Маркін проти Росії»*⁵⁴⁸ було відмовлено у наданні батьківської відпустки по догляду за дитиною, в той час як жінки-військовослужбовці мали право на таку відпустку. На думку Суду, виключення військовослужбовців з права на відпустку по догляду за дитиною не може бути обґрунтовано виправданим. Ні контекст спеціальних збройних сил та твердження про ризик оперативної ефективності, ні аргументи щодо особливої ролі жінок у вихованні дітей чи переважаючих традицій у країні не були визнані такими, що виправдовують диференційоване ставлення. Суд встановив, що стаття 14 у поєднанні зі статтею 8 ЄКПЛ була порушена.

Приклад: У справі *«Йочева і Ганева проти Болгарії»*⁵⁴⁹ перша заявниця скаржилася на дискримінацію як мати-одиначка. Їй було відмовлено у виплаті щомісячної допомоги, що надається сім'ям, в яких діти мають лише одного живого батька, оскільки батько її дітей був невідомий. ЄСПЛ встановив, що відповідний закон ґрунтується на застарілому і стереотипному розумінні сім'ї як такої, що обов'язково має двох законних батьків. У той же час діти, чий батько був невідомим, в об'єктивному плані були позбавлені піклування і захисту одного з батьків так само, як і діти, один з батьків яких помер. Суд дійшов висновку, що перша заявниця зазнала дискримінації за ознаками її сімейного статусу та статі, і що мало місце порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 ЄКПЛ.

Більш детальні положення про право на соціальне забезпечення, право на соціальну та медичну допомогу та право користуватися послугами соціального забезпечення можна знайти в статтях 12–14 [ЄСХ](#). Стаття 16 [ЄСХ](#) прямо згадує соціальні та сімейні пільги як спосіб сприяння економічному, правовому та соціальному захисту сімейного життя. Стаття 30

548 ЄСПЛ, справа *«Костянтин Маркін проти Росії»* [ВП], № 30078/06, 22 березня 2012 року.

549 ЄСПЛ, справа *«Йочева та Ганева проти Болгарії»*, №№ 18592/15 і 43863/15, 11 травня 2021 року.

ЄСХ передбачає право на захист від бідності та соціальної ізоляції⁵⁵⁰. Деякі вимоги про соціальне забезпечення можуть підпадати під дію статті 1 [Протоколу № 1 до ЄКПЛ](#), за умови, що національне законодавство створює майновий інтерес, передбачаючи виплату як право на соціальну допомогу, незалежно від того, чи обумовлена вона попередньою сплатою внесків, чи ні⁵⁵¹.

Стаття 12 ЄСХ вимагає від держав створювати або підтримувати систему соціального забезпечення і намагатися поступово підняти її на більш високий рівень.

Стаття 16 ЄСХ вимагає від держав забезпечити економічний, правовий і соціальний захист сім'ї за допомогою відповідних засобів. Основним засобом повинні бути сімейні або дитячі пільги, що надаються як частина соціального забезпечення і доступні або на загальних засадах, або за умови перевірки рівня доходу. Ці пільги повинні становити адекватну надбавку до доходу для значної кількості сімей. ЄКСП оцінює адекватність сімейних (батьківських) пільг відносно середнього еквівалентного доходу (Євростат)⁵⁵². ЄКСП вважає, що відсутність будь-якої загальної системи сімейних виплат не відповідає ЄСХ⁵⁵³.

Однак ЄКСП визнає, що виплата допомоги по догляду за дитиною може бути обумовлена місцем проживання дитини⁵⁵⁴. ЄКСП вважає, що запровадження лише дуже обмеженого захисту від соціальних та економічних ризиків, що надається дітям (15–18 років) в рамках спеціальних учнівських договорів (вони мають право лише на допомогу по тимчасовій непрацездатності в натуральній формі та на страхування від нещасних випадків на виробництві в розмірі 1%), фактично виключає окрему категорію (дітей) працівників із «загального спектру захисту, що пропонується системою соціального забезпечення в цілому». Отже, це є порушенням

550 Рада Європи, Комітет міністрів (2019), [Декларація Комітету міністрів щодо подолання дитячої бідності](#), 11 грудня 2019 року.

551 ЄСПЛ, справа *«Штуммер проти Австрії»* [ВП], № 37452/02, 7 липня 2011 р., п. 82.

552 ЄКСП (2020), [Висновок 2019 – Австрія](#), березень 2020, с. 21.

553 ЄКСП (2011), [Висновки 2011 – Туреччина \(ст. 16\)](#), 2011/def/TUR/16/EN, 9 грудня 2011.

554 ЄКСП (2014), [Висновки ХХ-2 \(Іспанія\)](#), листопад 2014 р., с. 23.

зобов'язання держави щодо поступового вдосконалення системи соціального забезпечення⁵⁵⁵.

Призупинення сімейної допомоги у випадках прогулу також є непропорційним обмеженням права сім'ї на економічний, соціальний і правовий захист.

Приклад: У скарзі проти Франції Європейський комітет з пріоритетних дій на дому в інтересах дитини та сім'ї (EUROCEF) стверджував, що призупинення сімейних виплат як міра для подолання прогулу є порушенням права сімей на соціальний, правовий та економічний захист відповідно до статті 16 ЄСХ. Визнавши цей захід непропорційним поставленій меті, Комітет зазначив, що «спірний захід призупинення та, можливо, припинення сімейних виплат покладає на батьків виключну відповідальність за досягнення мети зменшення прогулів та підвищує економічну та соціальну вразливість відповідних сімей»⁵⁵⁶.

Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів⁵⁵⁷ передбачає, що трудящі-мігранти, які легально працюють в іншій державі, а також їхні сім'ї повинні отримувати рівний доступ до соціального забезпечення (стаття 18) та інших «соціальних послуг», які полегшують їх прийом в приймаючій державі (стаття 10). Аналогічно, [Європейська конвенція про соціальне забезпечення](#) захищає права біженців та осіб без громадянства на доступ до соціального забезпечення в приймаючій державі (включаючи сімейні виплати на дітей)⁵⁵⁸.

Відповідно до міжнародного права, право на достатній життєвий рівень гарантується статтею 11 [Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права](#) та статтею 27 КПД.

555 ЕКСП, «Генеральна федерація працівників Національної електроенергетичної корпорації (GENOP-DEI) та Конфедерація профспілок державних службовців Греції (ADEDY) проти Греції», скарга № 66/2011, 23 травня 2012 р., п. 48.

556 ЕКСП, «Європейський комітет з пріоритетних дій на дому в інтересах дитини і сім'ї (EUROCEF) проти Франції», скарга № 82/2012, 19 березня 2013 р., п. 42.

557 Рада Європи (1977), [Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів](#), CETS № 93, 24 листопада 1977 року.

558 Рада Європи, [Європейська конвенція про соціальне забезпечення](#), CETS № 78, 14 грудня 1972 року.

9.

Міграція та притулок

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>ДФЕС, стаття 21</p> <p>Хартія основних прав, стаття 7 (сімейне життя) стаття 45 (свобода пересування)</p> <p>Директива про свободу пересування (2004/38/ЄС)</p> <p>Директива про процедури надання притулку (2013/32/ЄС)</p> <p>Дублінський регламент (№ 604/2013)</p> <p>Регламент про Шенгенський прикордонний кодекс (562/2006), Додаток VII, 6</p> <p>СЕС, С-129/18, справа «СМ проти офіцера з оформлення в'їзду», 2019 року</p> <p>С-91/20, справа «LW проти Федеративної Республіки Німеччина», 9 листопада 2021 року</p>	<p>В'їзд і проживання</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (сімейне життя)</p> <p>ЄСХ, стаття 19</p>
<p>Директива про процедури надання притулку (2013/32/ЄС), стаття 25(5)</p>	<p>Оцінка віку</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (приватне життя)</p> <p>ЄКСП, «Європейський комітет з пріоритетних дій на дому в інтересах дитини та сім'ї (EUROCEF) проти Франції», скарга № 114/2015, 2018</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Директива про возз'єднання сім'ї (2003/86/ЄС) Кваліфікаційна Директива (2011/95/ЄС), стаття 31 Директива про умови прийому (2013/33/ЄС) Директива про тимчасовий захист (2001/55/ЄС) Дублінський регламент (№ 604/2013) СЕС, C-550/16, справа «A and S v. Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie», 2018</p>	<p>Возз'єднання сім'ї та розлучені діти</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) ЄСПЛ, справа «Женесс проти Нідерландів» [ВП], № 12738/10, 2014 (сімейне життя, найкращі інтереси дитини) ЄСПЛ, справа «Голь проти Швейцарії», № 23218/94, 1996 (депортація сім'ї) ЄСПЛ, справа «Туквабо-Текле та інші проти Нідерландів», № 60665/00, 2006 р.</p>
<p>Директива про умови прийому (2013/33/ЄС), стаття 11 Директива про повернення (2008/115/ЄС), стаття 17 СЕС, C-528/15, справа «Policie ČR, Krajské ředitelství policie Ústeckého kraje, odbor cizinecké policie v. Salah Al Chodor and Others», 2017</p>	<p>Тримання дітей під вартою</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 5 (право на свободу) ЄСПЛ, справа «Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії», № 13178/03, 2006 (тримання під вартою у зв'язку з вигнанням) ЄСПЛ, справа «S.F. та інші проти Болгарії», № 8138/16, 2017 ЄСПЛ, справа «А.М. та інші проти Франції», № 24587/12, 2016 ЄСПЛ, справа «Бистьєва та інші проти Польщі», № 75157/14, 2018 ЄСПЛ, справа «P.P. та інші проти Угорщини», № 36037/17, 2021 р. (тримання під вартою в транзитній зоні) ЄСПЛ, справа «Мустахі проти Франції», № 9347/14, 2020</p>
<p>Директива про свободу пересування (2004/38/ЄС), Преамбула (пункт 24), статті 7, 12, 13 та 28 (3) (b) ДФЄС, стаття 20 Директива про повернення (2008/115/ЄС) Дублінський регламент (604/2013)</p>	<p>Вигнання</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) ЄСПЛ, справа «Унер проти Нідерландів» № 46410/99, 2006 р. ЄСПЛ, справа «Тарахель проти Швейцарії» [ВП], № 29217/12, 2014 (депортація дітей)</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
СЕС, С-112/20, справа «М.А. v. État belge», 2021 СЕС, С-441/19, справа «TQ v. Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid», 2021 СЕС, С-648/11, справа «Королева, за заявою МА та інших проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ», 2013 р.		
Хартія основних прав, статті 47-48 (право на ефективний засіб правового захисту та на справедливий судовий розгляд, презумпція невинуватості та право на захист) Дублінський регламент (604/2013) Кваліфікаційна Директива (2011/95/ЄС), стаття 31 Директива про процедури надання притулку (2013/32/ЄС), статті 7 та 25 Директива про жертви (2012/29/ЄС), стаття 8	Доступ до правосуддя	ЄКПЛ, стаття 13 (право на ефективний засіб правового захисту) ЄСХ, стаття 16 Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, стаття 6 ЄСПЛ, справа «Рахімі проти Греції», № 8687/08, 2011 (ефективні засоби правового захисту для оскарження умов тримання під вартою)

ЄС має чітку компетенцію приймати закони у сфері міграції та притулку, і він зробив це в значній мірі. Положення, що стосуються дітей-мігрантів, регулюють низку міграційних ситуацій, включаючи довгострокову міграцію, пов'язану з роботою, притулок та додатковий захист, а також стосуються ситуації мігрантів з неврегульованим статусом. На додаток до захисту, що надається всім дітям, включаючи дітей-мігрантів, відповідно до статті 24 **Хартії основних прав ЄС**, статті 18 і 19 Хартії спеціально стосуються права на притулок і захист, вигнання або екстрадицію. ЄС також приділяє увагу особливим потребам несупроводжуваних дітей, у тому числі правовим аспектам, таким як опіка та юридичне представництво, оцінка віку, розшук та возз'єднання сім'ї, процедури надання притулку, тримання під вартою та вигнання, а також аспектам, пов'язаним з умовами життя дітей, включаючи житло, охорону здоров'я, освіту та професійну підготовку, релігію, культурні норми та цінності, відпочинок та дозвілля,

соціальну взаємодію, а також досвід расизму⁵⁵⁹. ЄС має велику судову практику щодо захисту дітей в контексті притулку та міграції.

У рамках системи Ради Європи чотири конвенції, зокрема, підтримують права дітей-мігрантів у різних контекстах: [ЄКПЛ](#), [ЄСХ](#), [Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів](#) та [Європейська конвенція про громадянство](#). Ця глава в основному зосереджується на виконанні положень ЄКПЛ, зокрема статті 3 (захист від нелюдського, такого, що принижує гідність, поводження), статті 5 (позбавлення свободи) та статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), взяті окремо або у поєднанні зі Статтею 14 (недискримінація). Ці положення використовуються для підтримки прав дітей-мігрантів, біженців та шукачів притулку та членів їх сімей на возз'єднання сім'ї, доступ до правосуддя та постійне проживання в приймаючій державі. Комітет міністрів Ради Європи також ухвалив рекомендацію, що закликає до [ефективної опіки над несупроводжуваними та розлученими дітьми](#) у контексті міграції⁵⁶⁰.

На міжнародному рівні [Конвенція ООН про статус біженців](#)⁵⁶¹ разом з Протоколом 1967 року є центром міжнародного захисту біженців. Крім того, низка положень [КПД](#) і зауважень загального порядку Комітету КПД підтримують права дітей у контексті міграції та притулку і послужили

559 Див. також: Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) (2010), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States* (Розлучені діти, які шукають притулку в державах-членах Європейського Союзу), 7 грудня 2010 р.; FRA (2011), *Fundamental rights of migrants in an irregular situation in the European Union who are not removed* (Основні права мігрантів з нерегульованим статусом в Європейському Союзі, які не підлягають видворенню), 7 квітня 2017 р., с. 27-38; FRA (2011), *Migrants in an irregular situation: Access to healthcare in 10 European Union Member States* (Мігранти з нерегульованим статусом: Доступ до охорони здоров'я в 10 державах-членах Європейського Союзу), 11 жовтня 2011 р., с. 26-30; FRA (2018), *Children's rights and justice – Minimum age requirements in the EU* (Права дітей та правосуддя – мінімальні вікові вимоги в ЄС), 25 квітня 2018 р.; FRA (2020), *Fundamental rights of refugees, asylum applicants and migrants at the European borders* (Основні права біженців, заявників на отримання притулку та мігрантів на європейських кордонах), 27 березня 2020 р.

560 Див. також Рада Європи, Комітет міністрів (2019), [Рекомендація CM/Rec\(2019\)11 щодо ефективної опіки над несупроводжуваними та розлученими дітьми в контексті міграції](#), 11 грудня 2019 року.

561 Генеральна Асамблея ООН (1951), [Конвенція про статус біженців](#), 28 липня 1951 року, Організація Об'єднаних Націй, серія договорів, т. 189, с. 137.

основою для розробки правових заходів на європейському рівні⁵⁶². Зокрема, стаття 8 захищає право дитини на ідентичність, включаючи громадянство, ім'я та сімейні стосунки; стаття 9 гарантує, що розлучені діти повинні підтримувати контакт з обома батьками, коли це відповідає їх найкращим інтересам; стаття 20 гарантує надання особливого захисту будь-якій дитині, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення; а стаття 22 надає дітям-біженцям право на спеціальний захист та допомогу. Більшість індивідуальних скарг, які розглядає Комітет КПД, відповідно до третього протоколу КПД, відносяться до області міграції або притулку.

Наступні розділи присвячені в'їзду та проживанню (розділ 9.1); оцінці віку (розділ 9.2); возз'єднанню сімей розлучених дітей (розділ 9.3); триманню під вартою (розділ 9.4); вигнанню (розділ 9.5) та доступу до правосуддя (розділ 9.6).

9.1. В'їзд та проживання

Ключові моменти

- Громадяни ЄС мають право на свободу пересування в межах ЄС.
- Рішення про в'їзд і проживання дитини повинні прийматися в рамках відповідних механізмів і процедур і в найкращих інтересах дитини.

Відповідно до законодавства ЄС, характер і обсяг прав дітей значною мірою відрізняється залежно від національності дитини і батьків дитини, а також залежно від того, чи мігрує дитина зі своїми батьками або самостійно.

Міграція громадян ЄС до іншої держави-члена ЄС вважається вільним пересуванням і регулюється різними правовими інструментами. Права, надані громадянам ЄС, є далекосяжними і спрямовані на стимулювання

⁵⁶² Організація Об'єднаних Націй (2017), *Спільне зауваження загального порядку № 3 (2017) Комітету із захисту прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей та № 22 (2017) Комітету з прав дитини в контексті міжнародної міграції*, CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22, 16 листопада 2017 року.

оптимальної мобільності в усьому ЄС. По-перше, стаття 21 ДФЄС передбачає, що громадяни ЄС та члени їх сімей мають право вільно пересуватися та проживати на території будь-якої держави-члена ЄС. Крім того, після прибуття до приймаючої держави, вони мають право на рівне ставлення з громадянами цієї держави щодо доступу до роботи та умов праці, соціальних та соціальних виплат, освіти, охорони здоров'я тощо. Стаття 45 Хартії основних прав ЄС в рівній мірі гарантує свободу пересування громадян ЄС.

Права дітей, які переїжджають з батьками/опікунами з країн ЄС, регулюються Директивою про вільне пересування⁵⁶³. Вона передбачає, що члени сім'ї мають право в'їжджати і проживати в приймаючій державі разом з основним громадянином ЄС або після його переїзду (ст. 5 (1)). Членами сім'ї, для цілей цього документа, є будь-які біологічні діти мігранта з ЄС, його подружжя або партнера, за умови, що вони не досягли 21 року або перебувають на «утриманні» (ст. 2 (2)). Вони можуть бути як громадянами ЄС, так і не громадянами ЄС, за умови, що основна особа, з якою вони переїхали, є громадянином ЄС. Протягом перших трьох місяців після переїзду, право сім'ї на проживання є безумовним, але після цього громадяни ЄС, які бажають, щоб їхні діти залишилися з ними в приймаючій державі, повинні продемонструвати, що вони мають достатні фінансові ресурси та комплексне медичне страхування для їх утримання (ст. 7). Діти та інші члени сім'ї автоматично отримують постійне місце проживання після п'яти послідовних років проживання в приймаючій державі разом з громадянином ЄС (статті 16(2) і 18). З цього моменту на них більше не поширюються жодні умови щодо ресурсів/страхування на випадок хвороби.

Європейський суд також ухвалив рішення щодо прав на в'їзд і проживання дітей-громадян третіх країн, які перебувають під *кафалою* з громадянином ЄС.

Приклад: У справі «СМ проти офіцера з оформлення в'їзду»⁵⁶⁴ громадянину Алжиру, СМ, було відмовлено у дозволі на в'їзд на територію

563 Зверніть увагу, що відповідні положення Директиви також застосовуються в ЄЕЗ. Див. також Угоду про Європейський економічний простір від 2 травня 1992 року, частина III, Вільний рух осіб, послуг і капіталу, та Угоду між Європейським Співтовариством та його державами-членами, з одного боку, і Швейцарською Конфедерацією, з іншого, про вільний рух осіб, підписану в Люксембурзі 21 червня 1999 року, що набула чинності 1 червня 2002 року, ОJ 2002 L 114/6.

564 ЄС, С-129/18, справа «СМ проти офіцера з оформлення в'їзду», 26 березня 2019 року.

Сполученого Королівства в якості усиновленої дитини громадянина Європейської економічної зони (ЄЕЗ) за алжирською системою «кафала». Згідно з СЕС, поняття «прямий нащадок» громадянина Союзу відповідно до Директиви 2004/38 ЄС «повинно тлумачитися як таке, що не включає дитину, яка була передана під постійну юридичну опіку громадянина Союзу згідно з Алжирською системою «кафала», оскільки така передача не створює стосунку 'батько-дитина'». Однак саме компетентні національні органи повинні сприяти в'їзду та проживанню дитини, переданої під законну опіку громадян ЄС відповідно до Алжирської системи «кафала» в якості одного з «інших членів сім'ї» громадянина ЄС, відповідно до статті 3 (2) Директиви 2004/38/ЄС та статті 24 (2) Хартії основних прав. Це повинно бути зроблено шляхом проведення збалансованої і обґрунтованої оцінки всіх обставин справи, що враховує найкращі інтереси дитини. Якщо в результаті оцінки буде встановлено, що дитина та опікун ведуть справжнє сімейне життя і що дитина перебуває на утриманні опікуна, то дитині має бути надано право на в'їзд та проживання.

Свобода пересування громадян третіх країн, які не належать до сім'ї мігранта з ЄС, підлягає більшим обмеженням. Ця сфера частково регулюється законодавством ЄС і частково національним імміграційним законодавством⁵⁶⁵.

У контексті міжнародних процедур захисту діти розглядаються як «вразливі особи», специфічне становище яких держави-члени ЄС зобов'язані враховувати при імплементації законодавства ЄС⁵⁶⁶. Це вимагає від держав визначення та забезпечення будь-яких спеціальних умов, які можуть знадобитися, зокрема, дітям, які шукають притулку, коли вони в'їжджають до приймаючої держави. Стаття 24 Хартії ЄС про основні права застосовується до вимог в'їзду і проживання, передбачених законодавством ЄС у сфері притулку, в частині, що стосується дітей. Вона вимагає, щоб у всіх діях, що

565 Рада Європейського Союзу (2003), Директива Ради 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року про право на возз'єднання сім'ї, ОJ 2003 L 251.

566 Див. зокрема, ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2013), Директива 2013/33/ЄС від 26 червня 2013 року про стандарти прийому заявників на отримання міжнародного захисту (переглянута) (Директива про умови прийому (переглянута)), ОJ 2013 L 180, ст. 21, та Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2008), Директива 2008/115/ЄС від 16 грудня 2008 року про спільні стандарти та процедури в державах-членах щодо повернення нелегально перебуваючих громадян третіх країн (Директива про повернення), ОJ 2008 L 348, ст. 3 (9).

стосуються дітей, незалежно від того, вживаються вони державними органами або приватними установами, держави-члени ЄС забезпечували, щоб найкращі інтереси дитини бралися до уваги в першу чергу.

Приклад: У справі «ЛВ проти Федеративної Республіки Німеччина»⁵⁶⁷ запит на попереднє рішення стосувався тлумачення Директиви 2011/95/ЄС щодо статусу проживання дитини з туніським громадянством, яка народилася в Німеччині в сім'ї визнаного сирійського біженця і матері-туніски, які проживають у Німеччині. Суд постановив, що держава-член не може бути позбавлена права, за більш сприятливих національних умов, надавати статус біженця неповнолітній дитині громадянина третьої країни зі статусом біженця. Це стосується випадків, коли ця дитина народилася на території цієї держави-члена і навіть якщо дитина має громадянство третьої країни, в якій дитина не була б під загрозою переслідування, за умови, що дитина не підпадає під підставу для виключення (ст. 12 (2) Директиви), і що дитина не має права за громадянством або іншим елементом особистого правового статусу на краще поводження в цій державі-члені, ніж те, яке впливає з надання їй статусу біженця.

Зокрема, принцип найкращих інтересів лежить в основі імплементації Директиви 2013/32/ЄС про спільні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту (Директива про процедури надання притулку)⁵⁶⁸ та Регламенту, що встановлює критерії та механізми визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви на міжнародний захист, поданої в одній з держав-членів громадянином третьої країни або особою без громадянства (Дублінський регламент), коли вони стосуються дітей⁵⁶⁹. Обидва тексти також містять конкретні гарантії для дітей без супроводу, в тому числі їх юридичне представництво. Регламент (562/2006) про Шенгенський Кодекс про кордони вимагає, щоб прикордонники перевіряли,

567 СЕС, С-91/20, «ЛВ проти Федеративної Республіки Німеччина», 9 листопада 2021 року.

568 ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2013), Директива 2013/32/ЄС від 26 червня 2013 року про загальні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту, ОJ 2013 L 180/60, ст. 25 (б).

569 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2013), Регламент (ЄС) № 604/2013 від 26 червня 2013 року про встановлення критеріїв та механізмів визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, поданої в одній з держав-членів громадянином третьої країни або особою без громадянства, ОJ 2013 L 180/31-180/59, ст. 6.

що особи, які супроводжують дітей, мають батьківську опіку над ними, особливо якщо дітей супроводжує лише один дорослий і є серйозні підстави підозрювати, що діти могли бути незаконно вилучені з-під опіки законного(их) опікуна(ів). При цьому прикордонник повинен додатково провести розслідування для виявлення будь-яких невідповідностей або протиріч у наданій інформації. Якщо діти подорожують без супроводу дорослих, прикордонники повинні шляхом ретельної перевірки проїзних і супровідних документів переконатися, що діти не залишають територію країни всупереч бажанню особи (осіб), відповідальної (відповідальних) за їхню батьківську опіку⁵⁷⁰.

Відповідно до законодавства Ради Європи, право на повагу до приватного та сімейного життя, передбачене статтею 8 ЄКПЛ, часто використовується як гарантія від вигнання у справах, що стосуються дітей, які в іншому випадку не потребують міжнародного захисту, в тому числі додаткового захисту. Порушення статті 8 були виявлені у справах, що стосуються дітей, оскільки примусове розлучення з близькими членами сім'ї, ймовірно, матиме гострий вплив на їх освіту, соціальну та емоційну стабільність та ідентичність⁵⁷¹.

Стаття 19 ЄСХ зобов'язує держави-члени сприяти, наскільки це можливо, возз'єднанню сім'ї іноземного працівника, якому дозволено оселитися на території країни.

Крім того, **Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи про ефективну опіку над несупроводжуваними та розлученими дітьми у контексті міграції** встановлює чіткі керівні принципи, які ставлять на перший план захист, допомогу та безпеку дітей в міграції через опікунокство, виходячи з переконання, що швидке призначення опікунів та їхня роль мають першорядне значення для того, щоб діяти в найкращих інтересах дитини, а також для забезпечення дотримання її прав та добробуту⁵⁷².

570 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2006), **Регламент (ЄС) № 562/2006 від 15 березня 2016 року про встановлення Кодексу Співтовариства про правила, що регулюють переміщення осіб через кордони (Шенгенський кодекс про кордони)**, ОJ 2006 L 105, Додаток VII, 6.

571 ЄСПЛ, справа «Шен проти Нідерландів», № 31465/96, 21 грудня 2001 року; ЄСПЛ, справа «Туквабо-Текле та інші проти Нідерландів», № 60665/00, 1 грудня 2005 року.

572 Рада Європи, Комітет міністрів (2019), **Рекомендація CM/Rec(2019)11 щодо ефективної опіки над несупроводжуваними та розлученими дітьми в контексті міграції** 11 грудня 2019 року.

9.2. Оцінка віку

Ключові моменти

- Оцінка віку - це процедури, за допомогою яких органи влади намагаються встановити законний вік мігранта, щоб визначити, яких імміграційних процедур і правил необхідно дотримуватися⁵⁷³.
- Процедури оцінки віку повинні поважати права дитини.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 25 (5) **Директиви про процедури надання притулку** дозволяє державам-членам вдаватися до медичних оглядів, але вимагає, щоб вони виконувалися «з повною повагою до гідності особи», а також були «найменш інвазивним обстеженням» і «здійснювалися кваліфікованими медичними працівниками»⁵⁷⁴. Це положення також вимагає, щоб особи були поінформовані зрозумілою для них мовою про те, що така оцінка може бути проведена, і щоб була отримана їхня згода на обстеження або згода їхнього законного представника. Відмова у проходженні оцінки віку не може призвести до відхилення заяви про надання міжнародного захисту. Практика щодо згоди на медичне обстеження в контексті оцінки віку різниться в державах-членах, вимагаючи іноді тільки згоди дитини, або тільки опікуна, або обох⁵⁷⁵.

Відповідно до законодавства Ради Європи, особливо інвазивні практики, що застосовуються в контексті процедур оцінки віку, можуть викликати

573 Див. також Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2020), *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration* (Посібник з європейського права, що стосується притулку, кордонів та імміграції), 17 грудня 2020 року, розділ 10.

574 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2013), *Директива 2013/32/ЄС від 26 червня 2013 року про загальні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту*, OJ 2013 L 180.

575 Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) (2018), *Age assessment and fingerprinting of children in asylum procedures – Minimum age requirements concerning children's rights in the EU* (Оцінка віку та зняття відбитків пальців дітей у процедурах надання притулку – мінімальні вікові вимоги щодо прав дітей в ЄС), 25 квітня 2018 року; див. також Європейське бюро підтримки притулку, *Age assessment practices in EU+ countries: updated findings* (Практика оцінки віку в країнах ЄС+: оновлені висновки), липень 2021 року. Для огляду різних методів, що застосовуються в кожній країні, див. Європейське бюро підтримки притулку (2018), *Practical guide on age assessment* (Практичний посібник з оцінки віку), березень 2018 року; Європейське бюро підтримки притулку (2021), *Asylum report 2021* (Звіт з питань притулку за 2021 рік), п. 5.1.2.

питання за статтями 3 або 8 **ЄКПЛ**. Стаття 3 тлумачиться як така, що включає широкий спектр сценаріїв, які можуть вважатися нелюдськими або такими, що принижують гідність, включаючи інвазивні фізичні обстеження дітей⁵⁷⁶. Відповідно до статті 8, яка застосовується до імміграційного контексту, органи влади можуть законно втручатися в право дитини на недоторканність приватного життя і проводити оцінку віку, якщо це відповідає закону та необхідно для захисту однієї із законних цілей, перелічених у статті 8 (2) **ЄКПЛ**.

ЄКСП розглянув кілька питань, що стосуються прав людини дітей у контексті оцінки віку.

Приклад: У справі «*EUROCEF проти Франції*»⁵⁷⁷ ЄКСП проаналізував використання кісткового тестування для визначення віку дітей без супроводу у Франції та встановив порушення статті 17 (1) **ЄСХ**. Зокрема, ЄКСП вважає, що використання таких медичних тестів є дуже спірним, оскільки вони є ненадійними та підривають гідність та фізичну цілісність дітей.

Рекомендація Комітету міністрів з питань опікунства встановлює, що у разі невизначеності щодо того, чи є особа дитиною, і навіть після проведення національних процедур оцінки віку, держави повинні забезпечити, щоб дитина мала опікуна або щоб компетентний орган підтримував гарантію дотримання її прав⁵⁷⁸. Парламентська асамблея Ради Європи також прийняла рекомендацію, що містить принципи і поради щодо оцінки віку несупроводжуваних дітей-мігрантів⁵⁷⁹.

Відповідно до міжнародного права, стаття 8 **КПД** зобов'язує держави поважати право дитини на ідентичність. Це передбачає обов'язок допомогти дитині утвердити свою ідентичність, що може включати в себе

576 ЄСПЛ, справа «*Язгюль Ілмаз проти Туреччини*», № 36369/06, 1 лютого 2011 року.

577 ЄКСП, *Європейський комітет з пріоритетних дій на дому в інтересах дитини і сім'ї (EUROCEF) проти Франції*, скарга № 114/2015, 24 січня 2018 року.

578 Рада Європи, Комітет міністрів (2019), *Рекомендація СМ/Rec(2019)11 щодо ефективної опіки над несупроводжуваними та розлученими дітьми в контексті міграції*, 11 грудня 2019 року.

579 Рада Європи, Парламентська асамблея (2017), *Рекомендація 2117, Оцінка віку дітей-мігрантів без супроводу дорослих, дружня до дитини*, 24 листопада 2017 року.

підтвердження віку дитини. Процедури оцінки віку, однак, повинні бути крайнім заходом.

У будь-якому випадку, принцип найкращого забезпечення інтересів дитини повинен лежати в основі національних процедур оцінки віку. Комітет ООН з прав дитини стверджує, що оцінка віку повинна враховувати фізичну зовнішність дитини та її психологічну зрілість. Оцінка повинна проводитися науково, безпечно, з урахуванням інтересів дитини та гендерних особливостей і справедливим чином, уникаючи будь-якого ризику порушення фізичної недоторканності дитини і виявляючи належну повагу до людської гідності⁵⁸⁰. Комітет ООН з прав дитини розглянув кілька індивідуальних скарг, що стосуються оцінки віку. Комітет наголосив на необхідності присутності опікуна або законного представника під час оцінки віку дитини, а також розкритикував огляд геніталій як метод оцінки віку⁵⁸¹.

9.3. Возз'єднання сім'ї для розлучених дітей

Ключові моменти

- Положення європейського рівня спрямовані головним чином на безпечне возз'єднання дітей зі своїми батьками або в приймаючій країні, або в країні їх походження.
- Перевага надається батькам дитини та / або основним опікунам при визначенні того, які члени сім'ї повинні возз'єднатися з родиною.
- Найкращі інтереси дитини повинні лежати в основі справ про возз'єднання сім'ї.

Згідно із законодавством ЄС, найбільш помітним правовим документом є **Директива про возз'єднання сім'ї**, яка вимагає, щоб держави-члени дозволяли в'їзд і проживання батькам несупроводжуваної дитини, які є

580 Організація Об'єднаних Націй, Комітет ООН з прав дитини (2005), *Зауваження загального порядку № 6 (2005) щодо поводження з несупроводжуваними та розлученими дітьми за межами країни їхнього походження*, CRC/GC/2005/6, 1 вересня 2005 року, п. 31 (А).

581 Організація Об'єднаних Націй (2021), *Висновок, ухвалений Комітетом відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень, стосовно повідомлення № 76/2019, CRC/C/86/D/76/2019, 17 серпня 2021 року*.

громадянами третіх країн, в тих ситуаціях, коли возз'єднання з батьками за кордоном не відповідає найкращим інтересам дитини. За відсутності батьків держави-члени ЄС мають право на власний розсуд дозволити в'їзд та проживання законному опікуну дитини або будь-якому іншому члену сім'ї⁵⁸². Таким чином, визначення поняття «сім'я» та права, пов'язані з ним, є більш широкими в контексті дітей без супроводу дорослих, ніж для більшості інших категорій дітей-мігрантів⁵⁸³. Принцип найкращих інтересів дитини завжди повинен застосовуватися при розгляді рішення про возз'єднання сім'ї⁵⁸⁴.

Згідно з СЕС, відповідна дата визначення віку членів сім'ї, які подають клопотання про возз'єднання сім'ї, не повинна залежати від тривалості процедур. Більш конкретно, датою оцінки того, чи є біженець дитиною без супроводу для цілей Директиви про возз'єднання сім'ї, є дата, коли він в'їхав до держави-члена ЄС і подав заяву про надання притулку, а не дата подання заяви про возз'єднання сім'ї⁵⁸⁵.

Приклад: Справа «*A and S v. Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*»⁵⁸⁶ стосувалася заяви про возз'єднання сім'ї дитини без супроводу, яка досягла повноліття під час процедури надання притулку. Державний секретар відхилив цю заяву, оскільки на момент надання статусу біженця дитина вже стала повнолітньою. Суд ЄС постановив, що стаття 2 (f) Директиви про возз'єднання повинна тлумачитися як така, що громадянин третьої країни або особа без громадянства, яка не досягла 18-річного віку на момент в'їзду на територію держави-члена і подання заяви про надання притулку в цій державі, але в ході

582 ЄС, Рада Європейського Союзу, Директива 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року про право на возз'єднання сім'ї, ОJ 2003 L 251, ст. 10 (3) (a) і (b), відповідно.

583 Див. також Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2020), *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration* (Посібник з європейського права, що стосується притулку, кордонів та імміграції), 17 грудня 2020 року, розділ 6.3 про возз'єднання сім'ї.

584 ЄС, Рада Європейського Союзу, Директива 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року про право на возз'єднання сім'ї, ОJ 2003 L 251, ст. 5 (5).

585 Такого ж тлумачення дотримувався СЕС щодо віку дітей дорослого заявника, який подав заяву про возз'єднання зі своїми неповнолітніми дітьми, *Об'єднані справи C-133/19, C-136/19 і C-137/19 В. М. М. (C-133/19 і C-136/19), В. С. (C-133/19), В. М. (C-136/19), В. М. О. (C-137/19) v. État belge*, 16 липня 2020 року.

586 СЕС, C-550/16, справа «*A and S v. Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*», 12 квітня 2018 року, пп. 55-60 і 64.

процедури надання притулку досягає повноліття і після цього отримує статус біженця, для цілей цього положення повинна розглядатися як неповнолітня особа.

Що стосується дітей, які шукають притулку, в [Кваліфікаційній директиві](#) підкреслюється необхідність забезпечення, по можливості, того, щоб дитина без супроводу була поміщена до дорослих родичів у приймаючій державі, щоб він або вона залишалися з будь-якими братами та сестрами, і щоб відсутні члени сім'ї були розміщені в делікатний і безпечний спосіб, як тільки це стане практично можливим (ст. 31). [Директива про умови прийому](#) передбачає аналогічні положення для дітей без супроводу, які ще не отримали статусу біженця (стаття 24).

Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового припливу переміщених осіб і про заходи, що сприяють збалансованості зусиль держав-членів у прийнятті таких осіб і розподілу відповідальності за наслідки ([Директива про тимчасовий захист](#)) також спрямована на прискорення возз'єднання членів сім'ї (включаючи дітей), які були відокремлені один від одного після раптової евакуації з країни походження (стаття 15)⁵⁸⁷. Однак ця Директива на сьогоднішній день не застосовується, оскільки рішення Ради про існування масового припливу переміщених осіб, необхідне для її виконання, ще не прийнято.

Стаття 24.3 Директиви про умови прийому також вимагає, щоб держави-члени розпочали розшук членів сім'ї несупроводжуваної дитини, якщо це необхідно. Це робиться за сприяння міжнародних або інших відповідних організацій якомога швидше після подання заяви на міжнародний захист, забезпечуючи при цьому найкращі інтереси дитини. У випадках можливої загрози життю або цілісності дитини або її близьких родичів, особливо якщо вони залишилися в країні походження, необхідно подбати про те, щоб збір, обробка та поширення інформації про них здійснювалися на конфіденційній основі, щоб уникнути загрози їх безпеці. Крім того, відповідно до статті 31 (5) Кваліфікаційної Директиви (переглянута),

⁵⁸⁷ ЄС, Рада Європейського Союзу (2001), [Директива 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту в разі масового припливу переміщених осіб і про заходи, що сприяють збалансованості зусиль держав-членів у прийнятті таких осіб і розподілу відповідальності за наслідки](#), ОJ 2001 L 212.

надання дитині міжнародного захисту не повинно перешкоджати початку або продовженню процесу розшуку.

Крім того, **Дублінський регламент** передбачає, що якщо дитина без супроводу має родича або родичів, які проживають в іншій державі-члені, які можуть подбати про неї, держави-члени зобов'язані, якщо це можливо, возз'єднати дитину з ними, якщо це не суперечить найкращим інтересам дитини (стаття 8)⁵⁸⁸. Крім того, Регламент містить зобов'язання розшукати родичів на території держав-членів, захищаючи при цьому найкращі інтереси дитини (стаття 6). Також Директива про умови прийому містить зобов'язання почати розшук членів сім'ї дитини, якщо це необхідно за сприяння міжнародних або інших відповідних організацій (стаття 24). Останній вид допомоги також передбачений Дублінським регламентом (стаття 6).

Принцип найкращих інтересів завжди повинен застосовуватися при розгляді рішення про возз'єднання сім'ї. Наприклад, батьки повинні мати можливість довести, що вони здатні виконувати свої батьківські обов'язки на благо дитини. Національні суди визнають повернення дитини до країни її походження незаконним, якщо органи влади не змогли зібрати докази того, що в цій країні існують належні умови для прийому та догляду за дитиною (стаття 10 (2)).

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 8 **ЄКПЛ** не надає батькам-мігрантам та їхнім дітям абсолютне право вибирати, де вони хочуть жити. Національні органи влади можуть на законних підставах депортувати або відмовити у в'їзді членам сім'ї за умови відсутності непереборних перешкод для налагодження сімейного життя в іншому місці⁵⁸⁹. Такі рішення завжди повинні бути пропорційною відповіддю на більш широкі проблеми державної політики, включаючи мету депортації або заборону в'їзду батьків, які були залучені до злочинної діяльності.

588 ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2013), **Регламент (ЄС) № 604/2013** від 26 червня 2013 року про встановлення критеріїв і механізмів визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, поданої в одній з держав-членів громадянном третьої країни або особою без громадянства, ОJ 2013 L 180.

589 ЄСПЛ, справа «*Байсултанов проти Австрії*», № 54131/10, 12 червня 2012 року; ЄСПЛ, справа «*Латіфа Бенамар та інші проти Нідерландів*», № 43786/04, 5 квітня 2005 року.

Приклад: Справа «*Женесс проти Нідерландів*»⁵⁹⁰ стосується відмови голландської влади дозволити суринамській жінці, яка вийшла заміж за громадянина Нідерландів, з яким у неї було троє дітей, проживати в Нідерландах на підставі її сімейного життя в країні. ЄСПЛ вважав, що органи влади не приділили достатньої уваги впливу їх відмови на дітей заявника та їхні найкращі інтереси. ЄСПЛ встановив порушення статті 8 ЄКПЛ, оскільки не було досягнуто справедливого балансу між особистими інтересами заявниці та її сім'ї у збереженні сімейного життя в Нідерландах та інтересами громадського порядку, які уряд мав забезпечити при контролі за імміграцією.

Приклад: Справа «*Гюль проти Швейцарії*»⁵⁹¹ стосується заявника, який проживав у Швейцарії зі своєю дружиною та дочкою, які отримали дозвіл на проживання з гуманітарних міркувань. Він також хотів привезти до Швейцарії свого неповнолітнього сина, якого вони залишили в Туреччині. Швейцарська влада відмовила йому в задоволенні цього прохання, головним чином на тій підставі, що у заявника було недостатньо коштів для забезпечення своєї сім'ї. ЄСПЛ постановив, що, залишивши Туреччину, заявник сам спричинив розлуку зі своїм сином. Його недавні візити до Туреччини показали, що його початкові причини для клопотання про надання політичного притулку в Швейцарії більше не були дійсними. Не було жодних перешкод, які б заважали сім'ї оселитися в країні походження, де завжди проживав неповнолітній син. Суд не встановив порушення статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «*Туквабо-Текле та інші проти Нідерландів*»⁵⁹², для порівняння, стосувалася позову про возз'єднання сім'ї матері, її чоловіка та трьох її дітей, які проживали у Нідерландах, до яких мала приєднатися її дочка, що проживала в Еритреї. Мати спочатку отримала право проживати в Норвегії і з гуманітарних міркувань привезти своїх дітей. Лише її старший син приїхав до неї в Норвегію через рік, тоді як двоє інших її дітей залишилися жити в Еритреї і повинні були приєднатися до неї пізніше. Згодом вона разом із сином переїхала до Нідерландів, щоб жити зі своїм чоловіком, і у подружжя народилося

590 ЄСПЛ, справа «*Женесс проти Нідерландів*» [ВП], № 12738/10, 3 жовтня 2014 року.

591 ЄСПЛ, справа «*Гюль проти Швейцарії*», № 23218/94, 19 лютого 1996 року.

592 ЄСПЛ, справа «*Туквабо-Текле та інші проти Нідерландів*», № 60665/00, 1 березня 2006 року.

двоє дітей. Згодом пані Туквабо-Текле і її чоловік набули голландського громадянства. Через кілька років пані Туквабо-Текле подала заяву на отримання тимчасової візи на проживання для своєї 14-річної дочки, яка все ще проживала в Еритреї. Влада Нідерландів відхилила запит на підставі того, що тісні родинні зв'язки між матір'ю та її дитиною на той час припинили своє існування. Суд постановив, що держава порушила права, передбачені статтею 8 ЄКПЛ. Враховуючи, що заявники встановили міцні зв'язки в Нідерландах і підтримували лише слабкі зв'язки з країною свого походження, найкращим способом розвитку сімейного життя, на думку ЄСПЛ, було надати дочці право оселитися в Нідерландах⁵⁹³.

Згідно з міжнародним правом, дитина має право не розлучатися зі своєю сім'єю, якщо розлучення не вважається таким, що відповідає найкращим інтересам дитини (стаття 9 (1) КПД). Стаття 10 КПД передбачає, що дитині, батьки якої проживають у різних країнах, має бути дозволено пересуватися між цими країнами для підтримання контакту з обома батьками або для возз'єднання з ними, за умови дотримання національного імміграційного законодавства. Принцип найкращого забезпечення інтересів дитини, закріплений у статті 3 КПД, лежить в основі всіх рішень, що стосуються возз'єднання сім'ї з дитиною або дитиною без супроводу дорослих.

9.4. Тримання під вартою

Ключові моменти

- Європейське законодавство дозволяє тримання дітей під вартою в імміграційному контексті лише як крайній захід і на якомога короткий період часу.
- Національні органи влади зобов'язані розмішувати дітей у відповідному альтернативному житлі⁵⁹⁴.

593 ЄСПЛ, справа «Туквабо-Текле та інші проти Нідерландів», № 60665/00, 1 березня 2006 року.

594 Для отримання додаткової інформації див. Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) (2017), *European legal and policy framework on immigration detention of children* (Європейська правова та політична база щодо тримання дітей під вартою в контексті імміграції), червень 2017 року.

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 11 Директиви про умови прийому та стаття 17 Директиви про повернення вимагають, щоб дітей затримували лише як крайній захід і лише тоді, коли менш примусові заходи не можуть бути ефективно застосовані. Таке тримання під вартою повинно здійснюватися протягом якомога коротшого періоду часу, і всі зусилля повинні бути спрямовані на звільнення затриманих і розміщення їх у відповідному приміщенні. У разі тримання дітей під вартою, вони повинні мати можливість займатися дозвіллям, включаючи ігрові та розважальні заходи, які відповідають їхньому віку. Відповідно до тієї ж статті, несупроводжувані діти також повинні бути затримані тільки за виняткових обставин, і повинні бути докладені всі зусилля, щоб звільнити їх якомога швидше. Їх ніколи не слід утримувати у в'язничних приміщеннях, а надавати їм житло в установах, оснащених персоналом і відповідними до їхнього віку зручностями. Їх проживання має бути окремим від проживання дорослих.

Несупроводжувані діти, затримані в очікуванні видворення, повинні бути розміщені в установах з персоналом та засобами, які можуть відповідати потребам осіб їхнього віку (стаття 17 (4) [Директиви про повернення](#)).

Приклад: У справі «Аль Ходор»⁵⁹⁵ чеська поліція затримала заявника та двох його неповнолітніх дітей в очікуванні їх передачі в Угорщину відповідно до дублінських правил регулювання. СЕС встановив, що заявник для надання міжнародного захисту може бути затриманий відповідно до Дублінського регламенту тільки в тому випадку, якщо національне законодавство передбачає об'єктивні критерії для визначення того, чи існує ризик втечі від правосуддя. Суд зазначив, що будь-який захід щодо позбавлення свободи повинен бути доступним, точним і передбачуваним, як того вимагає стаття 6 Хартії основних прав ЄС. СЕС дійшов висновку, що за відсутності цих об'єктивних критеріїв у обов'язковому положенні загального застосування відповідно до національного законодавства, тримання під вартою є незаконним.

⁵⁹⁵ СЕС, С-528/15, справа «Policie ČR, Krajské ředitelství ůsteckého kraje, odbor cizinecké policie v. Salah Al Chodor and Others», 15 березня 2017 р.

Згідно із законодавством РЄ, тримання дітей-мігрантів під вартою розглядається в контексті статей 3 і 5 ЄКПЛ⁵⁹⁶. ЄСПЛ послідовно дотримується думки, що розміщення дітей з їхніми сім'ями під адміністративним арештом має бути крайнім заходом і що національні органи влади повинні вивчити всі інші життєздатні альтернативи відповідно до статті 5 (1) ЄКПЛ⁵⁹⁷.

Приклад: Справа «*Мубіланзіла Майєка та Канікі Мітунга проти Бельгії*»⁵⁹⁸ стосується п'ятирічної дитини без супроводу дорослих, яку утримували в транзитному центрі для дорослих протягом двох місяців без належної підтримки. Дитина виїхала з Демократичної Республіки Конго без необхідних проїзних документів в надії воз'єднатися зі своєю матір'ю, яка отримала статус біженця в Канаді. Згодом дитину повернули до Демократичної Республіки Конго, незважаючи на те, що там на неї не чекали члени сім'ї, які могли б про неї подбати. ЄСПЛ постановив, що за відсутності будь-якого ризику того, що дитина намагатиметься втекти від нагляду бельгійської влади, утримувати її в закритому центрі для дорослих не було необхідності. ЄСПЛ також зазначив, що могли бути вжиті інші заходи, такі як поміщення її до спеціалізованого центру або до прийомних батьків, які більшою мірою відповідали б найкращим інтересам дитини, закріпленим у статті 3 КПД. ЄСПЛ встановив порушення статей 3, 5 та 8 ЄКПЛ.

Законність тримання під вартою також була перевірена в суді, де дитина, про яку йде мова, супроводжувалася батьком.

Приклад: У справі «*S.F. та інші проти Болгарії*»⁵⁹⁹ ЄСПЛ розглянув питання тримання під вартою сім'ї з трьома дітьми в ізоляторі прикордонної поліції та тривалість їхнього перебування. Суд зазначив,

596 Див. наприклад, ЄСПЛ, справа «*X.A. та інші проти Греції*», № 19951/16, 28 лютого 2019 року; ЄСПЛ, справа «*Біталова та інші проти Польщі*», № 23685/14, 26 березня 2020 року.

597 Див. також ЄКСП (2020), *Щорічні висновки за 2019 рік*, 24 березня 2020 року; Рада Європи (2018), *Legal and practical aspects of effective alternatives to detention in the context of migration – Analysis by the Steering Committee for Human Rights (CDDH)* (Правові та практичні аспекти ефективних альтернатив триманню під вартою в контексті міграції – аналіз Керівного комітету з прав людини (CDDH)), 7 грудня 2017 року.

598 ЄСПЛ, справа «*Мубіланзіла Майєка та Канікі Мітунга проти Бельгії*», № 13178/03, 12 жовтня 2006 року.

599 ЄСПЛ, справа «*S.F. та інші проти Болгарії*», № 8138/16, 7 грудня 2017 року.

що імміграційне тримання дітей під вартою, незалежно від того, супроводжуються вони чи ні, викликає особливе занепокоєння, оскільки діти надзвичайно вразливі і мають особливі потреби. Незалежно від часу, проведеного під вартою, умови в поліцейському ізоляторі не були придатними для дітей. Таким чином, ЄСПЛ встановив порушення статті 3 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «*А.М. та інші проти Франції*»⁶⁰⁰ стосувалася адміністративного тримання дітей під вартою у супроводі їхніх батьків у контексті процедури депортації. ЄСПЛ постановив, що, хоча матеріальні умови в центрах тримання під вартою до висилки в цілому були належними, умови в цих центрах були джерелом занепокоєння для маленьких дітей, зокрема шум і оголошення по гучномовцю, яким вони піддавалися. Розміщення дітей у центрах тримання під вартою становило нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, що порушує статтю 3 ЄКПЛ з огляду на збіг трьох факторів: малолітній вік дітей, тривалість їхнього адміністративного тримання під вартою та той факт, що відповідні приміщення не були пристосовані для дітей⁶⁰¹.

Приклад: У справі «*Бистьєва та інші проти Польщі*»⁶⁰² заявниця разом з чоловіком та їхніми дітьми прибула до Польщі і подала заяву про надання притулку. Заява про надання притулку була відхилена, і сім'я втекла до Німеччини. Потім сім'ю відправили назад до Польщі, де вони утримувалися під вартою більше п'яти місяців. Незважаючи на те, що існував ризик того, що сім'я могла втекти, Суд все ж постановив, що органи влади не надали достатніх і відповідних причин для утримання сім'ї під вартою протягом такого тривалого періоду часу. Отже, мало місце порушення статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*Р.Р. та інші проти Угорщини*»⁶⁰³ сім'я з трьома дітьми майже чотири місяці перебувала в транзитній зоні на кордоні в очікуванні результатів розгляду їх клопотань про надання притулку. Суд встановив, що це становило фактичне позбавлення волі з огляду,

600 ЄСПЛ, справа «*А.М. та інші проти Франції*», № 24587/12, 12 липня 2016 року.

601 Див. також схожі справи: ЄСПЛ, справа «*А.В. та інші проти Франції*», № 11593/12, 12 липня 2016 року; ЄСПЛ, справа «*Р.К. та інші проти Франції*», № 68264/14, 12 липня 2016 року; ЄСПЛ, справа «*Р.С. та інші проти Франції*», № 76491/14, 12 липня 2016 року.

602 ЄСПЛ, справа «*Бистьєва та інші проти Польщі*», № 75157/14, 10 квітня 2018 року.

603 ЄСПЛ, справа «*Р.Р. та інші проти Угорщини*», № 36037/17, 2 березня 2021 року.

зокрема, на характер і ступінь фактично накладених на них обмежень. Оскільки їхнє тримання під вартою не мало чітко визначених законом підстав, воно становило порушення статті 5 (1) ЄКПЛ. Суд також розглянув умови, в яких утримувалися діти. Хоча законодавство ЄС зобов'язувало органи влади враховувати будь-які особливі потреби прийому, пов'язані з уразливим статусом заявників, ці заклади були непридатними для дітей, а медичні послуги були відсутні. Наявність елементів, що нагадують тюремне середовище та обмеження, притаманні під час ув'язнення, повинні були також викликати у дітей тривогу та психологічні розлади, а також принизити образ батьків в очах дітей. У світлі тривалого перебування сім'ї, повторення і накопичення вищезазначених умов неминуче мало б мати шкідливі наслідки для тих, хто піддавався їх впливу. Відповідно, діти і мати заявниці піддалися принижуючому гідність поведженню в порушення статті 3 ЄКПЛ.

Законність тримання під вартою, коли відповідну дитину супроводжував дорослий, який не є її родичем, також перевірялася в суді.

Приклад: У справі *«Мустахі проти Франції»*⁶⁰⁴ французька влада перехопила двох дітей, які їхали на Майотту на саморобному човні. Вони були затримані разом з дорослими до їх негайної депортації. Протягом цього часу діти були пов'язані з дорослим, який не був їхнім родичем, були включені в наказ про його висилку. Суд встановив, що діти-заявники були довільно пов'язані з дорослим не для того, щоб найкращим чином захистити їхні інтереси, а для сприяння їх якнайшвидшій депортації. Це було важливим фактором у визначенні, зокрема, того, що умови тримання дітей під вартою становили порушення статті 3 та статті 5 (1) та (4) ЄКПЛ.

Відповідно до міжнародного права, стаття 37 КПД встановлює, що жодна дитина не може бути позбавлена свободи незаконно або довільно, і що це повинно бути крайнім заходом і застосовуватися протягом найкоротшого відповідного періоду часу. При розгляді питання про тримання дітей під вартою необхідно враховувати найкращі інтереси дитини та обов'язок

604 ЄСПЛ, справа *«Мустахі проти Франції»*, № 9347/14, 25 липня 2020 року.

держав-членів захищати дітей та забезпечувати їхнє благополуччя⁶⁰⁵. Комітет КПД припустив, що будь-який вид тримання дітей під вартою в імміграційній службі повинен бути заборонений законом⁶⁰⁶.

9.5. Вигнання

Ключові моменти

- Вразливість дітей-мігрантів до вигнання нерозривно пов'язана зі статусом проживання їх батьків у приймаючій державі.
- Принцип найкращих інтересів повинен керувати всіма рішеннями, пов'язаними з вигнанням дітей-мігрантів та їх сім'ї/основних опікунів.
- Відповідно до законодавства ЄС, існують обставини, за яких діти-мігранти можуть залишатися в приймаючій державі, незважаючи на правовий статус їхніх батьків, зокрема, з метою завершення освіти або коли налагодження сімейного життя в іншій країні буде складним⁶⁰⁷.

Відповідно до законодавства ЄС, як і в інших сферах міграційного права ЄС, правила, що регулюють вигнання дітей, відрізняються залежно від їх національності, національності їх батьків та контексту їх міграції. Як тільки дитина отримує доступ до держави-члена відповідно до законодавства ЄС про вільне пересування, вона, ймовірно, зможе залишитися в ній, навіть якщо батьки-мігранти з ЄС, з якими вона спочатку переїхала, більше не мають права на постійне проживання або вирішили виїхати з країни.

605 Див. Організація Об'єднаних Націй (2019), «*Children Deprived of Liberty – The United Nations Global Study*» (Діти, позбавлені волі – Глобальне дослідження Організації Об'єднаних Націй), 2019.

606 Організація Об'єднаних Націй (2017), *Спільний загальний коментар № 4 (2017) Комітету із захисту прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей та № 23 (2017) Комітету з прав дитини щодо зобов'язань держав стосовно прав людини дітей у контексті міжнародної міграції в країнах походження, транзиту, призначення та повернення*, CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23, 16 листопада 2017 року.

607 Для цілей цієї глави термін «вигнання» буде використовуватися для позначення законного видворення негражданина або іншої особи з держави. Інакше це називають «поверненням», «видворенням», «репатріацією», «екстрадицією» або «депортацією», в залежності від правового контексту. Див. також Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2020), *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration – Edition 2020* (Посібник з європейського права, що стосується притулку, кордонів та імміграції – видання 2020 року), 17 грудня 2020, розділ 6.4.

Зокрема, відповідно до [Директиви про вільне пересування](#), діти та інші члени сім'ї можуть залишатися в приймаючій державі після смерті громадянина ЄС, з яким вони спочатку переїхали (стаття 12 (2)), за умови, що вони проживали в приймаючій державі принаймні 12 місяців до смерті свого батька. Аналогічним чином, вони можуть, в принципі, залишатися в приймаючій державі після від'їзду їх батьків. Однак в обох випадках, якщо дитина/член сім'ї є громадянином третьої країни, їх постійне місце проживання залежить від того, чи зможуть вони продемонструвати, що мають достатньо коштів для власного утримання. Вони також повинні мати страховку на випадок хвороби (стаття 7).

Правила є ще більш дозвільними для дітей, які навчаються в навчальних закладах в приймаючій державі. У таких випадках вони та їхні батьки або опікуни мають право залишатися в приймаючій державі після смерті або виїзду основного громадянина-мігранта ЄС, незалежно від громадянства дитини (стаття 12 (3)). Хоча спочатку ця пільга, пов'язана з освітою, поширювалася лише на дітей у сім'ях, які мають достатньо коштів на утримання⁶⁰⁸, пізніша судова практика підтвердила, що вона поширюється і на дітей, які здобувають освіту і можуть залежати від підтримки з боку соціального забезпечення⁶⁰⁹.

Крім того, члени сім'ї і, зокрема, батьки — громадяни третіх країн, також користуються правом залишатися в ЄС, якщо вони мають основну опіку над дітьми подружньої пари або отримали права доступу до дітей, які повинні здійснюватися в приймаючій державі (статті 13 (2) (b) і 13 (2) (d)). Члени сім'ї, які є громадянами третіх країн, зберігають право на проживання у разі смерті громадянина ЄС, якщо вони проживають у приймаючій державі-члені як члени сім'ї щонайменше протягом одного року до смерті (стаття 12 (2) Директиви). В іншому випадку, якщо громадянин ЄС з приймаючої держави-члена залишає ЄС, члени сім'ї третіх країн не зберігають своє право на проживання, або, принаймні, директива не передбачає чітких правил для такої ситуації. Стаття 13 Директиви дозволяє за певних умов членам сім'ї зберігати право залишатися в разі розірвання

608 СЕС, С-413/99, справа *«Баумбаст і Р. проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ»*, 17 вересня 2002 року.

609 СЕС, С-480/08, справа *«Марія Тейшейра проти лондонського району Ламбет і Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ»*, 23 лютого 2010 року; СЕС, С-310/08, справа *«Лондонський район Харроу проти Німко Хассана Ібраїма і Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ»*, [ВП], 23 лютого 2010 року. Освіта дітей-мігрантів розглядається далі в розділі 8.2.

сімейних зв'язків (розлучення, розірвання шлюбу або припинення зареєстрованого партнерства)⁶¹⁰.

СЕС посилається на статус дитини як громадянина ЄС відповідно до статті 20 ДФЄС. Суд встановив, що надання батькам дитини, які є громадянами третіх країн, дозволу на роботу і проживання в державі-члені ЄС, громадянином якої є дитина, дозволяє дитині ефективно користуватися правами, пов'язаними з її статусом громадянина ЄС, оскільки в іншому випадку дитині довелося б покинути ЄС, щоб супроводжувати своїх батьків⁶¹¹. Подальша судова практика Суду ЄС вказує, однак, що «сам факт, що громадянину держави-члена може здатися бажаним, з економічних причин або з метою збереження сім'ї на території Союзу, щоб члени його сім'ї, які не мають громадянства держави-члена, могли проживати з ним на території Союзу, само по собі недостатньо для підтримки думки про те, що громадянин Союзу буде змушений покинути територію Союзу, якщо таке право не буде надано»⁶¹². СЕС постановив, що найкращі інтереси дитини повинні оцінюватися в кожному випадку, навіть якщо рішення про повернення стосується тільки батьків⁶¹³.

Приклад: У справі «*M.A. v. État belge*»⁶¹⁴ СЕС розглянув справу громадянина третьої країни, який мав доньку, народжену в Бельгії. Батькові було видано наказ залишити Бельгію та заборону на в'їзд у зв'язку з вчиненням правопорушень. СЕС постановив, що стаття 5 Директиви про повернення (2008/115/ЄС) у поєднанні зі статтею 24 Хартії основних прав ЄС повинна тлумачитися в тому значенні, що держави-члени зобов'язані належним чином враховувати найкращі

610 Для більш детальної інформації дивіться Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) (2018), *Making EU citizens' rights a reality: National courts enforcing freedom of movement and related rights* (Втілення прав громадян ЄС у життя: Національні суди забезпечують дотримання свободи пересування та пов'язаних з нею прав), 20 серпня 2018 року.

611 СЕС, С-34/09, справа «*Жерардо Руїс Замбрано проти Національного бюро зайнятості (ONEm)*», 8 березня 2011 року.

612 СЕС, С-256/11, справа «*Мурат Деречі та інші проти Федерального міністерства внутрішніх справ*», 15 листопада 2011 року, п. 68. Дивіться також СЕС, С-40/11, справа «*Yoshikazu Iida v. Stadt Ulm*», 8 листопада 2012 року. Див. також Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2020), *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration* (Посібник з європейського права, що стосується притулку, кордонів та імміграції), 17 грудня 2020 року.

613 СЕС, С-112/20, справа «*M.A. v. État belge*», 11 березня 2021 року.

614 Там само.

інтереси дитини до прийняття рішення про повернення, що супроводжується забороною в'їзду, навіть якщо особа, якій це рішення адресовано, не є неповнолітньою, а є батьком дитини.

Директива про вільне пересування прямо передбачає, що будь-яке виняткове вигнання дітей повинно відповідати положенням КПД (п. 24). Крім того, стаття 28 (3) (b) визнає імунітет дітей від вигнання, за винятком випадків, коли вважається, що це відповідає їхнім найкращим інтересам та відповідає КПД.

Директива про повернення визначає, що найкращі інтереси дитини повинні враховуватися при прийнятті рішень, що стосуються повернення дітей без супроводу дорослих (стаття 10). Крім того, перед тим, як виселити дитину без супроводу з держави-члена, органи влади повинні переконатися, що дитина буде повернута члену його/її сім'ї, призначеному опікуну або відповідним прийомним установам у країні повернення (стаття 10 (2)). Коли держави-члени впроваджують Директиву про повернення, вони «повинні належним чином враховувати: (а) найкращі інтереси дитини; (b) сімейне життя; (c) стан здоров'я відповідного громадянина третьої країни, а також поважати принцип недопущення примусового повернення»⁶¹⁵. СЕС ухвалив рішення про необхідність оцінити адекватність приймальних установ в країні повернення, перш ніж приймати рішення про повернення дитини без супроводу. Якщо знайдені належні умови для прийому і прийнято відповідне рішення про повернення, СЕС підкреслив важливість виконання рішення про повернення, щоб уникнути ситуацій правової невизначеності.

Приклад: У справі «*TQ v Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*»⁶¹⁶ СЕС розглянув справу дитини з Гвінеї без супроводу дорослих, яка в'їхала до Нідерландів, коли їй було 15 років і чотири місяці, і була зобов'язана покинути країну, оскільки їй не було надано дозволу на проживання. СЕС постановив, що держави-члени повинні провести оцінку найкращих інтересів дитини, перш ніж приймати рішення про повернення, незалежно від віку дитини без супроводу. У цьому контексті держава-член повинна забезпечити наявність належних умов

615 ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2008), Директива 2008/115/ЄС від 16 грудня 2008 року про загальні стандарти і процедури в державах-членах щодо повернення незаконно перебуваючих громадян третіх країн, ОJ 2008 L 348, ст. 5.

616 СЕС, C-441/19, «*TQ v Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*», 14 січня 2021 року.

для прийому несупроводжуваного неповнолітнього в державі повернення. СЕС також постановив, що, якщо держава-член задоволена адекватними умовами прийому та прийняла рішення про повернення стосовно дитини без супроводу, ця держава-член не має права відповідно до статті 8 (1) Директиви про повернення в подальшому утримуватися від видворення цієї дитини до досягнення нею 18-річного віку. СЕС роз'яснив, що в такому випадку дитина повинна бути вислана, якщо тільки її становище не зміниться.

За обставин, коли діти, які шукають притулку, повертаються до іншої держави-члена для розгляду їх клопотання про надання притулку, [Дублінський регламент](#) передбачає, що застосування таких рішень має ґрунтуватися на принципі найкращих інтересів (стаття 6)⁶¹⁷. Крім того, регламент містить перелік факторів, які допомагають органам влади визначити, що відповідає найкращим інтересам дитини. Це включає належне врахування можливостей возз'єднання дитини з сім'єю; благополуччя та соціальний розвиток дитини; міркування безпеки та захисту, зокрема, якщо існує ризик того, що дитина може стати жертвою торгівлі людьми; а також погляди дитини відповідно до її віку та зрілості.

Приклад: У справі «*Королева, за заявою МА та інших проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ*»⁶¹⁸ СЕС мав визначити, яка держава несе відповідальність у випадку, коли дитина без супроводу дорослих подала заяви про надання притулку в різних державах-членах ЄС і не має сім'ї або родичів в інших державах-членах ЄС. СЕС пояснив, що за відсутності члена сім'ї, законно присутнього в державі-члені, відповідальність за розгляд такої заяви несе держава, в якій дитина перебуває фізично. При цьому Суд спирався на статтю 24 (2) Хартії основних прав ЄС, згідно з якою в усіх діях, що стосуються дітей, найкращі інтереси дитини повинні прийматися до уваги в першу чергу⁶¹⁹.

617 ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2013), [Регламент \(ЄС\) № 604/2013 від 26 червня 2013 року про встановлення критеріїв і механізмів визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, поданої в одній з держав-членів громадянином третьої країни або особою без громадянства](#), ОJ 2013 L 180.

618 СЕС, C-648/11, справа «*Королева, за заявою МА та інших проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ*», 6 червня 2013 року.

619 Дивіться також СЕС, C-441/19, «*TQ v Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*», 14 січня 2021 року.

Відповідно до законодавства Ради Європи, державам за певних умов дозволяється втручатися у право на повагу до сімейного життя відповідно до статті 8 (2) **ЄКПЛ**.

Приклад: У справі *«Унер проти Нідерландів»*⁶²⁰ було підтверджено, що слід враховувати вплив, який вигнання матиме на дітей у сім'ї при визначенні того, чи є це пропорційною відповіддю. Це передбачає врахування «найкращих інтересів і добробуту дітей, зокрема серйозності труднощів, з якими будь-які діти [...] можуть зіткнутися в країні, до якої заявник має бути висланий; а також міцності соціальних, культурних і сімейних зв'язків з приймаючою країною і країною призначення»⁶²¹.

Приклад: Справа *«Тарахель проти Швейцарії»*⁶²² стосується відмови швейцарської влади розглянути клопотання про надання притулку афганській подружній парі і їх шістьом дітям, і їх рішення відправити їх назад в Італію. ЄСПЛ встановив, що з огляду на поточну ситуацію щодо системи прийому в Італії та за відсутності детальної та достовірної інформації про конкретний заклад призначення, швейцарська влада не мала достатніх гарантій того, що в разі повернення до Італії заявники будуть опікуватися відповідно до віку дітей. Таким чином, ЄСПЛ встановив, що було б порушення статті 3 ЄКПЛ, якби швейцарська влада повернула заявників до Італії відповідно до Регламенту Дубліна II без попереднього отримання індивідуальних запевнень від італійської влади про те, що про заявників піклуватимуться у спосіб, адаптований до віку дітей, і що сім'я буде триматися разом.

Відповідно до міжнародного права, держава повинна за запитом надавати батькам або дитині необхідну інформацію про місцезнаходження відсутнього члена(ів) сім'ї у випадках тримання під вартою, тюремного ув'язнення, заслання, депортації або смерті, якщо це не завдасть шкоди благополуччю дитини (стаття 9 (4) **КПД**).

620 ЄСПЛ, справа *«Унер проти Нідерландів»*, № 46410/99, 18 жовтня 2006 року, пп. 57–58. Див. також ЄСПЛ, справа *«Бултіф проти Швейцарії»*, № 54273/00, 2 серпня 2001 року.

621 Див. також ЄСПЛ, справа *«Ассем Хассан Алі проти Данії»*, № 25593/14, 23 жовтня 2018 року.

622 ЄСПЛ, *«Тарахель проти Швейцарії»* [ВП], № 29217/12, 4 листопада 2014 року.

9.6. Доступ до правосуддя

Ключовий момент

- Діти-мігранти мають право на ефективний засіб правового захисту та на правову допомогу в певних провадженнях⁶²³.

Відповідно до законодавства ЄС, права дітей на доступ до правосуддя в імміграційному контексті викладені в ряді різних інструментів. По-перше, право на ефективний засіб правового захисту та справедливий судовий розгляд, як правило, викладено в статті 47 **Хартії основних прав ЄС**. Це включає право на справедливий і публічний розгляд справи протягом розумного строку незалежним і неупередженим судом, включаючи можливість консультування, захист і належне юридичне представництво відповідно до статті 48. Для дітей-мігрантів це підкріплюється низкою вторинних законодавчих положень. Зокрема, **Дублінський регламент** зобов'язує держави-члени забезпечити, щоб несупроводжувана дитина була представлена фахівцем відповідної кваліфікації, який має доступ до всієї відповідної інформації в особовій справі дитини (стаття 6). Паралельні положення, у тому числі про правову допомогу, містяться в **Кваліфікаційній Директиві** (стаття 31) та **Директиві про процедури надання притулку** (стаття 25). Право дітей на юридичне представництво також підтримується їх правом на доступ до послуг для потерпілих і спеціальних конфіденційних служб підтримки відповідно до статті 8 **Директиви про права потерпілих**⁶²⁴.

Однак права, пов'язані з доступом до правосуддя, не позбавлені обмежень і можуть залежати від певних вікових умов. Наприклад, **Директива про процедури надання притулку** дозволяє державам-членам «утримуватися від призначення [законного] представника, якщо неповнолітній

623 Див. також Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2020), *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration* (Посібник з європейського права, що стосується притулку, кордонів та імміграції), 17 грудня 2020 року, розділ 5.5 про правову допомогу в процедурах надання притулку та повернення.

624 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2012), **Директива 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів**, ОJ 2012 L 315/55.

без супроводу дорослих, ймовірно, досягне 18-річного віку до прийняття рішення в першій інстанції» (стаття 25 (2)).

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ виключив застосовність статті 6 (право на справедливий суд) у справах, що стосуються рішень про в'їзд, перебування та депортацію іноземців⁶²⁵. Однак, за певних обставин потрібно посилатися на статтю 13 **ЄКПЛ** (право на ефективний захист правового захисту).

Приклад: Справа «*Рахімі проти Греції*»⁶²⁶ стосується умов, в яких дитина-мігрант з Афганістану, яка в'їхала до Греції нелегально, утримувалася в центрі тримання під вартою, а згодом була звільнена з метою її вигнання. При виявленні порушення статті 13 ЄКПЛ ЄСПЛ зазначив, що в інформаційній брошурі, наданій заявнику, не була вказана процедура, якої необхідно дотримуватися для подачі скарги начальнику поліції. Крім того, заявник не був поінформований зрозумілою йому мовою про наявні засоби правового захисту, які він міг би використати для оскарження умов тримання під вартою. Посилаючись на доповіді Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, ЄСПЛ зазначив відсутність в Греції незалежного органу з перевірки місць тримання під вартою правоохоронних органів. Суд також зазначив, що не існує неупередженого органу, здатного забезпечити ефективність засобу правового захисту. Відповідно, Суд встановив порушення статті 3, пунктів 1 і 4 статті 5 та статті 13 ЄКПЛ⁶²⁷.

Стаття 16 **ЄСХ** вимагає від держав забезпечити необхідні умови для повного розвитку сім'ї шляхом сприяння економічному, правовому та соціальному захисту сімейного життя. Крім того, стаття 19 (1) вимагає від держав підтримки «адекватних і безкоштовних послуг» і забезпечення того, щоб робітники-мігранти та їхні сім'ї отримували точну інформацію, що стосується еміграції та імміграції. Подібна вимога щодо «інформації» (що є центральною для доступу мігрантів до правосуддя) міститься у

625 ЄСПЛ, справа «*Маауя проти Франції*» [ВП], № 39652/98, 5 жовтня 2000 року.

626 ЄСПЛ, справа «*Рахімі проти Греції*», № 8687/08, 5 квітня 2011 року.

627 Див. також ЄСПЛ, справа «*Абдуллахі Ельмі та Авейс Абубакар проти Мальти*», № 25794/13 та № 28151/13, 22 листопада 2016 року; а також ЄСПЛ, справа «*Мустахі проти Франції*», № 9347/14, 25 червня 2020 року, пп. 65–67.

статті 6 [Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів](#), але більш широкі положення, що регулюють «право на доступ до судів та адміністративних органів» (стаття 26), спрямовані виключно на трудящих-мігрантів, а не на членів їхніх сімей⁶²⁸.

Крім того, комплексні *Керівні принципи Ради Європи з питань правосуддя, дружнього до дітей*, визначають, як всі судові та адміністративні процедури, включаючи імміграційні процедури, повинні бути адаптовані для задоволення потреб дітей⁶²⁹. Крім того, у 2018 році [Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи про ефективну опіку над несупроводжуваними та розлученими дітьми у контексті міграції](#) визнала, що призначений державою опікун відіграє важливу роль у забезпеченні прав та найкращих інтересів несупроводжуваних та розлучених дітей шляхом інформування, надання допомоги, підтримки та, якщо це передбачено законом, представлення їх у процесах, що їх стосуються⁶³⁰.

Відповідно до міжнародного права, стаття 37 [КПД](#) особливо актуальна для дітей-мігрантів, позбавлених волі, оскільки вона забезпечує цим дітям право на швидкий доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оскаржувати законність позбавлення волі в суді або іншому компетентному, незалежному та неупередженому органі, рішення якого, крім того, повинно бути прийнято негайно.

628 Рада Європи (1977), [Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів](#), CETS № 93, 24 листопада 1977 року.

629 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), [Guidelines on child-friendly justice](#) (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 року.

630 Рада Європи, Комітет міністрів (2020), [Рекомендація Rec\(2019\)11 щодо ефективної опіки над несупроводжуваними та розлученими дітьми в контексті міграції](#), 11 грудня 2019 року.

10.

Персональні дані та захист прав споживачів

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Хартія основних прав, статті 7 (повага до приватного та сімейного життя), 8 (захист персональних даних) та 52 (обсяг та тлумачення прав та принципів)</p> <p>ДФЄС, стаття 16</p> <p>Загальний регламент про захист даних (2016/679/ЄС)</p>	<p>Діти та захист даних</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя)</p> <p>Конвенція про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних (Конвенція 108+)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Авілкіна та інші проти Росії», № 1585/09, 2013 (розкриття медичної документації)</p> <p>ЄСПЛ, справа «С. та Марпер проти Сполученого Королівства» [ВП], №№ 30562/04 та 30566/04, 2008 р.</p>
<p>Хартія основних прав, стаття 38</p> <p>ДФЄС, стаття 169</p> <p>Директива про права споживачів (2011/83/ЄС)</p> <p>Європейський закон про доступність (2019/882)</p> <p>Директива про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів (2005/29/ЄС)</p> <p>Загальна директива про безпеку продукції (2001/95/ЄС)</p> <p>Регламент про клінічні випробування (536/2014/ЄС)</p>	<p>Захист дітей як споживачів</p>	<p>Конвенція про розробку Європейської фармакопеї</p> <p>Конвенція про права людини та біомедицину, стаття 17 та Додатковий протокол про біомедичні дослідження, глава V</p> <p>Європейська конвенція про транскордонне телебачення</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Регламент про харчові продукти, призначені для немовлят та дітей раннього віку, харчові продукти для спеціальних медичних цілей та повної заміни раціону харчування для контролю ваги (609/2013/ЄС)</p> <p>Директива про безпеку іграшок (2009/48/ЄС)</p> <p>Директива щодо продуктів, які, видаючи себе за інші, становлять загрозу здоров'ю або безпеці споживачів (87/357/ЄЕС)</p> <p>Директива про аудіовізуальні медіа-послуги (переглянута) (2018/1808)</p> <p>ЄС, С-244/06, справа «<i>Dynamic Medien Vertriebs GmbH проти Avides Media AG</i>», 2008 (продаж через Інтернет DVD-дисків)</p> <p>ЄС, С-36/02, справа «<i>Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn</i>», 2004 (ліцензія на гру)</p>		

У цій главі розглянуто європейське законодавство та прецедентне право у сфері захисту споживачів та даних. Існує велика кількість законодавства та судової практики на рівні ЄС, оскільки ДФЄС чітко визначає компетенцію ЄС у цих питаннях. Внесок Ради Європи в цій області більш обмежений. На рівні договорів діють основні конвенції про захист засобів масової інформації та даних, а з точки зору захисту прав споживачів — [Конвенція 1964 року про розробку Європейської фармакопеї](#). ЄСПЛ також прийняв рішення у низці справ, що стосуються захисту даних фізичних осіб.

Наступні розділи будуть присвячені конкретним аспектам захисту даних ([розділ 10.1](#)) та законодавству про захист прав споживачів щодо дітей ([розділ 10.2](#)). Для кожного з цих питань аналізується загальна нормативно-правова база та її застосовність для дітей, а також конкретні норми захисту дітей, де це необхідно.

10.1. Діти та захист персональних даних

Ключові моменти

- Відповідно до законодавства ЄС та Ради Європи, захист персональних даних визнаний одним з основоположних прав. Відповідно до законодавства ЄС право на захист даних є окремим основоположним правом і застосовується до всіх, включаючи дітей (стаття 8 Хартії основних прав).
- Для більшості онлайн-послуг необхідна згода батьків на обробку персональних даних, залежно від віку дітей (віковий поріг варіюється між країнами-членами ЄС від 13 до 16 років).
- Стаття 8 ЄКПЛ включає право на захист персональних даних.

10.1.1. Європейське законодавство про захист даних

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 8 (2) Хартії основних прав ЄС визнає захист персональних даних окремим фундаментальним правом. Хартія гарантує захист персональних даних кожному, включаючи дітей. Стаття 8 (2) прямо закріплює кілька елементів цього права в Хартії (добросовісна обробка для певних цілей, згода чи інша законна підстава, встановлена законом, право на доступ та виправлення), тоді як стаття 8 (3) вимагає, щоб дотримання правил захисту даних підлягало контролю з боку незалежного органу. Право на захист персональних даних, встановлене у статті 8, може бути обмежене відповідно до Закону. Будь-які такі обмеження повинні поважати суть права на захист персональних даних. Вони можуть бути прийняті лише в тому випадку, якщо вони є необхідними і дійсно відповідають цілям загального інтересу, визнаним Союзом, або необхідні для захисту свобод і прав інших осіб (стаття 52 Хартії)⁶³¹. ЄС має компетенцію до законодавчого регулювання з питань захисту

631 СЕС, Об'єднані справи C-468/10 та C-469/10, *Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) and Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) v. Administración del Estado*, 24 листопада 2011 року, п. 48; СЕС, C-275/06, справа «*Productores de Música de España (Promusicae) v. Telefónica de España SAU*» [ВП], 29 січня 2008 року, п. 68.

даних (стаття 16 ДФЄС)⁶³². Захист персональних даних став однією з ключових сфер європейського права, що стосується захисту фундаментальних прав. [Загальний регламент про захист даних \(GDPR\)](#), прийнятий у 2016 році, є основним інструментом у цій сфері⁶³³.

GDPR у статті 75 визначає дітей як вразливих осіб і визнає, що вони заслужують особливого захисту щодо своїх персональних даних. Вони можуть бути менш обізнані про відповідні ризики, наслідки та гарантії, а також про свої права у зв'язку з обробкою персональних даних. З цією метою Європейська рада з питань захисту даних (ЄРЗД) розробляє керівні принципи щодо обробки даних дітей⁶³⁴. «Згода особи, яка несе батьківську відповідальність, не повинна бути необхідною в контексті профілактичних або консультативних послуг, що пропонуються безпосередньо дитині. [...] Враховуючи, що діти заслужують особливого захисту, будь-яка інформація і повідомлення, обробка яких адресована дитині, повинні бути такою ясною і зрозумілою мовою, яку дитина може легко зрозуміти»⁶³⁵. GDPR прямо вимагає, щоб захист персональних даних дітей був врахований, коли обробка персональних даних базується на законних інтересах контролера або третьої сторони (стаття 6 (1) (f) і інформація про обробку персональних даних надається дитині (стаття 12 (1)). Обробка даних, що стосуються дітей, пов'язана з певними ризиками, і подальше застосування GDPR щодо захисту дітей може бути конкретизовано в кодексах поведінки. Такі кодекси поведінки можуть, зокрема, включати правила про те, яким чином інформація повинна бути надана дитині та

632 Загальний огляд європейського законодавства про захист даних див.: Рада Європи, Комітет міністрів (2018), *12-й щорічний звіт Комітету міністрів*; Агентство з фундаментальних прав людини (FRA) (2018), *Handbook on European data protection law – 2018 edition* (Посібник з європейського законодавства про захист даних – видання 2018 року), Люксембург, Офіс публікацій.

633 [Регламент \(ЄС\) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС \(Загального регламенту захисту даних\)](#). Директива про правоохоронну діяльність (Директива (ЄС) 2016/680) є основним інструментом, що стосується обробки персональних даних компетентними органами з метою запобігання, розслідування, виявлення або переслідування кримінальних правопорушень або виконання кримінальних покарань, а також про вільне переміщення таких даних.

634 ЄРЗД, [Робоча програма 2021/2022](#), 16 березня 2021 року

635 [Регламент \(ЄС\) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС \(Загального регламенту про захист даних\)](#), пункти 38 та 58.

як отримується згода особи, яка несе батьківську відповідальність (стаття 41 (2)).

Для більшості онлайн-послуг, де послуга покладається на згоду дитини на обробку її даних, також потрібна згода батьків або опікунів до певного віку. Це стосується сайтів соціальних мереж, а також платформ для завантаження музики та покупки онлайн-ігор. Віковий поріг для отримання батьківської згоди варіюється в країнах-членах ЄС від 13 до 16 років⁶³⁶. Відповідно до статті 4 (11) GDPR, згода має надаватися вільно, бути конкретною, поінформованою та однозначною, а дітям або їхнім батькам чи опікунам повинні бути надані прості у використанні механізми, щоб вони могли відкликати згоду в будь-який час. Компанії повинні докласти розумних зусиль, беручи до уваги доступні технології, щоб перевірити, що саме особа, яка несе батьківську відповідальність за дитину, дає згоду або уповноважує її. Розумні зусилля, яких повинні докладати організації, також залежать від характеру обробки та пов'язаних з нею ризиків для дитини. Ці зусилля слід постійно переглядати у світлі нових технологій у цій галузі. Коли персональні дані обробляються у зв'язку з наданням дитині послуг інформаційного суспільства, і така обробка ґрунтується на згоді дитини або особи, яка несе батьківську відповідальність, діти завжди мають право на видалення своїх даних (стаття 17 (1) (f) GDPR). Це право відоме як право бути забутим.

Якщо діти отримують доступ до онлайн-послуги, незалежно від застосовуваних організацією заходів перевірки віку, організація повинна забезпечити вжиття спеціальних заходів щодо захисту даних дітей, для підвищення рівня захисту, що надається дітям-користувачам, від ризиків, які представляє для них використання послуги. Деякі з цих заходів можуть включати забезпечення того, щоб постачальник послуг дотримувався зобов'язання щодо захисту даних за задумом і за замовчуванням (стаття 25 GDPR), проведення оцінки впливу на захист даних (стаття 35), дотримання принципу мінімізації даних та перегляду налаштувань профілювання. Профілювання означає будь-яку форму автоматизованої обробки персональних даних, що складається з використання персональних даних для оцінки певних особистих аспектів фізичної особи, зокрема для аналізу або прогнозування аспектів, що стосуються роботи цієї фізичної особи, її

636 Там само, ст. 8

економічного стану, здоров'я, особистих уподобань, інтересів, надійності, поведінки, місцезнаходження або пересування (стаття 4(4)).

Такий спеціальний захист повинен, зокрема, застосовуватися до використання персональних даних дітей з метою маркетингу або створення профілів особистості або користувача, а також до збору персональних даних про дітей, коли вони користуються безпосередньо послугами, пропонуваними їм (пункт 38 GDPR).

Керівні принципи, які ЄРЗД видав⁶³⁷ щодо таргетингу користувачів соціальних мереж, вказують на те, що негативний вплив таргетингу може бути значно більшим для вразливих категорій осіб, таких як діти. Таргетинг може впливати на формування особистих уподобань та інтересів дітей, в кінцевому рахунку впливаючи на їх автономію та право на розвиток. Кілька установ дійшли висновку, що загалом організаціям слід уникати профілювання дітей для маркетингових цілей, оскільки діти є більш вразливими⁶³⁸. Діти можуть бути особливо вразливими в онлайн-середовищі і легше піддаватися впливу поведінкової реклами⁶³⁹.

Стаття 71 GDPR передбачає, що виключно автоматизоване прийняття рішень, включаючи профілювання, з юридичними або аналогічно суттєвими наслідками, не повинно застосовуватися до дітей.

Робоча група 29, тепер ЄРЗД⁶⁴⁰, рекомендувала, щоб винятки з правила, що забороняє цю форму обробки, загалом не використовувались щодо обробки даних дітей, за винятком обмежених обставин, наприклад, коли

637 Європейська рада з питань захисту даних (ЄРЗД) (2020), *Керівні принципи 8/2020 щодо таргетингу користувачів соціальних мереж*, 2 вересня 2020 року.

638 Див., наприклад, Рада Європи (2018), *Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment* (Керівні принципи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі), CM/Rec(2018)7, с. 17; Ірландська комісія із захисту даних (2020), *Children front and centre: Fundamentals for a child-oriented approach to data processing* (Діти на першому плані та в центрі уваги: Основи орієнтованого на дитину підходу до обробки даних), грудень 2020 року, с. 54.

639 Стаття 29 Робоча група із захисту даних (2018), *Guidelines on automated individual decision-making and profiling for the purposes of Regulation 2016/679* (Керівні принципи щодо автоматизованого прийняття рішень про особу та профілювання для цілей Регламенту 2016/679), 22 серпня 2018 року.

640 Стаття 29 Робоча група із захисту даних (2018), *Guidelines on automated individual decision-making and profiling for the purposes of Regulation 2016/679* (Керівні принципи щодо автоматизованого прийняття рішень про особу та профілювання для цілей Регламенту 2016/679), 22 серпня 2018 року.

це необхідно для захисту їхнього добробуту. У цих випадках повинні бути відповідні гарантії для забезпечення того, щоб вони були придатними для дітей.

Деякі категорії даних вважаються чутливими, такі як генетичні дані, біометричні дані, що унікально ідентифікують дитину, персональні дані, що стосуються судимості, а також особисті дані, які розкривають расове або етнічне походження, політичні погляди, релігійні або інші переконання, психічне та фізичне здоров'я або сексуальне життя. Обробка даних дітей у таких категоріях дозволяється лише за наявності відповідних винятків (стаття 9 GDPR).

Директива про конфіденційність і електронні комунікації⁶⁴¹ захищає конфіденційність комунікацій і кінцевого обладнання користувача, в тому числі дітей. Вона реалізує фундаментальне право на повагу до приватного життя у сфері комунікацій (стаття 7 Хартії основоположних прав).

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ включив право на захист персональних даних до статті 8 **ЄКПЛ**. Суд розглядає ситуації, в яких виникає питання про захист даних, включаючи перехоплення повідомлень⁶⁴², різні форми спостереження⁶⁴³ і захист від зберігання персональних даних державними органами⁶⁴⁴. Крім того, ЄСПЛ постановив, що національне законодавство має встановити відповідні заходи для забезпечення судового захисту від порушень прав на захист даних.

Приклад: Справа «Авілкіна та інші проти Росії»⁶⁴⁵ стосується розкриття медичної документації дворічної дівчинки прокурору на його запит щодо інформування про всі відмови Свідків Єгови від

641 ЄС, Європейський парламент (2002), Директива 2002/58/ЄС про обробку персональних даних і захист приватності в секторі електронних комунікацій (Директива про приватність та електронні комунікації), ОJ 2002 L 201.

642 Див. наприклад, ЄСПЛ, справа «Малоун проти Сполученого Королівства», № 8691/79, 2 серпня 1984 року; ЄСПЛ, справа «Колленд проти Сполученого Королівства», № 62617/00, 3 квітня 2007 року.

643 Див. наприклад, ЄСПЛ, справа «Клас та інші проти Німеччини», № 5029/71, 6 вересня 1978 року; ЄСПЛ, справа «Узун проти Німеччини», № 35623/05, 2 вересня 2010 року.

644 Див. наприклад, ЄСПЛ, справа «Леандер проти Швеції», № 9248/81, 26 березня 1987 року; ЄСПЛ, справа «С. та Марпер проти Сполученого Королівства» [ВП], №№ 30562/04 і 30566/04, 4 грудня 2008 року.

645 ЄСПЛ, справа «Авілкіна та інші проти Росії», № 1585/09, 6 червня 2013 року.

переливання крові. Визнаючи, що інтереси пацієнта і суспільства в цілому в захисті конфіденційності медичних даних можуть бути переважені інтересами розслідування злочину, Суд зазначив, що заявник не був підозрюваним або обвинуваченим у будь-якому кримінальному провадженні. Крім того, медичні працівники, які надавали заявниці медичну допомогу, могли б звернутися за судовим дозволом на переливання крові, якби вважали, що вона перебуває в ситуації, що загрожує її життю. За відсутності будь-яких нагальних соціальних потреб у запиті про розкриття конфіденційної медичної інформації, що стосується заявника, ЄСПЛ визнав порушення статті 8 ЄКПЛ.

Приклад: У справі «*С. та Марпер проти Сполученого Королівства*»⁶⁴⁶ відбитки пальців і ДНК одинадцятирічного хлопчика, взяті у зв'язку з підозрою в спробі пограбування, були збережені без обмеження терміну, навіть незважаючи на те, що в кінцевому підсумку він був виправданий. Враховуючи характер і обсяг особистої інформації, що міститься в клітинних зразках і профілях ДНК, їх збереження саме по собі становило втручання в право першого заявника на повагу до приватного життя. Основні принципи відповідних документів Ради Європи, а також законодавство і практика інших договірних держав вимагають, щоб зберігання даних було пропорційним меті збору і обмеженим у часі, особливо в поліцейському секторі. Захист, що надається статтею 8 ЄКПЛ, був би неприйнятно послаблений, якби використання сучасних наукових методів у системі кримінального правосуддя було дозволено будь-якою ціною та без ретельного збалансування їх потенційних переваг з важливими інтересами приватного життя. У цьому відношенні загальний та невибірковий характер права на зберігання в Англії та Уельсі був особливо вражаючим, оскільки він дозволяв зберігати дані протягом необмеженого періоду часу та незалежно від характеру чи тяжкості злочину чи віку підозрюваного. Зберігання даних може бути особливо шкідливим у випадку дітей, враховуючи їх особливе становище та важливість їх розвитку та інтеграції в суспільство. Таким чином, зберігання даних становило непропорційне втручання у право заявника на повагу до приватного життя.

646 ЄСПЛ, справа «*С. та Марпер проти Сполученого Королівства*» [ВП], №№ 30562/04 і 30566/04, 4 грудня 2008 року.

Оновлена Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних⁶⁴⁷ (Конвенція 108+) застосовується до всієї обробки даних, що здійснюється як у приватному, так і в державному секторах, і захищає особу, включаючи дітей, від зловживань, які можуть супроводжувати обробку персональних даних. Конвенція 108+ має додатковий протокол, який регулює створення наглядових органів та транскордонний потік персональних даних до країн, які не є сторонами конвенції⁶⁴⁸.

Принципи, викладені в Конвенції 108+ щодо обробки персональних даних, стосуються справедливого та законного збору та автоматичної обробки даних, які зберігаються для визначених законних цілей, а не для використання в цілях, несумісних з цими цілями, і не зберігаються довше, ніж це необхідно. Вони також стосуються якості даних. За відсутності належних правових гарантій, забороняється обробка «чутливих» даних, таких як раса, політика, здоров'я, релігія, сексуальне життя, генетичні та біометричні дані, а також дані, що обробляються для інформації, що стосується членства в профспілці або етнічного походження, судимості. Конвенція також закріплює право кожної людини, включаючи дітей, знати, що інформація про неї зберігається, і, за необхідності, виправляти її. Обмеження прав, викладених у Конвенції, можливі лише тоді, коли йдеться про вищі інтереси, такі як державна безпека або оборона. Консультативний комітет Конвенції 108 ухвалив Керівні принципи щодо захисту даних дітей у сфері освіти⁶⁴⁹, встановлюючи основні принципи та консультуючи законодавців, політиків, контролерів даних та галузі, як відстоювати ці права.

Керівні принципи Ради Європи щодо прав дітей у цифровому середовищі пропонують державам гарантувати, що персональні дані дітей

647 Рада Європи (1981), Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, CETS № 108, 28 січня 1981 року; Рада Європи (2001), Додатковий протокол до Конвенції 108 щодо наглядових органів та транскордонних потоків даних, CETS № 181, 8 листопада 2001 року; Рада Європи (2018), Протокол про внесення змін до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, CETS № 223, 10 жовтня 2018 року.

648 Рада Європи (2018), Протокол про внесення змін до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, CETS № 223, 10 жовтня 2018 року.

649 Рада Європи, Консультативний комітет Конвенції 108, *Children's data protection in an education setting – Guidelines* (Захист даних дітей в освітньому середовищі – Керівні принципи), T-PD(2019)06BISrev5, 20 листопада 2020 року.

обробляються справедливо, законно, точно та безпечно для конкретних цілей та з вільною, явною, поінформованою та однозначною згодою дітей та/або їхніх батьків, опікунів або законних представників, або відповідно до іншої законної підстави, встановленої законом. Держави повинні забезпечити, щоб обробка спеціальних категорій даних, які вважаються чутливими, таких як генетичні дані, біометричні дані, що однозначно ідентифікують дитину, персональні дані, що стосуються судимостей, і персональні дані, які розкривають расове або етнічне походження, політичні погляди, релігійні чи інші переконання, психічне і фізичне здоров'я або сексуальне життя, повинна допускатися тільки в тих випадках, коли відповідні гарантії закріплені в законі⁶⁵⁰.

Відповідно до міжнародного права, право на захист даних є частиною права дитини на недоторканність приватного життя, що міститься в статті 16 КПД. Ця стаття передбачає, що дитина не повинна бути об'єктом довільного або незаконного втручання в її особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність її житла, таємницю її кореспонденції, а також незаконного посягання на її честь і репутацію. Це право має поважатися всіма, включаючи законного представника дитини⁶⁵¹.

650 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), *Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment, Recommendation CM/Rec(2018)7* (Керівні принципи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі, Рекомендація CM/Rec(2018)7), розділ 3.4.

651 Див. також Організація Об'єднаних Націй (2021), *Зауваження загального порядку № 25 (2021) про права дітей у зв'язку з цифровим середовищем*, CRC/C/GC/25, 2 березня 2021 року.

10.2. Захист дітей як споживачів

Ключові моменти

- На думку ЄС, найкращі інтереси дітей-споживачів та захист їхніх прав переважають над вимогами суспільного інтересу, що виправдовує обмеження на вільний рух товарів, осіб, послуг та капіталу.
- Діти як споживачі повинні бути забезпечені відповідною інформацією, щоб мати можливість розглянути всі відповідні факти і зробити усвідомлений вибір.
- Недобросовісна комерційна практика – це та, яка не відповідає принципу професійної розсудливості і може вплинути на рішення дорослих і дітей-споживачів щодо укладання угод.
- Діти можуть бути включені в клінічні випробування тільки в тому випадку, якщо очікується, що застосований лікарський засіб принесе їм безпосередню користь, яка переважає ризики.
- Законодавство ЄС і Ради Європи обмежує кількість реклами, до якої діти можуть бути залучені, але не забороняє її як таку.
- Діти мають право на особливий захист, який передбачає захист від будь-якої реклами, а також від програм телепродажу, які можуть завдати їм моральної або фізичної шкоди.
- Розміщення реклами товарів в дитячих програмах заборонено.

10.2.1. Права споживачів

Відповідно до законодавства ЄС, основні принципи захисту прав споживачів викладені у статті 169 (1) ДФЄС та статті 38 Хартії основних прав ЄС. Суд ЄС визнав, що найкращі інтереси дитини переважають над вимогами суспільного інтересу, виправдовуючи обмеження свободи спільного ринку.

Приклад: Справа «*Dynamic Medien*»⁶⁵² стосується продажу через Інтернет в Німеччині DVD-дисків з японськими мультфільмами. У Великобританії мультфільми були схвалені для дітей старше 15 років. Відповідним німецьким органом вони не були оцінені як належні. Головне

652 ЄС, C-244/06, справа «*Dynamic Medien Vertriebs GmbH проти Avides Media AG*», 14 лютого 2008 року.

питання, яке стояло перед СЄС, полягало в тому, чи суперечить заборона в Німеччині принципу свободи пересування. СЄС встановив, що основною метою німецького законодавства був захист дітей від інформації, яка зашкодила б їхньому благополуччю. Суд постановив, що обмеження свободи пересування товарів не було непропорційним, якщо воно не виходило за рамки того, що було необхідним для досягнення мети захисту дітей, яку переслідувала відповідна держава-член ЄС.

Приклад: Справа «*Omega*»⁶⁵³ стосується експлуатації «лазерного купола» в Німеччині. Гра в «лазерному куполі» передбачала влучання в сенсорні мішені, розміщені на куртках, які носили гравці. Обладнання для гри було поставлено британською компанією, а сама гра та обладнання у Сполученому Королівстві продавалися законно. Гра була заборонена в Німеччині на тій підставі, що вона суперечить таким фундаментальним цінностям, як людська гідність. СЄС постановив, що обмеження, введене владою Німеччини, не суперечило законодавству ЄС, оскільки воно було належним чином обґрунтовано міркуваннями державної політики.

Останній процес перегляду законодавства ЄС про захист прав споживачів призвів до прийняття [Директиви про права споживачів 2011/83/ЄС \(ДПС\)](#), яка має на меті повністю гармонізувати національні законодавства щодо дистанційного продажу та договорів, укладених поза приміщенням, а також інших видів споживчих договорів⁶⁵⁴. Мета полягає в тому, щоб збалансувати високий рівень захисту споживачів і конкурентоспроможність підприємств. Відповідно до статті 3 (3) (а), ДПС не застосовується до договорів про надання соціальних послуг, включаючи соціальне житло, догляд за дітьми та підтримку сімей та осіб, які постійно або тимчасово потребують допомоги, у тому числі довгострокового догляду. Соціальні послуги включають в себе послуги для дітей і молоді, надання допомоги сім'ям, самотнім батькам та людям похилого віку, а також послуги для мігрантів. ДПС приділяє особливу увагу переддоговірній інформації. Якщо споживачам, в тому числі дітям, надається відповідна і достатня інформація, вони можуть зважити всі відповідні факти і зробити усвідомлений вибір; ці «інформаційні вимоги» встановлені ДПС. На підставі [Директиви \(ЄС\)](#)

653 СЄС, С-36/02, справа «*Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH nponu Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*», 14 жовтня 2004 року.

654 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року про права споживачів](#), що вносить зміни до [Директиви Ради 93/13/ЄЕС](#) та [Директиви 1999/44/ЄС](#), ОJ 2011 L 304/64.

2019/882 про вимоги щодо доступності продуктів та послуг, ці вимоги також застосовуються до неповнолітніх споживачів⁶⁵⁵.

10.2.2. Недобросовісна комерційна практика, спрямована проти дітей

Відповідно до законодавства ЄС, Директива 2005/29/ЄС про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів на внутрішньому ринку⁶⁵⁶, поширюється на всі транзакції між підприємствами та споживачами (незалежно від того, здійснюються вони офлайн або онлайн, і стосуються як товарів, так і послуг). Діти включені в Директиву в категорію «вразливих споживачів» (стаття 5 (3)). Рішення щодо укладання угод не можуть прийматися внаслідок переслідувань, примусу, неправомірного впливу або оманливої інформації, і діти-споживачі мають право вільно приймати такі рішення. Директива забороняє маркетингову та рекламну діяльність товару, що створює плутанину з іншим товаром або торговою маркою конкурента, і вимагає, щоб вся необхідна інформація для споживачів була надана чітко та зрозуміло, та у відповідний час (статті 6 та 7).

Комітет міністрів Ради Європи видав *Керівні принципи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі*. На їх основі держави повинні вжити заходів для забезпечення захисту дітей від комерційної експлуатації в цифровому середовищі, зокрема від впливу невідповідних їхньому віку форм реклами та маркетингу. Це включає в себе забезпечення того, щоб комерційні підприємства не застосовували недобросовісну комерційну практику по відношенню до дітей, вимогу, щоб цифрова реклама та маркетинг, спрямовані на дітей, чітко розрізнялися для них як такі, а також вимогу до всіх відповідних зацікавлених сторін обмежити обробку персональних даних дітей у комерційних цілях⁶⁵⁷.

655 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2019), Директива 2019/882/ЄС від 17 квітня 2019 року про вимоги щодо доступності товарів та послуг, ОJ 2019 L 151/70.

656 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2005), Директива 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року про недобросовісну комерційну практику між підприємствами та про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів на внутрішньому ринку та внесення змін до Директиви Ради 84/450/ЄЕС, Директив 97/7/ЄС, 98/27/ЄС та 2002/65/ЄС та Регламенту (ЄС) № 2006/2004 Європейського Парламенту та Ради, ОJ 2005 L 149/22.

657 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), *Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment, Recommendation CM/Rec(2018)7* (Керівні принципи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі, Рекомендація CM/Rec(2018)7).

10.2.3. Безпека продукції

Відповідно до законодавства ЄС, існує всеосяжна система, яка гарантує, що до продажу допускаються лише безпечні та відповідні всім іншим вимогам продукти. Зокрема, [Директива 2001/95/ЄС про загальну безпеку продукції](#) приділяє особливу увагу безпеці дітей шляхом включення їх до категорії споживачів, які можуть бути особливо вразливими до ризиків, які несуть у собі продукти, що розглядаються (стаття 8 Директиви). Таким чином, необхідно оцінити безпеку продукту з урахуванням всіх відповідних аспектів, зокрема категорій споживачів, на які орієнтований продукт. Європейська комісія опублікувала пропозицію щодо нового Загального регламенту безпеки продукції⁶⁵⁸.

[Директива Ради 87/357/ЄЕС](#) – це спеціальна директива про безпечність продуктів, спрямована на зближення законодавства держав-членів щодо продуктів які, видаючи себе за інші, становлять загрозу здоров'ю або безпеці споживачів⁶⁵⁹. Вона забороняє маркетинг, імпорт і виробництво продуктів, які виглядають як продукти харчування, але не є їстівними. Держави-члени повинні проводити перевірки, щоб гарантувати, що такі продукти не продаються. Якщо держава-член забороняє продукт відповідно до умов цієї Директиви, вона повинна інформувати Комісію та надати детальну інформацію для інформування інших держав-членів. Питання безпеки іграшок, зокрема, розглядається більш детально в [розділі 10.2.6](#).

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі передбачають, що держави повинні заохочувати та стимулювати підприємства до реалізації безпеки та конфіденційності в продуктах, послугах і функціональних можливостях, призначених для дітей або використовуваних ними⁶⁶⁰.

658 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2021), [Пропозиція щодо Регламенту про загальну безпеку продукції](#), що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 1025/2012 Європейського Парламенту та Ради та скасовує Директиву Ради 87/357/ЄЕС та Директиву 2001/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради, COM/2021/346 final, 30 червня 2021 року.

659 ЄС, Рада Європейського Союзу, [Директива 87/357/ЄЕС від 25 червня 1987 року про зближення законодавства держав-членів щодо продуктів які, видаючи себе за інші, становлять загрозу здоров'ю або безпеці споживачів](#), OJ 1987 L 192/49.

660 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), [Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment, Recommendation CM/Rec\(2018\)7](#) (Керівні принципи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі, Рекомендація CM/Rec(2018)7), пункт 54.

10.2.4. Клінічні випробування за участю дітей

Відповідно до законодавства ЄС, Регламент (ЄС) № 536/2014 про клінічні випробування лікарських засобів для людини включає конкретні положення для дітей з уразливих категорій населення (стаття 10 (1))⁶⁶¹. Це вимагає, щоб заявки на дозвіл клінічних випробувань за участю дітей були ретельно оцінені. Законний представник дитини повинен дати згоду на проведення клінічного випробування, як і сама дитина, якщо вона здатна сформулювати думку (стаття 29 (1) і (8)). Регламент встановлює конкретні умови для проведення безпечних клінічних випробувань на дітях та забезпечення їх інформованої згоди (стаття 32). Ці умови полягають у тому, що: суб'єкт не отримує жодних заохочень, окрім компенсації витрат і втрати заробітку, безпосередньо пов'язаних з участю в клінічному випробуванні; клінічне випробування призначене для вивчення методів лікування захворювання, яке зустрічається тільки у дітей; та існують наукові підстави очікувати, що участь у клінічному випробуванні принесе безпосередню користь для неповнолітньої особи, яка бере в ньому участь, що переважає пов'язані з нею ризики та тягар, або певну користь для населення, яке представляє неповнолітня особа, яка бере участь у клінічному випробуванні, і таке клінічне випробування становитиме лише мінімальний ризик для неповнолітньої особи та мінімальний тягар для неї порівняно зі стандартним лікуванням захворювання неповнолітнього. Лише в надзвичайних ситуаціях можуть проводитися клінічні випробування на дітях без попереднього отримання їхньої згоди або згоди їхніх законних представників (ст. 35 (1)).

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 17 Конвенції про права людини та біомедицину містить аналогічні принципи⁶⁶², як і розділ V **Додаткового протоколу щодо біомедичних досліджень**⁶⁶³.

661 ЄС, Європейський парламент і Рада Європейського Союзу (2014), Регламент 536/2014 від 16 квітня 2014 р. про клінічні випробування лікарських засобів для використання людиною, ОJ 2014 L 158/1.

662 Рада Європи (1999), Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (Конвенція Ов'єдо), № 164, 1 грудня 1999 року.

663 Рада Європи (2007), Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину, що стосується біомедичних досліджень, № 195, 1 вересня 2007 року.

10.2.5. Продукти харчування, призначені для немовлят та дітей раннього віку

Відповідно до законодавства ЄС, Регламент 609/2013 про харчові продукти, призначені для немовлят і маленьких дітей, продукти харчування для спеціальних медичних цілей, а також повна заміна дієти для контролю ваги зосереджується на поживному складі та безпеці харчових продуктів, спеціально виготовлених для немовлят і дітей раннього віку до трьох років⁶⁶⁴. Він регулює розміщення продуктів на ринку, необхідну інформацію про склад продуктів харчування, вимоги до дитячих сумішей і напоїв на основі молока для дітей молодшого віку і т.д. Регламент також встановлює визначення дитячих молочних сумішей і наступних сумішей, оброблених харчових продуктів на основі зернових і дитячого харчування, харчових продуктів для спеціальних медичних цілей, а також повної заміни раціону харчування для контролю ваги.

10.2.6. Безпека іграшок

Відповідно до законодавства ЄС, Директива 2009/48/ЄС⁶⁶⁵ визначає іграшки в Статті 2 як «продукти, розроблені або призначені, виключно або ні, для використання в іграх дітьми віком до 14 років»⁶⁶⁶. Додаток I наводить невичерпний список предметів, які не вважаються іграшками, але які можуть викликати плутанину. У статті 2 (2) також перераховані деякі іграшки, на які не поширюється дія Директиви. Директива також посилює стандарти охорони здоров'я та безпеки шляхом обмеження кількості певних хімічних речовин, які можуть міститися в матеріалах, що використовуються для іграшок (стаття 10)⁶⁶⁷.

664 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2014), **Регламент (ЄС) 609/2013** Європейського Парламенту та Ради від 12 червня 2013 року про харчові продукти, призначені для немовлят та дітей молодшого віку, харчові продукти для спеціальних медичних цілей та повну заміну раціону харчування для контролю ваги, що скасовує Директиву Ради 92/52/ЄЕС, Директиви Комісії 96/8/ЄС, 1999/21/ЄС, 2006/125/ЄС та 2006/141/ЄС, Директиву Європейського Парламенту та Ради 2009/39/ЄС, а також Регламенти Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 41/2009 та (ЄС) № 953/2009, ОJ 2013 L 181/35.

665 Європейський Союз (2009), **Директива 2009/48/ЄС** від 18 червня 2009 року про безпеку іграшок, ОJ 2009 L 170.

666 Там само, ст. 2 (1).

667 Європейська комісія також уклала «добровільні угоди» з європейськими виробниками/торговцями іграшками з метою покращення безпеки іграшок. Дивіться [вебсторінку Комісії на цю тему](#) для отримання додаткової інформації.

10.2.7. Діти та реклама

Відповідно до законодавства ЄС, Директива про аудіовізуальні медіа-послуги⁶⁶⁸, переглянута в 2018 році, стосується обмеження кількості, якості та змісту реклами, до якої можуть бути залучені діти, а також регулює тривалість реклами (статті 20, 24 і 27). Вона забороняє рекламу продуктів у дитячих програмах (стаття 11) і дозволяє державам-членам забороняти відображення логотипів спонсорів під час програм для дітей (стаття 10 (4)). Перегляд директиви у 2018 році поширив ці аудіовізуальні правила на платформи для обміну відео, такі як YouTube та інші.

Відповідно до законодавства Ради Європи, Європейська конвенція про транскордонне телебачення⁶⁶⁹ була першим міжнародним договором, який створив правову основу для вільного розповсюдження транскордонних телевізійних програм у Європі. Вона спеціально захищає дітей і молодь (стаття 7 (2)), наприклад, забороняючи показ порнографічних та насильницьких матеріалів, а також програм, що розпалюють расову ненависть. Вона визначає стандарти реклами і регулює рекламний час і рекламні перерви. Керівні принципи Комітету міністрів щодо прав дитини в цифровому середовищі закликають держави забезпечити захист дітей від комерційної експлуатації в цифровому середовищі, в тому числі шляхом впливу невідповідних віку форм реклами і маркетингу⁶⁷⁰.

668 ЄС, Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу (2018), *Директива 2018/1808 Європейського Парламенту та Ради від 14 листопада 2018 року про координацію певних положень, встановлених законодавством, нормативними актами або адміністративними діями в державах-членах щодо надання аудіовізуальних медіа-послуг (Директива про аудіовізуальні медіа-послуги)*, ОJ 2018 L 303.

669 Рада Європи (2002), *Європейська конвенція про транскордонне телебачення*, CETS № 132, 5 травня 1989 р. З поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу, CETS № 171, 2002.

670 Рада Європи, Комітет міністрів (2018), *Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment, Recommendation CM/Rec(2018)7* (Керівні принципи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі, Рекомендація CM/Rec(2018)7), пункт 57.

11.

Права дітей у кримінальному судочинстві та альтернативних (несудових) провадженнях

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
<p>Хартія основних прав, статті 47 (право на ефективний засіб правового захисту та на справедливий судовий розгляд), 48 (презумпція невинуватості та право на захист) та 49 (принципи законності та пропорційності кримінальних правопорушень та покарань)</p> <p>Директива про право на усний та письмовий переклад (2010/64/ЄС)</p> <p>Директива про право на інформацію (2012/13/ЄС)</p> <p>Директива про доступ до адвоката (2013/48/ЄС)</p> <p>Директива про процесуальні гарантії (2016/800)</p>	<p>Гарантії справедливого судового розгляду</p>	<p>ЄКПЛ, стаття 6 (справедливий судовий розгляд)</p> <p>ЄСХ, стаття 17</p> <p>Лансаротська конвенція</p> <p>ЄСПЛ, справа «Т. проти Сполученого Королівства» [ВП], № 24724/94, 1999 (діти в суді)</p> <p>ЄСПЛ, справа «Пановіц проти Кіпру», № 4268/04, 2008 (доступ до адвоката)</p>
<p>Хартія основних прав, статті 4 (заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження) та 6 (право на свободу)</p> <p>Директива про процесуальні гарантії (2016/800)</p>	<p>Тримання під вартою</p>	<p>ЄСПЛ, статті 3 (заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження) та 5 (право на свободу)</p> <p>ЄСХ, стаття 17</p> <p>Європейська конвенція про захист від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання</p>

ЄС	Висвітлені питання	Рада Європи
		<p>ЄСПЛ, справа «<i>Нарт проти Туреччини</i>», № 20817/04, 2008 року (досудове тримання під вартою)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Блохін проти Росії</i>», № 47152/06, 2016 року</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Буамар проти Бельгії</i>», № 9106/80, 1988 року (тримання під вартою з метою здійснення виховного нагляду)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Д.Г. проти Ірландії</i>», № 39474/98, 2002 року (тримання під вартою з метою здійснення виховного нагляду)</p> <p>ЄСПЛ, «<i>Гювеч проти Туреччини</i>», № 70337/01, 2009 року (умови тримання під вартою)</p> <p>ЄСПЛ, «<i>Чошелав проти Туреччини</i>», № 1413/07, 2012 року</p>
<p>Директива про права жертв (2012/29/ЄС)</p> <p>Директива про сексуальне насильство над дітьми (2011/93/ЄС)</p> <p>Директива про торгівлю людьми (2011/36/ЄС)</p> <p>ЄС, С-105/03, <i>Кримінальне провадження проти Марії Пуліно</i>, 2005 року (позиція дітей-свідків у суді)</p>	<p>Дитячі свідки та жертви</p>	<p>ЄКПЛ, статті 3 (заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження) та 8 (приватне життя)</p> <p>Лансаротська конвенція, стаття 31</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Ковач проти Хорватії</i>», № 503/05, 2007 (дитина-свідок)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>С.Н. проти Швеції</i>», № 34209/96, 2002 (дитина-свідок)</p> <p>ЄСПЛ, справа «<i>Р.Р. та інші проти Угорщини</i>», № 19400/11, № 36037/17, 2012 (виключення сім'ї з програми захисту свідків)</p> <p>ЄСПЛ, «<i>X та інші проти Болгарії</i>», № 22457/16, 2021 (діти-свідки та жертви)</p>

Права дітей у контексті судочинства у справах неповнолітніх стосуються дітей, обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, притягнутих до відповідальності або засуджених за них, а також дітей, які беруть участь у судових розглядах як потерпілі та/або свідки. Становище дітей у контексті ювенальної юстиції регулюється загальними положеннями про права людини, що стосуються як дорослих, так і дітей.

У цьому розділі представлено огляд європейських норм, що стосуються дітей, залучених до судового та альтернативного судочинства. Він стосується гарантій справедливого судового розгляду, включаючи ефективну участь та доступ до адвоката, права затриманих молодих правопорушників, включаючи досудове тримання під вартою (матеріальні та процесуальні гарантії), умови тримання під вартою та захист від жорстокого поводження, а також захист дітей-свідків та потерпілих. Аспекти захисту є особливо важливими для не змагальних, альтернативних процедур, які слід використовувати, коли вони можуть найкращим чином відповідати найкращим інтересам дитини⁶⁷¹. Що стосується дітей, цілі кримінального правосуддя, такі як соціальна інтеграція, освіта та запобігання повторним правопорушенням, є основними принципами, які мають високу цінність⁶⁷².

11.1. Гарантії справедливого судового розгляду

Ключові моменти

- Діти, які беруть участь у кримінальному судочинстві, мають право на справедливе та дружнє до них ставлення.
- Судовий розгляд має бути пристосований до потреб дітей для забезпечення їх ефективної участі.
- Діти мають право на доступ до адвоката з початкових стадій кримінального провадження і з першого допиту в поліції.

671 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Guidelines on child-friendly justice* (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 р., п. 24.

672 Див. далі Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2016), *Handbook on European law relating to access to justice* (Посібник з європейського права у сфері доступу до правосуддя) 22 червня 2016 року.

Право на справедливий судовий розгляд є основною опорою демократичного суспільства. Діти, підозрювані або обвинувачені в злочині, мають право на справедливий судовий розгляд, і користуються тими самими гарантіями, що й будь-яка інша особа, яка перебуває у конфлікті з законом. Гарантії справедливого судового розгляду застосовуються з моменту першого допиту дитини і продовжують діяти під час судового розгляду. Діти, які перебувають у конфлікті з законом, є особливо вразливими і потребують додаткового захисту. Європейські органи розробили конкретні вимоги, щоб забезпечити ефективне задоволення потреб таких дітей.

Відповідно до законодавства ЄС, кілька положень **Хартії основних прав ЄС** встановлюють основні права на доступ до правосуддя, які забезпечують гарантії справедливого судового розгляду як для дорослих, так і для дітей. Стаття 47 конкретно стосується права на ефективний засіб правового захисту та на справедливий судовий розгляд, встановлюючи вимоги, які мають особливе значення для дітей, такі як справедливий і публічний розгляд справи протягом розумного строку, право на захист, представництво та консультації, а також право на правову допомогу. Подібним чином, принципи законності та пропорційності кримінальних правопорушень і покарань, встановлені у статті 49, особливо актуальні для дітей. Крім того, декілька директив ЄС встановлюють конкретні гарантії справедливого судового розгляду в кримінальному процесі: **Директива про право на усний та письмовий переклад**⁶⁷³, **Директива про право на інформацію**⁶⁷⁴ та **Директива про доступ до адвоката**⁶⁷⁵. Перші дві Директиви не включають конкретних гарантій щодо дітей, хоча Директива про право на інформацію містить положення, що стосуються положення вразливих підозрюваних або обвинувачених в більш загальному плані. Положення Директиви про доступ до адвоката обговорюються в **розділі 11.1.2**.

673 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2010), **Директива 2010/64/ЄС** від 20 жовтня 2010 року про право на усний та письмовий переклад у кримінальному провадженні, ОJ 2010 L 280/1.

674 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2012), **Директива 2012/13/ЄС** від 22 травня 2012 року про право на інформацію в кримінальному провадженні, ОJ 2012 L 142/1.

675 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2013), **Директива 2013/48/ЄС** від 22 жовтня 2013 року про право на доступ до адвоката у кримінальному провадженні та у провадженні за європейським ордером на арешт, а також про право на інформування третьої сторони у разі позбавлення волі та на спілкування з третіми особами і консульськими установами під час перебування під вартою, ОJ 2013 L 294/1.

Навіть за відсутності спеціальних положень щодо дітей, держави-члени повинні дотримуватися Хартії при виконанні положень директив ЄС. Таким чином, таким принципам, як найкращі інтереси дитини, закріплені в статті 24, слід приділяти належну увагу у випадках, коли на дітей поширюється дія будь-якого з положень Директив. На сьогоднішній день до Суду ЄС не надходило жодної справи щодо тлумачення статті 24 Хартії у поєднанні з однією із згаданих Директив⁶⁷⁶.

Директива про процесуальні гарантії вперше на рівні ЄС встановлює конкретні процесуальні гарантії для дітей, обвинувачених або підозрюваних у скоєнні злочину. Вона передбачає право на індивідуальну оцінку (стаття 7) для оцінки особистості та соціально-економічних, сімейних та особистих обставин дитини за повної участі дитини. Держави-члени можуть використовувати індивідуальну оцінку при визначенні заходів щодо дитини або при прийнятті будь-якого рішення в кримінальному провадженні, в тому числі при винесенні вироку. Вона також вимагає, щоб діти отримували оперативну інформацію про свої права, допомогу батьків (або інших відповідних осіб) та допит за зачиненими дверима⁶⁷⁷. Крім того, діти, позбавлені волі, повинні мати право на належну освіту, керівництво, навчання та медичну допомогу, а також на утримання окремо від дорослих⁶⁷⁸.

Відповідно до законодавства Ради Європи, гарантії справедливого судового розгляду **ЄКПЛ** закріплені в статті 6, яка формує найбільш обширну прецедентну практику ЄСПЛ. Стаття 6 (1) ЄКПЛ містить деякі чіткі гарантії справедливого судового розгляду: право на справедливий публічний розгляд справи (якщо це не суперечить, зокрема, інтересам неповнолітніх); право на судовий розгляд в розумні терміни; право на

676 ЄС розглядав питання тлумачення статті 24 у справах, пов'язаних з міжнародним захистом дітей (див. розділ 5.4).

677 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2016), Директива (ЄС) 2016/800/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні, ОJ 2016 L 132/1.

678 Див. розділ 11.2. До захисту дітей також належить Директива ЄС, Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу (2016), Директива (ЄС) 2016/1919 від 26 жовтня 2016 року про правову допомогу підозрюваним та обвинуваченим у кримінальному провадженні та запитуваним особам у процедурах видачі європейських ордерів на арешт, ОJ 2016 L 297.

розгляд справи незалежним і неупередженим судом⁶⁷⁹; та право на розгляд справи судом, створеним відповідно до закону. В рамках концепції справедливого судового розгляду ЄСПЛ розробив гарантії: рівність сторін і змагальний розгляд; право зберігати мовчання; доступ до адвоката; ефективна участь; присутність на слуханнях; прийняття вмотивованих рішень.

Кожен повинен вважатися невинним, доки його вину не буде доведено в законному порядку (п. 2 ст. 6 ЄКПЛ). Крім того, кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення повинен мати такі мінімальні права: право бути негайно поінформованим про обвинувачення мовою, яку він/вона розуміє (стаття 6(3) (а) ЄКПЛ); право мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту (стаття 6 (3) (b) ЄКПЛ); право користуватися правовою допомогою захисника за власним вибором (стаття 6 (3) (c) ЄКПЛ); право допитувати або вимагати допиту свідків (стаття 6 (3) (d) ЄКПЛ); та право користуватися безоплатною допомогою перекладача (стаття 6(3) (e) ЄКПЛ). Ці гарантії поширюються і на дорослих, і на дітей. Однак, аспекти, які спричинили появу судової практики щодо дітей, стосуються, головним чином, права на ефективну участь та права на доступ до адвоката. Таким чином, ці дві конкретні гарантії справедливого судового розгляду більш детально розглядаються в цій главі⁶⁸⁰.

Стаття 17 ЄСХ спеціально захищає ефективне здійснення права матерів і дітей на соціальний та економічний захист і передбачає, що Договірні Сторони вживатимуть з цією метою всіх належних і необхідних заходів, включаючи створення або підтримку відповідних установ або послуг. У своїй практиці ЄСПЛ встановив порушення статті 17 за двома підставами: перша полягає в тому, що вже на досудовій стадії провадження держава повинна забезпечити обов'язкову правову допомогу дітям, які не досягли віку кримінальної відповідальності; друга полягає в тому, що в більшості випадків переважним способом поводження з дітьми має бути виведення з-під судового провадження (альтернативи судовому розгляду, такі як мирова угода, умовне припинення або закриття кримінального провадження). Варіанти виведення повинні бути доступними якомога раніше після контакту з системою, до початку судового розгляду, і протягом

679 ЄСПЛ, справа «Норт'є проти Нідерландів», № 13924/88, 24 серпня 1993 року; ЄСПЛ, справа «Адамкевич проти Польщі», № 54729/00, 2 березня 2010 року.

680 Див. також Рада Європи (2007), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, CETS № 201, 25 жовтня 2007 року, Глава VII.

усього процесу. Цей принцип застосовується ще більшою мірою, коли діти, які не досягли віку кримінальної відповідальності, все ще можуть бути залучені до системи правосуддя щодо дітей⁶⁸¹.

Керівні принципи Ради Європи, що стосуються правосуддя, дружнього до дітей, мають безпосереднє відношення до дітей, яких підозрюють або звинувачують⁶⁸². Незважаючи на те, що вони не є юридично обов'язковими, керівні принципи є важливою віхою у забезпеченні того, щоб судочинство, в тому числі в рамках системи кримінального правосуддя, враховувало особливі потреби дітей. Вони ґрунтуються на існуючій практиці ЄСПЛ та інших європейських та міжнародних правових стандартах, таких як КПД ООН, і є корисним інструментом для фахівців, які займаються дітьми. Відповідно до розділу I (1), керівні принципи застосовуються до дітей у судовому (кримінальному або некримінальному) судочинстві або в альтернативах такому провадженню. Наступні розділи мають особливе значення для дітей у кримінальному провадженні: право на роз'яснення інформації про кримінальне обвинувачення як дитині, так і батькам таким чином, щоб вони розуміли точне обвинувачення (розділ IV.A.1.5); право бути допитаним лише в присутності адвоката/батьків або особи, якій вони довіряють (розділ C (30)); право на швидкий розгляд справи (розділ D (4)); право на проведення допитів або слухань, що враховують інтереси дитини (розділ D (5)).

Відповідно до міжнародного права, стаття 40 КПД визнає, що кожна дитина, яка підозрюється, обвинувачується або визнається такою, що порушила кримінальне законодавство, має право на справедливе поводження з урахуванням її віку. Ключовою метою ювенальної юстиції відповідно до статті 40 КПД є реінтеграція дітей у суспільство, в якому вони можуть відігравати конструктивну роль. Стаття 40 (2) КПД визнає право дітей на справедливий судовий розгляд і що діти мають деякі додаткові права, включаючи право на допомогу з боку батьків, право на оскарження та право на повний захист їх приватного життя на всіх стадіях судового розгляду.

681 ЄКСП, «Міжнародна комісія юристів (МКЮ) проти Чеської Республіки», скарга № 148/2017, 20 жовтня 2020 року.

682 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Guidelines on child-friendly justice* (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 року.

Інші документи розробили принципи КПД щодо справедливого судового розгляду та права на поведження з урахуванням особливостей дитини, включаючи використання позбавлення волі як крайнього заходу і лише на найкоротший відповідний період часу (див. статтю 37 (b) КПД), наприклад, [Мінімальні стандартні правила ООН для здійснення правосуддя щодо неповнолітніх \(Пекінські правила\)](#)⁶⁸³; [Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх](#) (Ер-Ріядські керівні принципи)⁶⁸⁴; та [Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі \(Гаванські правила\)](#)⁶⁸⁵. Пекінські правила надають детальні рекомендації про виконання вимог статті 40 КПД щодо справедливого судового розгляду та поведження з дітьми, включаючи цілі ювенальної юстиції, захист приватного життя, розслідування та кримінальне переслідування, досудове тримання під вартою, винесення судового рішення та виконання вироку, а також поведження з неповнолітніми в установах та поза установами. Гаванські правила стосуються поведження з неповнолітніми, позбавленими волі, і включають правила, що стосуються визначення позбавлення волі, тримання під вартою в поліції та попереднього тримання під вартою, умов утримання в установах для неповнолітніх, дисциплінарні процедури, методи перевірки та застосування сили або обмеження, механізми скарг, механізми перевірки та контролю та реінтеграції неповнолітніх. Нарешті, Ер-Ріядські керівні принципи містять докладні вказівки щодо політики попередження злочинності серед неповнолітніх.

Комітет ООН з прав дитини опублікував [Зауваження загального порядку \(№ 10\)](#) щодо дітей та ювенальної юстиції, який пропонує детальні рекомендації щодо тлумачення та впровадження КПД в частині, що стосується

683 Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея (ГА) (1985), *UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice* (Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх), UN Doc. Резолюція ГА 40/33, 19 листопада 1985 року.

684 Організація Об'єднаних Націй, ГА (1990), *UN Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency* (Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх), UN Doc. Резолюція ГА 45/112, 14 грудня 1990 року.

685 Організація Об'єднаних Націй, ГА (1990), *UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty* (Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі), UN Doc. Резолюція ГА 45/113, 14 грудня 1990 року.

правосуддя щодо неповнолітніх⁶⁸⁶. Цей коментар стосується важливих принципів ювенальної юстиції, включаючи право на ефективну участь як частину права на справедливий судовий розгляд (див. далі в розділі 11.1.1), використання позбавлення волі як крайній захід і на найкоротший відповідний період часу, використання виведення з-під судового провадження та попередження злочинності серед неповнолітніх, впровадження принципу найкращого забезпечення інтересів дитини та принципу недискримінації в системі ювенальної юстиції, а також вікові обмеження. Комітет ООН з прав дитини у своєму [Коментарі загального порядку щодо прав дітей у системі правосуддя \(№ 24\)](#) рекомендує встановити мінімальний вік кримінальної відповідальності у віці 14 років, або бажано вище⁶⁸⁷. Він також рекомендує надати всім дітям право на розгляд їхніх справ у рамках ювенальної юстиції і не передавати 16- і 17-річних підлітків до кримінальної системи для дорослих у разі вчинення ними тяжких злочинів⁶⁸⁸. Інші коментарі загального порядку Комітету КПД, наприклад, про право бути заслуханими⁶⁸⁹, пов'язані з правом на ефективну участь у судочинстві та захистом від усіх форм насильства⁶⁹⁰, також є актуальними для ювенальної юстиції.

11.1.1. Ефективна участь

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 47 Хартії основних прав ЄС встановлює аналогічні гарантії, передбачені статтею 6 ЄКПЛ, включаючи право на справедливий і публічний розгляд протягом розумного строку незалежним і неупередженим судом, право на юридичне представництво і право на ефективні засоби правового захисту. Директива про процесуальні гарантії щодо процесуальних гарантій для дітей, підозрюваних у

686 Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2007), *Зауваження загального порядку № 10 (2007) щодо прав дітей у системі правосуддя щодо неповнолітніх*, CRC/C/GC/07, 25 квітня 2007 року; Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2016), *Зауваження загального порядку № 19 (2016) про державний бюджет на реалізацію прав дітей*, CRC/C/GC/19, 20 липня 2016 року.

687 Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2019), *Зауваження загального порядку № 24 (2019) щодо прав дітей у системі правосуддя щодо дітей*, CRC/C/GC/24, 18 вересня 2019 року, розділ С.

688 Там само.

689 Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (КПД) (2009), *Зауваження загального порядку № 12 (2009) щодо права дитини бути заслуханою*, CRC/C/GC/12, 1 липня 2009 року.

690 Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2011), *Зауваження загального порядку № 13 (2011) щодо права дитини на свободу від усіх форм насильства*, CRC/C/GC/13, 18 квітня 2011 року.

вчиненні кримінального правопорушення, включає право на ефективну участь, у тому числі в індивідуальній оцінці, а також право на юридичне представництво⁶⁹¹.

Згідно із законодавством Ради Європи, ЄСПЛ розробив відповідно до статті 6 ЄКПЛ конкретні вимоги щодо забезпечення ефективної участі дітей у кримінальних провадженнях. За загальним правилом, провадження має забезпечувати врахування віку, рівня зрілості та емоційних здібностей дитини⁶⁹². Конкретні приклади вимог «ефективної участі» включають присутність дитини під час слухань, проведення *закритих* слухань, обмеження публічності судового розгляду, забезпечення того, щоб дитина розуміла, про що йдеться, та обмежену формальність судових засідань. Наразі ЄСПЛ не постановив, що встановлення занадто низького віку кримінальної відповідальності саме по собі є порушенням статті 6 ЄКПЛ. При оцінці того, чи могла дитина ефективно брати участь у національному провадженні, ЄСПЛ розглядає конкретні обставини кожної справи.

Приклад: Справа «*Т. проти Сполученого Королівства*»⁶⁹³ стосується вбивства дворічної дитини двома десятирічними дітьми. Вони були зобов'язані провести публічний судовий розгляд під пильною увагою засобів масової інформації. Судова процедура була частково змінена, зокрема, проводилися коротші засідання, батьки заявника були розміщені поруч із ним, під час перерв була доступна ігрова зона тощо. Тим не менш, справу заявника та його співобвинуваченого розглядали в суді для дорослих, і більшість суворих вимог кримінального процесу були збережені. ЄСПЛ постановив, що заявник не зміг ефективно брати участь у провадженні через публічність засідань у поєднанні з високим рівнем уваги засобів масової інформації, а також через його обмежену здатність давати вказівки своїм адвокатам і надавати адекватні свідчення. Таким чином, його права, передбачені статтею 6 ЄКПЛ, були порушені.

691 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2016), Директива (ЄС) 2016/800 від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні, ОJ 2016 L 132/1.

692 ЄСПЛ, справа «*Т. проти Сполученого Королівства*» [ВП], № 24724/94, 16 грудня 1999 року, п. 61.

693 ЄСПЛ, справа «*Т. проти Сполученого Королівства*» [ВП], № 24724/94, 16 грудня 1999 року.

Визнання права на ефективну участь також лежить в основі *Керівних принципів Ради Європи, що стосуються правосуддя, дружнього до дітей*. Правосуддя для дітей, включаючи ювенальну юстицію, має бути «доступним, відповідним до віку, швидким, старанним, адаптованим до потреб і прав дитини та орієнтованим на них, з дотриманням прав дитини, включаючи право на належну правову процедуру, на участь у судовому розгляді та розуміння процесу, на повагу до приватного та сімейного життя, а також на недоторканність і гідність»⁶⁹⁴. Керівні принципи містять конкретні вказівки щодо того, як слід поводитися з дітьми під час здійснення правосуддя щодо неповнолітніх або інших судових розглядів. Діти повинні мати доступ до суду та судових проваджень, а їхні права на юридичну допомогу та представництво, право бути вислуханими та висловлювати свої погляди повинні бути захищені; слід уникати невинуватих затримок, провадження повинно бути організовано з урахуванням інтересів дитини (що впливає на середовище та мову), а також необхідно вжити спеціальних запобіжних заходів для прийняття доказів/заяв, поданих дітьми, та реагування на них⁶⁹⁵. **Лансаротська конвенція** передбачає, що ефективна участь дітей у провадженні повинна розглядатися як пріоритет і здійснюватися без будь-яких невинуватих затримок. Конвенція також передбачає правила проведення допитів з дитиною, які повинні проводитися без невинуватих затримок, фахівцями, які пройшли відповідну підготовку, і в спеціально призначених для цього приміщеннях.

11.1.2. Доступ до адвоката

Відповідно до законодавства ЄС, Директива про доступ до адвоката містить посилання на дітей у пунктах 52 і 55 преамбули, а також у статтях 5 (2)-(4)⁶⁹⁶. Відповідно до пункту 55 та статті 5 (2), якщо дитина позбавлена волі, особа, яка несе батьківську відповідальність, повинна бути повідомлена про це і з зазначенням причин, якщо тільки це не суперечить найкращим інтересам дитини. В останньому випадку повинен бути проінформований інший відповідний дорослий. Стаття 3 (3) вимагає, щоб

694 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Guidelines on child-friendly justice* (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 р., п. II. С.

695 Там само, розділ Д.

696 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2013), *Директива 2013/48/ЄС від 22 жовтня 2013 року про право на доступ до адвоката у кримінальному провадженні та у провадженні за європейським ордером на арешт, а також про право на інформування третьої сторони у разі позбавлення волі та на спілкування з третіми особами і консульськими установами під час перебування під вартою*, ОJ 2013 L 294/1.

доступ до адвоката включав право підозрюваних/обвинувачених на зустріч і спілкування з адвокатом в приватному порядку, в тому числі перед першим допитом, і на присутність адвоката під час допиту і під час слідчих дій або збору доказів. Відповідно до статті 6 (3) Директиви про процесуальні гарантії, діти повинні користуватися допомогою адвоката, починаючи з однієї з таких подій, яка є найбільш ранньою: (а) до допиту в поліції або іншому правоохоронному чи судовому органі; (б) під час проведення слідчими або іншими компетентними органами слідчих дій; (с) без невиправданої затримки після позбавлення волі; (d) у разі виклику до суду, що має юрисдикцію у кримінальних справах, у належний час до їхньої явки до цього суду⁶⁹⁷. Якщо адвокат відсутній, компетентні органи повинні відкласти допит дитини або інші слідчі дії або дії по збору доказів на розумний термін, щоб забезпечити прибуття адвоката або, якщо дитина не призначила адвоката, організувати адвоката для дитини (стаття 6 (7)).

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ розглядає доступ до адвоката як один з основоположних елементів права на справедливий судовий розгляд⁶⁹⁸. Особи, обвинувачені у вчиненні кримінального злочину, мають право на доступ до адвоката на ранніх стадіях поліцейського розслідування. Це право може бути обмежено у виняткових обставинах, за умови, що обмеження не завдає надмірної шкоди правам обвинуваченого. У справах, що стосуються дітей, ЄСПЛ суворіше перевіряє, чи мав заявник ефективний доступ до адвоката⁶⁹⁹.

Приклад: Справа «Пановіц проти Кіпру»⁷⁰⁰ стосується 17-річного підлітка, якого звинуватили у вбивстві та пограбуванні. Його привезли до поліцейської дільниці у супроводі батька. Потім його заарештували і відвели в окрему кімнату для допиту за відсутності батька чи

697 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2016), Директива 2016/800/ЄС від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні, ОJ 2016 L 132/1, стаття 6.

698 ЄСПЛ, справа «Салдуз проти Туреччини» [ВП], № 36391/02, 27 листопада 2008 року, п. 51; ЄСПЛ, справа «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» [ВП], № 50541/08 та інші, 13 вересня 2016 року; ЄСПЛ, справа «Бьозе проти Бельгії», № 71409/10, 9 листопада 2018 року.

699 ЄСПЛ, справа «Салдуз проти Туреччини» [ВП], № 36391/02, 27 листопада 2008 року, п. 60; див. також ЄСПЛ, справа «Міжнародна комісія юристів (МКЮ) проти Чеської Республіки», скарга № 148/2017, 20 жовтня 2020 року.

700 ЄСПЛ, справа «Пановіц проти Кіпру», № 4268/04, 11 грудня 2008 року.

адвоката. Під час допиту заявника його батько був проінформований про право заявника зв'язатися з адвокатом. Через кілька хвилин батькові повідомили, що його син зізнався в скоєнні злочину. ЄСПЛ постановив, що, враховуючи його вік, не можна вважати, що заявник був обізнаний про своє право на юридичне представництво до того, як зробив будь-яку заяву. Також малоймовірно, що він міг розумно оцінити наслідки допиту без допомоги адвоката у кримінальному провадженні щодо вбивства. Незважаючи на те, що влада, мабуть, завжди була готова надати заявнику допомогу адвоката, якщо він про це просив, вони не повідомили його про його право вимагати безкоштовного призначення адвоката, якщо це необхідно. Не було жодних доказів того, що заявник або його батько прямо і однозначно відмовилися від свого права на правову допомогу. Отже, Суд встановив порушення статті 6 (3) (с) у поєднанні зі статтею 6 (1) ЄКПЛ.

11.2. Права неповнолітніх правопорушників у зв'язку з триманням під вартою

Ключові моменти

- Діти можуть бути позбавлені волі лише як крайній засіб і протягом найкоротшого відповідного періоду часу на будь-якій стадії судового розгляду.
- У разі затримання до дітей слід ставитися відповідно до віку та з повагою до їхньої гідності.
- Діти не повинні утримуватися під вартою разом з дорослими.
- Завжди слід розглядати альтернативи триманню під вартою.

Кожна людина має право на свободу. Таким чином, позбавлення волі є винятком і включає в себе будь-яку форму перебування в установі за рішенням судового або адміністративного органу, та яку неповнолітньому

не дозволяється покидати за власним бажанням⁷⁰¹. З огляду на важливість захисту прав дитини, включаючи її найкращі інтереси, ситуації позбавлення волі слід розглядати з цієї конкретної точки зору, коли мова йде про дітей.

У той час як тримання під вартою відбувається за різних обставин, цей розділ присвячений дітям, які контактують з системою кримінального правосуддя.

Міжнародні документи повсюдно підтверджують, що тримання під вартою має бути крайнім засобом. Це означає, що державні органи, що постають перед питанням про тримання дитини під вартою, повинні спочатку належним чином розглянути альтернативи для захисту найкращих інтересів дитини, а також для подальшої реінтеграції дитини (стаття 40 (1) КПД). Альтернативи можуть включати, наприклад: «розпорядження про догляд, керівництво та нагляд; консультування; випробувальний термін; прийомна сім'я; програми освіти та професійної підготовки» (стаття 40 (4) КПД). Тільки там слід розглядати тримання під вартою, де альтернативи неможливі. Крім того, тримання під вартою повинно бути призначено лише на найкоротший період часу та за умови дотримання відповідних матеріальних і процесуальних гарантій. З огляду на їх вік і вразливість, діти користуються особливими правами і гарантіями під час перебування під вартою.

11.2.1. Форми тримання під вартою (матеріальні та процесуальні гарантії)

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 10 [Директиви про процесуальні гарантії](#) зобов'язує держави-члени гарантувати, щоб позбавлення свободи дитини на будь-якій стадії провадження було обмежене найкоротшим відповідним періодом часу⁷⁰². Необхідно враховувати вік і індивідуальні обставини справи. Держави-члени повинні забезпечити, щоб тримання під вартою застосовувалося до дітей лише в крайньому випадку, і щоб

701 Рада Європи, Комітет міністрів (2008), [Рекомендація CM/Rec\(2008\)11 щодо Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам](#), 5 листопада 2008 року, Правило 21.5.

702 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2016), [Директива 2016/800/ЄС від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні](#), ОJ 2016 L 132/1, стаття 10.

будь-яке затримання базувалося на мотивованому рішенні, яке підлягає судовому контролю з боку суду. Таке рішення також має підлягати періодичному перегляду, через розумні проміжки часу, судом або *ex officio*, або за запитом. Держави-члени повинні забезпечити, щоб, по можливості, компетентні органи вдавалися до заходів, альтернативних триманню під вартою⁷⁰³.

Відповідно до законодавства Ради Європи, стаття 5 ЄКПЛ передбачає, що кожна людина має право на свободу. Тримання під вартою є винятком, та повинно бути передбачено національним законодавством і не повинно бути довільним. Крім того, тримання під вартою має бути обґрунтоване однією з шести вичерпних ситуацій, перелічених у статтях 5 (1) (a) - (f). Тримання під вартою дітей, які перебувають у контакті з системою кримінального правосуддя, може бути виправдане, зокрема, пунктами (a) тримання під вартою після винесення обвинувального вироку компетентним судом; (c) досудове тримання під вартою; або (d) тримання під вартою з метою здійснення виховного нагляду. Останні два пункти повинні бути проаналізовані, оскільки вони призвели до виникнення конкретних обов'язків для державних органів.

Досудове тримання під вартою

«Досудове тримання під вартою» відноситься до ситуацій, коли осіб беруть під варту поліції за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або вони перебувають під вартою в слідчому ізоляторі. Воно починається з моменту взяття особи під варту і закінчується винесенням рішення по суті справи судом першої інстанції⁷⁰⁴. Хоча діти користуються тими самими гарантіями, що й дорослі, ЄСПЛ заклав кілька додаткових принципів для зміцнення позиції дітей у національному кримінальному провадженні.

ЄСПЛ загалом тлумачить статті 5 (1) (c) та 5 (3) як такі, що вимагають взяття особи на досудове тримання під вартою лише за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею кримінального правопорушення. Крім того, досудове тримання під вартою не повинно перевищувати розумний час і має бути переглянute через розумні проміжки часу. Чим довше термін

703 Там само, стаття 11. Див. також *Хартію основних прав Європейського Союзу*, стаття 6.

704 ЄСПЛ, справа «*Ідалов проти Росії*», № 5826/03, 22 травня 2012 року, п. 112.

тримання під вартою, тим більш вагомими повинні бути причини, висунуті владою для його виправдання. Відповідно до прецедентного права ЄСПЛ, особа, обвинувачена у вчиненні злочину, завжди повинна бути звільнена до судового розгляду, якщо тільки держава не може довести, що є «відповідні і достатні» причини для виправдання продовження тримання під вартою⁷⁰⁵.

Деякі з прийнятних причин для відмови у звільненні під заставу у випадках досудового тримання під вартою включають ризики втечі, завдати шкоди здійсненню правосуддя, вчинення нових злочинів або спричинити громадські заворушення. Крім того, продовження тримання під вартою до суду має бути суворо необхідним, і держава повинна розглянути всі факти, що свідчать за чи проти існування справжньої вимоги суспільних інтересів, що виправдовує подальше позбавлення волі⁷⁰⁶.

У справах, що стосуються дітей, ЄСПЛ зобов'язує державні органи звертати особливу увагу на вік дитини при зважуванні відповідних аргументів за і проти тримання під вартою до суду; воно повинно використовуватися в якості крайнього заходу і на якомога коротший період⁷⁰⁷. Це означає, що органи влади повинні розглядати альтернативи триманню під вартою до суду⁷⁰⁸. Крім того, державні органи повинні проявляти особливу старанність у притягненні дітей до суду протягом розумного строку⁷⁰⁹.

Приклад: У справі «*Нарт проти Туреччини*»⁷¹⁰ 17-річний заявник був заарештований за підозрою у пограбуванні продуктового магазину. Його помістили в досудове тримання під вартою, в дорослу в'язницю, на 48 днів. Зокрема, посилаючись на той факт, що заявник був дитиною, ЄСПЛ заявив, що «досудове ув'язнення неповнолітніх повинно

705 ЄСПЛ, справа «*Смірнова проти Росії*», №№ 46133/99 і 48183/99, 24 липня 2003 року, п. 58.

706 Там само, пп. 58–59; ЄСПЛ, справа «*Ладент проти Польщі*», № 11036/03, 18 березня 2008 року, п. 55.

707 ЄСПЛ, справа «*Корнекова проти України*», № 39884/05, 19 січня 2012 року, пп. 43–44. Див. також ЄСПЛ, справа «*Селчук проти Туреччини*», № 21768/02, 10 січня 2006 року, пп. 35–36; ЄСПЛ, справа «*Ј.М. проти Данії*», № 34421/09, 13 листопада 2012 року, п. 63.

708 ЄСПЛ, справа «*Дінч і Чакір проти Туреччини*», № 66066/09, 9 липня 2013 року, п. 63; ЄСПЛ, справа «*Гювеч проти Туреччини*», № 70337/01, 20 січня 2009 року, п. 108.

709 ЄСПЛ, справа «*Купцов і Купцова проти Росії*», № 6110/03, 3 березня 2011 року, п. 91; див. також Рада Європи, Європейський комітет з соціальних прав (2020), *Щорічні висновки за 2019 рік*, 24 березня 2020 року.

710 ЄСПЛ, справа «*Нарт проти Туреччини*», № 20817/04, 6 травня 2008 року.

використовуватися лише в крайньому випадку; воно повинно бути якомога коротшим, і там, де утримання під вартою суворо необхідне, неповнолітніх слід утримувати окремо від дорослих»⁷¹¹. У цій конкретній справі органи влади намагалися виправдати досудове тримання під вартою на підставі «стану доказів», але ЄСПЛ встановив, що сама по собі ця причина не може виправдати тривалість тримання заявника під вартою. Таким чином, ЄСПЛ встановив порушення п. 3 ст. 5 ЄКПЛ.

Тримання під вартою з метою виховного нагляду

Ця форма тримання під вартою призначається в ситуаціях, коли дитина має особливу потребу в виховному нагляді через розлади особистості та насильницьку поведінку. Стаття 5 (1) (d) ЄКПЛ в першу чергу спрямована на форми тримання під вартою за межами системи ювенальної юстиції.

Приклад: У справі *«Блохін проти Росії»*⁷¹² 12-річний підліток, який страждає на синдром дефіциту уваги та гіперактивності, був заарештований і доставлений в поліцейську дільницю за підозрою у вимаганні грошей у іншої дитини. Оскільки за національним законодавством він не міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності, суд постановив помістити його в центр тимчасового утримання неповнолітніх правопорушників на 30 днів, щоб «виправити його поведінку» і запобігти вчиненню ним подальших правопорушень. Нагадуючи, що тримання під вартою з метою виховного нагляду має відбуватися у відповідній установі, яка має ресурси для досягнення необхідних виховних цілей та вимог безпеки, ЄСПЛ зазначив, що жоден з національних судів не стверджував, що поміщення заявника до виправної установи було з виховною метою. Суд також не бачив, як будь-який значущий виховний нагляд, спрямований на зміну поведінки дитини та пропонування належного лікування та реабілітації, може бути забезпечений протягом максимального періоду 30 днів. Було встановлено порушення статті 5.

Приклад: Справа *«Буамар проти Бельгії»*⁷¹³ стосується поміщення дитини до слідчого ізолятора дев'ять разів на період близько 15 днів.

711 Там само, п. 31.

712 ЄСПЛ, справа *«Блохін проти Росії»*, № 47152/06, 23 березня 2016 року.

713 ЄСПЛ, справа *«Буамар проти Бельгії»*, № 9106/80, 29 лютого 1988 року.

Заявник був підлітком, який вважався людиною з незбалансованою особистістю та агресивною поведінкою. Бельгійський уряд стверджував, що він був поміщений в слідчий ізолятор з метою виховного нагляду. ЄСПЛ зазначив, що тимчасове поміщення до слідчого ізолятора саме по собі не суперечить статті 5(1)(d), якщо влада переслідує мету помістити неповнолітнього під виховний нагляд. Однак ЄСПЛ встановив, що у справі заявника органи влади не змогли довести, що вони мали намір або можливість розмістити його в установі, де він міг би отримати користь від виховного нагляду. Отже, ЄСПЛ встановив порушення статті 5 (1) (d) ЄКПЛ.

Приклад: Справа «Д.Г. проти Ірландії»⁷¹⁴ стосується влаштування дитини в центр тримання під вартою без пред'явлення обвинувачення або засудження. У заявника був серйозний розлад особистості. ЄСПЛ постановив, що в контексті тримання дітей під вартою поняття «виховний нагляд» не слід ототожнювати з поняттям «навчання в класі». Виховний нагляд включає в себе багато аспектів здійснення місцевою владою батьківських прав на користь і захист дитини. ЄСПЛ також постановив, що національним органам влади дозволено тимчасово розміщувати неповнолітніх у місцях тримання під вартою, поки не буде знайдено відповідне житло, за умови, що це відбувається швидко. У справі заявника вимога про швидкість не була виконана, оскільки він був поміщений у відповідне житло більше ніж через шість місяців після його звільнення з-під варти. Тому ЄСПЛ дійшов висновку, що тримання заявника під вартою не сумісне зі статтею 5 (1) (d) ЄКПЛ.

Оскарження тримання під вартою, швидкість розгляду та доступ до адвоката

ЄСПЛ вимагає особливої старанності з боку національних органів у справах, пов'язаних з дітьми, які перебувають під вартою. На додаток до згаданих вище гарантій, державні органи повинні забезпечити, щоб діти мали право оскаржувати законність тримання під вартою через розумні проміжки часу, і щоб вони мали доступ до адвоката під час провадження, що визначає законність їхнього тримання під вартою. Крім того, ці правові проблеми повинні бути швидко вирішені національними судами. ЄСПЛ виводить ці процесуальні гарантії з тексту статті 5 (4) ЄКПЛ.

⁷¹⁴ ЄСПЛ, справа «Д.Г. проти Ірландії», № 39474/98, 16 травня 2002 року.

Приклад: У справі «*Буамар проти Бельгії*»⁷¹⁵ ЄСПЛ встановив порушення статті 5(4), оскільки: слухання щодо визначення законності тримання заявника під вартою відбувалися за відсутності його адвокатів; рішення не були прийняті швидко; не було фактичного рішення про «законність тримання під вартою», оскільки національні суди відхилили апеляції заявника як такі, що не мають мети.

11.2.2. Умови тримання під вартою

Відповідно до законодавства ЄС, стаття 4 [Хартії основних прав](#) забороняє катування і нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. Однак, оскільки хартія застосовується лише в рамках законодавства ЄС, це положення має бути пов'язане з іншим правовим документом ЄС, що стосується тримання під вартою, щоб зобов'язати держави-члени у цьому відношенні.

Директива про процесуальні гарантії вимагає від держав-членів забезпечити, щоб діти, які перебувають під вартою, утримувалися окремо від дорослих, за винятком випадків, коли вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не робити, в тому числі під час перебування під вартою в поліції⁷¹⁶. Коли затримана дитина досягає 18-річного віку, держави-члени повинні передбачити можливість продовжувати утримувати цю особу окремо від інших затриманих дорослих, тільки якщо це сумісно з найкращими інтересами дітей, які перебувають під вартою з цією особою. Коли діти утримуються під вартою, держави-члени повинні вживати належних заходів для забезпечення їх здоров'я та фізичного і психічного розвитку; їх права на освіту та професійну підготовку; їх права на сімейне життя; доступу до програм реінтеграції; і поваги їх свободи релігії або переконань. Вжиті заходи повинні бути пропорційними і відповідати тривалості утримання під вартою.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ постановив, що утримання дітей під вартою разом з дорослими може призвести до

⁷¹⁵ ЄСПЛ, справа «*Буамар проти Бельгії*», № 9106/80, 29 лютого 1988 року.

⁷¹⁶ ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2016), [Директива \(ЄС\) 2016/800/ЄС від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні](#), ОJ 2016 L 132/1, стаття 12.

порушення статті 3⁷¹⁷ або статті 5 ЄКПЛ⁷¹⁸. Крім того, відсутність адекватної медичної допомоги під час тримання під вартою може також порушити питання за статтею 3⁷¹⁹. Інші аспекти, які можуть потенційно піднімати питання за статтею 3, включають вільний простір, освітлення та можливості для відпочинку⁷²⁰. Оцінюючи сумісність умов тримання під вартою зі стандартами статті 3 ЄКПЛ, ЄСПЛ часто спирається на набір стандартів, розроблених Європейським комітетом з попередження катувань та нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження або покарання, який здійснює моніторинг умов утримання під егідою [Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню](#), проводячи візити до держав-членів РЄ.

Приклад: У справі «*Гювеч проти Туреччини*»⁷²¹ п'ятнадцятирічний хлопчик був заарештований за підозрою в членстві в робітничій партії Курдистану (РПК). Він був ув'язнений Судом державної безпеки у в'язниці для дорослих на п'ять років. ЄСПЛ зазначив, що його тримання під вартою суперечило турецьким правилам і зобов'язанням за міжнародними договорами, включаючи, серед іншого, статтю 37 (с) КДП, яка вимагає, щоб дітей утримували окремо від дорослих. Суд також зазначив, що у заявника почалися психологічні проблеми у в'язниці, в результаті чого він неодноразово намагався покінчити життя самогубством. Крім того, органи влади не надали заявнику належну медичну допомогу. Отже, враховуючи вік заявника, тривалість його утримання у в'язниці разом з дорослими, неспроможність органів влади надати належну медичну допомогу у зв'язку з його психологічними проблемами та невжиття заходів для запобігання його неодноразовим спробам вчинити самогубство, ЄСПЛ не мав сумнівів у тому, що заявника було піддано нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню. Відповідно, мало місце порушення статті 3 ЄКПЛ.

717 ЄСПЛ, справа «*Гювеч проти Туреччини*», № 70337/01, 20 січня 2009 року.

718 ЄСПЛ, справа «*Нарт проти Туреччини*», № 20817/04, 6 травня 2008 року.

719 ЄСПЛ, справа «*Гювеч проти Туреччини*», № 70337/01, 20 січня 2009 року.

720 ЄСПЛ, справа «*Купцов і Купцова проти Росії*», № 6110/03, 3 березня 2011 р., п. 70.

721 ЄСПЛ, справа «*Гювеч проти Туреччини*», № 70337/01, 20 січня 2009 року.

ЕКСП послідовно тлумачить статтю 17 ЄСХ таким чином, що якщо дітей затримують або ув'язнюють, вони повинні бути відокремлені від дорослих⁷²².

Європейські правила РЄ щодо неповнолітніх правопорушників, до яких застосовуються санкції або заходи, містять детальні вказівки щодо умов тримання під вартою. Вони також передбачають, що неповнолітні повинні утримуватися не в установах для дорослих, а в установах, спеціально призначених для них⁷²³.

Відповідно до міжнародного права, КПД містить окреме положення про позбавлення свободи дітей, в якому йдеться про те, що діти повинні бути відокремлені від дорослих, якщо тільки це не відповідає їхнім найкращим інтересам (ст. 37 (с) КПД). Ця стаття також передбачає, що діти, в принципі, мають право підтримувати контакт зі своєю сім'єю через листування або побачення.

11.2.3. Захист від зловживань та жорстокого поводження

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ неодноразово визнавав, що національні органи влади несуть відповідальність за захист осіб, які перебувають під вартою, від смерті, зловживань або жорстокого поводження з боку інших ув'язнених або самої влади. Зобов'язання держав у цьому відношенні є особливо сильними, оскільки ув'язнені перебувають під владою і контролем держави⁷²⁴. На додаток до прийняття розумних заходів для захисту ув'язнених, державні органи повинні також проводити ефективні розслідування щодо обґрунтованих заяв про жорстоке поводження або смерть.

722 Рада Європи, Європейський комітет з соціальних прав (2020), *Щорічні висновки за 2019 рік*, 24 березня 2020 року, ст. 17 (1).

723 Рада Європи, Комітет міністрів (2008), *Рекомендація CM/Rec(2008)11 щодо Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають санкціям або заходам*, 5 листопада 2008 року, Правило 59.1.

724 ЄСПЛ, справа «*Ангелова проти Болгарії*», № 38361/97, 13 червня 2002 року; ЄСПЛ, справа «*Х.Й. і Хю.Й. проти Туреччини*», № 40262/98, 6 жовтня 2005 року.

Приклад: Справа «*Чошелав проти Туреччини*» стосується самогубства 16-річного підлітка, що знаходився у в'язниці⁷²⁵, який раніше кілька разів безуспішно намагався покінчити життя самогубством. Після цих спроб влада перевела його з відділення для неповнолітніх до в'язниці для дорослих. Спочатку встановивши, що органи влади знали або повинні були знати про існування реального і безпосереднього ризику для життя сина заявника, Суд потім зазначив, що органи влади не вжили розумних заходів для запобігання ризику самогубства. ЄСПЛ зробив сильний акцент на віці померлого і на тому, що він утримувався під вартою разом з дорослими. Отже, ЄСПЛ встановив порушення матеріального аспекту статті 2 ЄКПЛ. Крім того, Суд також встановив порушення процесуальної частини статті 2 у зв'язку з нездатністю влади провести ефективне розслідування смерті сина заявників. Причини, що підтверджують ці висновки, включають: неспроможність органів влади оперативного повідомити заявників про смерть їхнього сина; неспроможність прокуратури розслідувати передбачувані невдачі в запобіганні самогубству; і надмірна тривалість подальшого адміністративного провадження.

11.3. Захист дітей-жертв і свідків

Ключовий момент

- Діти-жертви та свідки мають право на захист від подальшої віктимізації, на відновлення та реінтеграцію, а також на ефективну участь у кримінальному та альтернативному провадженні.

Відповідно до законодавства ЄС, Директива про права жертв 2012/29/ЄС чітко визнає позицію дітей-жертв. Вона передбачає, що, коли жертва є дитиною, її найкращі інтереси є першочерговим завданням і повинні оцінюватися на індивідуальній основі⁷²⁶. Крім того, має переважати підхід, орієнтований на дитину, що означає, що необхідно враховувати вік, зрілість, погляди, потреби та проблеми дитини. Більше того, Директива

725 ЄСПЛ, справа «*Чошелав проти Туреччини*», № 1413/07, 9 жовтня 2012 року.

726 ЄС, Європейський парламент та Рада Європейського Союзу (2012), *Директива 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів*, ОJ 2012 L 315/55.

має на меті забезпечити, щоб дитина та особа, яка несе батьківську відповідальність (або інший законний представник), були проінформовані про будь-які заходи чи права, спеціально орієнтовані на дитину (стаття 1 (2)). Діти-жертви також мають право бути вислуханими під час кримінального провадження, і держави-члени повинні забезпечити, щоб вони також могли надати докази. Належна увага повинна приділятися віку та зрілості дитини (стаття 10 (1)). Крім того, Директива спрямована на захист приватного життя та особистості дітей-жертв під час кримінального провадження, щоб запобігти вторинній віктимізації, серед інших причин (стаття 21 (1), див. також статтю 26). Крім того, Директива встановлює спеціальне положення про право на захист дітей-жертв під час кримінального провадження (стаття 24). Це стосується аудіовізуального запису допитів з дітьми-жертвами та їх використання як доказів у кримінальному провадженні, призначення спеціальних представників, а також права на юридичне представництво від імені дитини, якщо існує конфлікт інтересів між дитиною-жертвою та особами, які несуть батьківську відповідальність. Крім того, Директива містить різні положення щодо захисту жертв в цілому, такі як доступ до служб підтримки жертв. У випадку дітей або інших вразливих груп повинні бути доступні спеціалізовані служби підтримки (див. розділ 38 резолюції, що супроводжує Директиву)⁷²⁷.

Директива про сексуальне насильство над дітьми вимагає комплексного підходу до таких серйозних кримінальних злочинів, як сексуальна експлуатація дітей та дитяча порнографія⁷²⁸. Держави-члени повинні вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб в кримінальному

727 Див. ЄС, Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2014), *Victims of crime in the EU: The extent and nature of support for victims* (Жертви злочинів у ЄС: обсяг і характер підтримки жертв), 12 січня 2015 р., с. 36; FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* (Правосуддя, дружнє до дітей – погляди та досвід фахівців щодо участі дітей у цивільному та кримінальному судочинстві в 10 державах-членах ЄС), 5 травня 2015 р.; FRA (2017), *Child-friendly justice: Perspective and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States* (Правосуддя, дружнє до дітей: погляди та досвід дітей, залучених до судових проваджень в якості жертв, свідків або сторін у дев’яти державах-членах ЄС), 22 лютого 2017 року; FRA (2018), *Children’s rights and justice – Minimum age requirements in the EU* (Права дітей та правосуддя – мінімальні вікові вимоги в ЄС); FRA (2018), *Mapping minimum age requirements: Children’s rights and justice* (Визначення мінімальних вікових вимог: права дітей та правосуддя), 25 квітня 2018 року.

728 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), *Директива 2011/93/ЄС від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством, сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією, що замінює Рамкове рішення Ради 2004/68/JHA, ОJ 2011 L 335.*

розслідуванні будь-якого зі злочинів, пов'язаних з сексуальним насильством, всі допити з дитиною-жертвою або, у відповідних випадках, з дитиною-свідком могли бути записані аудіовізуальним способом, і щоб ці аудіо- та відеозаписи могли бути використані як докази в кримінальному судочинстві (стаття 20 (4)).

Відповідно до [Директиви про торгівлю людьми](#), дитина-жертва повинна отримувати юридичну консультацію та юридичне представництво безкоштовно⁷²⁹. На додаток до заходів, доступних для всіх жертв торгівлі людьми, держави-члени повинні забезпечити, щоб дітям-жертвам надавалася конкретна допомога, підтримка і заходи захисту. Діти, які постраждали від торгівлі дітьми, є особливо вразливими, тому додаткові захисні заходи повинні бути доступні для їх захисту під час допитів в ході кримінальних розслідувань і судових розглядів. Наприклад, у випадках несупроводжуваних дітей слід призначити опікуна та/або представника для захисту найкращих інтересів дитини. Рішення про майбутнє кожної несупроводжуваної дитини має бути прийнято в найкоротші терміни з метою пошуку довготривалого рішення, заснованого на індивідуальній оцінці найкращих інтересів дитини, що має бути першочерговим фактором.

До заміни Директивою про права потерпілих [Рамкове рішення 2001/220/ЈНА](#) про становище потерпілих у кримінальному провадженні охоплювало, серед іншого, питання участі потерпілих, їхніх прав та справедливого поводження. У ньому визнається особливе становище вразливих жертв, хоча в ньому прямо не говориться про дітей. Відповідно до цього Рамкового рішення, СЕС постановив, що діти можуть бути кваліфіковані як вразливі, беручи до уваги їхній вік та злочини, жертвами яких вони вважають себе. Це, відповідно, дає їм право на особливі заходи захисту, такі як заслуховування за межами суду першої інстанції та до початку судового розгляду⁷³⁰. СЕС також постановив, що всі заходи, вжиті для захисту жертв, повинні бути розроблені таким чином, щоб обвинувачений все ще отримав справедливий судовий розгляд. Іншими словами, захист

729 ЄС, Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу (2011), [Директива 2011/36/ЄС від 5 квітня 2011 року про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми та захист її жертв, що замінює Рамкове рішення Ради 2002/629/ЈНА](#), ОЈ 2011 L 101.

730 СЕС, С-105/03, [Кримінальне провадження проти Марії Пуліно](#) [ВП], 16 червня 2005 року, п. 53.

потерпілих і свідків не може поставити під загрозу право обвинуваченого на справедливий суд⁷³¹.

Приклад: У справі «Пупіно»⁷³² італійський шкільний вчитель був притягнутий до кримінальної відповідальності за жорстоке поведіння з учнем. Згідно з італійським Кримінально-процесуальним кодексом, свідки повинні, як правило, давати свідчення в суді під час судового розгляду. Однак за певних обставин їх свідчення можуть бути заслухані суддею до початку судового розгляду в рамках спеціальної процедури (*incidente probatorio*). У цій справі прокурор звернувся до національного суду з проханням дозволити свідчення маленьких дітей, дані заздалегідь, як доказ, але національний суд відмовив. Вперше СЕС дав своє тлумачення деяких положень, що стосуються статусу дітей як потерпілих і свідків у кримінальному провадженні. У ньому підкреслювалося, що Рамкове рішення 2001/220/ІНА вимагає від держав-членів забезпечити конкретний захист вразливих жертв, що означає, що національний суд повинен мати можливість дозволити вразливим жертвам давати свідчення таким чином, щоб гарантувати їх захист, наприклад, поза судом і до його проведення. СЕС заявив: «Однак, незалежно від того, чи є неповноліття жертви, за загальним правилом, достатнім для віднесення такої жертви до категорії особливо вразливих у розумінні Рамкового рішення, не можна заперечувати, що у випадках, коли, як у цій справі, малолітні діти стверджують, що зазнали жорстокого поведіння, причому жорстокого поведіння з боку вчителя, ці діти підпадають під таку класифікацію, беручи до уваги, зокрема, їхній вік, а також характер і наслідки злочинів, жертвами яких вони себе вважають»⁷³³. Крім того, СЕС постановив, що всі заходи, що стосуються захисту та запобігання вторинної віктимізації, повинні бути розроблені таким чином, щоб обвинуваченому все ж таки було забезпечено справедливий судовий розгляд⁷³⁴.

731 Там само; див. також СЕС, С-507/10, *Кримінальне провадження проти Х*, 21 грудня 2011 року.

732 СЕС, С-105/03, *Кримінальне провадження проти Марії Пупіно* [ВП], 16 червня 2005 року.

733 Там само, п. 53.

734 Там само, п. 59.

Відповідно до законодавства Ради Європи, ЄСПЛ постановив, що держава зобов'язана захищати інтереси жертв, включаючи жертв, які беруть участь в якості свідків у кримінальному розгляді. Їхні інтереси відповідно до положень ЄКПЛ, таких як стаття 2 та стаття 8, повинні бути збалансовані з інтересами захисту⁷³⁵. ЄСПЛ має ряд рішень щодо сексуальних правопорушень, в яких діти давали свідчення проти передбачуваних злочинців. Суд визнав, що кримінальне провадження щодо сексуальних злочинів «часто сприймається жертвою як випробування, особливо коли вона не бажає зустрічатися з обвинуваченим», і що це ще більш помітно, коли йдеться про дітей⁷³⁶. Отже, Суд визнав, що в таких випадках можуть бути вжиті певні заходи з метою захисту дітей-жертв. Однак Суд також зазначив, що такі заходи не можуть поставити під загрозу адекватне і ефективне здійснення прав захисту, і тому від судових органів може знадобитися вжиття заходів, які врівноважують перешкоди, в яких діє захист⁷³⁷.

Приклад: У справі «Ковач проти Хорватії»⁷³⁸ 12-річна дівчинка дала свідчення слідчому судді про те, що заявник вчинив щодо неї непристойні дії. Заявник не був присутній або представлений під час зазначених показань, а також не мав можливості оскаржити показання жертви. ЄСПЛ повторив, що, як правило, всі докази повинні надаватися в присутності обвинуваченого на публічних слуханнях з метою забезпечення змагальності сторін. Якщо показання на стадії поліцейського розслідування або судового слідства використовуються як докази, це саме по собі не суперечить статті 6 ЄКПЛ за умови, що обвинуваченому надається адекватна і належна можливість оскаржити і допитати відповідного свідка або під час дачі показань, або в більш пізній етап розгляду. У справі заявника заяви жертви були єдиним прямим доказом фактів, висунутих проти заявника, і ці докази були вирішальними в рішенні суду про винесення обвинувального вироку. Однак заявник не зміг оскаржити або отримати відповідь від національних судів щодо його скарги у зв'язку з цим. Більше того, фактична заява потерпілого ніколи не була зачитана в суді першої інстанції. Натомість

735 ЄСПЛ, справа «Дорсон проти Нідерландів», № 20524/92, 26 березня 1996 року.

736 ЄСПЛ, справа «С.Н. проти Швеції», № 34209/96, 2 липня 2002 року, п. 47.

737 ЄСПЛ, справа «Бокос-Квеста проти Нідерландів», № 54789/00, 10 листопада 2005 року; ЄСПЛ, справа «А.Л. проти Фінляндії», № 23220/04, 27 січня 2009 року; ЄСПЛ, справа «В. проти Фінляндії», № 14151/02, 24 квітня 2007 року; ЄСПЛ, справа «Ковач проти Хорватії», № 503/05, 12 липня 2007 року.

738 ЄСПЛ, справа «Ковач проти Хорватії», № 503/05, 12 липня 2007 року.

суддя лише зазначив, що потерпіла підтримала свою заяву, зроблену перед слідчим суддею. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що заявникові не було забезпечено справедливого судового розгляду, що є порушенням статті 6 (1) у поєднанні зі статтею 6 (3) (d) ЄКПЛ.

Приклад: У справі «С.Н. проти Швеції»⁷³⁹ десятирічний хлопчик дав свідчення поліції про те, що заявник піддав його сексуальному насильству. Хлопчика двічі допитував інспектор поліції зі значним досвідом у справах про жорстоке поводження з дітьми. Перший допит був відеозаписом, другий – аудіозаписом. Адвокат заявника не був присутній на другому допиті, але погодив з інспектором поліції питання, які необхідно було обговорити. Під час судового розгляду районний суд прослухав записи розмов з дитиною, але не допитував дитину особисто. Суд в кінцевому підсумку засудив заявника, майже повністю покладаючись на свідчення дитини. Апеляційний суд залишив вирок у силі. Суд дійшов висновку, що допити в поліції надали достатні докази для встановлення вини заявника, хоча він визнав відсутність технічних доказів, що підтверджують твердження дитини, які іноді були неточними. ЄСПЛ визнав, що у справах про сексуальні злочини перехресний допит свідка не завжди можливий і що в таких випадках до показань свідків слід ставитися з особливою обережністю. Хоча заяви, зроблені дитиною, були чи не єдиним доказом проти обвинуваченого, провадження в цілому було справедливим. Відеозапис був показаний під час судового та апеляційного слухань, а стенограма другого допиту була прочитана в районному суді; аудіозапис також відтворювався в апеляційному суді. Це дало заявнику достатню можливість оскаржити свідчення дитини і його достовірність в ході кримінального розгляду. Отже, не було жодного порушення статті 6 (3) (d) ЄКПЛ.

Судова практика ЄСПЛ полягає не тільки в збалансуванні захисту дітей-жертв і права підсудного на справедливий суд, але й в захисті права на життя свідків та їх сімей, включаючи дітей, відповідно до статті 2 ЄКПЛ, як показано в наступному прикладі.

Приклад: Справа «Р.Р. та інші проти Угорщини»⁷⁴⁰ стосується ув'язненого, який дав свідчення у відкритому суді про свою діяльність з

739 ЄСПЛ, справа «С.Н. проти Швеції», № 34209/96, 2 липня 2002 року.

740 ЄСПЛ, справа «Р.Р. та інші проти Угорщини», № 19400/11, 4 грудня 2012 року.

незаконного обігу наркотиків і який разом зі своєю дружиною та двома дітьми був включений до офіційної програми захисту свідків через ризик помсти. Коли влада зрозуміла, що ув'язнений продовжує підтримувати зв'язки з кримінальними колами, вона виключила його та його сім'ю з програми захисту свідків за порушення її умов. Відповідно до статті 2 ЄКПЛ, сім'я стверджувала, що їх виключення з програми захисту свідків поставило їх життя під загрозу помсти з боку мафії. Суд визнав, що включення заявників до програми захисту свідків та співпраця батька з владою означали, що життя заявників було під загрозою, коли цей захід спочатку було запроваджено. Оскільки скасування їхнього захисту в рамках програми було мотивоване не зменшенням ризику, а порушенням її умов, Суд не був переконаний, що органи влади довели, що ризик перестав існувати. Крім того, було цілком розумно припустити, що після скасування прикриття сім'ї їхні особи та місцезнаходження стали доступними для будь-кого, хто бажав би їм зашкодити. Таким чином, органи влади потенційно наразили сім'ю на небезпеку для життя, що є порушенням статті 2 ЄКПЛ.

Приклад: Справа «*X та інші проти Болгарії*» стосувалася звинувачень у сексуальному насильстві над дітьми в дитячому будинку. Що стосується процесуальної частини, Суд постановив, що болгарські органи влади порушили свої процесуальні зобов'язання відповідно до статті 3 ЄКПЛ, яка вимагає, щоб органи влади провели ефективне розслідування обґрунтованих заяв про катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження⁷⁴¹. Хоча болгарська влада вжила низку слідчих заходів, Суд встановив, що вони не відповідали необхідному рівню «ефективності». Однією з причин цього стало нежиття будь-яких заходів щодо залучення потерпілих до розслідування. У своєму тлумаченні статті 3 Суд взяв до уваги інші застосовні міжнародні документи, зокрема, Лансаротську конвенцію.

Стаття 31 Лансаротської конвенції вказує на те, які загальні заходи захисту держави-члени повинні вживати для захисту прав та інтересів жертв, у тому числі їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та кримінального провадження (стаття 31 (1)). Ці заходи включають інформацію про їхні права як жертв, доступність послуг та загальний хід

⁷⁴¹ ЄСПЛ, справа «*X та інші проти Болгарії*», № 22457/16, 2 лютого 2021 року, пп. 192 і 228; див. також розділ 7.1.1.

розслідування чи судового розгляду, захист їхнього приватного життя та безпеки (включаючи інформацію про звільнення особи, яка перебуває під судовим переслідуванням або засудженою) та запобігання контакту між жертвами та злочинцями у приміщеннях суду та правоохоронних органів. Крім того, стаття 31 передбачає, що жертви повинні мати доступ до правової допомоги (стаття 31 (3)). Надана інформація повинна бути адаптована до віку і зрілості дітей і бути зрозумілою для них мовою (стаття 31 (б)).

Керівні принципи Ради Європи з питань правосуддя, дружнього до дітей⁷⁴², також звертають увагу на захист дитини-жертви та свідка, особливо коли вони дають свідчення у судовому процесі. Керівні принципи закликають держави-члени докладати «максимум зусиль [...] для того, щоб діти могли давати свідчення в найбільш сприятливому середовищі та за найбільш прийнятних умов, враховуючи їхній вік, зрілість і рівень розуміння, а також будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати»⁷⁴³. З цією метою слід залучати підготовлених фахівців і, наприклад, заохочувати аудіовізуальні заяви. Діти також повинні мати можливість давати докази у кримінальних справах без присутності передбачуваного злочинця. У Керівних принципах також визнається, що цей підхід, що враховує інтереси дитини, повинен поважати право інших сторін оскаржувати зміст заяв дитини. Крім того, Керівні принципи передбачають, що конфіденційність та сімейне життя дітей-свідків повинні бути захищені (розділ IV(а) (9)), а судовий розгляд бажано проводити *при закритих дверях*.

Відповідно до міжнародного права, необхідність захисту дітей-жертв була чітко визнана у статті 39 КПД. Це положення передбачає, що держави-члени повинні вжити всіх належних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній реінтеграції дітей-жертв. Це відновлення і реінтеграція повинні відбуватися в обстановці, що сприяє зміцненню здоров'я, самоповаги і гідності дитини.

742 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Guidelines on child-friendly justice* (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 року; див. також ЄС, Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* (Правосуддя, дружнє до дітей – погляди та досвід фахівців щодо участі дітей у цивільному та кримінальному судочинстві в 10 державах-членах ЄС), 5 травня 2015 року.

743 Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Guidelines on child-friendly justice* (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 р., п. 64.

Важливо також відзначити, що ООН прийняла *Керівні принципи, що стосуються правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів*⁷⁴⁴. Ці Керівні принципи закликають поводитися з дітьми-жертвами та свідками злочинів «з урахуванням інтересів дитини», що «означає підхід, який забезпечує баланс між правом дитини на захист та врахуванням її індивідуальних потреб і поглядів»⁷⁴⁵. Керівні принципи дають дуже докладні рекомендації щодо того, як реалізувати ці аспекти. Комітет ООН з прав дитини також підкреслив актуальність цих Керівних принципів ООН відповідно до статті 12 КПД (право бути заслуханим) у своєму Коментарі загального порядку⁷⁴⁶. На думку комітету, діти-жертви та діти-свідки злочину повинні мати можливість повною мірою реалізувати свої права на вільне вираження своїх поглядів, що, зокрема, «означає, що необхідно докласти всіх зусиль для забезпечення того, щоб з дитиною-жертвою та/або свідком консультувалися з відповідних питань, пов'язаних з її участю у справі, що розглядається, і щоб вона мала можливість вільно та у власний спосіб висловлювати свої погляди та занепокоєння щодо її участі у судовому процесі»⁷⁴⁷. Комітет також стверджує, що «право дитини-жертви та свідка [...] пов'язане з правом бути поінформованою з таких питань, як доступність медичних, психологічних та соціальних послуг, роль дитини-жертви та/або свідка, способи проведення допиту, існуючі механізми підтримки дитини під час подання скарги та участі у розслідуванні та судовому розгляді, конкретні місця та час проведення слухання справи, наявність захисних заходів, можливості отримання відшкодування, а також положення щодо оскарження»⁷⁴⁸.

744 Економічна і Соціальна Рада ООН, Резолюція 2005/20, *Guidelines on justice in matters involving child victims and witnesses of crime* (Керівні принципи, що стосуються правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів), 22 липня 2005 року.

745 Там само, п. 9 (d).

746 Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2009), *Зауваження загального порядку № 12 (2009) щодо права дитини бути заслуханою*, CRC/C/GC/12, 1 липня 2009 року, пп. 62–64; Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2019), *Зауваження загального порядку № 24 (2019) щодо прав дітей у системі правосуддя щодо дітей*, CRC/C/GC/24, 18 вересня 2019 року.

747 Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2019), *Зауваження загального порядку № 24 (2019) щодо прав дітей у системі правосуддя щодо дітей*, CRC/C/GC/24, 18 вересня 2019 року, п. 63.

748 Там само, п. 64.

Подальше читання

Розділ 1

Вступ до європейського законодавства про права дітей: контекст та ключові принципи

Рада Європи (2016), [Disability strategy 2017–2023](#) (Стратегія у сфері інвалідності на 2017–2023 роки), 30 листопада 2016 року.

Рада Європи (2018), [Стратегія боротьби з тероризмом \(2018–2022\)](#), 4 липня 2018 року.

Рада Європи (2018), [Стратегія гендерної рівності на 2018–2023 роки](#), 7 березня 2018 року.

Рада Європи, Комітет міністрів (2020), [Стратегічний план дій Ради Європи щодо включення ромів і мандрівників \(2020–2025\)](#), 22 січня 2020 року.

Рада Європи, Комітет міністрів (2020), [Стратегія молодіжного сектору до 2030 року](#), 22 січня 2020 року.

Рада Європи, Комітет міністрів (2021), [План дій щодо захисту вразливих осіб в контексті міграції та притулку в Європі \(2021–2025\)](#), 5 травня 2021 року.

Рада Європи, Комітет з біоетики (DH-BIO) (2019), [Стратегічний план дій з прав людини і технологій в біомедицині \(2020–2025\)](#), 18 грудня 2019 року.

ЕКСП (2018), *Збірник судової практики Європейського комітету з соціальних прав*, грудень 2018 року.

ЄС, Рада Європейського Союзу (2021), *Рекомендація Ради (ЄС) 2021/1004 про встановлення Європейської гарантії для дітей*, ОJ 2021 L 233, 22 червня 2021 року.

ЄС, Європейська комісія (2012), *Європейська стратегія кращого Інтернету для дітей*, COM(2012) 196 final, 2 травня 2012.

ЄС, Європейська комісія (2021), *Стратегія ЄС щодо прав дитини*, 2021.

ЄС, Європейський Парламент, Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія (2007), *Пояснення щодо Хартії основних прав*, ОJ 2007 C 303, 14 грудня 2007.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2010), *Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union* (Розробка індикаторів для захисту, дотримання та заохочення прав дитини в Європейському Союзі), Люксембург, Офіс публікацій Європейського Союзу (Офіс публікацій), жовтень 2010 року.

ЮНІСЕФ, Дослідницький центр «Інноченті» (2007), *Law reform and the implementation of the convention on the rights of the child* (Реформа законодавства та імплементація конвенції про права дитини), грудень 2007 року.

ЮНІСЕФ, Дослідницький центр «Інноченті» (2013), *Championing children's rights: A global study of independent human rights institutions for children* (Захист прав дітей: Глобальне дослідження незалежних правозахисних установ для дітей), жовтень 2012 року.

Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2009), *Зауваження загального порядку № 12 (2009) щодо права дитини бути заслуханою*, CRC/C/GC/12, 1 липня 2009 року.

Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2013), *Зауваження загального порядку № 14 (2013) щодо права дитини на першочергове врахування її найкращих інтересів (ст. 3, п. 1)*, CRC/C/GC/14, 29 травня 2013 року.

Розділ 2

Громадянські права і свободи

Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей*, 17 листопада 2010 року.

Рада Європи (2016), *Інструмент оцінки участі дітей*, березень 2016 року.

Рада Європи (2019), *Органи регулювання засобів масової інформації та захист неповнолітніх*, Страсбург, Рада Європи, 10 квітня 2019 року.

Рада Європи (2020), *Listen – act – change – Council of Europe handbook on children’s participation for professionals working for and with children* (Слухай – дій – змінюй – Посібник Ради Європи з питань участі дітей для фахівців, які працюють для дітей та з дітьми), жовтень 2020 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2010), *Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union* (Розробка індикаторів для захисту, дотримання та просування прав дитини в Європейському Союзі), Люксембург, Офіс публікацій, 4 листопада 2010 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2014), *Child-friendly justice: Key terms* (Правосуддя, дружнє до дитини: Ключові терміни), Люксембург, Офіс публікацій, 29 вересня 2014 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2018), *Handbook on European non-discrimination law*, (Посібник з європейського законодавства про недискримінацію), Люксембург, Офіс публікацій, 21 березня 2018 року.

Розділ 3

Рівність і недискримінація

Рада Європи (2014), *Діти ЛГБТІ мають право на безпеку та рівність*, Коментар Комісара Ради Європи з прав людини, 2 жовтня 2014 року.

Рада Європи, Консультативний комітет РКЗНМ (2006), *Коментар щодо освіти відповідно до Рамкової конвенції про захист національних меншин*, ACFC/25DOC(2006)002, 2 березня 2006 року.

ЄС, Європейська комісія (2020), *Союз рівності: Стратегічні рамки ЄС щодо ромів для забезпечення рівності, інтеграції та участі*, COM(2020) 620 final, 7 жовтня 2020 р.

ЄС, Європейська комісія (2020), *Союз рівності: Стратегія рівності ЛГБТК на 2020–2025 роки*, COM(2020) 698 final, 12 листопада 2020 року.

ЄС, Європейська Комісія (2021), *Звіт Комісії Європейському Парламенту та Раді про застосування Директиви Ради 2000/43/ЄС про імплементацію принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження («Директива про расову рівність») та Директиви Ради 2000/78/ЄС про встановлення загальних рамок для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності («Директива про рівність у сфері зайнятості»)*, COM(2021) 139 final, 19 березня 2021 року.

Європейська мережа юридичних експертів у сфері недискримінації, О'Демпі, Д. та Біл, А. (2011), *Age and employment* (Вік і зайнятість), Люксембург, Офіс публікацій, 17 листопада 2011 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2011), *Migrants in an irregular situation: Access to healthcare in 10 European Union Member States* (Мігранти з нерегульованим статусом: Доступ до охорони здоров'я в 10 країнах-членах Європейського Союзу), Люксембург, Офіс публікацій, 11 жовтня 2011 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2016), *Second European Union Minorities and Discrimination Survey: Roma – Selected findings* (Друге опитування щодо меншин та дискримінації в Європейському Союзі: Роми – вибрані результати), Люксембург, Офіс публікацій, 29 листопада 2016 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2017), *Second European Union Minorities and Discrimination Survey – Main results* (Друге опитування щодо меншин та дискримінації в

Європейському Союзу – Основні результати), Люксембург, Офіс публікацій, 6 грудня 2017 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2020), *A long way to go for LGBTI equality* (Довгий шлях до рівності ЛГБТІ), Люксембург, Офіс публікацій, 14 травня 2020 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2018), *Handbook on European non-discrimination law* (Посібник з європейського законодавства про недискримінацію), Люксембург, Офіс публікацій, 21 березня 2018 року.

Розділ 4

Питання особистої ідентичності

Рада Європи (2015), *Права людини та інтерсексуальні люди*, тематичний документ, опублікований Комісаром Ради Європи з прав людини, 2015.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2015), *The fundamental rights situation of intersex people* (Ситуація з основними правами інтерсексуальних людей), FRA Focus, Відень, 12 травня 2015 року.

Розділ 5

Сімейне життя

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (2014), *Guardianship for children deprived of parental care: A handbook to reinforce guardianship systems to cater for the specific needs of child victims of trafficking* (Опіка над дітьми, позбавленими батьківського піклування: Посібник для зміцнення систем опіки з метою задоволення особливих потреб дітей, які постраждали від торгівлі людьми), Люксембург, Офіс публікацій, 30 червня 2014 року.

Розділ 6

Альтернатива сімейній опіці та усиновленню

Рада Європи (2013), *Securing children's rights – A guide for professionals working in alternative care* (Забезпечення прав дітей – Посібник для фахівців, які працюють у сфері альтернативного догляду), грудень 2013 року.

ЄС, Європейський парламент, Дослідницька служба Європейського парламенту (EPRS), Європейський підрозділ з питань доданої вартості (2016), *Cross-border recognition of adoptions – European added value assessment* (Транскордонне визнання усиновлення – оцінка європейської доданої вартості), 30 листопада 2016 року.

Європейська мережа опікунських установ (2011), *Care for unaccompanied minors: Minimum standards, risk factors and recommendations for practitioners* (Догляд за неповнолітніми без супроводу дорослих: Мінімальні стандарти, фактори ризику та рекомендації для практиків), Опіка на практиці, заключний звіт, Утрехт, жовтень 2011 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (2014), *Guardianship for children deprived of parental care: A handbook to reinforce guardianship systems to cater for the specific needs of child victims of trafficking* (Опіка над дітьми, позбавленими батьківського піклування: Посібник для зміцнення систем опіки з метою задоволення особливих потреб дітей, які постраждали від торгівлі людьми), Люксембург, Офіс публікацій, 30 червня 2014 року.

ООН, Комітет з прав дитини (2006), *Зуваження загального порядку № 7 (2005): Здійснення прав дитини в ранньому дитинстві, CRC/C/GC/7/Rev. 1*, 20 вересня 2006 року.

Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея (2010), *Guidelines for the alternative care of children* (Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми), UN Doc. A/RES/64/142, 24 лютого 2010 року.

Організація Об'єднаних Націй, Рада з прав людини (2009), *United Nations guidelines for the alternative care of children* (Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо альтернативного догляду за дітьми), UN Doc. A/HRC/11/L.13, 15 червня 2009 року.

Розділ 7

Захист дітей від насильства та експлуатації

Рада Європи (2005), *Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми*, CETS № 197, 16 травня 2005 року.

Рада Європи (2018), *Safe at school: Education sector responses to violence based on sexual orientation, gender identity/expression or sex characteristics in Europe* (Безпека в школі: Реагування освітнього сектору на насильство на основі сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності/вираження або статевих ознак у Європі), листопад 2018 року.

Рада Європи, Лансаротський комітет (2017), *Interpretative opinion on the applicability of the Lanzarote Convention to sexual offences against children facilitated through the use of information and communication technologies (ICTs)* (Інтерпретаційний висновок щодо застосовності Лансаротської конвенції до сексуальних злочинів проти дітей, вчинених за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)), 12 травня 2017 року.

Рада Європи, Лансаротський комітет (2017), *Special report: Protecting children affected by the refugee crisis from sexual exploitation and sexual abuse* (Спеціальна доповідь: Захист дітей, які постраждали від кризи біженців, від сексуальної експлуатації та сексуального насильства), 3 березня 2017 року.

Рада Європи, Лансаротський комітет (2018), *2nd implementation report: Protection of children against sexual abuse in the circle of trust: The strategies* (2-й звіт про виконання: Захист дітей від сексуального насильства в колі довіри: Стратегії), 31 січня 2018 року.

Рада Європи, Лансаротський комітет (2019), *Opinion on child sexually suggestive or explicit images and/or videos generated, shared and received by children* (Висновок щодо зображень та/або відеоматеріалів сексуального характеру, які створюються, поширюються та отримуються дітьми), 6 червня 2019 року.

ЄС (2020), *Стратегія ЄС щодо прав жертв (2020–2025)*, COM(2020) 258 final, 24 червня 2020 року.

ЄС, Європейська комісія (2020), *Стратегія ЄС щодо прав дитини та Європейські гарантії для дітей*, травень 2020 року.

ЄС, Європейська комісія (2021), *Стратегія ЄС щодо протидії торгівлі людьми на 2021–2025 роки*, COM(2021) 171, 14 квітня 2021 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2009), *Child trafficking in the European Union: Challenges, perspectives and good practices* (Торгівля дітьми в Європейському Союзі: Виклики, перспективи та передовий досвід), Люксембург, Офіс публікацій, 7 липня 2009 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2015), *Severe labour exploitation: Workers moving within or into the European Union – States' obligations and victims' rights* (Жорстока трудова експлуатація: Працівники, які переїжджають до або з Європейського Союзу — зобов'язання держав та права жертв), Люксембург, Офіс публікацій, 2 червня 2015 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2015), *Violence against children with disabilities: Legislation, policies and programmes in the EU* (Насильство щодо дітей з інвалідністю: Законодавство, політика та програми в ЄС), Люксембург, Офіс публікацій, 2 грудня 2015 року.

ЮНІСЕФ (2006), *Behind closed doors: The impact of domestic violence on children* (За зачиненими дверима: Вплив домашнього насильства на дітей).

ЮНІСЕФ та ВООЗ (2020), *COVID-19: Protecting children from violence, abuse and neglect in the home* (COVID-19: Захист дітей від насильства, жорстокого поводження та нехтування вдома), 1 травня 2020 року.

Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2009), *Зауваження загального порядку № 12 (2009): Право дитини бути вислуханою*, CRC/C/GC/12, 1 липня 2009 року.

Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2011), *Зауваження загального порядку № 13 (2011): Право дитини на свободу від усіх форм насильства*, CRC/C/GC/13, 18 квітня 2011 року.

Розділ 8

Економічні, соціальні та культурні права та достатній життєвий рівень

Рада Європи (2019), *Protecting the child from poverty: The role of rights in the Council of Europe* (Захист дитини від бідності: Роль прав у Раді Європи), Страсбург, Офіс публікацій, 14 листопада 2019 року.

Рада Європи, Комітет міністрів (2011), *Керівні принципи щодо охорони здоров'я, дружньої до дитини*, 21 вересня 2011 року.

Рада Європи, Парламентська асамблея (2016), *Резолюція 2139 (2016), Забезпечення доступу до охорони здоров'я для всіх дітей в Європі*, 25 листопада 2016 року.

Рада Європи, Парламентська асамблея (2019), *Резолюція 2284 (2019), Задоволення потреб підлітків у сфері охорони здоров'я в Європі*, 24 травня 2019 року.

ЄС, Європейська комісія (2020), *Feasibility study for a child guarantee* (Техніко-економічне обґрунтування гарантій для дітей), Заключний звіт, березень 2020 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2018), *Combating child poverty: An issue of fundamental rights*, (Боротьба з дитячою бідністю: Питання фундаментальних прав), Люксембург, Офіс публікацій, 17 жовтня 2018 року.

Розділ 9

Міграція та притулок

Рада Європи (2017), *Age assessment: Council of Europe member states' policies, procedures and practices respectful of children's rights in the context*

of migration (Оцінка віку: Політика, процедури та практика держав-членів Ради Європи щодо дотримання прав дітей у контексті міграції), вересень 2017 року.

Рада Європи (2018), *How to convey child-friendly information to children in migration: A handbook for frontline professionals* (Як донести дружню до дітей інформацію до дітей мігрантів: Посібник для спеціалістів), Страсбург, Видавництво Ради Європи, грудень 2018 року.

Рада Європи (2018), *Legal and practical aspects of effective alternatives to detention in the context of migration – Analysis by the Steering Committee for Human Rights (CDDH)* (Правові та практичні аспекти ефективних альтернатив затриманню в контексті міграції — Аналіз Керівного комітету з прав людини (CDDH)), 7 грудня 2017 р.

Європейське бюро підтримки притулку (2018), *Practical guide on age assessment* (Практичний посібник з оцінки віку), Друге видання, Люксембург, Офіс публікацій.

Європейське бюро підтримки притулку (2021), *Age assessment practices in EU+ countries: Updated findings* (Практика оцінки віку в країнах ЄС+: Оновлені висновки), Люксембург, Офіс публікацій, липень 2021 року.

Комітет Європейського парламенту з громадянських свобод (2013), *Report on the situation of unaccompanied minors in the EU* (Звіт про становище неповнолітніх без супроводу дорослих в ЄС), 2012/2263(INI), 26 серпня 2013 року.

Eurydice, Європейська комісія (Генеральний директорат з питань освіти та культури) (2009), *Integrating immigrant children into schools in Europe* (Інтеграція дітей іммігрантів у школи в Європі), квітень 2009 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2010), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States* (Розлучені діти, які шукають притулку в країнах-членах Європейського Союзу), Люксембург, Офіс публікацій, 07 грудня 2010 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2011), *Fundamental rights of migrants in an irregular situation in the European*

Union (Основні права мігрантів з нерегульованим статусом в Європейському Союзі), Люксембург, Офіс публікацій, 7 квітня 2017 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2011), *Migrants in an irregular situation: Access to healthcare in 10 European Union Member States* (Мігранти з нерегульованим статусом: Доступ до охорони здоров'я в 10 країнах-членах Європейського Союзу), Люксембург, Офіс публікацій, 11 жовтня 2011 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2017), *Together in the EU: Promoting the participation of migrants and their descendants* (Разом в ЄС: Сприяння участі мігрантів та їхніх нащадків), Люксембург, Офіс публікацій, 15 березня 2017 р.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2019), *Integration of young refugees in the EU: good practices and challenges* (Інтеграція молодих біженців в ЄС: Передовий досвід та виклики), Люксембург, Офіс публікацій, 19 листопада 2019 р.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2020), *Relocating unaccompanied children: Applying good practices to future schemes* (Переселення дітей без супроводу дорослих: Застосування передового досвіду до майбутніх схем), Люксембург, Офіс публікацій, 11 травня 2020 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2020), *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration* (Посібник з європейського права, що стосується притулку, кордонів та імміграції), Люксембург, Офіс публікацій, 17 грудня 2020 року.

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (2018), *The 'essential right' to family unity of refugees and others in need of international protection in the context of family reunification* («Невід'ємне право» на єдність сім'ї біженців та інших осіб, які потребують міжнародного захисту, в контексті возз'єднання сімей), Серія досліджень з питань правової політики та політики захисту, Женева, Відділ міжнародного захисту, січень 2018 року.

Організація Об'єднаних Націй (2019), *Спільне зауваження загального порядку № 3 (2017) Комітету із захисту прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей і № 22 (2017) Комітету з прав дитини про загальні принципи щодо прав людини дітей у контексті міжнародної міграції*, CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22, 16 листопада 2017 року.

Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2005), *Зауваження загального порядку № 6 (2005): Поводження з несупроводжуваними та розлученими дітьми за межами країни їхнього походження*, CRC/GC/2005/61, 1 вересня 2005 року.

Розділ 10

Персональні дані та захист прав споживачів

Рада Європи, Консультативний комітет Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Конвенція 108) (2019), *Children's data protection in education systems: Challenges and possible remedies* (Захист даних дітей у системах освіти: Виклики та можливі засоби захисту), 11 вересня 2019 року.

Рада Європи, Лансаротський комітет (2017), *Interpretative opinion on the applicability of the Lanzarote Convention to sexual offences against children facilitated through the use of information and communication technologies (ICTs)* (Інтерпретаційний висновок щодо застосовності Лансаротської конвенції до сексуальних злочинів проти дітей, вчинених за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)), 12 травня 2017 року.

Рада Європи, Лансаротський комітет (2018), *Керівні принципи щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі*, Рекомендація CM/Rec(2018)7, вересень 2018 року.

Комісар Ради Європи з прав людини (2019), *Unboxing artificial intelligence: 10 steps to protect human rights* (Розкриваючи таємниці штучного інтелекту: 10 кроків для захисту прав людини), 14 травня 2019 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2018), *Handbook on European data protection law – 2018 edition* (Посібник

з європейського законодавства про захист даних – видання 2018 року), Люксембург, Офіс публікацій, 25 травня 2018 року.

Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2021), *Зауваження загального порядку № 25 (2021): про права дітей у зв'язку з цифровим середовищем*, CRC/C/GC/25, 24 березня 2021 року.

Розділ 11

Права дітей в рамках кримінального правосуддя та альтернативних (несудових) процедур

Рада Європи, Комітет міністрів (2010), *Guidelines on child-friendly justice* (Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей), 17 листопада 2010 року.

ЄС, Європейська комісія (2014), *Summary of contextual overviews on children's involvement in criminal judicial proceedings in the 28 Member States of the European Union* (Резюме контекстуальних оглядів щодо участі дітей у кримінальному судочинстві у 28 державах-членах Європейського Союзу), Люксембург, Офіс публікацій, 16 квітня 2014 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2014), *Violence against women: An EU-wide survey, Main Results* (Насильство щодо жінок: Загальноєвропейське опитування, Основні результати), Люксембург, Офіс публікацій, 5 березня 2014 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2014), *Victims of crime in the EU: The extent and nature of support for victims* (Жертви злочинів в ЄС: Обсяг і характер підтримки жертв), Люксембург, Офіс публікацій, 12 січня 2015 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* (Правосуддя, дружнє до дітей – погляди та досвід фахівців

щодо участі дітей у цивільному та кримінальному судочинстві в 10 державах-членах ЄС), Люксембург, Офіс публікацій, 5 травня 2015 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2017), *Child-friendly justice – Perspective and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States* (Правосуддя, дружнє до дітей – погляди та досвід дітей, залучених до судових проваджень як потерпілі, свідки або сторони в дев'яти державах-членах ЄС), Люксембург, Офіс публікацій, 22 лютого 2017 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2018), *Children's rights and justice – Minimum age requirements in the EU* (Права дітей та правосуддя – мінімальні вікові вимоги в ЄС), Люксембург, Офіс публікацій, 25 квітня 2018 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) (2018), *Mapping minimum age requirements: Children's rights and justice* (Визначення мінімальних вікових вимог: Права дітей та правосуддя), Люксембург, Офіс публікацій, 25 квітня 2018 року.

Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини (FRA) та ЄСПЛ (2016), *Handbook on European law relating to access to justice* (Посібник з європейського права, що стосується доступу до правосуддя), Люксембург, Офіс публікацій, 22 червня 2016 року.

Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2007), *Зауваження загального порядку № 10 (2007): Права дітей у правосудді щодо неповнолітніх*, CRC/C/GC/10, 25 квітня 2007 року.

Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав дитини (2019), *Зауваження загального порядку № 24 (2019): Права дітей у системі правосуддя щодо дітей*, CRC/C/GC/24, 18 вересня 2019 року.

Судова практика

Практика Суду Європейського Союзу

<i>A and S v. Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie</i> , C-550/16, 12 квітня 2018 року	212, 223
<i>Alfredo Rendón Marín v. Administración del Estado</i> , C-165/14, 13 вересня 2016 року	80, 91
<i>Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) (C-468/10) and Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) (C-469/10) v. Administración del Estado</i> , Об'єднані справи C-468/10 та C-469/10, 24 листопада 2011 року	243
<i>A проти B</i> , C-262/21 PPU, 2 серпня 2021	95, 115
<i>B. M. M. (C-133/19 та C-136/19), BS (C-133/19), B. M. (C-136/19), B. M. O. (C-137/19) v État belge</i> , Об'єднані справи C-133/19, C-136/19 та C-137/19, 16 липня 2020 року	223
<i>Donato Casagrande v. Landeshauptstadt München</i> , C-9/74 3 липня 1974 року	179, 190
<i>Dynamic Medien Vertriebs GmbH проти Avides Media AG</i> , C-244/06, 14 лютого 2008 року	15, 33, 242, 251
<i>E. проти B.</i> , C-436/13, 1 жовтня 2014 року	93, 103
<i>Gerardo Ruiz Zambrano v. Office National de l'Emploi (ONEm)</i> , C-34/09, 8 березня 2011 року	80, 90, 234
<i>Janko Rottmann v. Freistaat Bayern</i> , C-135/08, 2 березня 2010 року	90
<i>J. McB. проти L.E.</i> , C-400/10 PPU, 5 жовтня 2010 року	96
<i>J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung проти Комісії Європейських Співтовариств</i> , C-4/73, 14 травня 1974 року	30

<i>LW проти Федеративної Республіки Німеччина</i> , C-91/20, 9 листопада 2021 року	211, 218
<i>M.A. v. État belge</i> , C-112/20, 11 березня 2021 року	15, 31, 33, 213, 234
<i>OL проти PQ</i> , C-111/17 PPU, 8 червня 2017	95, 115
<i>Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH проти Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn</i> , C-36/02, 14 жовтня 2004 року	242, 252
<i>Policie ČR, Krajské ředitelství policie Ústeckého kraje, odbor cizinecké policie v. Salah Al Chodor and Others</i> , C-528/15, 15 березня 2017 року.....	212, 228
<i>Productores de Música de España (Promusicae) проти Telefónica de España SAU</i> [ВП], C-275/06, 29 січня 2008 року	243
<i>Stadt Wuppertal v Maria Elisabeth Bauer and Volker Willmeroth v Martina Broßonn</i> , Об'єднані справи C-569/16 та C-570/16, 06 листопада 2018 року	184
<i>Tjebbes and Others v. Minister van Buitenlandse Zaken</i> , C-221/17, 12 березня 2019 року.....	80, 90
<i>TQ v Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid</i> , C-441/19, 14 січня 2021 року	213, 235, 236
<i>Yoshikazu Iida v. Stadt Ulm</i> , C-40/11, 8 листопада 2012 року	234
<i>Zubair Haqbin v. Federaal Agentschap voor de opvang van asielzoekers</i> , C-233/18 12 листопада 2019 року	181, 202
<i>Барбара Меркреді проти Річарда Чаффе</i> , C-497/10 PPU, 22 грудня 2010 року.....	94, 102, 104
<i>Баумбаст і Р. проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ</i> , C-413/99, 17 вересня 2002 року.....	179, 191, 233
<i>Виконавча служба охорони здоров'я проти С.С. та А.С.</i> , C-92/12 PPU, 26 квітня 2012 року	126
<i>Доріс Повсе проти Мауро Альпаго</i> , C-211/10 PPU, 1 липня 2010.....	95, 114
<i>Європейський парламент проти Ради Європейського Союзу</i> [ВП], C-540/03, 27 червня 2006 року	33
<i>Зої Чаці проти Іпургос Ойкономікон</i> , C-149/10, 16 вересня 2010 року.....	207
<i>З проти державного департаменту, Правління громадської школи</i> [ВП], C-363/12, 18 березня 2014 року.....	69, 207
<i>Карлос Гарсія Авелло проти Бельгійської держави</i> , C-148/02, 2 жовтня 2003 року	81
<i>Константінос Майстреліс проти Іпургоса Дікайосініса, Діафанеяса кай Антропінона Дікайоматона</i> , C-222/14, 16 липня 2015 року.....	207

<i>Королева, за заявою МА та інших проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ, С-648/11, 2013 р.....</i>	213, 236
<i>Кримінальне провадження проти Х, С-507/10, 21 грудня 2011 року</i>	283
<i>Кримінальне провадження проти Марії Пупіно [ВП], С-105/03, 16 червня 2005 року</i>	260, 282, 283
<i>Куньцянь Кетрін Чжу та Ман Лаветт Чен проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ, С-200/02, 19 жовтня 2004 року</i>	54, 67, 89
<i>Лондонський район Харроу проти Німко Хассана Ібрагіма і Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ, С-310/08, 23 лютого 2010 року</i>	191, 233
<i>Марія Мартінес Сала проти Вільної держави Баварії, С-85/96, 12 травня 1998 року</i>	207
<i>Марія Тейшейра проти лондонського району Ламбет і Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ, С-480/08, 23 лютого 2010 року</i>	191, 233
<i>М.Д.Е. Берніні проти міністра ван Ондервейса та Ветеншаппена, С-3/90, 26 лютого 1992 року</i>	190
<i>Мурат Деречі та інші проти Федерального міністерства внутрішніх справ, С-256/11, 15 листопада 2011 року</i>	234
<i>Нелі Валчева проти Георгіуса Бабанаракіса, С-335/17, 31 травня 2018 року</i>	94
<i>С. Коулман проти Еттрідж Лоу та Стів Лоу [ВП], С-303/06, 17 липня 2008 року</i>	55, 69
<i>СМ проти офіцера з оформлення в'їзду, С-129/18, 26 березня 2019 року</i>	93, 211, 216
<i>Стефан Грункін і Дороті Регіна Пол [ВП], С-353/06, 14 жовтня 2008 року.....</i>	81
<i>Хосеба Андоні Агірре Заррага проти Сімони Пельц, С-491/10 PPU, 22 грудня 2010 року.....</i>	33, 47, 113, 115
<i>Ясна Детічек проти Мауріціо Сгеглія, С-403/09 PPU, 23 грудня 2009 р.....</i>	103

Практика Європейського суду з прав людини

<i>А.В. та інші проти Франції, № 11593/12, 12 липня 2016 року.....</i>	230
<i>А.І. проти Італії, № 70896/17, 01 квітня 2021 року</i>	94, 106
<i>А.І. проти Фінляндії, № 23220/04, 27 січня 2009 року.....</i>	284
<i>А.М. та інші проти Росії, № 47220/19, 06 червня 2021 року</i>	74, 94, 108
<i>А.М. та інші проти Франції, № 24587/12, 12 липня 2016 року</i>	212, 230

<i>А.Х. та інші проти Росії</i> , № 6033/13, 8927/13, 10549/13, 12275/13, 23890/13, 26309/13, 27161/13, 29197/13, 32224/13, 32331/13, 32351/13, 32368/13, 37173/13, 38490/13, 42340/13 і 42403/13, 17 січня 2017 року.....	120, 137
<i>С.Н. проти Сполученого Королівства</i> , № 4239/08, 13 листопада 2012 року	162
<i>С.Р. проти Сполученого Королівства</i> , № 300/11, 06 вересня 2016 року	186
<i>С проти Хорватії</i> , № 80117/17, 8 жовтня 2020 року.....	21, 48
<i>С та Е проти Франції</i> , № 1462/18 та 17348/18, 12 грудня 2019 року.....	86
<i>Д.Н. та інші проти Чеської Республіки</i> [ВП], № 57325/00, 2006	54
<i>Е. Б. проти Франції</i> [ВП], № 43546/02, 22 січня 2008 р.....	120, 136,
<i>Н.А. та інші проти Греції</i> , № 19951/16, 28 лютого 2019 року.....	229
<i>І.С. проти Румунії</i> , № 36934/08, 24 серпня 2016 року.....	141, 174
<i>І.М. проти Данії</i> , № 34421/09, 13 листопада 2012 року.....	274
<i>К.А. проти Фінляндії</i> , № 27751/95, 14 січня 2003 року.....	125
<i>К.І. проти Польщі</i> , № 30813/14, 1 березня 2016 року.....	118
<i>М.А.К. та Р.К. проти Сполученого Королівства</i> , № 45901/05 та 40146/06, 23 березня 2010 року.....	180, 196
<i>М.А. проти Австрії</i> , № 4097/13, 15 січня 2015 року.....	118
<i>М.С. проти Болгарії</i> , № 39272/98, 4 грудня 2003 року.....	140, 144, 145, 154
<i>Р.С. та інші проти Франції</i> , № 76491/14, 12 липня 2016 року.....	230
<i>Р.К. та інші проти Франції</i> , № 68264/14, 12 липня 2016 року.....	230
<i>С.Ф. та інші проти Болгарії</i> , № 8138/16, 9 грудня 2017 року	212, 229
<i>С.М. проти Хорватії</i> , № 60561/14, 25 червня 2020 року.....	166, 167
<i>Söderman проти Швеції</i> [ВП], № 5786/08, 12 листопада 2013 року.....	141, 170
<i>Т. проти Чеської Республіки</i> , № 19315/11, 17 липня 2014 року.....	120, 130
<i>Х та інші проти Австрії</i> [ВП], № 19010/07, 19 лютого 2013 року	74, 120, 137
<i>Х та інші проти Болгарії</i> [ВП], № 22457/16, 02 лютого 2021 року	139, 147, 148, 260, 286
<i>Z та інші проти Сполученого Королівства</i> [ВП], № 29392/95, 10 травня 2001 року.....	144, 159
<i>Абді Ібрагім проти Норвегії</i> [ВП], № 15379/16, 10 грудня 2021 року	133
<i>Авілкіна та інші проти Росії</i> , № 1585/09, 6 червня 2013 року	241, 247
<i>Адамкевич проти Польщі</i> , № 54729/00, 2 березня 2010 року.....	264
<i>Адам та інші проти Румунії</i> , № 81114/17, 13 жовтня 2020 р.....	54, 64

<i>Адджич проти Хорватії</i> , № 22643/14, 15 березня 2015 року	118
<i>А і В проти Хорватії</i> , № 7144/15, 20 липня 2019 року	155
<i>Алі проти Сполученого Королівства</i> , № 40385/06, 11 січня 2011 року	186
<i>А.М.М. проти Румунії</i> , № 2151/10, 14 лютого 2012 року	86
<i>Анайо проти Німеччини</i> , № 20578/07, 21 грудня 2010 р.....	106
<i>Ангелова проти Болгарії</i> , № 38361/97, 13 червня 2002 року	279
<i>А.Р. і Л.Р. проти Швейцарії</i> , № 22338/15, 19 грудня 2017 року	140, 156, 187
<i>Асем Хассан Алі проти Данії</i> , № 25593/14, 23 жовтня 2018 року	237
<i>Асенов та інші проти Болгарії</i> , № 24760/94, 28 жовтня 1998 року	146
<i>Баєв та інші проти Росії</i> , № 67667/09, 20 червня 2017 року	55, 74, 187
<i>Байсултанов проти Австрії</i> , № 54131/10, 12 червня 2012 року	225
<i>Бах проти Сполученого Королівства</i> , № 56328/07, 27 вересня 2011 року	181, 203
<i>Б.Б. і Ф.Б. проти Німеччини</i> , №№ 18734/09 і 9424/11, 14 березня 2013 року	119, 129
<i>Бистьєва та інші проти Польщі</i> , № 75157/14, 10 квітня 2018 року.....	212, 230
<i>Біталова та інші проти Польщі</i> , № 23685/14, 26 березня 2020 року.....	229
<i>Блохін проти Росії</i> , № 47152/06, 23 березня 2016 року.....	260, 275
<i>Богоносови проти Росії</i> , № 38201/16, 5 березня 2019 року.....	94, 109
<i>Бокос-Куеста проти Нідерландів</i> , № 54789/00, 10 листопада 2005 р.....	284
<i>Б. проти Румунії (№ 2)</i> , № 1285/03, 19 лютого 2013 року	119, 129
<i>Буамар проти Бельгії</i> , № 9106/80, 29 лютого 1988 року	55, 75, 260, 275, 277
<i>Бултіф проти Швейцарії</i> , № 54273/00, 2 серпня 2001 року	237
<i>Вавржичка та інші проти Чеської Республіки</i> , № 47621/13, 2021.....	180, 197
<i>Валлова та Валла проти Чеської Республіки</i> , № 23848/04, 26 жовтня 2006 року	119, 127, 204
<i>Вальдіс Ф'єлнісдоттір та інші проти Ісландії</i> , № 71552/17, 18 травня 2021 року	80, 87
<i>Вальсаміс проти Греції</i> , № 21787/93, 18 грудня 1996 року	41
<i>В.Д. та інші проти Росії</i> , № 72931/10, 9 квітня 2019 року.....	93, 97
<i>Вейделанд та інші проти Швеції</i> , № 1813/07, 09 лютого 2012 року.....	74
<i>Відаль проти Бельгії</i> , № 12351/86, 22 квітня 1992 року.....	49
<i>Вінтерштейн та інші проти Франції</i> , № 27013/07, 17 жовтня 2013 року	181, 203

<i>В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства</i> , №№ 77587/12 та 74603/12, 16 лютого 2021 року.....	141, 166, 167
<i>В.К. проти Італії</i> , № 54227/14, 1 травня 2018 року.....	141, 175
<i>В.К. проти Росії</i> , № 68059/13, 7 березня 2017 року.....	149
<i>Войніть проти Угорщини</i> , № 29617/07, 12 лютого 2013 року.....	94, 107
<i>Вольтер і Сафрет проти Німеччини</i> , № 59752/13 і 66277/13, 14 грудня 2017 року.....	76
<i>В. проти Фінляндії</i> , № 14151/02, 24 квітня 2007 року.....	284
<i>Гавелка та інші проти Чеської Республіки</i> , № 23499/06, 21 червня 2007 року.....	204
<i>Гард та інші проти Сполученого Королівства</i> , № 39793/17, 27 червня 2017 року.....	198
<i>Гаррудж проти Франції</i> , № 43631/09, 4 жовтня 2012 р.....	31, 120, 137
<i>Гас і Дюбуа проти Франції</i> , № 25951/07, 15 березня 2012 року.....	120, 136
<i>Гаскін проти Сполученого Королівства</i> , № 10454/83, 7 липня 1989 року.....	38, 45, 83
<i>Гжелак проти Польщі</i> , № 7710/02, 15 червня 2010 року.....	37, 40, 186
<i>Гійо проти Франції</i> , № 22500/93, 24 жовтня 1993 року.....	82
<i>Гласс проти Сполученого Королівства</i> , № 61827/00, 9 березня 2004 року.....	180, 196
<i>Г.Л. проти Італії</i> , № 59751/15, 10 вересня 2020 року.....	55, 70
<i>Горич проти Польщі</i> , № 13621/08, 17 квітня 2012 року.....	94, 109
<i>Губеріна проти Хорватії</i> , № 23682/13, 22 березня 2016 року.....	71
<i>Гювеч проти Туреччини</i> , № 70337/01, 20 січня 2009 року.....	21, 260, 274, 278
<i>Гюль проти Швейцарії</i> , № 23218/94, 19 лютого 1996 року.....	212, 226
<i>Дарбі проти Швеції</i> , № 11581/85, 23 жовтня 1990 року.....	39
<i>Д.Г. проти Ірландії</i> , № 39474/98, 16 травня 2002 року.....	55, 75, 260, 276
<i>Дженовезе проти Мальти</i> , № 53124/09, 11 жовтня 2011 року.....	80, 91
<i>Дінч і Чакір проти Туреччини</i> , № 66066/09, 9 липня 2013 року.....	274
<i>Догру проти Франції</i> , № 27058/05, 4 грудня 2008 року.....	37, 40
<i>Дорсон проти Нідерландів</i> , № 20524/92, 26 березня 1996 року.....	284
<i>Д проти Франції</i> , № 11288/18, 16 липня 2020 р.....	88
<i>Д.Х. та інші проти Чеської Республіки [ВП]</i> , № 57325/00, 13 листопада 2007 року.....	62
<i>Дюпен проти Франції</i> , № 2282/17, 18 грудня 2018 року.....	70
<i>Ейрі проти Ірландії</i> , № 6289/73, 9 жовтня 1979 року.....	182

<i>Ерікссон проти Швеції</i> , № 11373/85, 22 червня 1989 року	130
<i>Женесс проти Нідерландів</i> [ВП], № 12738/10, 3 жовтня 2014 року	212, 226
<i>Заєц проти Румунії</i> , № 44958/05, 24 березня 2015 року	133
<i>Зоріца Йованович проти Сербії</i> , № 21794/08, 26 березня 2013 року	141, 176
<i>Іглесіас Касаррубіос та Канталалієдра Іглесіас проти Іспанії</i> , № 23298/12, 11 жовтня 2016 року	48
<i>Ігнаколо-Зеніде проти Румунії</i> , № 31679/96, 25 січня 2000 року	97
<i>Ідалов проти Росії</i> , № 5826/03, 22 травня 2012 року	273
<i>Ілля Петров проти Болгарії</i> , № 19202/03, 24 квітня 2012 року	180, 195
<i>Йоханссон проти Фінляндії</i> , № 10163/02, 6 вересня 2007 року	79, 82
<i>Йочева та Ганева проти Болгарії</i> , № 18592/15 та 43863/15, 11 травня 2021 року	181, 208
<i>Канон проти Франції</i> , № 22037/13, 25 червня 2015 року	84
<i>Катан та інші проти Молдови та Росії</i> [ВП], № 43370/04, 8252/05 та 18454/06, 19 жовтня 2012 року	64, 188
<i>Каяк проти Туреччини</i> , № 60444/08, 10 липня 2012 року	139, 145
<i>Кемпбелл і Косанс проти Сполученого Королівства</i> , №№ 7511/76 і 7743/76, 25 лютого 1982 року	139, 149
<i>Керванчі проти Франції</i> , № 31645/04, 4 грудня 2008 року	37, 40
<i>Кернс проти Франції</i> , № 35991/04, 10 січня 2008 року	120, 135
<i>К'ельдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії</i> , № 5095/71, 5920/72 і 5926/72, 7 грудня 1976 року	41
<i>К. і Т. проти Фінляндії</i> [ВП], № 25702/94, 12 липня 2001 року	98, 105, 106
<i>Клас та інші проти Німеччини</i> , № 5029/71, 6 вересня 1978 року	247
<i>Клеркс проти Нідерландів</i> , № 25212/94, 4 липня 1995 року	70
<i>К.Н. і В. проти Франції</i> , № 67724/09, 11 жовтня 2012 року	140, 162
<i>Ковач проти Хорватії</i> , № 503/05, 12 липня 2007 року	260, 284
<i>Коннорс проти Сполученого Королівства</i> , № 66746/01, 27 травня 2004 року	203
<i>Контрова проти Словаччини</i> , № 7510/04, 31 травня 2007 року	140, 158
<i>Конца проти Румунії</i> , № 3891/19, 18 лютого 2020 року	71
<i>Корнекова проти України</i> , № 39884/05, 19 січня 2012 року	274
<i>Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства</i> , № 13134/87, 25 березня 1993 року	140, 145, 149
<i>Костянтин Маркін проти Росії</i> [ВП], № 30078/06, 22 березня 2012 року	181, 208

<i>Крушкович проти Хорватії</i> , № 46185/08, 21 червня 2011 року.....	85
<i>Кузан і Фаццо проти Італії</i> , № 77/07, 7 січня 2014 року.....	82
<i>Купцов і Купцова проти Росії</i> , № 6110/03, 3 березня 2011 року.....	274, 278
<i>Курт проти Австрії</i> , № 62903/15, 15 червня 2021 року.....	140, 157
<i>Лабассі проти Франції</i> , № 65941/11, 26 червня 2014 року.....	86
<i>Лавіда та інші проти Греції</i> , № 7973/10, 30 травня 2013 року.....	62
<i>Ладент проти Польщі</i> , № 11036/03, 18 березня 2008 року.....	274
<i>Лаутсі та інші проти Італії</i> [ВП], № 30814/06, 18 березня 2011 року.....	37, 41, 42
<i>Леандер проти Швеції</i> , № 9248/81, 26 березня 1987 року.....	247
<i>Маауя проти Франції</i> [ВП], № 39652/98, 5 жовтня 2000 року.....	239
<i>Мазурек проти Франції</i> , № 34406/97, 1 лютого 2000 року.....	55, 76
<i>Макінтайр проти Сполученого Королівства</i> , № 29046/95, 21 жовтня 1998 року.....	70
<i>МакМайкл проти Сполученого Королівства</i> , № 16424/90, 24 лютого 1995 року.....	129
<i>Малоун проти Сполученого Королівства</i> , № 8691/79, 2 серпня 1984 року.....	247
<i>Манде проти Франції</i> , № 30955/12, 14 січня 2016 року.....	85
<i>Мансур проти Словаччини</i> , № 60399/15, 21 листопада 2017 року.....	118
<i>Маркс проти Бельгії</i> , № 6833/74, 13 червня 1979 року.....	21
<i>Маслов проти Австрії</i> [ВП], № 1638/03, 23 червня 2008 року.....	16, 34
<i>Мемліка проти Греції</i> , № 37991/12, 6 жовтня 2015 року.....	186
<i>Меннессон проти Франції</i> , № 65192/11, 26 червня 2014 року.....	80, 84, 86, 87
<i>Мік та Йованович проти Сербії</i> , № 9291/14 та 63798/14, 23 березня 2021 року.....	141, 176
<i>Мікуліч проти Хорватії</i> , № 53176/99, 7 лютого 2002 року.....	79, 84
<i>М. і М. проти Хорватії</i> , № 10161/13, 3 вересня 2015 року.....	38, 49
<i>Мітові проти Колишньої Югославської Республіки Македонія</i> , № 53565/13, 16. квітня 2015 року.....	109
<i>Міцці проти Мальти</i> , № 26111/02, 12 січня 2006 року.....	79, 85
<i>М.Н. та інші проти Бельгії</i> , № 3599/18, 5 березня 2020 року.....	48
<i>М.С. проти України</i> , № 2091/13, 11 липня 2017 року.....	94, 109

<i>Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії</i> , № 13178/03, 12 жовтня 2006 р.	212, 229
<i>Мустафа та Армаган Акін проти Туреччини</i> , № 4694/03, 6 квітня 2010 року.....	94, 107
<i>Мустахі проти Франції</i> , № 9347/14, 25 червня 2020 року.....	212, 231, 239
<i>Нарт проти Туреччини</i> , № 20817/04, 6 травня 2008 року.....	260, 274, 278
<i>Ненчева та інші проти Болгарії</i> , № 48609/06, 18 червня 2013 року	141, 144, 160, 174
<i>Нойлінгер і Шурук проти Швейцарії</i> [ВП], № 41615/07, 6 липня 2010 року.....	95, 116
<i>Норт'є проти Нідерландів</i> , № 13924/88, 24 серпня 1993 року.....	264
<i>Н.Ц. проти Грузії</i> , № 71776/12, 2 лютого 2016 року	48
<i>Одієвр проти Франції</i> , № 42326/98, 13 лютого 2003 р.....	83
<i>О'Кіфф проти Ірландії</i> [ВП], № 35810/09, 28 січня 2014 року	139, 144, 146
<i>Олссон проти Швеції (№ 1)</i> , № 10465/83, 24 березня 1988 року	130
<i>Оршуш та інші проти Хорватії</i> [ВП], № 15766/03, 16 березня 2010 року	54, 63
<i>Османоглу та Кокабаш проти Швейцарії</i> , № 29086/12, 10 січня 2017 року	37, 42
<i>Оял проти Туреччини</i> , № 4864/05, 23 березня 2010 року.....	180, 195
<i>Пановіц проти Кіпру</i> , № 4268/04, 11 грудня 2008 року.....	259, 270
<i>Папагеоргіу та інші проти Греції</i> , №№ 4762/18 та 6140/18, 31 жовтня 2019 року.....	43
<i>Парадізо і Кампанеллі проти Італії</i> , № 25358/12, 24 січня 2017 року	88, 119, 128
<i>Парфітт проти Сполученого Королівства</i> , № 18533/21, 20 квітня 2021 року	180, 197
<i>П.В. проти Іспанії</i> , № 35159/09, 30 листопада 2010 року.....	55, 107
<i>Педерсен та інші проти Норвегії</i> , № 39710/15, 10 березня 2020 року.....	133
<i>Перовий проти Росії</i> , № 47429/09, 20 жовтня 2020 року.....	43
<i>Петров та Х проти Росії</i> , № 23608/16, 23 жовтня 2018 року	48, 93, 99
<i>Пономарьови проти Болгарії</i> , № 5335/05, 21 червня 2011 року	54, 67, 179, 192
<i>Ранцев проти Кіпру та Росії</i> , № 25965/04, 7 січня 2010 року.....	141, 166
<i>Рахімі проти Греції</i> , № 8687/08, 5 квітня 2011 року.....	213, 239

<i>Р.Р. та інші проти Угорщини</i> , № 19400/11, 4 грудня 2012 року	260, 285
<i>Р.С. проти Польщі</i> , № 63777/09, 21 липня 2015 р.....	95, 117
<i>Савіни проти України</i> , № 39948/06, 18 грудня 2008 року.....	128
<i>Салдуз проти Туреччини</i> [ВП], № 36391/02, 27 листопада 2008 року.....	270
<i>Сахін проти Німеччини</i> [ВП], № 30943/96, 8 липня 2003 року	38, 49
<i>Селчук проти Туреччини</i> , № 21768/02, 10 січня 2006 року	274
<i>Сіліадін проти Франції</i> , № 73316/01, 26 липня 2005 року	162
<i>Сімоеш Балбіно проти Португалії</i> , № 26956/14, 29 січня 2019 року	118
<i>Сливенко та інші проти Латвії</i> [ВП], № 48321/99, 23 січня 2002	91
<i>Смірнова проти Росії</i> , №№ 46133/99 та 48183/99, 24 липня 2003 року	274
<i>С.Н. проти Швеції</i> , № 34209/96, 2 липня 2002 року	260, 284, 285
<i>Ставропулос та інші проти Греції</i> , № 52484/18, 25 червня 2020 року	38, 43
<i>С. та Марпер проти Сполученого Королівства</i> [ВП], №№ 30562/04 та 30566/04, 4 грудня 2008 року.....	241, 247
<i>Странд Лоббен та інші проти Норвегії</i> , № 37283/13, 10 вересня 2019 року.....	97, 120, 133
<i>Суур проти Естонії</i> , № 41736/18, 20 жовтня 2020 року	133
<i>Тайрер проти Сполученого Королівства</i> , № 5856/72, 25 квітня 1978 року	144
<i>Талліс проти Італії</i> , № 41237/14, 18 вересня 2017 року	140, 159
<i>Тарахель проти Швейцарії</i> [ВП], № 29217/12, 4 листопада 2014 року	212, 237
<i>Терна проти Італії</i> , № 21052/18, 14 січня 2021 року	94, 108
<i>Т. проти Сполученого Королівства</i> [ВП], № 24724/94, 16 грудня 1999 року.....	259, 268
<i>Туквабо-Текле та інші проти Нідерландів</i> , № 60665/00, 1 грудня 2005 року	212, 219, 226, 227
<i>Узбьяков проти Росії</i> , № 71160/13, 5 травня 2020 року	133
<i>Узун проти Німеччини</i> , № 35623/05, 2 вересня 2010 року.....	247
<i>Унер проти Нідерландів</i> , № 46410/99, 18 жовтня 2006 року	212, 237
<i>У. проти Сполученого Королівства</i> , № 9749/82, 9 червня 1988 року	129
<i>Фабріс проти Франції</i> [ВП], № 16574/08, 7 лютого 2013 року	55, 76
<i>Фолгерге та інші проти Норвегії</i> [ВП], № 15472/02, 29 червня 2007 р.....	41, 186
<i>Ф.О. проти Хорватії</i> , № 29555/13, 22 квітня 2021 року	140, 149
<i>Хан проти Франції</i> , № 12267/16, 28 лютого 2019 року.....	181, 204

<i>Хасан та Ейлем Зенгін проти Туреччини</i> , № 1448/04, 9 жовтня 2007 року	41
<i>Хендісайд проти Сполученого Королівства</i> , № 5493/72, 7 грудня 1976 р., п. 49	38, 44
<i>Х.Й. і Хю.Й. проти Туреччини</i> , № 40262/98, 6 жовтня 2005 року	279
<i>Хорошенко проти Росії</i> , № 41418/04, 30 червня 2015 року	94, 109
<i>Хохолм проти Словаччини</i> , № 35632/13, 13 січня 2015 року	118
<i>Християнсько-демократична народна партія проти Молдови</i> , № 28793/02, 14 лютого 2006 року	38, 52
<i>Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії [ВП]</i> , № 47848/08, 17 липня 2014 року	141, 173, 180, 196
<i>Чам проти Туреччини</i> , № 51500/08, 23 лютого 2016 року	55, 70
<i>Чошелав проти Туреччини</i> , № 1413/07, 9 жовтня 2012 року	21, 260, 280
<i>Швіцгебель проти Швейцарії</i> , № 25762/07, 10 червня 2010 року	21, 120, 135
<i>Шен проти Нідерландів</i> , № 31465/96, 21 грудня 2001 року	219
<i>Шнайдер проти Німеччини</i> , № 17080/07, 15 вересня 2011 року	93, 105
<i>Штуммер проти Австрії [ВП]</i> , № 37452/02, 7 липня 2011 року	209
<i>«Щодо деяких аспектів законів про використання мов в освіті в Бельгії» проти Бельгії</i> , № 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 і 2126/64, 23 липня 1968 року	76, 185
<i>Ю.І. проти Росії</i> , № 68868/14, 25 лютого 2020 року	119, 127, 133
<i>Ю.С. та О.С. проти Росії</i> , № 17665/17, 15 червня 2021 року	95, 117
<i>Язгюль Ілмаз проти Туреччини</i> , № 36369/06, 1 лютого 2011 року	221
<i>Янсен проти Норвегії</i> , № 2822/16, 6 вересня 2018 року	120, 131

Практика Європейського комітету з соціальних прав

<i>MDAC проти Бельгії</i> , скарга № 109/2014, 4 липня 2018 року	71
<i>Syndicat des Agrégés de l'Enseignement Supérieur (SAGES) проти Франції</i> , скарга № 26/2004, 15 червня 2005 року	56
<i>Асоціація захисту всіх дітей (APPROACH) Ltd проти Ірландії</i> , скарга № 93/2013, 4 лютого 2013 р.	35
<i>Асоціація захисту всіх дітей (APPROACH) Ltd. проти Чеської Республіки</i> , скарга № 96/2013, 29 травня 2015 р.	147

<i>Асоціація захисту всіх дітей (APPROACH) проти Словенії, скарга № 95/2013, 27 травня 2015 року</i>	147
<i>Всесвітня організація проти катувань (ОМСТ) проти Греції, скарга № 17/2003, 7 грудня 2004 р.</i>	35
<i>Всесвітня організація проти катувань (ОМСТ) проти Ірландії, скарга № 18/2003, 7 грудня 2004 року</i>	31
<i>Генеральна федерація працівників Національної електроенергетичної корпорації (GENOP-DEI) та Конфедерація профспілок державних службовців Греції (ADEDY) проти Греції, скарга № 65/2011, 23 травня 2012</i>	184
<i>Європейська дія інвалідів (АЕН) проти Франції, скарга № 81/2012, 11 вересня 2013 року</i>	184, 187
<i>Європейський комітет з пріоритетних дій на дому в інтересах дитини і сім'ї (EUROCEF) проти Франції, скарга № 114/2015, 24 січня 2018 р.</i>	193, 200, 211, 221
<i>Європейський центр з прав ромів (ERRC) проти Ірландії, скарга № 100/2013, 1 грудня 2015 року</i>	54, 65
<i>Європейський центр з прав ромів (ERRC) проти Італії, скарга № 27/2004, 7 грудня 2005 року</i>	205
<i>Європейський центр з прав ромів (ERRC) та Центр захисту прав осіб з психічними розладами (MDAC) проти Чеської Республіки, скарга № 157/2017, 17 червня 2020 року</i>	35, 126
<i>Лікарі світу - Міжнародна організація проти Франції, скарга № 67/2011, 11 вересня 2012 року</i>	187, 205
<i>Міжнародна асоціація «Аутизм Європа» (IAAE) проти Франції, скарга № 13/2002, 4 листопада 2003 р.</i>	71, 184
<i>Міжнародна комісія юристів (ІС) проти Португалії, скарга № 1/1998, 9 вересня 1999 року</i>	35
<i>Міжнародна комісія юристів (ІС) проти Чеської Республіки, скарга № 148/2017, 20 жовтня 2020 року</i>	35, 265, 270
<i>Міжнародна комісія юристів (МКЮ) та Європейська рада у справах біженців та вигнанців (ЕРБВ) проти Греції, скарга № 173/2018, 26 січня 2021 р.</i>	15, 31, 35
<i>Міжнародна організація «Захист дітей» (DCI) проти Нідерландів, скарга № 47/2008, 20 жовтня 2009 р</i>	21, 31, 205
<i>Міжнародна федерація з прав людини (FIDH) та «Інклюзивна Європа» проти Бельгії, скарга № 141/2017, 9 вересня 2020 року</i>	71, 187

<i>Міжнародна федерація ліг захисту прав людини (FIDH) проти Франції</i> , скарга № 14/2003, 8 вересня 2004 року.....	31, 180, 199
<i>Міжнародний центр правового захисту прав людини (INTERIGHTS) проти Хорватії</i> , скарга № 45/2007, 30 березня 2009 р.....	187
<i>Федерація католицьких сімейних асоціацій Європи (FAFCE) проти Ірландії</i> , № 89/2013, 12 вересня 2014 р.....	168
<i>Центр захисту прав осіб з психічними розладами (MDAC) проти Болгарії</i> , скарга № 41/2007, 3 червня 2008 р.	35, 71, 184, 187, 188

Як знайти практику Європейських судів

Європейський суд з прав людини: База даних прецедентного права HUDOC

База даних HUDOC забезпечує вільний доступ до судової практики ЄСПЛ:
<http://HUDOC.echr.coe.int>.

База даних доступна англійською та французькою мовами та забезпечує зручну пошукову систему, яка полегшує пошук прецедентного права.

Відеоуроки та посібники користувача доступні на сторінці HUDOC **Допомога**. Для отримання детальної інформації та прикладів використання фільтрів і полів пошуку користувач може навести вказівник миші на **?** праворуч від кожного інструменту пошуку в інтерфейсі Hudoc.

Посилання на судову практику в цьому посібнику надають читачеві вичерпну інформацію, яка дозволить їм легко знайти повний текст цитованого судового рішення або постанови.

Перед початком пошуку зверніть увагу, що за замовчуванням рішення Великої Палати та палат відображаються в порядку останньої опублікованої постанови. Для пошуку в інших категоріях, наприклад у рішеннях, користувач повинен поставити галочку у відповідному полі **Категорії документів**, що з'являється у верхній лівій частині екрана.

Найпростіший спосіб знайти справу — це ввести номер заяви в поле **Номер заяви** в розділі **Розширений пошук** у верхній правій частині екрана, а потім натиснути синю кнопку «Пошук».

Щоб отримати доступ до додаткової судової практики, що стосується інших питань, наприклад, питань, пов'язаних з дітьми, користувач може скористатися **Полею пошуку**, позначеним збільшувальним склом у верхній правій частині екрана. У полі пошуку користувач може шукати в тексті:

- за одним словом (наприклад, «дитина»);
- за словосполученням (наприклад, «діти-мігранти»);
- за назвою справи;
- за державою;
- за логічною фразою (наприклад, дитина в альтернативному догляді).

Щоб допомогти користувачеві виконати текстовий пошук, можна скористатися **простим Логічним пошуком**, натиснувши на стрілку, що з'являється в **Полі пошуку**. Простий логічний пошук пропонує шість можливостей пошуку: точне слово або фраза, всі слова, будь-яке з слів, жодне з цих слів, близьке до цих слів, вільний логічний пошук.

Як тільки результати пошуку з'являться, користувач може легко звузити результати за допомогою фільтрів, що з'являються в полі **Фільтри** в лівій частині екрана, наприклад, «Мова» або «Держава». Фільтри можна використовувати окремо або в комбінації для подальшого звуження результатів. Фільтр «Ключові слова» може бути корисним інструментом, оскільки він часто містить терміни, витягнуті з тексту ЄКПЛ, і безпосередньо пов'язаний з міркуваннями та висновками Суду.

Приклад: Пошук судової практики Суду з питання вислання шукачів притулку, що ставить їх під загрозу катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання за статтею 3 ЄКПЛ.

- 1) Спочатку користувач вводить фразу «шукачі притулку» в **Поле пошуку** і натискає синю кнопку **Шукати**.
- 2) Після появи результатів пошуку користувач вибирає «3» під **фільтром Порушення в полі Фільтри**, щоб звузити результати до тих, які пов'язані з порушенням статті 3.
- 3) Користувач може вибрати відповідні ключові слова під **фільтром Ключові слова**, щоб звузити результати до тих, що мають відношення до статті 3, таких як ключове слово «(Стаття 3) Заборона катувань».

Для більш важливих справ у HUDOC доступне юридичне резюме. Резюме складається з описової частини, стислого викладу фактів і норм права з акцентом на питаннях, що становлять юридичний інтерес. Якщо є таке коротке резюме, посилання **Юридичні резюме** з'явиться в результатах разом з посиланням на текст судового рішення або постанови. Крім того, користувач може шукати виключно юридичні резюме, поставивши галочку «Юридичні резюме» у полі **Категорії документів**.

Якщо були опубліковані неофіційні переклади даної справи, в результатах з'явиться посилання **Мовні версії** разом з посиланням на текст судового рішення. HUDOC також надає посилання на сторонні вебсайти, на яких розміщені інші переклади прецедентного права ЄСПЛ. Для отримання додаткової інформації див. розділ «мовні версії» у розділі HUDOC «Допомога».

Суд Європейського Союзу: База даних прецедентного права CURIA

База даних прецедентного права CURIA забезпечує вільний доступ до прецедентного права ЄС/ЄЄС: <http://curia.europa.eu>.

Пошукова система доступна на всіх офіційних мовах ЄС.⁷⁴⁹ **Мову** можна вибрати у верхній правій частині екрана. Пошукова система може бути використана для пошуку інформації у всіх документах, пов'язаних із завершеними та незавершеними справами Суду ЄС, Суду загальної юрисдикції та Трибуналу з питань державної служби.

Існує розділ **Довідки**, доступний за адресою <http://curia.europa.eu/common/juris/en/aideGlobale.pdf#>. Кожне пошукове поле також має довідкову сторінку, до якої можна перейти, натиснувши на іконку, і яка містить корисну інформацію, що допоможе користувачеві якнайкраще використати інструмент.

⁷⁴⁹ Доступно з 30 квітня 2004 року: датська, голландська, англійська, фінська, французька, німецька, грецька, італійська, португальська, іспанська та шведська; з 1 травня 2004 року: чеська, естонська, угорська, латвійська, литовська, польська, словацька та словенська; з 1 січня 2007 року: болгарська та румунська; з 30 квітня 2007 року: мальтійська; з 31 грудня 2011 року: ірландська мова. Тимчасові винятки передбачені **Регламентом (ЄС) № 920/2005** та **Регламентом (ЄС) № 1257/2010**. Вторинне законодавство, чинне на момент вступу, перекладається на хорватську мову і поступово публікуватиметься в Спеціальному виданні *Офіційного журналу Європейського Союзу*.

Найпростіший спосіб знайти конкретну справу – ввести повний номер справи в поле пошуку під назвою **Номер справи**, а потім натиснути зелену кнопку «Пошук». Також є можливість пошуку справи за допомогою частини номера справи. Наприклад, ввівши 122 у полі «Номер справи», ви знайдете справу № 122, яка розглядалася в будь-якому році і в будь-якому з трьох судів: Європейським судом, Загальним судом та/або Трибуналом з питань державної служби.

Крім того, можна також використовувати поле **Назва сторін** для пошуку з загальною назвою справи. Зазвичай це спрощена форма назв сторін у справі.

Всього доступно 16 багатофункціональних полів пошуку, які допомагають звузити результати пошуку. Різні поля пошуку зручні для користувача і можуть використовуватися в різних комбінаціях. Часто поля містять списки пошуку, до яких можна перейти, натиснувши на іконку і вибравши доступні пошукові терміни.

Для більш загальних пошуків, в полі **Текст** ви отримаєте результати, засновані на пошуку за ключовими словами в усіх документах, опублікованих у Звітах Європейського суду з 1954 року, а з 1994 року – у Звітах Європейського суду: Справи щодо персоналу (ECR-SC).

Для більш специфічного пошуку можна використовувати поле **Тема**. Для цього необхідно натиснути на іконку праворуч від поля і вибрати відповідну тему зі списку. Результати пошуку створять в алфавітному порядку список вибраних документів, пов'язаних з юридичними питаннями, які розглядаються в рішеннях Суду ЄС, Загального суду, Трибуналу з питань державної служби та у висновках генеральних адвокатів.

Вебсайт CURIA також містить додаткові інструменти прецедентного права:

Номерний доступ: цей розділ містить інформацію про будь-яку справу, що розглядалася в одному з трьох судів. Справи вказані за номером справи і в порядку, в якому вони були зареєстровані у відповідному реєстрі. Справи можна переглянути, натиснувши на номер справи. Розділ «Номерний доступ» доступний за адресою: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7045/.

Короткий огляд судової практики: цей розділ пропонує систематичну класифікацію резюме прецедентного права за основними пунктами права, викладених у рішенні, про яке йдеться. Ці резюме максимально наближені до фактичного формулювання рішення. Розділ «Короткий огляд» доступний за адресою: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7046/.

Анотації судових рішень: цей розділ містить посилання на анотації юридичних коментаторів, що стосуються рішень, винесених трьома судами з моменту їх створення. Рішення перелічені окремо за судами або трибуналами в хронологічному порядку за номерами справ, а коментарі юристів-коментаторів — у хронологічному порядку за датами їх появи. Посилання подаються мовою оригіналу. Розділ «Анотації судових рішень» доступний за адресою: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7083/.

Національна база даних судової практики: до цієї зовнішньої бази даних можна отримати доступ через вебсайт CURIA. Вона пропонує доступ до відповідної національної судової практики, що стосується права ЄС. База даних заснована на добірці прецедентного права національних судів та/або трибуналів держав-членів ЄС. Інформація була зібрана шляхом вибіркового перегляду юридичних журналів та прямих контактів з численними національними судами та трибуналами. «Національна база прецедентного права» доступна англійською та французькою мовами за адресою: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7062/.

Правові документи, на які посилаються

Правові інструменти ООН

Про основні договори ООН, включаючи КПД та органи, що здійснюють їх моніторинг, див: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/coreinstruments.aspx>

Про конвенції Гаазької конференції з міжнародного приватного права, що стосуються міжнародного захисту сімейних та майнових відносин дітей див: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions>.

Правові інструменти Ради Європи

Усі правові інструменти Ради Європи доступні в Інтернеті за адресою: <http://conventions.coe.int/Treaty/>. Для отримання інформації про статус прийняття правових інструментів Ради Європи державами-членами ЄС див. базу даних EFRIS на вебсайті FRA за адресою <https://fra.europa.eu/en/databases/efris/>.

Скорочена назва	Повне посилання
Права дітей / громадянські права	
<i>Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод</i>	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколами № 11 та № 14, CETS №: 005, Рим, 4.11.1950, с. 1-15.
<i>Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод</i>	Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11, CETS №: 009, Париж, 20.3.1952, с. 1-3.

Скорочена назва	Повне посилання
<i>Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод</i>	Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, CETS №: 177, Рим, 4.11.2000, с. 1-3.
<i>Європейська конвенція про здійснення прав дітей</i>	Європейська конвенція про здійснення прав дітей, CETS №: 160, Страсбург, 25.1.1996, с. 1-10.
<i>Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом</i>	Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, CETS №: 085, Страсбург, 15.10.1975, с. 1-5.
<i>Конвенція про права людини та біомедицину</i>	Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину, CETS №: 164, Ов'єдо, 4.4.1997, с. 1-12.
Питання особистої ідентичності	
<i>Рамкова конвенція про захист національних меншин</i>	Рамкова конвенція про захист національних меншин, CETS №: 157, Страсбург, 1.2.1995, с. 1-10.
<i>Європейська конвенція про громадянство</i>	Європейська конвенція про громадянство, CETS №: 166, Страсбург, 6.11.1997, с. 1-13.
<i>Конвенція Ради Європи про уникнення безгромадянства у зв'язку з правонаступництвом держав</i>	Конвенція Ради Європи про уникнення безгромадянства у зв'язку з правонаступництвом держав, CETS №: 200, Страсбург, 19.5.2006, с. 1-7.
Сімейне життя та батьківське піклування	
<i>Конвенція про контакт з дітьми</i>	Конвенція про контакт з дітьми, CETS №: 192, Страсбург, 15.5.2003, с. 1-13.
<i>Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута)</i>	Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута), CETS №: 202, Страсбург, 27.11.2008, с. 1-11.
<i>Європейська конвенція про визнання та виконання рішень, що стосуються опіки над дітьми та про відновлення опіки над дітьми</i>	Європейська конвенція про визнання та виконання рішень, що стосуються опіки над дітьми та про відновлення опіки над дітьми, CETS №: 105, Люксембург, 20.5.1980, с. 1-12.
Захист дітей від насильства та експлуатації	
<i>Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства</i>	Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, CETS №: 201, Лансароте, 25.10.2007, с. 1-21.

Скорочена назва	Повне посилання
<i>Європейська конвенція про запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження або покарання</i>	Європейська конвенція про запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження або покарання, CETS №: 126, Страсбург, 26.11.1987, с. 1–9.
<i>Конвенція про кіберзлочинність</i>	Конвенція про кіберзлочинність, CETS №: 185, Будапешт, 23.11.2001, с. 1–27.
<i>Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми</i>	Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, CETS №: 197, Варшава, 16.5.2005, с. 1–21.
<i>Конвенція Ради Європи про запобігання та протидію насильству щодо жінок та домашнього насильства</i>	Конвенція Ради Європи про запобігання та протидію насильству щодо жінок та домашнього насильства, CETS №: 210, Стамбул, 11.5.2011, с. 1–31.
Економічні, соціальні та культурні права	
<i>Європейська соціальна хартія</i>	Європейська соціальна хартія, CETS № 035, Турин, 18.10.1961, с. 1–18.
<i>Європейська соціальна хартія (переглянута)</i>	Європейська соціальна хартія (переглянута), CETS № 163, Страсбург, 3.5.1996, с. 1–29.
Міграція та притулок	
<i>Європейська конвенція про репатріацію неповнолітніх</i>	Європейська конвенція про репатріацію неповнолітніх, CETS №: 071, Гаага, 28.5.1970, с. 1–9.
<i>Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів</i>	Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, CETS №: 093, Страсбург, 24.11.1977, с. 1–14.
<i>Європейська конвенція про соціальне забезпечення</i>	Європейська конвенція про соціальне забезпечення, CETS №: 078, Париж, 14.12.1972, с. 1–42.
<i>Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий)</i>	Європейський кодекс соціального забезпечення CETS №: 139, Страсбург, 06.11.1990, с. 1–33.
Захист споживачів та даних	
<i>Конвенція про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних</i>	Конвенція про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних, CETS №: 108, Страсбург, 28.1.1981, с. 1–10.
<i>Європейська конвенція про транскордонне телебачення</i>	Європейська конвенція про транскордонне телебачення, CETS №: 132, Страсбург, 5.5.1989, с. 1–20.

Правові інструменти ЄС

Всі правові інструменти ЄС доступні онлайн за адресою <http://eur-lex.europa.eu>.

Скорочена назва	Повне посилання
Недискримінація	
<i>Директива про расову рівність (2000/43/ЄС)</i>	Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про впровадження принципу рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження, ОJ L 180, 19.7.2000, с. 22–26.
<i>Директива про рівність у сфері зайнятості (2000/78/ЄС)</i>	Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року, що встановлює загальні рамки для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності, ОJ L 303, 2.12.2000, с. 16–22.
<i>Директива про гендерні товари та послуги (2004/113/ЄС)</i>	Директива Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі та постачанні товарів і послуг, ОJ L 373, 21.12.2004, с. 37–43.
Сімейне життя та батьківське піклування	
<i>Переглянутий Брюссельський Регламент IIa</i>	Регламент Ради (ЄС) 2019/1111 від 25 червня 2019 року про юрисдикцію, визнання та виконання рішень у подружніх справах та питаннях батьківської відповідальності, а також про міжнародне викрадення дітей, ОJ L 178, 2.7.2019, с. 1–115.
<i>Регламент про утримання (ЄС) № 4/2009</i>	Регламент Ради (ЄС) № 4/2009 від 18 грудня 2008 року про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень і співробітництво у справах, що стосуються зобов'язань з утримання, ОJ L 7, 10.1.2009, с. 1–79.
<i>Директива про медіацію (2008/52/ЄС)</i>	Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року про деякі аспекти медіації в цивільних та комерційних справах, ОJ L 136, 24.5.2008, с. 3–8.
<i>Директива про доступ до правосуддя (2002/8/ЄС)</i>	Директива Ради 2002/8/ЄС від 27 січня 2003 року про покращення доступу до правосуддя у транскордонних справах шляхом встановлення мінімальних загальних правил надання правової допомоги у таких справах, ОJ L 26, 31.1.2003, с. 41–47.
<i>Директива про баланс між роботою та особистим життям (2019/1158)</i>	Директива (ЄС) 2019/1158 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року про баланс між роботою та особистим життям для батьків та опікунів і про скасування Директиви Ради 2010/18/ЄС, ОJ L 188, 12.7.2019, с. 79–93

Скорочена назва	Повне посилання
Захист дітей від насильства та експлуатації	
<i>Директива про молодих працівників (94/33/ЄС)</i>	Директива Ради 94/33/ЄС від 22 червня 1994 року про захист молоді на роботі, ОJ L 216, 20.8.1994, с. 12–20
<i>Директива про боротьбу з торгівлею людьми (2011/36/ЄС)</i>	Директива 2011/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5 квітня 2011 року про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми та захист її жертв, яка замінює Рамкове рішення Ради 2002/629/JHA, ОJ L 101, 15.4.2011, с. 1–11.
<i>Директива про боротьбу з сексуальним насильством та сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією (2011/93/ЄС)</i>	Директива 2011/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2011 року про боротьбу з сексуальним насильством, сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією, що замінює Рамкове рішення Ради 2004/68/JHA, ОJ L 335, 17.12.2011, с. 1–14.
<i>Директива про захист жертв (2012/29/ЄС)</i>	Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів, яка замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/JHA, ОJ L 315, 14.11.2012, с. 57–73.
<i>Директива про дозвіл на проживання для жертв торгівлі людьми (2004/81/ЄС)</i>	Директива Ради 2004/81/ЄС від 29 квітня 2004 року про дозвіл на проживання, виданий громадянам третіх країн, які є жертвами торгівлі людьми або які були предметом заходів щодо сприяння незаконній імміграції, які співпрацюють з компетентними органами, ОJ L 261, 6.8.2004, с. 19–23.
<i>Рішення Комісії 2007/698/ЄС</i>	Рішення Комісії від 29 жовтня 2007 року про внесення змін до Рішення 2007/116/ЄС щодо запровадження додаткових зарезервованих номерів, що починаються з 116 (нотифіковано під номером С(2007) 5139) (Текст, що має відношення до ЄЕЗ), ОJ L 284, 30.10.2007, с. 31–32.
<i>Директива про встановлення Європейського кодексу електронних комунікацій (нова редакція) (2018/1972)</i>	Директива (ЄС) 2018/1972 Європейського Парламенту та Ради від 11 грудня 2018 року про встановлення Європейського кодексу електронних комунікацій (нова редакція), ОJ L 321, 17.12.2018, с. 36–214.
<i>Директива про аудіовізуальні медіа-послуги, нова редакція (2018/1808)</i>	Директива (ЄС) 2018/1808 Європейського Парламенту та Ради від 14 листопада 2018 року про внесення змін до Директиви 2010/13/ЄС про координацію певних положень, встановлених законодавством, нормативно-правовими актами або адміністративними діями в державах-членах щодо надання аудіовізуальних медіа-послуг, ОJ L 303, 28.11.2018, с. 69–92.

Скорочена назва	Повне посилання
<i>Директива про електронну комерцію (2000/31/ЄС)</i>	Директива 2000/31/ЄС про деякі правові аспекти послуг інформаційного суспільства, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку, ОJ L 178, 17.7.2000, с. 1–16.
<i>Директива про конфіденційність та електронні комунікації (2002/58)</i>	Директива 2002/58/ЄС про обробку персональних даних та захист приватності в секторі електронних комунікацій, ОJ L 201, 31.7.2002, с. 37–47.
Міграція та притулок, включаючи соціальні права дітей-мігрантів	
<i>Директива про процедури надання притулку (2013/32/ЄС)</i>	Директива 2013/32/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про загальні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту, ОJ L 180, 29.6.2013, с. 60–95.
<i>Дублінський регламент (ЄС) № 604/2013</i>	Регламент (ЄС) № 604/2013 Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про встановлення критеріїв та механізмів визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, поданої в одній з держав-членів громадянином третьої країни або особою без громадянства, ОJ L 180, 29.6.2013, с. 31–59.
<i>Кваліфікаційна Директива (2011/95/ЄС)</i>	Директива 2011/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2011 року про стандарти кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, про єдиний статус біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, і про зміст наданого захисту, ОJ L 337, 20.12.2011, с. 9–26.
<i>Регламент (ЄС) № 492/2011</i>	Регламент (ЄС) № 492/2011 Європейського Парламенту та Ради від 5 квітня 2011 року про свободу пересування працівників у межах Союзу (Текст, що має значення для ЄЕЗ), ОJ L 141, 27.5.2011, с. 1–12.
<i>Директива про вільне пересування (2004/38/ЄС)</i>	Директива 2004/38/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, що вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 1612/68 та скасовує Директиви 64/221/ЄЕС, 68/360/ЄЕС, 72/194/ЄЕС, 73/148/ЄЕС, 75/34/ЄЕС, 75/35/ЄЕС, 90/364/ЄЕС, 90/365/ЄЕС та 93/96/ЄЕС (Текст, що має значення для ЄЕЗ), ОJ L 158, 30.4.2004, с. 77–123.
<i>Директива Ради 77/486/ЄЕС про освіту дітей працівників-мігрантів</i>	Директива Ради 77/486/ЄЕС від 25 липня 1977 року про освіту дітей працівників-мігрантів, ОJ L 199, 6.8.1977, с. 32–33.
<i>Директива про возз'єднання сімей (2003/86/ЄС)</i>	Директива Ради 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року про право на возз'єднання сім'ї, ОJ L 251, 3.10.2003, с. 12–18.

Скорочена назва	Повне посилання
<i>Директива про тимчасовий захист (2001/55/ЄС)</i>	Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у випадку масового припливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль держав-членів у прийнятті таких осіб та розподілу відповідальності за наслідки, ОJ L 212, 7.8.2001, с. 12–23.
<i>Директива про умови прийому (2013/33/ЄС)</i>	Директива 2013/33/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року, що встановлює стандарти прийому заявників на отримання міжнародного захисту, ОJ L 180, 29.6.2013, с. 96–116.
<i>Директива про повернення (2008/115/ЄС)</i>	Директива 2008/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 2008 року про спільні стандарти та процедури в державах-членах щодо повернення незаконно перебуваючих громадян третіх країн, ОJ L 348, 24.12.2008, с. 98–107.
<i>Директива про довгострокових резидентів (2003/109/ЄС)</i>	Директива Ради 2003/109/ЄС від 25 листопада 2003 року про статус громадян третіх країн, які є довгостроковими резидентами, ОJ L 16, 23.1.2004, с. 44–53.
<i>Регламент (ЄС) № 562/2006 про Шенгенський кодекс про кордони</i>	Регламент (ЄС) № 562/2006 Європейського Парламенту та Ради від 15 березня 2006 року про створення Кодексу Співтовариства про правила, що регулюють пересування осіб через кордони (Шенгенський кодекс про кордони), ОJ L 105, 13.4.2006, с. 1–32.
Захист прав споживачів та персональних даних	
<i>Директива про права споживачів (2011/83/ЄС)</i>	Директива 2011/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2011 року про права споживачів, що вносить зміни до Директиви Ради 93/13/ЄЕС та Директиви 1999/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради і скасовує Директиву Ради 85/577/ЄЕС та Директиву 97/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради (Текст має значення для ЄЕЗ), ОJ L 304, 22.11.2011, с. 64–88.
<i>Директива 87/357/ЄЕС щодо продуктів які, видаючи себе за інші, становлять загрозу здоров'ю або безпеці споживачів</i>	Директива Ради 87/357/ЄЕС від 25 червня 1987 року про зближення законодавства держав-членів щодо продуктів які, видаючи себе за інші, становлять загрозу здоров'ю або безпеці споживачів, ОJ L 192, 11.7.87, с. 49–50.
<i>Директива про дистанційну торгівлю (97/7/ЄС)</i>	Директива 97/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 1997 року про захист споживачів щодо дистанційних договорів – Заява Ради та Парламенту щодо статті 6 (1) – Заява Комісії щодо статті 3 (1), перший відступ, ОJ L 144, 4.6.1997, с. 19–27.
<i>Загальна директива про безпечність продукції (2001/95/ЄС)</i>	Директива 2001/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 3 грудня 2001 року про загальну безпеку продукції (Текст, що має значення для ЄЕЗ), ОJ L 11, 15.1.2002, с. 4–17.

Скорочена назва	Повне посилання
<i>Регламент про харчові продукти, призначені для немовлят і дітей раннього віку, харчові продукти для спеціальних медичних цілей та повної заміни раціону харчування для контролю ваги</i>	Регламент 609/2013 про харчові продукти, призначені для немовлят і дітей раннього віку, харчові продукти для спеціальних медичних цілей та повної заміни раціону харчування для контролю ваги, що скасовує Директиву Ради 92/52/ЄЕС, Директиви Комісії 96/8/ЄС, 1999/21/ЄС, 2006/125/ЄС і 2006/141/ЄС, Директиву Європейського Парламенту і Ради 2009/39/ЄС та Регламенти Комісії (ЄС) № 41/2009 і (ЄС) № 953/2009, OJ L 181, 29.6.2013, с. 35–56
<i>Директива про безпеку іграшок (2009/48/ЄС)</i>	Директива 2009/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 18 червня 2009 року про безпеку іграшок (Текст, що має значення для ЄЕЗ), OJ L 170, 30.6.2009, с. 1–37.
<i>Директива про аудіовізуальні медіа-послуги, нова редакція (2018/1808)</i>	Директива (ЄС) 2018/1808 Європейського Парламенту та Ради від 14 листопада 2018 року про внесення змін до Директиви 2010/13/ЄС про координацію певних положень, встановлених законодавством, нормативно-правовими актами або адміністративними діями в державах-членах щодо надання аудіовізуальних медіа-послуг, OJ L 303, 28.11.2018, с. 69–92.
<i>Загальний регламент про захист даних (2016/679)</i>	Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС, OJ L 119, 4.5.2016, с. 1–88.
<i>Директива 2002/58/ЄС про обробку персональних даних і захист приватності в секторі електронних комунікацій</i>	Директива 2002/58/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 липня 2002 року про обробку персональних даних і захист приватності в секторі електронних комунікацій (Директива про приватність та електронні комунікації), OJ L 201, 31.7.2002, с. 37–47.
<i>Директива про захист фізичних осіб при обробці персональних даних компетентними органами з метою запобігання, розслідування, виявлення чи переслідування кримінальних правопорушень або виконання кримінальних покарань та про вільний рух таких даних (2016/680/ЄС)</i>	Директива 2016/680 про захист фізичних осіб при обробці персональних даних компетентними органами з метою запобігання, розслідування, виявлення або кримінального переслідування кримінальних правопорушень чи виконання кримінальних покарань, а також про вільний рух таких даних та про скасування Рамкового рішення Ради 2008/977/JHA, OJ L119, 4.5.2016, с. 89–131.

Скорочена назва	Повне посилання
<i>Директива про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів (2005/29/ЄС)</i>	Директива 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2005 року про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів на внутрішньому ринку та внесення змін до Директиви Ради 84/450/ЄЕС, Директив Європейського Парламенту та Ради 97/7/ЄС, 98/27/ЄС і 2002/65/ЄС та Регламенту (ЄС) № 2006/2004 Європейського Парламенту та Ради («Директива про недобросовісну комерційну практику») (Текст, що має значення для ЄЄЗ), OJ L 149, 11.6.2005, с. 22–39.
<i>Регламент 536/2014 про клінічні випробування лікарських засобів для людини</i>	Регламент (ЄС) № 536/2014 Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 р. про клінічні випробування лікарських засобів для людини та про скасування Директиви 2001/20/ЄС (Текст, що має значення для ЄЄЗ), OJ L 158, 27.5.2014, с. 1–76.
Кримінальне судочинство та альтернативне провадження	
<i>Директива про право на усний та письмовий переклад (2010/64/ЄС)</i>	Директива 2010/64/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 жовтня 2010 року про право на усний та письмовий переклад у кримінальному провадженні, OJ L 280, 26.10.2010, с. 1–7.
<i>Директива про право на інформацію (2012/13/ЄС)</i>	Директива 2012/13/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2012 року про право на інформацію в кримінальному провадженні, OJ L 142, 1.6.2012, с. 1–10.
<i>Директива про доступ до адвоката (2013/48/ЄС)</i>	Директива 2013/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2013 року про право на доступ до адвоката у кримінальному провадженні та у провадженні за європейським ордером на арешт, а також про право на інформування третьої сторони у разі позбавлення волі та на спілкування з третіми особами і консульськими установами під час позбавлення волі, OJ L 294, 6.11.2013, с. 1–12.
<i>Хартія основоположних прав</i>	Хартія Європейського Союзу про основні права, OJ 2021 C 326, 26.10.2012, с. 391–407.
<i>Директива про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному провадженні (2016/800)</i>	Директива (ЄС) 2016/800 Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному провадженні, OJ L 132, 21.5.2016, с. 1–20.
Діти з обмеженими можливостями	
<i>Рішення Ради 2010/48/ЄС</i>	Рішення Ради 2010/48/ЄС про укладення Європейським Співтовариством Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права осіб з інвалідністю, OJ L 23, 27.1.2010, с. 35–61.

Багато інформації про Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав людини можна знайти в Інтернеті. Доступ до неї можна отримати через вебсайт FRA за адресою fra.europa.eu.

Додаткову інформацію про прецедентне право Європейського суду з прав людини можна знайти на сайті Суду: echr.coe.int. Пошуковий портал **HUDOC** надає доступ до рішень та ухвал англійською та/або французькою мовами з перекладами на інші мови, юридичних резюме, прес-релізів та іншої інформації про роботу Суду.

Як отримати публікації Ради Європи

Видавництво Ради Європи публікує роботи в усіх сферах діяльності Організації, включаючи права людини, правову науку, охорону здоров'я, етику, соціальні питання, навколишнє середовище, освіту, культуру, спорт, молодь та архітектурну спадщину. Книги та електронні публікації з великого каталогу можна замовити онлайн (<http://book.coe.int/>).

У віртуальному читальному залі користувачі можуть безкоштовно ознайомитися з уривками з основних щойно опублікованих праць або повними текстами деяких офіційних документів.

Інформацію про конвенції Ради Європи, а також їхні повні тексти можна знайти на вебсайті Бюро у справах договорів: <http://conventions.coe.int/>.

Діти є повноправними носіями прав. Вони є бенефіціарами всіх прав людини та основоположних прав, а також суб'єктами спеціального регулювання, враховуючи їхні специфічні особливості. Цей посібник має на меті проілюструвати, як європейське законодавство та судова практика враховують специфічні інтереси та потреби дітей. Він також ілюструє важливість батьків, опікунів та інших законних представників і, де це доречно, вказує на те, які права та обов'язки найчастіше покладаються на осіб, що здійснюють догляд за дітьми.

Цей посібник має на меті підвищити обізнаність та покращити знання правових стандартів, які захищають і просувають права дітей в Європі. Він є довідником з права Європейського Союзу (ЄС) та Ради Європи (РЄ), пов'язаного з цими питаннями, і пояснює, як кожне питання регулюється законодавством ЄС, включаючи Хартію основних прав Європейського Союзу, а також Європейською конвенцією з прав людини (ЕКПЛ), Європейською соціальною хартією (ЄСХ) та іншими інструментами РЄ.

Посібник розрахований на нефахових юристів, суддів, прокурорів, працівників органів опіки та піклування, а також інших фахівців і організацій, відповідальних за забезпечення правового захисту прав дитини. У ньому роз'яснюється ключова судова практика, узагальнюються основні рішення Суду Європейського Союзу (СЕС) та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

АГЕНТСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ОСНОВНИХ ПРАВ (FRA)

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Відень – Австрія
Тел. +43 (1) 580 30-0 - Факс +43 (1) 580 30-699
fra.europa.eu
facebook.com/fundamentalrights
linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
x.com/eurightsagency

РАДА ЄВРОПИ

67075 Страсбург Седекс – Франція
Тел. +33 (0) 388 41 20 00

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

echr.coe.int – publishing@echr.coe.int
x.com/ECHR_CEDH

ВІДДІЛ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

coe.int/children – children@coe.int
x.com/CoE_children

Бюро публікацій
Європейського Союзу